

FRANCISCI MAURI

HISPELLATIS MINORITAE

FRANCISCIADOS LIBRI XIII.

ANNOTATIONIBUS HISTORICIS ET CRITICIS

INLUSTRATI

A RAPHAELE FRANCOLINIO

FANENSI

CANONICO AC RHETORE SEMINARII SENOGALLIENSIS

ADDITO NUNC PRIMUM

HYMNO ITALICO DANTIS ALIGHERII

IN LAUDEM

D. FRANCISCI ASISINATIS

Cum selectis Variorum atque amplissimis ejusdem Canonici Commentariis.

FANI EX TYPOGRAPHEO BUROTTIANO

A. MDCCCXXXIII

Permissu Praesidum.

IGNATIO . CADOLINIO

ARCHIEPISCOPO . SPOLETINORVM

ADMINISTRATORI . APOSTOLICO . ECCLESIAE . FVLGINATIS

ADSCRIPTO . INTER . PROCERES . EQVESTRIVM . ORDINVM

KAROLI . III . ET . ELISABETHAE . CATHOLICAE

TAVRELLVS . TAVRELLIVS

S . P . D

Cum primum edere denuo in lucem constitui Francisci Mauri Hispellatis Poema in laudem D. Francisci exaratum, quod omnigenis erroribus scatebat, et tamen vix permagno comparabatur, licet pluries fuisset typis commissum; non fuit mihi diu dubitan-

dum, cuinam potissimum Viro dignitate, scientia, ac religione praestanti, novissimam hanc editionem ex vetere instituto dedicarem. Tu enim subito in mentem venisti, Antistes amplissime, cujus nominis commendatione ornatum libellum in hominum manus venire discuperem. Et revera multae sunt caussae, eaeque non parvi momenti, quae me in hanc sententiam perduxerunt. Nam, sive politiorum literarum doctrina exquiratur, haec in Te, omnium judicio, fulget latissime, et amor praesertim Sacrae Poeseos: unus enim es ex perpaucis, qui rarissimum hoc opus habeas inter alia quamplurima, quae lectissimam tuam bibliothecam exornant: si charitas vero postuletur, quae super omnia Episcopum

maxime decet et decorat, quaeque magis referat eximium Patriarcham, profecto major in optimo Pastore elucere non poterat hisce temporibus, quibus non modo tibi dilectissimus grex, sed et Umbriae totius populi, propter insolitos terrae motus, tot calamitatibus vexati sunt. Quamobrem jure ac merito sapientissimus Pontifex Maximus, et Princeps idem providentissimus Gregorius XVI., quum infelicis Umbriae aerumnis opitulari, et praesentissimum remedium adferre festinaret, Te divinitus quidem elegit, Qui vulnera medendi, miseros solandi, cunctasque jam florentissimae Provinciae gentes recreandi, ac reficiendi, gravissimum ac difficillimum onus committeret. Quas curas et sollicitudines hac

in re vere Christiana, et Christiano Antistite dignissima conlocâris; qui ardor in Te extiterit ut omnibus occurreres difficultatibus, et quibuscumque modis posses, innumera mala vel pelleres, vel saltem corrigeres; quomodo alios exemplo Tuo ad misericordiam pervocâris, Principesque Viros etiam ex longinquis regionibus ad pientissimum opus excitâris, nemini obscurum esse potest, nisi si quis recentissimas, et ubicumque gentium pervulgatas Umbriae calamitates numquam audiverit. Quapropter Pontifex O. M. Te de universa Provincia, imo de Christiana Re optime meritum ad Archiepiscopalem Spoletii Sedem evexit; nec tamen Fulginatibus, quos unice adamabas, eripuit omnino. Ne-

que praetermittendum censeo, hoc Epicum Carmen olim Fulginiae fuisse, Academicorum Quietorum Hispelli cura, recusum; ut patriam ego charitatem sequi videar, cum ejus exemplaria multiplicare, insignisque Patriarchae laudes celebrare studeo. Accipe igitur lubenti animo libellum, qui nitidior et emendatior multo quam ante, meis impensis prodit in vulgus, serius quidem quam ego cogitabam, sed tamen accessione Italici Carminis nobilissimi in ejusdem Patriarchæ honorem, novo et amplissimo commentario exornati, fortasse commendatior. Fac, ut ille Tuo nomini inscriptus, sanctissimi Trium Ordinum Fundatoris augeat admirationem, et Christianae Poeseos cultum latius diffundat;

meque, et libellum tua fide et benevolentia oro ut complectaris. Valeas diutissime, optime ANTISTES, in Umbriae totius incrementum et bonum, atque ad Christianae Reipublicae decus.

Fani Kal. Sextil. A. R. S. MDCCCXXXIII.

TAURELLUS TAURELLIUS
LECTORI BENEVOLO
SALUTEM

Quid in hac novissima Francisciados editione factum sit, amice Lector, paucis habeto. Scias ante omnia velim, quater hoc opus vulgatum fuisse; primo Florentiae A. 1571.; *postremo Fulginiae A.* 1651. (*); *verum adeo corrupte, ut supra ne credi quidem possit. Quare cum rogaremur enixe a compluribus, ut per nos exiret in lucem*

(*) *Secundo prodierat Antuerpiae A.* 1572. *typis Plantinianis; tertio Rothomagi ex Officina Laurentii Mercy A.* 1634. *industria Ludovici Cavalli Galli domo Bononia in Gallia Belgica, qui, ut memorat Waddingus, (Script. Ord. Min. V. Franciscus Maurus Hispellas) cujus ille fuerat studiorum socius,* ad singulos libros argumenta, et notas marginales addidit; et in fine Operis scholia ad quorumdam locorum elucidationem, cum Periphrasium Poeticarum indice, praemissa brevi Auctoris Vita &c. *Quum autem hanc editionem invenire nusquam potuerimus, primi annotationes, quae tamen modicae fuisse videntur, nihil novo profecerunt.*

Nos Fulginatem editionem cum principe Florentina sedulo contulimus.

poema, quod raro admodum invenitur; elaborandum putavimus, quoad possemus, ut et emendatius prodiret, atque opportunis annotationibus illustraretur. Haec enim nobis fuit mens, ut et Franciscalibus hominibus, et simul juvenibus latinae et sacrae poeseos studiosis consuleretur: quorum alteri historicis praecipue annotamentis, quae vera a fictis secernerent; alteri autem maxime criticis indigebant, queis proba et laudabilis a prava classicorum imitatione dignosceretur. Horum praesertim caussa et de Mauriani poëmatis natura disquisitio, et Hymnus Dantis Aligherii pulcherrimus in Divi Patriarchae honorem additus est, cum amplissimo commentario, quem excurrere identidem in plures Aligheriani poematis locos, et nova fortasse nonnulla de prima et maxima Italorum poesi praeseferre, nec sine juvenum utilitate, utrumque poema invicem comparari videbis. Quod vero annotationes in latinum poema romano, in italicum hetrusco sermone exaratae sint, hoc ideo comparatum, quod illae praesertim ad Fratres Minores, qui etiam extra Italiam plurimi vitam transigunt; hae autem ad Italicos juvenes tantummodo pertinent, qui latinam et italicam colunt poesim.

Mauri vita, quae a Francisco Rosciolo conscripta extat in Fulginate editione, nunc breviter Corneliano stylo reformata est, et ab eodem, a quo caetera quae primum nunc prodeunt, composita. Non desunt breviora Mauri poemata, quae in prioribus editionibus vulgata erant. Quod spectat ad libri correctionem, in hac operam navavit magna ex parte et Philippus Polidorius, humaniorum literarum cultor eximius, quod grati animi ergo praetereundum non fuerat.

Caeterum, in hoc evulgando libro, fortasse contigit primo, ut plusquam promissum fuerat, praestetur; nec tamen augeatur impensa illis, qui nomen huic editioni ultro dederunt.

Tu, Lector, nostros labores aequi bonique fac consulas, & valeas.

FRANCISCI MAURI VITA

Franciscus Maurus Hispelli nobilibus parentibus ortus est A. MD., ut ipse testatur Francisciados libro III. v. 684-717. Quo ex loco discimus, eum bonis literis a pueritia imbutum, latinam poesim adamasse, et voluisse jam tum Franciscali militiae nomen dare; sed impeditum a patre, quem hominem difficili et aspera natura verebatur, animi propositum ad aliud tempus distulisse, & tandem, adulta jam aetate, postquam patri justa solverat, illico incoeptum patravisse. Tunc Ecclesiasticis disciplinis operam et studium omne navavit; tantamque eruditionem est consecutus, ut doctrinae laude non modo apud suos, sed et apud exteros floruerit. Sero admodum ad intermissa diu Musarum studia se retulit, nempe, ut ipse ait ibidem = *fortibus annis Exactis, jam devexus, jam vertice canus* =. Sed pietatis studium, et christianarum virtutum amorem semper cum doctrina conjunxit; et praesertim humilitatem, modestiam, et paupertatem excoluit; studuitque quam maxime,

ut sanctissimum Patriarcham referret. Quare, ut non tantum nomine, sed re Minor esset, ab omnibus sui Ordinis dignitatibus, ultro sibi oblatis, constantissime abhorruit. Divi Patriarchae studiosissimus, ut diximus, quo illius virtutum admirationem et amorem in aliis excitaret, jam aevo maturus, epicum poema scribendum suscepit; atque in eo reliquam vitam consumpsit. Amicos habuit viros sui temporis literatissimos; in his Paulum Manutium, ejusque filium Aldum; patronum autem Cosmum Mediceum, qui magnus Etruriae Dux primus est nuncupatus, quique eum laurea donavit Apollinari. Huic epistola et carmine phaleucio, quod tertium ex lyricis est, inscripsit poema. Hoc si eo tempore nimis quidem magnifice *divinum*, auctor vero *Alter Virgilius* est dictus; nihilo secius merita ornandus laude videtur, quod christianorum Vatum fortasse primus Virgilium, et epici carminis leges aliqua saltem sequutus ex parte, viri sanctitate eximii non historiam, ut alii poetae sequioribus saeculis fecerant, sed quoddam duxerit epos. Nam multae in illo poeticae virtutes elucent; etsi non diffitemur, multo futurum fuisse poema excellentius, si pressior esset stylus, et Virgiliana commenta

non tam stricte, nec tam saepe Maurus consectaretur. Verum maxima ejus laus haec est, eum et caeteris, qui eodem in genere versati sunt, praestitisse, et ab nullo posterorum esse adhuc superatum. Obiit Florentiae in Coenobio Divini Reparatoris A. MDLXXII., ingenti laetitia, ut ajunt, propter absolutum poema perfusus. Ejus effigies egregie picta conspiciebatur in Mediceorum pinacotheca, eo statu, ut corollam a Cosmo poetarum fautore acciperet: cujus picturae exemplar se habuisse ait Waddingus. Tanto in precio humilis Coenobita, poeticam ob virtutem, ea tempestate apud Principem fuit.

XVII

DE CARMINE EPICO

FRANCISCI MAURI

DISQUISITIO

RAPHAELIS FRANCOLINII FANENSIS

AD CLARISSIMUM VIRUM SIBIQUE AMICISSIMUM

ALOYSIUM FLAMINIUM MINORITAM

Lectorem emeritum Coetus sui, Professorem Sacrae Theologiae, Conlegam quondam suum in Nulphio Athenaeo.

Cum primum Taurellus noster rarissimum jam Francisci Mauri Poema edere in lucem sua impensa constituit, ut multorum petitionibus faceret satis; meque rogavit, ut operam meam, qualiscumque ea demum esset, in hac procuranda editione conferrem; quaesisti a me, carissime Aloysi, quid de hoc poemate cogitarem: atque ego tum me responsum esse daturum spopondi, quum integrum poema legissem; namque adolescentulus, postremum tantummodo Francisciados librum cognovisse recordabar, qui italicis versibus redditus prodiit an. 1806., iterumque Romae 1823. Nunc ergo quod sum pollicitus, praesto; ac de hujusce poematis natura, quam potero, brevissime inquiram.

Ac primo videor posse asseverare, hoc Poema plenissimam esse Aeneidos imitationem, idque Mauro fixum in animo sedisse, ut Virgiliana commenta, ethnicasque fabulas in rem suam maxima ex parte transferret; licet aliquoties aliorum etiam vatum fictiones aucupetur. Quamobrem hac de caussa Maurum appellatum esse arbitror *alterum Maronem*, quod quid-

quid hic pene de suo Aenea excogitaverat, ille in Divum Franciscum convertere studuit. Quae similitudo in duabus maxime rebus apparet; videlicet 1.° in poetica machina, quam Maurus ad Virgilianae normam penitus effinxit; 2.° in vaticiniis, somniisque, per quae, ut tota de Aenea, sic de Francisco narratio exigitur. Utrum vero hoc semper in christianum argumentum apte cadat, hic praetermitto, quum isthuc amplissime in latini et italici poematis annotationibus pertractetur, ubi quid ego sentiam, ab omni animi motu vacuus ingenue profero: etenim, ut philosophus, sic criticus nihil aliud sequi debet, quam veritatem, licet in re quoque literaria odium ea parere soleat.

Sed quamquam Mauri poema meram Virgilii praeseferat imitationem, minime contemnendum esse arbitror; propterea quod nec ante illum, nec postea epicum carmen de Viro morum sanctitate conspicuo, deque re christiana optime merito plenius, ac melius, quod ego sciam, ullum adhuc compositum sit. Verum, ut in hac re modum adhibeamus, duos eligam, qui multo ante Mauri tempora hujusmodi condidere carmen, et aeque christianum heroem celebrandum susceperunt. Primus fuisse mihi videtur Paulinus Petrocorius, qui A. R. S. 460. scripsisse creditur libros sex de vita S. Martini: quod idem argumentum tractavit eodem saeculo Venantius Fortunatus, Pictaviensis Episcopus, eodem carminis genere, sed libris quatuor. Non longe fortasse aberit a veritate qui autumet, Maurum ad hujus exemplum (nam alter saeculo XVI. minus erat notus) cecinisse Divi Francisci res gestas; quemadmodum ante illum maximam erat famam consecutus Sannazarius, qui alter a Fortunato, de Partu Virginis carmen composuit; hoc tamen utrique discrimine, quod illi antiqui christiani vates a poeticis fictionibus abhorrentes, historiam solummodo fideliter erant secuti; hi contra a Virgilio carminis dignitatem, ac poeticam formam mutuati, in christianam materiem ea transtulere. Praevenit etiam Mau-

rum poeta anonymus saeculi XIII., qui vitam D. Francisci versibus exaravit, ut erant tempora, elegantibus; cujus titulus est = Legenda S. Francisci = (metro edita circa An. 1235.); principium autem hujusmodi:

Gesta sacri cantabo ducis, qui monstra domandi
Primus adinvenit, tribuitque Minoribus artem.

Sed hic, quod et proximus fuit aevo Francisci, et chronicorum simplicitatem atque ordinem secutus est, historicis potius quam poetis jure annumeratur.

Multo magis praetereundum censeo Joannem Baptistam Mantuanum, qui scripsit latino carmine Fastorum libros XII., secundum XII. anni menses digestos, in quibus ad IV. nonas Octobris Divi Francisci res gestas, perpaucis versibus, et simplici stylo tantum delibat.

Restat ut aliquid de illis dicamus, qui post Maurum in eodem genere versati sunt. Horum primus est Hieronymus Malipetrus, quem ad Mauri imitationem suum de divo Francisco poema elucubrasse, hoc mihi maximo indicio est, quod hic item, ut ille a corruptorum illius saeculi morum descriptione initium sumpsisse, ait cl. Papinius (Stor. S. Fr. l. I. cap. I.): ego enim nec opus videre potui, utque hujus aliquod specimen mihi offerretur, nequicquam optavi, licet ubivis gentium quaerere non destiterim. Sed tacendi non sunt M. Antonii Bonciarii Perusini *Seraphidos* libri III., amplissimo Cardinali Baronio dicati, atque editi Perusiae, A. 1606. Hoc breve poema, elegans sane et jocundum, epicam gravitatem, magis quam caetera hujuscemodi, praefert; et machina praesertim poetica christiano argumento valde mihi videtur idonea: sed eo innititur facto, quod a multis quidem Franciscalium rerum historicis, non tamen a primis et sinceris, narratur; nempe Franciscum a Jesu Christo impetrasse, Deipara adstante, ut (Seraph. L. III. v. 23.)

Una dies culpas, et crimina cuncta relaxans;
Aeternas promittat opes = hoc autem jussu:
. . . . . vade ocyus, inquit, in urbem,
Et meus ut firmet mandata Vicarius, ora:

quam rem, docte et copiose, recentissime tractavit Papinius; omnemque prorsus a veritate caliginem discussit in opere, quod inscribitur = *Storia del Perdono d'Assisi* =. Bonciarius inducit primo Franciscum orantem, ut Deus O. M. e terrarum orbe vitia avertat, et postea ad B. Virginis aedem se conferentem, ubi, comitante eum Divo Michaele, oratam impetrat veniam; sed divino jussu cum quatuor sociis petit Perusiam, in qua urbe nuper renuntiatus fuerat Pontifex Summus, Honorius III. Ast Daemonum princeps, ut rem, futuram orco adeo perniciosam, totis viribus impediret, indutus os, habitumque Apostoli Petri, dormienti Cardinali Columnae se offert; eique persuadet, ut, cum maximus Pastor de tanto negotio cum purpuratis Patribus consultet, illud dehortetur; fore enim ut, posthac nec Romanum Petri et Pauli Apostolorum insignissimum Fanum a Christicolis frequentetur, nec Hyerosolimitana, aut etiam Lauretana suscipiatur peregrinatio; sed populos effusos ad aedem Virginis Asisinatis semel quotannis conventuros; idque unum pro noxarum expiatione satis superque habituros. Suspensus Pontifex, tandem annuit, conspectis rosis mirandum in modum enatis; et Michael Daemonem simulata forma latitantem reperit, adulteras ei de manibus claves extorquet, et postquam cum illis eum durissime verberavit, trudit in Tartarum. Sed quamvis Bonciarii poema a machina adeo commendetur, ut in hac parte, mea quidem sententia, caeteris praestet, quaecumque de christiano argumento latine conscripta sunt; neque, ut alia pleraque ethnicam superstitionem christianae admisceat veritati; Seraphis tamen cum Francisciade comparari non potest; quum illa nec vitam, nec praestantissima Francisci facta contineat. Sed etiam Mauriana fictio, ab Aeneidos exemplo profecta, quae per totum

extenditur poema, pulcherrima quidem est, et argumento opportuna quam maxime, initio praesertim poematis. Hic enim malorum spirituum Princeps, aestuans invidia, quod Divini Reparatoris sanguine humanum genus a suis faucibus ereptum sit, quodque inter christicolas omnigenae floreant virtutes, emittit ab inferis locis Tisiphonem, atque alia pestifera monstra, quae cunctos mortales, ut antea, pessumdent.

Extant et Italico idiomate de eodem argumento conscripta poemata; quorum primum, compositum a foemina literata Catherina Ubaldinia Gabriellia, in octo et decem libros divisum, eodemque metro, quo Areostus, et plerique nostrates epici poetae usi sunt, vulgatum fuit per Fratres Volpinios Venetiis A. 1540.; de quo tamen poemate nihil pro certo possum adfirmare, quum ejus facultas numquam oblata sit mihi.

At non omittam aliud in sex et viginti libros distributum, quod prodiit Ingolstadii, A. 1639., scriptum ab Augustino Galluccio, domo Mondulfo, ex coetu Franciscalium curtatorum; cui poemati titulus est = S. Francesco, ovvero Gerusalemme Celeste acquistata =. Licet Francisciados hoc quoque consectetur inventa, totamque sanctissimi Patriarchae vitam complectatur; nihilominus ab aevo infelicissimo, quo scriptum fuit, conjici verissime potest, quo in pretio esse debeat. Satis erit initium proferre, in quo unusquisque quamdam Goffredi parodiam videbit.

Canto l'arme mendiche e 'l Capitano,
    Che 'l gran stendardo rinovò di Christo.
    E invan l'inferno se gli oppose, e in vano
    S'armò de' suoi contrarj il popol misto.
    Molto sostenne in questo mondo insano.
    Molto soffrì nel salutare acquisto:
    Vinse i nemici, e sotto i segni santi
    Varii raccolse, ed infiniti erranti.

Ex quibus rebus hoc mihi consequi videtur, epicum Mauri poema, sive eorum quae de eodem Patriarcha, sive quae generatim de vita viri sanctimonia excellen-

tis epicorum more pertractant, ratio habeatur, non modo negligendum non esse ab iis, qui latinam et sacram colunt poesim, sed propter tum elegantiam, tum carminis gravitatem non parvi aestimandum; quamvis perfectum ad unguem illud castigatum dici non possit.

Sed cujus tandem naturae Maurianum epos existimari debet? Dicendum est forsan, hoc esse epicum poema, grave et heroicum, qualia Homerus, et Maro ex antiquis, et magnus Torquatus ex recentioribus Italis panxerunt? Non me praeterit, quas in tricas me ipse conjicerem, si hanc rem tractandam penitus susciperem, de qua non pauca extant volumina. Hoc nihilominus arbitror posse sine dubio confirmare; Maurum unius personae, potius quam actionis ac temporis, rationem habuisse; licet in poematis propositione, unum tantummodo Francisci factum, idque praeclarissimum, sibi canendum proposuisse videatur; nempe Franciscum quinque vulneribus ad Christi Crucifixi exemplum in corpore transfixum. Sed quamquam potuisset profecto, ut ego autumo, caeteras Francisci res gestas ad illud commode contrahere, quisquis tamen poema attente perlegerit, haudquaquam illum rem unam cecinisse reperiet. Namque in extrema primi libri parte Franciscum divinitus nasci videmus, qui vitia abs terris cogat excedere; in tertio eum post memoranda visa resipiscere, cum jam sextum et vicesimum ageret annum; instituere postea coetum Minorum, qui virtutes omnes, et paupertatem maxime colentes, se praebeant aliis exemplum; tandem, legibus datis, iisque a Summo Pontifice confirmatis, atque in universo suorum concilio promulgatis, Lavernam secedere; ibi illa miranda contingere; ad suos biennio post in Subasum redire, atque inde animam triumphum agentem ad coelos transferri. Haec est summa Mauriani poematis; in quo, si caetera sint omnia, quae ad heroicum pertinent carmen, illud certe *simplex et unum*, quod in qua-

vis re ab Horatio necessario requiritur, dubio procul desideratur. Quapropter *cyclicum* quoddam poema exarasse Maurus videtur, quod nempe circularem cursum, qualis est tota hominis vita, complectitur. Sic enim nonnulli Horatianae epistolae ad Pisones, quae vulgo inscribitur *De arte Poetica*, interpretantur versum 136 = Nec sic incipies ut scriptor cyclicus olim =. Alii autem paulo diversius poetam cyclicum eum esse dicunt, qui cyclum epicum, seu cursum poeticum simpliciter, et nulla arte exsequitur, ut magis fabulator sit, quam poeta; quales, exempli gratia, sunt XV. libri Metamorphoseon Ovidii Nasonis, et ejusdem Fasti, qui ad XII. libros ex mensium numero extendebantur. Non negabo, ejusmodi etiam poemata posse cyclica nuncupari; sed scriptor, qui dicitur ad Horatio cyclicus, sic incipiebat =

Fortunam Priami cantabo, et nobile bellum =; isque redarguitur, quod tanto hiatu dignum ferre nil possit, quum ille ineptus ab initio nimium promiserit, quod deinde nequeat praestare. Et revera omnem hic Priami fortunam, secundam nempe et adversam, et bellum praecipue decem annos productum Europam inter atque Asiam, tot casibus illustre, sese dicturum pollicebatur; quod totam Priami nimirum continet vitam, immensum et rerum et temporis spatium. Maurus ergo effecisse dicetur, quod Flaccus condemnat et ridet? Respondeo, eo loco Horatium sermonem habere de poematum initiis, de quibus praecipit simplicitatem, Homeri exemplo in propositione Odissaeae; neque reapse illum rejicere cyclicum poema, sed improbare propositionem, quae tot ac tanta inepte pollicetur. Quod de Mauro omnino dici non potest, qui unam tantummodo rem se canere velle profitetur; et quamquam non omnia in unum contraxerit (quod ille haud fortasse difficulter facere poterat) non continuo dicendum est, reliqua Francisci facta nullo modo simul esse conjuncta, nec illud, quod est praeci-

puum, non esse pluries praenunciatum atque praeparatum; sed in his omnibus mirum Virgilii artificium desiderari. Cyclicum poetam fuisse Antimachum ait vetus Horatii interpres Porphirio, qui ad versum 146. Epistolae jam memoratae = *Nec reditum Diomedis etc.* = de ipso sic inquit = Hic aggressus est materiam; quam sic extendit, ut XXIV. volumina impleverit, antequam septem duces ad Thebas perduceret = cujus auctoritate quae de cyclico poemate protulimus, plenissime confirmantur. Non enim rem, sed initium tam longe petitum damnat Horatius; eumque interpretem, potius quam Acronem, sequor, qui diversas, atque inter se discrepantes profert sententias. Primum enim ait = Cyclicus poeta est qui ordinem *variare* nescit (*variare* ego scripsi pro *varietate*, quae in editis legitur sine ullo sensu), quae interpretatio mecum facit, et optima mihi videtur. Deinde addit = vel qui carmina sua circumfert, quasi circumforaneus =. Ex hac declaratione, quae placuit Metastasio, ut videre est in ejusdem annot. ad v. 136., pro cyclico poeta, ignobilis esset intelligendus. Tertio ridicule interpretatur = aut nomen proprium Cyclicus, et significat Antimachum poetam =. Postremo sic inquit = Aliter cyclici dicuntur qui circum civitates meant recitantes =; quo sensu *cyclicus* is esset, qui graece vocabatur *rhapsodus*. Quare de interprete Acrone jure optimo jam docti judicarunt, saepissime multorum esse apud eum racemationes.

Sed vel heroicus, vel cyclicus vates, vel potius utrumque Maurus dicatur, hoc parvi referre arbitramur; quum revera non jam esse Maurum culpandum existimo, quod unam actionem Francisci, eamque praecipuam canendum sibi non susceperit, vel quod non caetera omnia ad unum illud praecipuum, ex heroici carminis legibus, referenda curaverit; sed quod historicam veritatem saepius, quam fuerat necesse, deseruerit, rivulos potius quam fontes sequutus.

Haec de poematis inventione, atque oeconomia; de quibus tamen ille aut defendi, aut excusari saltem posset: neque profecto hac de caussa eum Sannazario, et Hieronymo Vidae, qui post latinas literas renatas in heroico carmine Christiano principatum obtinent, eum cedere debere judicamus, atque inter latinos recentiores poetas agere partes secundas; sed propter poeticam elocutionem, quae virtus praecipua debet esse in quovis poemate, de Mauro dici potest quod de Salio Virgilius, Aen. V. = Proximus *his*, longo sed proximus intervallo =. Duo enim in eo reprehendenda praesertim; alterum, quod plerumque caret brevitate, et Ovidiano more luxuriat, aut circa eamdem sententiam immorans diutius, quam par est, aut easdem res saepius retractans; alterum, quod insolentia vocabula temerario ausu identidem procudit, vel hausta ab impuris fontibus usurpat: quae omnia suis locis sedulo adnotabimus. Sed tamen hujusce criminis, non alterius, aliqua posset afferri excusatio, nisi Maurus in primo poematis limine lectorem subito offenderet. Primum enim occurrit pessimum illud vocabulum *astricomis*, a vocibus *astrum* et *coma* deductum, quomodo antiqui latini effecerant *astrificus*, et *astrilucus*, atque, ex cl. Furlanetti adjectione, etiam *astrisonus*; quorum si Maurus priorum alterutrum elegisset, tumida licet fuisset metaphora, unum tamen vitium effugisset. Sed nihilominus dicendum est, Maurum hac in re ab aequaevo majoris nominis poeta, nempe a M. Antonio Flaminio in errorem inductum. Hic enim non solum effinxit ex analogia vocem *floricomum*, in eo carmine quod incipit = Jam ver floricomum, Postume, verticem =; sed de hac novitate a doctis hominibus reprehensus, testimonio Horatii se fultum existimans, quam ille, latina lingua adhuc vivente, licentiam nova procudendi nomina, sumptam vero pudenter, bonis scriptoribus dederat, eamdem hic et nostris temporibus concedendam esse conatur docere, in epistola italice scripta ad

Basilium Zanchium, quae prima est in Cominiana editione. Ibi enim inquit, quomodo Lucretius cuderat primo verbum *auricomus*, et alius ex veteribus latinis *silvicomus*, itemque Virgilius *auricomus;* sic sese dixisse *floricomum:* additque, exemplo Virgilii, qui dixerat *ignipotens*, et *armipotens*, Andream Naugerium, optimum sui temporis poetam, itidem effinxisse *silvipotens*. En quo ex fonte *astricoma* Mauri *vulnera* profluxerint, qui tamen non uno aut altero insolenti vocabulo fuit contentus; sed quot ei visa sunt aut sola verba, aut etiam (quod vero rarius fecit) conjuncta, sive formae loquendi, tot hic effingere non dubitavit. Et profecto, bona ductus ratione, Maurus etiam, exornandi caussa, nova procudisset vocabula: nam si unum aut alterum effingere liceret, cur non decem, aut viginti, aut etiam amplius? Sed, hac oblata facultate, quaenam lingua latina hæc demum esset?

Vides, doctissime Aloysi, me in auctore, cujus illustrandi non invitus cepi provinciam, siqua occurrunt vitia, non ea voluisse dissimulare; atque ideo abfore a meis commentariis perpetuam illam auctoris admirationem, quæ plerumque cujusvis generis interpretes solet incessere, ut culpas etiam ei laudi vertant. Quin imo, non in annotamentis modo queis Mauri poema, verum etiam in illis longioribus, quibus Aligheriani hymni poene singulos versus prosequuti sumus, cum utrumque confero poema, & Maurianum iterum ad trutinam revoco, quid commendatione sit dignum, quid non, aperte declaro. Cur autem italicum poema cum latino conjungendum putaverim, in praefatione italici commentarii satis arbitror dixisse. Sed quamvis non omnino perfectum, neque hisce temporibus omnibus probandum epos, Maurus confecerit, quod illo aevo maxima esse constat admiratione acceptum, ac laude; non idcirco censeo, ejus lectionem parum jocunditatis, utilitatisve allaturam. Nam, praeter quam quod,

siquis ea afferat ad hoc legendum poema, quae auctor in sexto carmine enumerat, uberem ex eo fructum sane percipiet; quod certe ad Franciscales viros, ubicumque locorum degentes, et ad religiosos homines, atque sanctissimi Patriarchae virtutibus devotos praecipue spectat, iis etiam valde placebit, qui latinam amant poesim, quorum numerus non est, nec erit umquam, in nostra praesertim Italia, exiguus; cujus prae gentibus cunctis haec maxima et unica laus est, duas habuisse linguas, doctas utrasque, politissimasque, et nobilissimos in utraque scriptores protulisse. Illis autem, qui sacram colunt poesim, isthoc praecipue genus, quod homines in coelicolas relatos carmine perpetuo concelebrat, gratum sine controversia esse debet: ad hujusmodi enim carmen, aliis intactum, ut diximus, quadrat in primis illud Horatianum (Ep. ad Pis. v. 147.) *Sunt delicta tamen, quibus ignovisse velimus*. Fieri etiam potest, ut aliquis pius, et doctus, et poeseos laude praecellens, exemplo Mauri inductus, ejusque erratis admonitus, vel eodem de argumento, vel de alio huic adfini, epicum carmen, aut latine, aut potius italice, componere aggrediatur; quo et literaria et christiana res mirandum in modum laetabitur: nam facta praeclara, omnigenaeque virtutes poetico stylo luculentissime exornatae, ingentem sui amorem atque admirationem in Christicolarum pectoribus excitabunt. Quam mentem sicui Deus O. M. injiciet aliquando, tunc laborum, quos pro Mauriano poemate illustrando non pauces suscepi, quidquid ganniant invidi, atque bonarum rerum osores, numquam profecto me poenitebit.

Epistola, qua Auctor in principe Editione opus suum inscripsit.

COSMO MEDICI
MAGNO DUCI HETRURIAE

FRANCISCUS SPELIENSIS

Officium me impulit, fidesque quam dedi olim Auctori nostrae Sodalitatis, ut consumerem omnes meas cogitationes in consiliis ipsius, factisque contemplandis, postquam me omnino parem non esse cognovi moribus sanctissimi viri, institutisque vita exprimendis; cumque totam mentem convertissem ad hanc curam, veterem exercitationem ingenii, studiumque, cui adolescens deditus fueram, totum contuli ad haec, quae animo videram, litteris prodenda. Quod si ullam in partem praestiti quod conatus sum, non me divinus ille spiritus, qui poetas ad pangendum carmen adjuvare solet, afflavit; sed alter non minor ardor inflammavit, in quo solo imitatus aliquantum mihi videor Conditorem nostrae disciplinae: ut enim ipse praeter caeteros flagravit amore verae pietatis, nullumque periculum, atque incommodum recusavit,

ut sitim hanc suam expleret (propria haec enim hominis laus est), ita ego longo tempore incensus fui justo hoc, ac mihi debito desiderio, versibus celebrandi laudes divinissimi Viri: cujus gloriae ille, dum vixit, numquam cupidus fuit, vel potius ipsam quantum potuit declinavit; ea tamen nunc monumentis commendata, proderit multum mortalibus, non paucosque ad Christum toto pectore amandum, ut ipse fecit, excitabit. Fructum autem hunc tenuem exigui ingenii mei, et ita quidem pusilli, ut ne hoc quidem, etsi non magnum opus, efficere potuerit, nisi commotum, instructumque fuisset amore illo quem ostendi, ad te mitto, Princeps optime; et quia toto animo semper Ducem nostrae familiae coluisti, et pauperes ejus sodales liberalitate tua saepe sublevasti, et mihi etiam ipsi, ut meos hos labores divulgare possem, praesidio fuisti; et demum quia dignus es multo majoribus poetarum, et doctorum hominum muneribus, quae illi passim honestissimo tuo nomini jure optimo dicant, cum ipsis valde faveas, et eorum ingenia, studiaque omni ratione exornes. Vale. Florentiae. Calendis Februarii. M. D. LXXI.

XXXI
HORTATUR MUSAM AD CANENDUM
DIVUM FRANCISCUM

Dic, Clio Ausonia, nunc mea barbito
Francisci teneros, auspice dic polo,
Vagitus; pueri dicque binominis
Pubentes genios; dic simul et viri
Aerumnasque graves, cumque laboribus
Devictis, animos haud superabiles.
Nec tu dehinc sileas, quot sibi junxerit
Heroas comites, quot pariter sacra
Tyronum cuneis castra repleverit.
Tum cantes, sociis ut dederit pias
Legesque, et monitus; et nova cinxerit
Solers praesidiis castra potentibus.
Dic armis quibus, o dic quibus hostium
Magnas saepe acies contuderit modis;
Et telis quibus in praelia tendere,
Fortis Dux, socios compulerit suos.
Dic o tandem, age, dic, alta Laverna amat
Dum solus nemora, atque antra vigil fovet
Noctes atque dies, ut latus, ut pedes,
Ut palmas jaculis confoditur sacris.
Et jam sidereis praerutilans notis,
Vectusque alituum quadrijugis deûm,
Plantis stelliferis astra supermeat;
Mox et flammiferum scandit ovans polum.

EANDEM FACIT VERECUNDAM

Ornari ne posce comas, habitumque, Subasi,
Non parnassaei Musa colona jugi.
Imo, agedum, coetus male culta horresce disertos,
Et contenta legi, murmura plebis ama.
Hoc nova res monet, hoc cantatus praecipit heros,
Fas probat, et ratio, vitaque poscit inops.

COSMO MEDICI

MAGNO DUCI HETRURIAE

Heus tu, Musa, animo (tibi severus,
Importunus, et acer, improbusque
Suasor nam modo visus) hic monentem
Rursus me placido, ac libenter audi.
Appenninigena incitus fluentis
Arnus, qua rapidis secat virentes
Campos, vir sedet inclytus, potensque.
Hunc cultus tibi nominis refulgens,
Et, qua nescia martii furoris,
Hetruscas modo latius per oras,
Sedes florida gens tenet quietas;
Sceptri regia vis, sacrique mores
Ostendent. Age, Musa, non timebis
Nasum rhinocerotis, hoc patrono.
I, cunctarier, i, vetat serena
Pax vultus placidi. Viden' faventis
Laeta Principis ora? Nil timendum.
Nil jam non aditum patentem ad altum
Recludit solium; nihil profecto
Non spondet veniam uberem futuram.
Et nunc, quid dubitas tremens, quid haeres?
Jam jam cuncta favent, simulque rident;
Cuncta protinus annuunt cupitos
Successus. Modo perge, quid moraris?
Totis aude animis: manum roganti
Extemplo dabit ille praepotentem.

AD PAULUM MANUTIUM

O fama Ausoniae, decusque linguae,
Disertissime Paule, et undecumque
Integrae specimen celebre vitae;

Ecquid, dum monumenta raptus inter
Tullî magna tui, vigil frequentes
Noctes conteris, aut graves Maronis
Perpendis numeros, senisque Graî;
Aut dum Aristotelis strues resolvis
Implexas, latebrasque perspicaci
Caecas judicio bonus recludis;
Divinique adamans melos Platonis,
Mente sidereos petis recessus:
Hispellas tibi Maurus ille, divi
Cantator pius, et cliens fidelis
Francisci, bene dic, rogo, Manuti,
Sedet jam tum animo, an procul recessit?
Et nostri te amor, ortus una, et una
Occasu invido, et invidâ solutus
Fortunâ, levis, irritusque, et aurae
Vanis lusibus incitus reliquit?
O vos ne date, dî boni, piorum
Bonis cordibus hoc nefas potiri.
Est Manutius, est pius, benignus,
Est comis; nec amantior bonorum,
Non insignior ullus aequitatis
Humanae studiis, piosque mores
Nemo cultius hoc manu tuetur:
Seu mox contuleris simul recentes
Heroas, mage seu petas repostos
Porro semideos, micantia aevi
Felicis decora, et poli beatos
Jam tum municipesque, principesque.
Tu vero, optime, candide, ac venuste,
(Sic quondam eloquii impetus suavis
Romani simul, Atticique numquam
Pectus deficiat tuum, nec almae
Unquam Castalios parare honores,
Unquam cana tibi obligare laureis
Sertis tempora desinant Camoenae)
Dic, o dic, age nunc, rogo, Manuti,
Synceram sine labe, veritatem.

Quin et consilio gravis severo,
Atque acer monitis ades roganti!
Vidisti, et memor es, reor, Camoenâ
Olim quam tenui, malus poeta,
Cantarim ipse meum patrem, beatum
Jam coeli indigetem, inclitumque civem:
Vidisti studiosius profecto,
Haud frontem caperatus, haud cachinnans,
Haud rugis tetricus rigente naso,
Sed sano, placidoque, et erudito
Actus judicio; novumque rerum
Desuetarum habitum, orsa, verba, nexus
Admirans animo, stupensque scito,
Inventum ore pium, ac recens probasti.
Ergo (nam simul hinc et hinc amici
Instant mî, stimulantque, consuluntque
Edam protinus, ac sinam beatum
Jam tum heroa legi) quid ipse censes?
Tu jam consule, tu mihi, o diserte,
O lux, o pater eruditionis,
Juge o melliflui leporis uber:
Te quippe unum ego consulo, tuique
En dumtaxat amo, opto, posco, et oro
Planum judicii, mororque nutum.
Ne des nubivagis mea, invidisque
Vota involvier haec Notis; sed ultro
Nutanti, ambiguoque adesto amico
Felix, ac bonus, et bonas feracis
Opes pectoris effer: insuperque
Has nugas eme, garrulamque musam,
Pannosamque, rudemque, putidamque,
Non flavo, precor, aere, sed venusto
Pingues eloquio invicem tabellas,
Emptor tu modo prodigus, repende.
Et cano hic meus obstrepens olori,
Cantu raucisono lutosus anser,
Ad me fac redeat, tui leporis,
Dulci nectare perlitus; reportet.

Fac cycnea mele, ac simul reversus;
Assultet mihi plausibus canoris.
O tu, terque quaterque sic beabis
Fidum, candidum, amabilemque amicum:
O haec, ut rogo, Paule! da roganti,
Da te (si quid amarier vacabis
Posthac, semper amabo, et usque et usque)
Sed rursum patere, unum ego exigam abs te;
Quippe hoc insuper opto perdoceri.
Tu doce modo (scis, potes, tuumque est)
Est ne incognita posse amare nobis
Condonatum? Obiter datum profecto est:
Hoc inquis. Mihi amabitur diserti
Patris non minus ergo vera imago;
Aldus filius, eruditus, ardens,
Gravis, comis, amabilis, venustus.
At si dehinc oculis, simulque amatis
Detur colloquiis eo potiri;
Nimirum ipsum ego, quam parens tenellum,
Unicumque amet, ardeatque natum,
Ardebo mage, perditeque amabo.

AD EUNDEM

O casti nemoris cultor amabilis,
Coetus Thespiadum o fama, et honor sacri
Libethri; o tu adeo, Phoebe pater, comis.
Perfulgens nitidis, et fide persona
Insignis: sed enim tu validâ minax
Hastâ, atque ore potens, et dominans gravi,
O Pallas, modo dic, fata Manutium
Quid tam muta premunt? dicque silentia
Desueta unde viri? Delituit lepor
Num forte Ausonius, fluminaque Attici
Num magna eloquii jam exitio data,
Et cycnea mele, et suavisonos modos
Jam mens dedidicit, jamque situ obsita
Molli torpet iners, cumque laboribus

Sacris, deseruit Castalios specus?
At si nec scelus hoc numina praecinunt,
Non astra insinuant, fatave destinant;
Quid mî (porro alios dapsilis, et ferax
Ore ultro, et calamo laetificat gravi)
Tantum mutus, iners, asper, et horridus,
Indignansque adeo docta Manutius
Ora, heu! stipat? Et, o Paule, tuis bonis,
Cum ne hinc damna feras, me modo perfrui
Quae tanta invidia est? Haud dolus, haud scelus,
Haud meme ulla reum noxa agit. Et licet,
Et fas, jusque sinunt, sideraque annuunt
Nimirum hoc mihi. Sed dic, age, non tua,
Sed communia, quid tu modo pertinax,
Immitisque adeo parcis, et occulis?
O jam, Paule, rogo, da data, da volens,
Da gratis quod habes auspice tu deûm
Nutu. At jam cupidum si lucra te juvant,
Has nugas (gravia, aut aemula Mincio
Necquicquam canimus, Smyrnea nec mea
Clio plectra movet) nunc cape; neu rudem,
Incultam, atque humilem, putidam, et usibus
Frugi olim exiguis vix tibi, despice
Musam: quin potius tu bonus invicem
Non flava aera mihi, sed, tibi quod leve
Nimirum, ac facile est, Ausonii rogo
Da tantum eloquii suavisonum melos.

AD LECTOREM POESIS

Heus tu, quicumque es, nostrae pia carmina Musae,
Lecturus, tetricae frontis bonus excute rugas;
Pelle oculis livorem atrum, atque inamabile virus
Invidiae dimitte ánimo; pius, integer, aequus,
Innocuusque, et sanctus ades: modulamine sancto
Sanctus enim modo sancta cano, purusque sacerdos
Primus ego, aërei flava sub rupe Subasi,
Sacrato enumero divinos ore triumphos.

XXXVII

Nimirum agnosces, meme hic non turpe profanâ,
Obscaenumque lyrâ carmen deducere, Circo
Dignandum incesto; sed enim decora alta, per annos
Jampridem exactos, plectro memorata priorum
Nullius vatum, Musâve, aut auspice Phoebo
Pertentata olim cuiquam, jam tum altius orsum,
Pandere voce gravi; et syncero evolvere cantu
Fata Subasaei, eunasque herois, et ortus,
Et pubem, geniosque leves, et flebile funus;
Nec non quae victor pugnârit bella, quibusque
Rite triumphatum cumulârit legibus orbem.
Haec cano, per me aures hac barbitos Ausonis implet
Armoniâ populi: tu ne caperatus, et acer
Censor ades; sed mitis, ovans, hilarisque Camoenae
Plaûde ultro, et risu frons laeta assultet amico.

FRANCISCI MAURI

HISPELLATIS MINORITAE

FRANCISCIADOS

LIBER I.

ARGUMENTUM

Initio facto a propositione Poëmatis, primo sibi divinum Spiritum advocat, deinde almum Heroem, inopum ducem = 1 = 22. Sed antequam Divi Francisci res gestas commemorare incipiat, inde repetit, quum Apostoli orbem terrarum inter se partiti, Christi nomen quovis gentium nuntiarunt = 74. Quam ob rem saecula multa felicia volvuntur, quibus religio, sanctique mores colebantur; et alia itidem, ut illa, saecula successissent, nisi rex Orci, invidiae stimulis accensus, pestifera monstra ab oris Stygiis emisisset, quorum dux Tisiphone furialia scelera suadet = 180. Tunc pessima vitia Christicolas invadunt, ambitio, avaritia, luxuries = 212. Tandem initio saeculi duodecimi, tot tantorumque malorum finem omnipotens Pater dare parabat; quod et animae piorum in coelum receptae, et divorum Alituum agmina jamdudum orabant, moram querentes = 241. Praecipue Michaël comites hortatur, ut, non abnuente Superûm Rege, Erebi monstra denuo contundant = 304. Idem alloquitur Dei Filium in

eamdem sententiam; oratque ut tandem veniat Heros promissus, qui scelera mundo expellat, referat virtutes, et paupertatem unice diligat = 347. *Dei Unigena vetat coelestes Aligeros cum Erebi monstris confligere; nuntiatque ortum Francisci, et quantus hic olim futurus sit* = 431. *Quae Dei verba plausu atque hymno Coelicolae excipiunt* = 488. *Interea Francisci adhuc puelli mores haud laude digni se produnt, ingenium vero mitissimum* = 507. *Sed Tisiphone, sciens adesse tempus, quo gens aurea exsurgat duce Francisco, ut tantam ab Orco cladem avertat, et Franciscum exterminet, corda hominum implet furoribus in arvis quae Tiberis secat, et mons Subasus opacat, ubi quietae habitant gentes* = 626. *Caussa belli Assisium inter et Perusiam, Macherius ex tellure Subasia, qui Perusinos ad luctam lacessit, et Barcontem interficit* = 698. *Socii Barcontis illi succurrunt, et pubes Subasia Macherio: pugnam acrem immiscent utrique armis agrestibus; hinc inde occumbunt frequentes* = 739. *Perusini, hortatu Tisiphones, Subasidas perdere constituunt.*

Astricomis Heroa manus, thoraca, pedesque
Vulneribus fossum, qui flava e rupe Subasi,
Ore tubaque canens, mille indiga ad arma vocavit
Agmina, et ad vitae melioris compulit usum,
Mens canere ardet. Amor divûm, levis Aura, canenti
Pande ortus, obitusque viri, saevosque labores:
Et quoquemque modo subiit, quibus obvius illis
Ultro ierit telis, qua spe discrimina tandem
Angusta intrepidus vitae tentarit egenae.
Tuque idem alme Heros, inopum Dux inclyte, seu jam
Sanguineis ardentem astris te, sede corusca,
Flammantis regio coeli tenet ima; Volucrum
Qua, Patris intenti jussis de more supremi,
Aurea tecta colunt coetus, quot volvit arenas
Oceanus, pennis acti pernicibus omnes,
Omnes stelliferis evincti tempora sertis;
Sive tibi evecto patuit sublimior aula,
Bisseni Heroes qua, terrae Erebiqe tyrannis
Devictis, bissena alte statuere trophaea;
Da bonus auxilium, da me, pater, aequore vasto
Currere iter coeptum, atque audacem remige puppim
Allabi dextro, et portu se condere amato.
Postquam Rex superûm, magni Patris una propago,
Aethere delapsus, latuit mortalis in alvo
Virginea, et primis vagitibus impulit auras
Vitales; dehinc vir, transverso brachia ligno,
Atque ambas fixus diversa cuspide palmas,
Et malo ingenti corpus protentus, acerbam
Mortem obiit (scelus infandum!) pro sontibus insons,
Ut pius antiquam labem, mortalibus aegris
Concretam ablueret; neu jam ultra admissa prioris
Furta patris luerent morte exilioque nepotes,
Sed tandem exempti vinclis et carcere caeco,
Aetheream laeti ad sedem, et patria astra redirent;
Conveniunt simul Heroes sub paupere tecto

(Parva manus, neque enim bissenis amplior) omnes,
Quos, dum nodosis circumdant retibus undas,
Captivosque trahunt scruposa ad littora pisces,
Rex pridem bonus ipse opera ad majora vocarat.
Tum laeti eximio sortitus munere tanti ,
Consilia inter se vario sermone volutant,
Quid faciant, quibus auspiciis, quove ordine coeptam
Instituant vitam, quibus ipsam legibus ornent,
Explorant, simul ambigua ac diversa loquentes.
Praecipue vero chari praecepta magistri,
Multa diuque agitant, iterumque iterumque revolvunt.
Quippe illum observant animis, ipsumque verentur
Absentem, immani pridem quem funere raptum
Defleraut, vivumque iterum quem tertia vivis
Reddiderat croceo surgens Aurora cubili ;
Quem saepe aethereo fulgentem lumine et ipsi,
Os humerosque deo similem, inspexere paventes:
Quin etiam coram simul audivere loquentem
Attoniti, nec jam dictis mortale sonantem.
At vero e numero tum visa avertitur unus,
Scrutarique audet manibus sacra vulnera; moxque
Ut tetigit, sensitque hominem, manifestaque veri
Ut Ducis emicuit facies , et nota per aures
Vox iit, increpitat : Deus, o Deus (ac simul ore
Incurvus prono exclamat) meme ut mea fallit
Mens laeva, utque animum diversum agit avius error!
Et tamen ora modo defleti viva Magistri
Nosco equidem, nosco divini lumina vultus;
Et multa incusans, scelus exhorresco profanum.
Ergo ubi summa diu ac multum res acta per altos
Sermones, tandem Regis memorabile nomen
Constituunt late magnum deferre per orbem,
Et canere ignotos populis, et pandere ritus.
Haec animis nunc has nunc alternantibus illas,
Una viris adeo potior sententia visa est.
Haud mora: se se operi ardentes, operisque labori

Accingunt : nec jam longo post tempore , magno
Orbe pererrato , nomen fulgebat amatum ,
Perque urbes, perque arva volans, perque atria regum.
Et jam flammifero vultu, rutilisque quadrigis
Alternis varias lustrante Hyperione terras ,
Plurima curriculis ierant felicibus acta
Saecula : vitisator pacatis qualia regnis ,
Haud dederat primis Saturnus gentibus olim,
Non Janus pater, occipitis non lumine frontis
Viderat; horrisonas quamquam jam, cardine verso ,
Bellorum portas ferro gravibusque catenis
Clauserat , injectoque in vincula saeva furore ,
Insuper et vectes, aerataque robora centum
Obdiderat , se se custodem liminis addens .
Interea gentes , solidis quas maxima late
Fert humeris tellus, quasque ambit gurgite Nereus
Fluctivago , securae adeo felicia quondam
Saecula multa itidem , cursu ventura perenni ,
Expectare audent : nec deteriora quietos
Gaudia concipiunt, spondentque futura per annos .
Nec vero in tantas frustra spes numina votis
Sancta accersissent , precibusque ea munera cassis
Optassent , populos late ni jam undique Erinnys
Obsedisset atrox , perturbassetque beatos .
O Superûm pietas ! o caeca, atque inscia rerum
Corda hominum, sic prorsus hebent? sic fidimus ultro
Fortuitis ? heu! nos passim mutabilis aevi
Sic infelices alterna eludit imago ?
Ergo hic una hominum facies, amor omnibus unus
Relligionis erat ; sanctosque in pectore mores
Cana fides , castusqe pudor servare docebat
Puros tunc Mystas ; per quos extrema recedens
Justitia , et terras linquens , repetebat Olympum ,
Aureaque immiti cedebant saecula ferro .
Heu! namque immanis rex illaetabilis Orci ,
Antiquum exercens odium , invidiaeaeque cruentis

Accensus stimulis, invisum effundere in orbem
Jam scelerum innumeras facies, et mittere saevas
Ad superos pestes stygiis properabat ab oris:
Quae laetas non ante auras, non sidera coeli
Lucida, non rutilam spectarant lampada Solis;
Vel cum terrigenas manibus rescindere coelum
Aggressos Titanas, et impia bella minantes
Caelicolis, Pater omnipotens per nubila densa,
Fulmine contorto, fumoque involvit et igni.
  Jamque aderat funesta dies, qua dira cruentis
Tisiphone manibus, colloque et crinibus atris
Stridentes implexa angues, facibusque coruscans
Fumiferis, Erebi vasti illaetabile regnum
Liquerat (insuetam requiem dux efferus Orci,
Et poenas animae sontum obstupuere remissas)
Monstrorumque ferox comitatus, et agmina dirae
Adsunt saeva duci: nam quicquid Tartarus ingens
Terrificum gignit, quicquid lugubre sub undis
Luctificis Cocytus habet, jam luminis oras
Occupat, et late aethereum simul inficit orbem.
Horrida Tisiphone, signa exitialia dextra
Lethifera attollens, infert dux praevia se se,
Et monstra exacuens ciet, et furialia suadet
Hortatu ingenti scelera, atque exaggerat iras.
Ultro adsunt animosae acies, et dicta facessunt.
Jamque adeo late, obscura sub nocte, per agros,
Perque urbes passim, per compita, perque domorum
Tecta, insultantes, feralique ore gementes,
Terrorum facies visae auditaeque volantum.
Scilicet hic fremitus imitantur voce ferarum
Terribiles; illic immani corpore foedas
(Quas olim, mundi vasta sub mole nocentes,
Primigenae coelo ejecti duxere volucres)
Ostentant formas vulgo, et mortalibus aegris
Turbatas pavida mentes formidine quassant.
Namque, ubi non turpes Sphynges? non Gorgones atrae

Improviso astant? ubi non Lernaea repente
Sibilat Hydra, caput numeroso vertice tollens?
Emicat hic, immane fremens, ardensque Chimaera;
Illic assurgit vasti Cyclopis imago;
Hic canis ore triceps; illic dat Scylla biformis
Inguine latratus: tum vulgo horrentia monstra
Mille alia aethereas complent terroribus auras;
Et quae saepe, metus natis impune parantes,
Componunt matres obscoeno corpore, seu quae
Parietibus pictor, tabulis seu ponere suevit.
 Praeterea, quibus ad fauces atque ostia mundi
Tartarei cecidit sorti custodia, pestes,
Luminis invisi nitida regione potitae,
Una omnes (scelus!) unanimes pervadere gentes
Festinant, pariterque observantissima recti
Corda hominum tacite invertunt, animisque venenum
Vipereum subdunt. Immanior omnibus, ante it
Praecipiti dux una alias impulsa furore,
Cervicemque tumens, irarumque ignibus ardens.
Nempe haec, cum Genitor superûm vix prima recentum
Molitus rerum, magnique exordia mundi,
Astrigerum valido firmasset cardine coelum,
Affigens rutilos septenis orbibus ignes,
Cuique suum; cum vix terram librasset, et undas,
Atque ignem, et liquidum circumfudisset inane;
Agmina Coelicolûm ter trina, recensque creatum
Alituum vulgus, mentes sine corporis usu,
Aggressa, imperio Regis desciscere ab alto
Impulit aetherei, et coelum quatere omne tumultu,
Fraternisque armis. Ah! gens male suasa, Triones
Quid super Arctoos animis molire triumphos?
Quid struis invitis sedes super ardua fatis?
 Et nunc ergo acies pariter collecta sororum
Pone subit. Bacchans, et scintillantibus ardens
Irà oculis, it prima duci comes addita magnae,
Qui cum diversis manibus Discordia binos

Attollens gladios, partitur laeta labores.
Tum vero ambabus regnandi insana cupido,
Hortatrix scelerum pollens, et saga malorum,
Se se ultro agglomerat, saevosque adjungit in usus,
Nequicquam torpens, nequicquam ignara nocendi.
Gliscit ubique fames auri, et nova semper hiatus
Pandit inexpletos, opibusque ardentior auctis,
Usque subit: Fraus insidiis intenta prophanis,
Acta volat blandis et versicoloribus alis;
Nec vero Invidiae tristis vestigia linquit,
Quin ultro observans, notae famulatur amicae.
En agedum jam Luxus iners, et cordibus imis
Quem subdit foeda, atque animis Venus implicat, ignis,
Quae non damna ferunt, quae non mortalibus aegris
Exitia intentant? Hominum praecordia circum
Hinc vis nimirum torpet, frigescit, hebetque
Sanguinis obtusi: hinc se se alta ignavia tollens,
Obruit et mentes, animosque oblimat inertes:
Nec simul hospitiis virtus stabulare sub isdem
Fas habet; at moerens longinquis exulat oris.
Tum male suada Fames, simul et deformis Egestas,
Infelix, partuque uno ac genere edita eodem,
Progenies, gemitusque graves, lamentaque fundunt
Grandia, res duras exosae, acresque labores.
  Talis erat mundi species, his concita larvis,
Hae lue pallescens, hac tabida peste, cubabat,
Infelixque obducta atro lugebat amictu.
Sicut ubi imprudens ardentem murice pallam
Sidonio, pingui virgo respersit olivo;
Tundit crebra dolens formosis pectora palmis:
Utve furens animi genitrix, affusa cruentis
Vulneribus nati gemit, ac bella impia, et hostes
Devovet, incusatque immanis sceptra tyranni.
  At postquam auricomum Titan ferrugine vultum
Obsitus, Auctoris rerum, divûmque Parentis
Crudelem interitum lachrymis deflevit amaris,

Bis centum, ac denis quater actis ordine lustris ;
Omnipotens Pater , humanae miseratus iniquum
Excidium gentis , rebus dedit aethere ab alto
Auxilium fractis , et finem luctibus atris .
Interea namque Indigetes , decora addita coelo ,
Jam scelerum exosi , detestatique malorum
Monstrificas facies , pacem mortalibus aegris
Saepe Deum orarant patrem, de more, supremum.
Nec minus , astriferi summo de vertice Olympi ,
Alituum speculatae acies quae funera terris ,
Quas hominum clades , Stygis exitialia vulgo
Monstra darent , tristes spectarant saepius ante ;
Saepius et magno haec conquestae rite Parenti
Ediderant : O tandem imas, Pater, aspice terras
Lugentes : o saevus ades jam criminis ultor :
Totque o jam prohibe occasus, tot comprime mortes
Terrigenûm , totque indignas averte ruinas .
At si parcis adhuc irae , et tua dextera nondum
Constituit diros moliri fulminis ignes ;
Viribus o saltem jam nunc, Pater, annue nostris :
Et mox omnis ovans Volucrum gens ibit Olympo ,
Par nimbo , effusa ; et terris lato agmine cunctis
Vi multa incumbens , aggressaque turbine vasto ,
Quae mare nunc, terrasque imas, et inane profundum
Permiscent furiis, quamprimum immania bello
Contundet monstra, atque Erebi devolvet in imum.
  Talibus aligeri coetus jam saepe querelis
Astiterant Patris magni solia aurea circum :
Cum tandem ductor performidabilis hasta ,
Aegideque insignis , custosque et gloria sacri
Splendida Gargani , moerens , acrique dolore
Saucius intumuit , castasque exarsit in iras ;
Terque caput nitidum stellanti vertice quassans ,
His comitum cuneos affatur vocibus ultro .
  Cernitis, o cives (quid enim usquam lumina coeli
Aurea suffugiat ?) monstra infelicis Averni

Perpetuis accensa odiis, ardentiaque atris
Ignibus antiquae invidiae, quo dira tumultu
Bella ciant Superis? Memori quam pectore condant
Fulmina adhuc, saevosque ignes, quibus aethere ab alto
Exturbata olim per inania caeca ruinas
Traxere immanes; sed necdum sedibus altis
Progenies adscita poli, gentesque relatae
Terrigenûm astra super, tot jam labentibus annis,
Excidere infandis animis potuere, sed alte
Cordibus invisum genus actum immitibus haeret?
Imo et gens hominum, postquam donata supremo
Aethere, nobiscum coeli regione potita est,
Protinus irarum, caecique furoris habenas
Effudere omnes: totiusque agmina gentis
Tartareae ex illo, sine more, sine ordine clangens,
Tisiphone ad superas dux effera compulit auras.
Tanta hominum stirpem coeli conscendere sedes
Turpibus invidia est animis, furiisque cruentis!
Et tamen, o socii, tantis in rebus inertes
Nos torpemus adhuc? nos et juvat usque nocentum
Jam tempestivas poenas differre? quid ultra
Cessat in auxilium sopita potentia coeli?
Quid tot cognatae segnes modo funera gentis
Spectamus? quid tot caedes, gemitusque cadentum
Securi audimus, saevaque in morte relictos
Despicimus nostros cives, comitesque futuros?
Nec contra pudet informes spectare triumphos,
Et quae Tisiphone, dux saeva (ah dedecus ingens!)
Orbe sub oscuro furtim spolia aurea condit?
Imo agite: ulla piis siquando audacia factis,
Ite modo, hic animis, opibusque, manuque petenda est.
An non aligeros nobiscum aetate recentes
Hic quondam, cum vix primaevo lumine pasti,
Incestare polum auderent civilibus armis,
Contudimus? pugnaeque acris certamine fusos,
(Desuper irato Patre exturbante, corusco

Fulmine) dispulimus, caecoque involvimus Orco ?
At nunc non ne animos antiquo in robore perstans
Caelestes agitat virtus ? aut non amor idem
Corda habet? Est pudor, est nunc mens, est illa profecto
Vivida lux mentis: suaque est non torpida dextrae,
Non effoeta annis vis, non defessa labore.
Faxo hodie (noster modo Rex non abnuat) hostes
Ne qua animos posthac valeant impune superbos
Tollere, ne qua hominum placidam turbare quietem,
Aut ultra aethereas miscere furoribus auras.
Scilicet ignavi vacuique sedebimus ipsi,
Ultro expectantes, orbis dum foeda nocentis
Monstra hominum mortale genus simul omne ruinis
Involvant, rursumque polos et sidera tentent ?
  Dixit, et ultorem mox se se jurat amati
Per juga Gargani, per quod super insidet illi
Templum augustum, ingens, argento dives et auro.
Tum celer (Aligerique una comitantur euntem
Innumeri) aethereo Regique Hominique Deòque
Sistitur, et tales effundit pectore questus.
  Rex divûm, proles una, atque aequaeva Parentis:
Nos, tua gens, postquam generis pars maxima nostri,
Indiga consilii, et caeci ducis arma sequuta,
Sedibus his dejecta, imis se condidit umbris;
Vidimus infandos obitus, indignaque primi
Funera terrigenae ; sortemque cadentis amici
Pertulimus tristes, et deploravimus ultro.
Hunc tu, Rex, olim miserans, a morte receptum,
Morte obita, revehis nobis, coeloque reponis.
Ecce autem nunc rursus hiant lata ora barathri
Horrifici, rursumque humano sanguine inundant
Tartareae fauces, et limina foeda rubescunt.
Nimirum hi luctus, haec sunt quae saepe canebas
Bella olim, o bone Rex, nobis ventura. Sed o jam
Non ne idem Italiae monstrabas saepius oram
In medio, glebae laetam ubere; Tybris amoeno

Amne secat qua pingue solum, lenisque Subasi
Qua latera excelsi laevo ferit ardua cornu?
Hinc Erebi excidio regnis narrare sólebas
Venturum Heroem: duce quo, gens aurea mundo
Surgeret informi, scelerum vestigia terris
Quae mox pulsa ageret totis, virtute relata;
Cui nec quaerere opes, partis nec parcere, curae,
Nec tecta alta foret struere, aut juga nectere tauris:
Horrida sed cultu, pallensque atque aspera victu
Exiguo, populos, spernacia corda salutis,
Moribus instrueret sanctis, et ad astra vocaret.
At neque (tanta ierint cum jam labentibus annis
Saecula) adhuc ullus virtutum limina pandit;
Caelicolis nondum meriti instaurantur honores;
Obsitae adhuc squallent sine thure, sine ignibus arae.
O tandem, Rex, mitte ducem: descendat in ima
(Oramus) noxae immunis, sancta, inscia culpae
Jam promissa anima, et terrenos induat artus.
Nos vero, en stygiis (tu Rex bonus annue) monstris,
Invictisque animis, validisque occurrimus armis.
Haec ductor: simul interea gens tota Volucrum
Ore fremit circum. Tum Rex, qua sidera mulcet,
Qua ventos frangit, tumidos premit aequoris aestus,
Voce infit: silet aeterni domus omnis Olympi.
Dicite (quandoquidem audetis tentare reposta,
Alta exorsa movens, effabor) dicite vestrum
Ecquis erit, surgentum ignes, iterumque cadentum
Astrorum qui nosse queat? coelique meantis
Rite vias, animoque leves comprendere cursus?
Et qui nube cava gelidos suspendere rores,
Rursus et occiduis terras perfundere hiulcas
Imbribus evaleat? Vos ne aequoris objice fluctus,
Et tumidas cohibetis aquas, et frangitis iras?
Num vos mole gravi fixam librastis inani
Tellurem in medio; et longos junxistis in annos,
Foedere concordi, pugnantia semina mundi?

Et nunc ergo adeo vestris quid tanta recursat
Cura animis? famulare genus, Patris abdita magni
Consilia, et nutus arcanae discere mentis
Fas habeat? summum ne etiam exoptabit honorem?
Desinite hic moniti; vetitumque procacibus ausis
Aggressi, posthac quicquam tentare cavete.
Imo agite, hanc animis, quae vos nunc acrius urget,
Exuite omnino curam, et secludite laeti.
Non adeo Patris (neque enim id vos credere fas est)
Confractae vires; non tarda potentia longis
Non effoeta annis, sera aut quassante senecta,
Occidit: ipse aevo non exsuperabilis ullo.
Cum jam tempus erit, cum jam sententia magno
Certa animo stabit, luctantem, atrumque gementem
Auxilio attollet mundum; quaeque aetheris auras
Nunc laetas Erebo immiscent, fera monstra, profundo,
Fulmineo (si tanta vocet res) turbine, dextram
Iratam attollens, stygias devolvet in undas.
Quippe et cum ruerent in primos caeca furores
Hic quondam, et totas bello turbare choreas
Auderent (vidistis enim, et certamine magno
Vos insurrextis tum contra) experta potentis
Fumea tela manus, per inane ruentia magnum,
Et fremuere atrum, et gemitu increpuere profano.
Sed quid ego haec tantis? aut quid vos demoror ultra?
O bona gens, nec vota quidem datis irrita ventis,
Nec patris surdas clamor questusque per aures
Vester iit: tantis precibus jam tum ille benignus
Annuit ore pio. Lucis spirabilis Heros,
Monstratum quem saepe meo didicistis ab ore,
Auram hausit: genitrix ortum quem nomine primum
Dixit Ioannem: sed mox cunabula linquens,
Maternum amisit, Gallaque e gente petitum,
Patre jubente, novum, nostro sed numine agente,
Accepit nomen; Latiaeque vocabula genti
Externa adjungens, Franciscus deinde vocari

Maluit, atque haeres donis gaudere paternis.
Et nunc imbellis, patria se continet aula
Ignotus fama: tamen et puerilibus ultro
Se se animis infert, nomenque affectat inane.
Mox vero indignans, fatis melioribus, illud
Avertetur idem; et famae crepitantibus auris
Insultabit atrox, iratoque ore refellet.
Illa magis contra insurgens, centumque resolvens
Ora, movens centum linguas, obnixa per orbem,
Multa recusantem, volitans rumore secundo,
Heroem, Heroisque feret facta inclyta cantu.
 Ergo utcumque puer, tenero sub pectore versat
Nil modo non ingens, nil non spectabile, et altum.
At vir deinde gravis (divino hic acrius igne
Ardebitque animus, pura et mens luce nitescet)
Altius insurgens, et jam virtutis alumnus
Durus, ad arma ferox, et formidabilis Orco,
Invadet meliora, Deo meliora monente.
Principio monstris, regique immanis Averni
Perpetuum indicet bellum; mox ardua tollens
Signa manu, resides populos nova ad arma vocabit.
Nec mora; continuo gentes (qua nubilus auster,
Qua boreas perflat, primo qua surgit ab ortu
Phoebus, et Hesperiis pronus qua mergitur undis)
Insurgent; fortesque animis, et viribus acres
Ultro acies Itali ducis ad castra indiga mittent,
Quas ille excipiet laetus, vultuque sereno.
Tum placidus, monitis nova corda, animosque recentes
Componet; moresque dabit, legesque severas:
Esse acrem vitam, durosque instare labores,
Et bella immani cum gente horrenda monebit.
Hunc tandem (accipite hoc postremum, animisque tenete)
Post caedes Erebi, devictaque bella tyranni
Tartarei, radiis fessos coelestibus artus
Insignem, egregiaeque haudquicquam laudis egentem,
Sublimem laeti nostro accipietis Olympo.

Rex ore haec: nutuque favens simul orsa sequutus,
Sidera quo micuere ; atque aurea culmina coeli
Sublimes arces acclinavere trementes.
Ceu pubes obsessa , altis e moenibus hostes
Si forte irrumpat, spoliisque et caede potita
Victricem sese referat : mox omnia clamor
Implet laetitia, plausuque, et sidera coeli
Pulsat ovans ; meritis cumulantur honoribus arae :
Sic Volucres, magni circum solia aurea Regis
Affusi, choreasque leves, flexusque sequaces
Ducunt extemplo; genibus tum pectora curvis
Demissi acclinant, et laeti Numen adorant.
Interea assistunt delecti , carmine laudes
Qui claras resonent, atque immortalia summi
Regis facta canant : ut primum jussa Parentis
Magna sequens, ultro e summis descenderit astris,
Et castae intrarit sacrum penetrale puellae:
Ut clausus, decimi norit fastidia mensis,
Victusque, alvique: ut praereptae incommoda lucis
Dura, luens caecis hominum mala crimina poenis ,
Pertulerit . Tu bellipotens Rex , una propago
Aequaevo Genitore sata , atque e Numine Numen,
Victor io , colubri immanis tria praelia calcas;
Ipsumque esuriens trino tu confodis anguem
Oraclo : tu balantes sub tecta reducis ,
Pastorque et custos vigil , agnos : ora luporum
Tu valida cohibes dextra : non ulla trementem
Te facies unquam , seriesve horrenda laborum
Ambiguum vidit : non terruit igne coruscans
Nocturno furibunda cohors : quin (prodiga magnae,
Ah, virtus animae!) tu mactatoribus ultro
Te prodis, servasque tuos a caede clientes.
Tu praecelsum onerans suspenso corpore malum ,
Transversum passis robur metire lacertis .
Nec tu adeo nostrae casus, Rex, gentis inultos
Deseris ; aetherae sed , te instaurante, refectis

Ordinibus, choreae fulgent. Quin, optime rerum
O Fictor, Patre aeterno mandante, creatus
Per te homo, res alias praestans, operumque tuorum
Postremus labor, auricomi custodia luci
Quem penes olim esset; magnum qui protinus orbem
Regnandum acciperet; pecudumque immane ferarum,
Pictarumque genus volucrum, et quae monstra sub undis
Tam variis gignunt formis vada caerula Nerei,
Imperio premeret; solertique omnibus usus
Ingenio rebus prudens indiceret aptos:
Qui nostris tandem cuneis adscitus, hiantes
Sarciret plagas, et dissita cogeret astra.
Salve operum o tantorum Opifex, salve Auctor, et idem
Servator nostri: salve, atque ades, Optime, nobis,
Tu felix, placidusque fove, et rege numine fausto:
Dexter ades terris, mortalemque aspice gentem:
Da premere hanc pedibus fulgentia sidera; laetos
Da simul exercere choros; et dicere laudes
Nobiscum, mortisque tuae cantare triumphos.
Talia dant coetus stellata per atria laetis
Vocibus Aligeri, et late subsultat Olympus.
Franciscus puer interea, quamquam ordine curas
Confuso haud viles imo sub pectore versat,
Mensque ardens opera alta ciet, non protinus omnem
Et vulgi plausum, et popularem avertitur auram.
Blanda voluptatis sedenim male providus ultro
Hortamenta sequens, animum juvenilibus actis
Implicat; atque aevi florem, primamque juventam
Deliciis epulisque terit mollitque profusis.
Ergo jam lucris patriae desuetius artis
Paulatim incumbit, miro pellacis amore
Raptatus genii; ac dehinc haud jam parcit avitis
Quicquam opibus: mensae geniali more paratae
Diripiunt illinc, crebra hinc spectacula lychnis
Edita nocturnis (genitor tractabilis ultro
Munifico indulget puero): simul omnibus ille

Largus, praecipue miseros attollit egenos.
Quippe animo dudum, primis surgentis ab annis,
Sederat ingenium mite, ac pacata voluptas;
Qua monstrante, inopis didicit miserescere turbae.
Hos inter genios, haec inter gaudia, soles
Laetus agit festos puer, olim quae sibi Parcae
Fata trahant ignarus adhuc. At pestis Averni,
Effera Tisiphone, toto gens aurea mundo,
Quo tandem, auxilio certo mortalibus aegris,
Terrorique Orco simul excidioque futura,
Exurgat tempus jam contemplata propinquum;
Infremit ore atro: et crudelibus excita curis,
Multa cavet, metuitque Erebo: ducis ardua signa
Horret venturi, populaturique profundos
Continuo manes, infernique atria Ditis.
Tum vero exardens, torvisque irata cerastis
Vertice dependent quicumque ante ora, vel armis
Incumbunt, spirisque obeunt colla atra retortis:
Mene (inquit) reginam Erebi, mundique nocentis
(Heu! quis jam coeli sceptrum invidet?) ire per astra
Quis vetat, et superûm regnum incestare quietum?
Quod vici, edomui, quod jam mea sub juga misi,
Incessit mortale genus? mea tela rebellis
Temnit homo, ridetque faces? iterum astra secundo,
Contemptorque mei, et diri securus Averni,
Hospita regressu tentat? Proh dedecus! olim
Gens ne etiam provisa mihi, stygiisque futura
Excidio regnis, tandem sub luminis oras
Praemisit, ventura, ducem? modo crimina per tot,
Et scelerum facies, manuum acta infanda mearum,
Ille viam invenit? Sed non ego victa quiescam;
Non coepta obrumpam; non arva Subasidis orae
Pace frui dabitur: stat nunc quassare tumultu
Agrestes subito, et saevo fodere oppida bello.
Nunc nunc quid fax haec valeat, quid dextra, quid hy-
Dux ille addiscat: cadat atro vulnere faxo. (dri,

Hos fremitus ciet ore, insanaque corde sub imo
Versat consilia, et centenas suscitat artes;
Excidium stygiis quo magnum avertat ab oris,
Ductoremque pium extinguat cum gente futura.
Confieri posse hoc tandem res ordine visa est.
Extemplo informes Erebi noctisque colonos,
Quique altos carpunt magnum per inane volatus,
Quique et terrarum et ponti lata aequora turbant,
Auctores scelerum, intenta sibi voce vocatos
Sistit; et increpitans, sic est aggressa trementes.
Ecquis desidiae vestrae modus? ecquid inertes
Deseruit vis atra animos, ignavaque virus
Pectora? cur angues per lurida colla retorti,
Iam placidi mitesque jacent? solertia pravi
Ingenii quo dira abiit, saevaeque nocendi
Mille artes, quas primaevis didicistis ab annis?
Hoc certare modo, vestri sic damna paratis
Ulcisci generis? tantique injuria vobis
Penditur exilii, et praerepti gaudia coeli?
An ne etiam, quibus ejecti cecidistis ab oris;
Cum vos fulmineo perflatos turbine, ab astris
Expulit, et loca senta situ, atque horrenda subire
Astrigeri jussit Rex impacatus Olympi;
Immemores estis? Stirps, heu! per saecula nulla
Non invisa mihi, gemmata sedilia coeli,
Tradita principio vobis, sed rapta repente,
Scandet ovans? Ergo infensus dux, indiga tandem
Coget ad arma acies hominum, caeloque vocabit?
Haud ita. Plura loqui vetat ira. Inde alta, cruentum
Confectura nefas, nigris sese excitat alis,
Aëreo tendens iter exitiale volatu.
Ceu dum scintillam sub noctem fessus arator
Fomite suscepit, stipulaeque admovit acervo;
Flamma repente salit, debacchaturque per auras
Vulcani crepitans furor, et globus emicat ardens;
Sic corda excivit Dea foeda furoribus atris,

Monstrorum atque animos acuit. Tunc omnibus unà
Antiquis foecunda odiis, concussa resurgunt
Pectora; et irriguum nota in praecordia virus
Mox redit. Attollunt sese nigrantibus alis
Tartarei volucres: diversique agmine facto,
Diversas magni cursu populantur inanis,
Quisque suam, partes: numero quot, vere tepenti,
Per sudum glomerantur apes, ubi cedere avita
Sede novas gentes brevis urget regia tecti,
Ignotasque domos, atque extera quaerere regna.
Dumque illi infandos mores, ritusque profanos
Cordibus insinuant hominum, caecosque venenis
Tartareis vitiant animos, crudelis Erinnys
Alta secat nubes; nec dehinc mora, Tybris amoeno
Qua scindit fluvio, pulcherque Subasus opacat,
Dentibus infrendens, laetis superastitit arvis.
Scilicet hic gentes placida sub pace quietas
Viderat, et populos mites colere oppida circum,
Imperiis assueta piis, et legibus aequis:
Viderat agrestes rastroque et vomere adunco
Vertere pingue solum, festosque e nomine divûm
Saepe agitare dies, et pendere munera templis
Ultro, primitias Bacchi Cererisque, quotannis.
Hic magis insanas, subitasque exarsit in iras:
Anguiferumque caput quassat; cervicibus altis
Quo motu sese torvi erexere colubri,
Et linguis sonuere atrum, et micuere trisulcis.
Saeva dehinc rabido sic ore. Haec ne effugit ergo
Tartareas regio una faces? stygiique veneni
Haec immunis adhuc? O vasta potentia dextrae,
O virtus ubi dira meae? Cessere furores?
Ira, odiumque jacent? Agedum mihi caetera nusquam
Bella fremant: toto nullos miscere tumultus
Orbe juvat; vires sed enim hic, quascumque ministrat
Ingenium crudele mihi, stat fundere gentis
Hujus in occasum, tortosque absumere crines.

Nec prius absistam, aut ira exaturata quiescet,
Quam caede invisus ductor lacer occubet atra.
Talibus infremuit. Tum, ceu lupa, ventris acerbat
Quam rabies, caulam si forte irrumpat, in agnis
Primà caede famem sedat; mox, corpore praestans
Si morsus aries fugiens, evaserit, et jam
Arva tenet cursu; furit illa, ac protinus unum
Illum hiat, insequiturque unum, et rabido ore lacessit:
Sic monstrum infelix Erebi, stridentibus alis
Gorgoneis, campis turritae sistitur urbis.
Inde opportunum speculata modumque locumque,
Quo gentes odiis perfundat, finibus illis,
Insanique animos accendat martis amore,
Aggreditur, furibunda, nefas: nec spargit inanes
Principio causas belli, expertesve cruoris.
Forte etenim é populis geminis, quos monte sub alto
Hinc alit Assisium, Perusina urbs educat illinc;
Quosque amnis, media arva secans, Tyberinus amoeno
Dispescit fluvio, et piscoso dividit alveo;
Lecta simul manus agrestum convenerat ingens
Gramineum in pratum, viridans quod Tybridis humor
Efficit, et longi curvaminis undique circum
Umbrifico obtentu densissima populus ambit.
Hic vero exurgens e plebe Macherius omni,
Edidit excelsis quem corpore turribus aequum,
Uberibusque aluit bisquinque Subasia tellus,
Constitit in medio, confidentissimus unus;
Atque ultro his pubem turrita ex urbe profectam
Incessit dictis: Vestri heus erit agminis ecquis,
Mecum hodie quem forte adigat concurrere virtus
Viva sedens animo, et robur tentare palaestra?
Tantum effatus: et extemplo simul omnibus ima
Ossa per horror iit; defixique ora tenentes,
Corporis immanem molem, et Cyclopea membra
Mirantur; frustraque diu par quaeritur illi.
Vix tandem socium crebris hortatibus actus,

Ausus obire gravis pugnae discrimina Barcon ;
Barcon populeis umbratus tempora sertis
Hispida , ab Herculea solitus remeare palaestra.
Imo hic (visa etenim non jam certaminis aequa
Sors tanti) infractus trepida formidine nutat.
At subiit mox laudis amor, turpisque recessit
Corde metus: tunc horrentem rejecit amictum
Ex humeris ; aperit gravia ossa ; torosaque nodis
Brachia callosis, hirsutaque pectora nudat
Corpore in exiguo; et medium prorumpit in agmen
Hostis. Eum indignans ridensque Subasius ultor :
Strymonias (ait) i, pigmaee, lacesse volucres.
At brevis exarsit tumidas luctator in iras ,
Nec certat dictis tantum ; dimissus arena
Ceu canis in mediâ torvum petit ore juvencum,
Assultusque levis cautos molitur ab armo ,
Donec ab admorsa rictu dependeat aure ;
Conjicitur , laterique cavo sese implicat hostis;
Inmiscetque manus modo crura, modo inguina circum ,
Iliaque ; et nexus modo colla in celsa minatus ,
Assultat levis ; at nimia brevitate lacerti
Frustrati , mollesque fluunt , lasique residunt .
Contra ille immotus vi stat gravitatis , et haeret ;
Non secus alpino quam robur vertice fixum:
Ludicraeque animo indignans certamina pugnae ,
Cunctatur magnas vires effundere in auras .
At postquam piguit tandem , puduitque jocari ,
Accensusque furor , tumidusque incanduit atro
Felle animus ; tum dejecto cum pondere supra
Accurvans humeros sese Barcontis , utrumque
Corripuit femur , et pronum devolvere tentat
In caput , et coelo sublatas vertere plantas.
Ille minor quo mole subest, hoc acrior astu
Contendit : pedibusque pedes, crus tortile suris
Dat circum insertans, immaniaque ossa revincit,
Nexibus; ut pinus edera altae robora cingit ,

Poplitibus tum calce instat, flexusque repandos
Molitur genibus: cedunt ossa aspera crurum,
Ut pelagi rupes circumlatrantibus undis.
Jamque oneri elapsus, vinclisque, huc acer et illuc
Insultat pede mobilior; nunc terga lacessit,
Nunc latus; et volucri circum velocius aura,
Pes volat, amplexumque hostis celer effugit arctum.
Non tulit ultra heros (pudor, ira, et conscia virtus
Exagitant animos) extemploque arte fugaci
Ludentem rapit, atque in nodum amplectitur angens,
Elisique vias pulmonis stipat anhelas. (gnum
Quam facile aut leporem, candentem aut corpore cy-
Fulvus ad astra volans uncis rapit unguibus ales:
Terrigenamve Libyn ceu, matris fraude reperta,
Sustulit Alcides, animamque elisit hiantis.
At sociûm turbata manus, concussaque, durum
Indignans animis casum morientis amici,
Una omnis fremit auxilium, et succurrere gliscit.
Germanus clamat Nileus prior: o bona pubes,
Arma, citi date tela manu, defendite nomen,
O socii, patriaeque decus. Simul arripit ipse
Pastorale veru: ruit inconsulta subinde
Turba omnis comitum, raptisque sine ordine telis,
Heroa invadnnt. Glomerata Subasia pubes
Quos contra, auxilio valido tibi saeve Macheri,
Correptis (quae cuique aderant) agrestibus armis,
Procurrit, structamque aciem non segnior offert.
Ergo acrem immiscent pugnam: media ardet Erinnys,
Attollitque facem gaudens, animisque furores
Aggerat insanos: resonat clamoribus aether.
Rara acies ferri visa est effulgere: quernis
It verubus res dira: minax hic robore nodis
Praeduris gravido, stirpe hic, furit ille securi.
Ictibus ossa crepant: resonat quassata per armos
Crebra sudes: gliscit mars impacatus, agrestum
In morem. Nileus auctor, suasorque tumultus,

Ut praeceps animi, telo ut praecurreret hostem
Primus in adversum, primus cadit ictus obusta
Cuspide, qua supra extremus sedet ilia thorax.
Sternuntur Lilus pariter Sanderque gemelli;
Accola, Tibri pater, tuus hic, rurisque colonus
Divitis assiduus, laris et moderator aviti:
Ille animis ac mente acer, sacrata Minervae
Moenia turritae pridem conscenderat urbis,
Raptus amicitia Musarum, et Palladis arte.
At vero tum forte dies, de more, penates
Festus ad antiquos laetum revocaverat illum.
Infelix puer! insuetis dum se implicat armis,
Occidit, immani dejectus vulnere clavae,
Pulvereoque cadens deturpat sanguine crines.
Pro dolor! erepto quantum instar perdis alumno,
Cecropi diva, tuo! sacer ut Permessus, et almae
Te puer, Aonides, simul ut te Lydius amnis,
Najades ut vitrei Trasimeni in littore flerunt!
Nec minus interea crudeli hinc inde frequentes
Occumbunt fato; multos fera vulnera tardant.
  Dum vero agrestes insano marte furentes,
Decernunt campo, seque atra caede vicissim
Dejiciunt, belli causas sparsisse potentes
Tisiphone gaudens, alte victricibus alis
Attollit se se; moxque urbem ascendit Hetruscam,
Ipsa auctor dirae, atque eadem fera nuntia pugnae.
Nec mora: terrifico primum ardua moenia circum
Bacchatur stridore ululans: tum celsa domorum
Conscendit tecta, atque e summis turribus, atro
Sic, vocem intendens, gemit ore: I, vise cruentam
Agrestum o pubes stragem Perusina tuorum.
Exin stridentes, qui stant pro crine, colubros
Vertice gorgoneo manibus detondet aduncis,
Perque vias passim, per compita lata, domosque
Spargit; et aërio mox insessura Subaso,
Avolat, anguicomis exscindens nubila pennis.

Extemplo attoniti gelida formidine cives,
Contremuere animis; nec dehinc mora: nuntia diri
Fama mali, totam veris rumoribus implet
Urbem: improvisoque astat lacerum agmen agrestum,
Imploratque patres, obtestaturque senatum.
Tum vero juvenum furor, atque insania vulgi
Arma fremunt, simul arma: frementibus ira ministrat.
Hic rapit, ille ruens poscit, data suscipit ille:
Idem omnes simul urget amor, simul impetus idem.
Ire volunt; igni ferroque Subasida gentem
Perdere constituunt, et ponere moenia flammis
Aequa solo, totamque evertere funditus urbem.
Parte alia proceresque graves, patresque severi,
Flagrantes irarum aestus, animosque feroces
Emollire parant: tantoque impensius instant
Consiliis, juvenum quanto furor acrius ardet.
Et tamen indomitos, undantesque agmine denso
Vix retinent muris, portarumque objice frangunt.

FRANCISCI MAURI

HISPELLATIS MINORITAE

FRANCISCIADOS

LIBER II.

ARGUMENTUM

Subasidae excidium a Perusinis metuentes nuncupant vota = 1 = 22. Oppida vicina, et praecipue Assisium bellum horrescunt : at Perusini morae impatientes erumpunt; Assisium exercitu circumveniunt, atque expugnare conantur; quo bello Franciscus potissimum petitur ab Eumenide = 103. Dum trepidi consultant proceres Subasaei, delecta manus se hostes jam segnes aggredi pollicetur, eosque aut caedi dare, aut vertere in fugam = 151. Igitur juvenum cohors, quos inter Franciscus, noctu egreditur portis, comitata votis suorum: bipartita primos vigiles deprehendit; castra torpentia invadit; stragem ubique edit ingentem = 216. Mox tendens ad prima tentoria, numero hostium obruta, non territa paulatim retrocedit, ac, multis amissis cum duce, moenia repetit; Franciscus ab Hetruscis captivus abducitur = 275. Perusinos ingenti strage perculsos piget incoepti; et oratione Mystae permoti, absistunt a bello = 337. Tunc Franciscus reversus in patriam iterum mercaturam exercet; sed coelestis thesauri flagrans

desiderio, Deum enixe ab aliis remotus precatur = 379. *Nondum tamen a profanis desideriis omnino vacuus aegrotat ; at postea, viribus recuperatis, animum penitus erigit ad coelestia* = 419. *Narratur ejus liberalitas insignis in equitem pauperculum, quem propria laena induit* = 485. *Qua largitate delectatus Pater supremus, Aligerum juvenem demittit ad Franciscum* = 536. *Coelestis Ales, ut Dei jussa melius facessat, Somnum vestigat, eumque sibi comitem ad Francisci tecta perducit* = 576. *Tunc eo sopito, divinus interpres regales aedes effingit, variis figuris ornatas, quarum imagines repraesentat animo illius* = 598. *Franciscus miratur molem ; stupens contemplatur figuras. Et primo in suprema ora parietis suspicit insignia belli, quo Ditis regnum sidereus Rex per Crucem confregit* = 635. *Postea describuntur picturae, quas ambae facies murorum frontibus adversis exhibebant : nempe laevus paries praelium horrendum coelestes inter, atque infernas acies* = 703. *Ab infima autem ora dextri parietis exsurgit arbor ingens, opaca, coeloque viam affectans, quae brachiis terras et maria complectitur, et magis admiranda in foliis ostendit* = 768. *Convertit poëta sermonem ad divum Franciscum, priusquam loquatur de pube Frondigenûm, quae scilicet ex arboris frondibus erupit; et de ceteris rebus, quae illi per visum apparuerunt* = 801. *Contemplatur praecipue Franciscus puellum, qui ex arboris stirpe in duas partes scisso editus, ipsum tanti ominis nescium adumbrat* = 850. *E binis autem frondibus de vertice plantae decidentibus gemelli pueri exsiliunt, quorum vices diversae ; et alia insuper Francisco visa objiciuntur* = 972. *Postremo poëta gratulatur orbi terrarum felicitatem, quae illi a tantis ducibus obveniet ; et narrat quomodo haec visio desierit.*

Hos, irae impatiens, fremitus Perusina juventus
Dum ciet, et tristi fora, compita, templa tumultu
Miscet, ab adverso virgo sata nocte Subaso
Terrificos dat voce sonos: canit horrida Martis
Praelia sanguinei, dirumque Subasidis orae
Excidium; et foedas strages, atque atra minatur
Funera. Succussus nutat pater ipse Subasus;
Attonitusque minis dirae, cum pondere vasto
Intremit, acclinatque apicem: simul alta trementi
Circumquassa patri responsant avia questu
Luctisono: et raucis mugitibus herbida complent
Pascua, balatu pecudum assultare frequenti
Assueta, et querulis passim resonare cicutis,
Pastorumque leves musas audire loquentum;
Seu dum laeta canunt; seu dum certamina miscent
Rustica, et alterna modulantur lite Camoenae.
Hinc duri subigunt qui proxima rura coloni,
Perculsi insueto portentificoque tumultu,
Horrescunt, trepidant, domibusque satisque ruinas
Continuo expectant: placanda hinc Numina donis
Supplicibus clamant, cumulanda altaria sacris
Frugibus, et notos superos in vota vocandos.
Nec minus insuetis stridoribus, oppida cives
Qui circum alta colunt, tremefactis mentibus haerent,
Ignari quae fata premant: irae ne deorum
Instent ultrices scelerum, aut compage soluta
Telluris, coelo jam dux impegerit atras
Tartareus pestes, stygioque obduxerit orbem
Aethereum fumo. Sed montis rupe sub alta
Condita oliviferi, laterique haerentia flavo
Moenia, praecipue gelido concussa tremore,
Consternata jacent: etenim feralia sese
Haud dubitant quin monstra petant. Jam scilicet inter
Pastoresque suos, Hetruscorumque colonos,
Fama canens aderat pugnam exarsisse cruentam;

Tyrrhenamque adeo, Tyberino in littore, pubem
Confectam caede immani, exanimamque jacere:
Hinc sibi jam Hetruscos bellum molirier atrum.
Interea turrita ardens, accensaque diris
Urbs furiis, arma inquirit; varia undique tela
Advocat, exterget clypeos, ensesque repurgat.
Nec mora: stat legio, validis hinc inde maniplis
Collectis, animosa, fremens; portasque, morasque
Odit; et impatiens irae, moderamina patrum
Incusat: nec deinde minis, nec parcit amaris
Vocibus: erumpit tandem; portasque per altas
Agmina densa ruunt: simul impacata juventus,
Praecipiti dejecta gradu, clangore tubarum
Horribili intento, descendit montibus altis,
Evaditque ardens flaventem Tybridis amnem;
Instructaeque acies, ductores rite sequentes,
Quaeque suum, late campis potiuntur apertis.
Ceu quondam hybernus torrens e vertice montis
Cum ruit, angusta vallis nunc fauce reductus,
Nunc scopuli objectu confractus, spumea tollit
Culmina; et ecce premens subito lata aequora campi,
Saxa, trabes, arbusta, greges, armentaque torquet.
Jamque Subasaeas complerant millibus oras
Vastificaeque manus, unàque exercitus ingens.
Audiit extemplo vicino e monte fragores
Belligeros, mediam longo secat Appenninus
Qui dorso Italiam, atque in partes dividit aequas:
Audiit arrecta non secius aure sub undis
Clitumnus vitreis; pulchros pulcherrimus agros
Flumine perfundens, niveisque armenta fluentis,
Dulcia Tyrrheni donec patris oscula libet.
At vero indomitas acies, pubemque furentem
Nec mora, nec requies, nec vis tenet ulla, virentis
Donec oliviferum latus obsedere Subasi:
Attonitamque urbem, laterique haerentia flavo
Moenia pervigili circumcinxere corona.

Ergo improviso assultu, subitoque frementes
Armorum sonitu, clamorem ad sidera tollunt.
Tum vero alterna qui jam statione vicissim
Obsidant portas, delectu milite ab omni
Excipiunt; quique excubiis simul acribus instent;
Quique aditum explorent murorum, ac pervia si qua
Moenia, seu caecis furtis male fida patescant.
Caetera dehinc legio campis discurrit apertis,
Nunc huc, nunc illuc; insultatque aequore toto
Sublatis cristis, rutiloque insignibus auro
Exardens clypeis: late omnis ferreus hastis
Horret ager, fulgetque armis atque aere coruscat.
Et nunc hi ferro muris, atque ignibus instant;
Nunc variant aditus; manibus nunc lampadas atras
Conjiciunt: frustratae animis irae acrius ardent.
Ipsa autem jam tum victrix, laetoque superba
Successu votorum, inter densa agmina gaudens,
Cervice anguiferā mediam se se Eumenis infert,
Exacuitque animos; colubrosque implexa retortos
Tediferis manibus, stygiae ciet agmina gentis.
Heu tantis anima una malis sancta, inscia culpae
Impetitur! caput insidias molitur in unum
Tot Dira! unius tantum sitit illa cruorem
Francisci! praesaga animo quem gentibus hostem
Tartareis acrem videt, agnoscitque futurum
Vastatorem Erebi, et decus immortale Subasi.
At quamquam hos inter fremitus, subitosque tumultus,
Illaesum tetro puerum, caedisque cruentae
Immunem omnino accipimus. Non protinus ictus
Fortunae effugit; non casus pectore nullos
Adverso excepit; non et nullius adivit
Tentamenta mali, non nulliusque pericli.
Namque Subasaei proceres, e moenibus altis,
Arma, virûmque acies, armis animisque furentes,
Dum spectant late, gelida formidine quassi,
Horrescunt, trepidique haerent: timor improbus auct

Consilium, mentemque aegris et pectora turbat.
At delecta manus primorum ex agmine toto,
Exardens animis, accensaque laudis amore,
Nec mortem exhorrens pro libertate tuenda;
Concilio, numerus patrum quod rite vocarat
Secretam ad sedem, coram improvisa sonoro
Cum fremitu armorum simul affuit: ac prior unus
Birtholides, fandique vices, poscitque receptum.
Continuo patres juvenem, pubemque decoram,
Armisque insignem, et multae virtutis honore,
Accipiunt, farique jubent: data jussa sequutus
Sic juvenis. Rerum, o patres, quae maxima poscunt
Consilia, expectantque manus viresque potentes,
Haud facilis fortuna: senes namque ire labores
Nec fas per magnos, juvenum nec sana furores,
Praecipitesque animos adeo sententia mollit.
Quare agite, et nostris auditis mentibus, ultro
Consulite. Est mecum (coram vos cernitis ipsi)
Magnanimus juvenum coetus, quos insimul ardor
Unus agit; mens una omnes tentare periclum
Ingens, extremumque monet: nec numinis expers
Fidimus inventum. Jam tum (nec fallimur, ipsi
Rem namque omnem oculis animisque inspeximus, altis
Pressius e muris) Tyrrhena per agmina segnis
Inserpit languor: primi cessere furores;
Cessere assultus crebri; fiduciaque ardens,
Jam tum hebet, atque omnis virtus sublapsa residit.
Quin fama est (divûm credo jam territat ultrix
Ira, minisque instans, poenas intentat amaras)
Occultam tentare fugam, tacitosque regressus.
At nunc, dum titubat gens, dum male provida rebus
Haeret in ambiguis; magna nos caede profusam,
Extemplo aggressi dabimus, penitusque fugatam.
Annuite, o patres, vos tantum audacibus orsis.
Obstupuere senes, subitoque exterritus omnis
Consessus simul infremuit. Pars fortibus ausis,

Assensu facili indulgent, animosque feroces
Laudibus attollunt, stimulosque furoribus addunt:
Pars contra trepidare. Etenim certaminis impar
Visa adeo fortuna; anceps victoria; seu jam
Sanguinea, et multo quondam statura cruore.
Tandem, ubi dissensus longis sermonibus actus,
Magnaque per varios res alternata tumultus;
Vicit amor patriae, libertatisque cupido.
Interea Oceani rutilos urgebat in undas
Sol devexus equos; importunisque labori
Nox terras, coelumque ingens complectitur alis.
At juvenes votis tota jam mente potiti,
Et nacti optatas caecis aggressibus umbras,
Temporaque armorum bellique accommoda furtis,
Ire ardent: odere moras; atque ora parentum,
Affatusque cavent, et maternos ululatus.
Et jam instructa acies portas properabat ad altas.
Egressis, procerumque manus, populique catervae,
Multa implorantes superos, multisque faventes
Indigetes patriae, votis precibusque vocantes;
Auxilium exposcunt felix, rebusque secundam
Fortunam ambiguis orant, laetumque regressum.
Olli per tutos calles, et nota viarum
Ingressi (cave devotos, cave, Tusce, furentes
Et Decios, Paulosque; ruit, cave, Mucius alto
E monte) unanimes obscura silentia tranant
Noctis, et umbrarum grata intempesta silentum:
Queis comes, haud atros Martis Franciscus honores,
Exuviasve inhians, predaeve cupidine captus;
Sed juvenum hortatus, et debita fata sequutus;
Tum novus insuetis, et futilis ibat in armis.
Ergo ultro vigiles primi, infelicibus acti
Occurrunt fatis. Primi: heus! age, perculit aures
Quis strepitus nostras? quaeve arma? dolus ne sub armis,
Pax ne subest? mox conclamant. At vivida pubes
Nil contra: in geminas tantum se dividit alas

Tota cohors; hinc inde, frequens, denso agmine cingens,
Impediensque fugam, simul et divortia claudens.
Extemplo vigiles trepidi, veniamque precantes,
Deprensi, mentesque ducum coguntur, et omne
Prodere consilium. Primis successibus acer
Exultat juvenum coetus: tum caetera discens
Tyrrhenae gentis virides sine more per herbas
Agmina fusa toris, securo stertere somno,
Acrius ultro animos attollit: cordibus ignes
Ira, furorque ardens addunt, viresque ministrant.
Hic ergo accelerant omnes, et voce repressa,
Castra unâ invadunt torpenti milite plena,
Et male desidibus cuneis servata refringunt.
Utque, ubi maturis pastor male providus ignem
Frugibus admovit; latos effusa per agros
Mox sata flamma rapit, laetasque involvit aristas,
Et piceam crepitans propellit ad aethera nubem;
Sic per castra furit Tyrrhena, Subasia pubes.
Quaque ardens ruit, hac fervens via limite rubro
Sanguineum commonstat iter, tepidoque cruore
Halat humus, ferventque tori, simul alta tepescunt
Caedibus horrificis tentoria: tum magis irae
Ardentes juvenum crudescunt, quo magis atro
Sanguine tela madent, et caede retunditur ensis.
Nec modus audendi; facies nulla timoris
Obstat; hiant nunc diductis, sparsisque per aequor
Agminibus late: subitis ceu nubibus imber,
Praecipitique noto, campos obnubit apertos:
Nunc coëunt, densantque acies, cuneque recepti
Conveniunt; unâque omnes quo major agit res,
Praecipitesque ruunt incursu, animisque furentes:
Congressusque avidi majorum, extrema relinquunt
Agmina; jamque adeo plebem indignantur inertem.
Nunc agedum, toto vel si mihi pectore Phoebus
Insinuet sese, surgantque in gutture linguae
Centenae, haud strages, et vulnera, saevaque fando

Luctificae valeam comprendere funera noctis.
  Hac fortuna tenus laeto se se obtnlit ore:
Hic vero ad sedem primorum optantibus altam
Monstrato jam calle, fidem mutavit; et ingens
Orsa nefas, rem sublabi, retroque coëgit
Ire subinfractam, juvenesque absistere coeptis.
Namque ubi primorum celsa ad tentoria ventum est,
Ductores, qui forte toros, ludosque sequaces
Nocte super media laeti traxere, repente
Accepere sonos, atque improvisa frementum
Arma vident fulgere virûm. Fit protinus ingens
Clamore ingenti pariter concursus ad alta
Signa: animis primum deprensa Subasia pubes
Substitit ambiguis; tum se collegit in arma;
Et ruit haud ullo discrimine territa mortis:
Continuo exsiliens levibus manus excita in armis,
Objecit primum se, exploratura periclum.
Hi simul occumbunt confossi pectora telis;
Et primi immanes multo dant sanguine poenas.
Gliscit amor pugnae: perque incita pectora virtus
Laeta Subasigenis exultans, acribus urget
Multa animos stimulis, laudumque accendit amore.
Tum vero Hetrusci, ira ignominiaque furentes
(Primorum ante omnes coetus) simul agmine facto,
Objiciunt sese contra: dehinc caetera gentis
Agmina concurrunt, unâque exercitus omnis.
At mentes concussae acies, trepidaeque morantur,
Nec conferre manus, nec se committere pugnae
Ultro incertae audent; ignarae, quae manus instet,
Quive improviso, quantusve advenerit hostis.
Primorum sed enim tandem clamoribus actae,
Accensaeque animos crebris hortatibus, acrem
Invadunt pugnam, miscentque arma ilicet armis.
Obstant intrepidi contra, viresque refringunt
Adversas, numero exigui, sed vivida bello
Corda, Subasaei; versis nunc terga prementes

Mollia, nunc retro magno clamore reflexis
Cedentes sensim, et vestigia lenta trahentes.
Interea hinc atque hinc, Arctoae grandinis instar,
Missilibus jactis, acies infanda per ambas
Exoritur strages: cedit jam parva Subasi,
Obruiturque manus numerosi incursibus hostis.
Iamque Onymus, Faniusque ardens, et Tessinus acer,
Sassitesque ferox, infesto vulnere primi
Occubuere; cadit proles generosa Comerrae
Ceutis, Ionias, qui tum pulcherrimus unus,
Quique Subasigenûm fortissimus, agminis idem
Dux erat: inde cohors duce jam spoliata, retrorsum
Paulatim cedens absistit, et agmine verso,
Gnara viae, gnara anfractus, tutique receptus,
Lecta per occultum repetebat moenia callem.
Optato in reditu Franciscus defuit; illum
Caede rati absumptum tristes luxere parentes.
Id visum haud superis: sed protinus Ales in armis
Affuit aethereis, custos tutelaque sanctae
Fida animae; custos manuum, ne caede maderent,
Quae mox debebant sacris effulgere signis,
Et monstra attonitis divina ostendere terris.
Ire sub Hetrusci tantum ditione superba
Captivum bonus hunc custos permiserat Ales.
Interea bijuges croceos Aurora citabat,
Reddebatque polo lucem, terrisque colorem.
Hetrusci ingentem stragem ut videre suorum,
Continuo fractique metu, fixique dolore,
Ingemuere: cadunt animi, viresque fatiscunt.
Jam piget incoepti; bellum execrantur, et ipsos
Auctores inconsultos odere profecto.
Hic et primores, animisque et mentibus aegri
Concussis, una coëunt: rebusque profusis
Consulere optantes, sortemque attollere lapsam,
Multa inter sese vario sermone volutant,
Ambigui ne trahant bellum distenta morarum

Per spatia, expectentque, hilarem (quae saepe ferendo
Ire solet) donec vultum, mutataque certam
Ostendat Fortuna fidem, solidâque reponat
Res sede infractas; subito an, taciteque coactis
Relliquiis, tententque fugam, patriamque revisant.
Haec dubiis agitant illi, alternantque vicissim
Consiliis. Mystes (qui non saeva arma sequutus,
Non galea, non ense minax, clypeoque superbus,
Sed pacis niveae suasor, bellumque profanum
Usqueadeo execrans, se pridem millibus ultro
Addiderat) coram simul adstitit, atque ita fatus
Infit; eum increpitans flagrantis numinis aura
Ignibus afflabat liquidis, multâque tremendum
Intrans corda Deus reddebat imagine, multo
Igne accensum oculos, et anhelum pectora flatu.
Aequum erat, o proceres, patriae cum moenia laeti
Alta tenebatis, nec dum ora Subasia Tusci
Sanguinis undarat rivis, maturius omnes
Fortunae casus, rerumque expendere longis
Consiliis fines dubios. Nam nec modo sortis
Dejectae locus, aut strages facinusque regressum
Usquam ullum inveniet. Tot clari sanguine et armis
Occubuere viri, tot nostrae corpora gentis
Fusa jacent campis, turrita ut moenia prorsum
Exhausta, et totam viduatam civibus urbem
Jam rear, et matres confectas luctibus atris.
Praeterea queiscum vobis res tanta gerenda est,
Qua sorte hac versata tenus, cognoscite. Nempe
Haud hominum cum gente. Latet divina sub illis
Stirps ignota modo, sidus mortalibus aegris
Mox ingens, votis hominum precibusque vocandum.
Quare agite, infaustis quamprimum absistite coeptis.
Cede Subasaeis, o pubes; cedite campis,
O proceres: neque enim Tyrrheno (credite, me me,
Credite, numen agit, versoque in pectore numen)
Haec datur exscindi (Deus obstat) moenia ferro,

Imo agite, Hetruscis e gente Subaside castris
Si quos vincla (nefas!) captivos dura coërcent,
Solvite: eant patrias reduces date protinus aedes.
Conticuit Mystes. Proceres divina notantes
Verba, atque ardentes, et scintillantibus aequos
Spectantes oculos astris, vultusque ruborem,
Attoniti mussant. At vulgi frigidus horror
Protinus ossa subit, praecordiaque intima quassat.
Jamque adeo citat inde fugam: monitusque, minaeque
Urgent fatidici vatis, stimulatque deorum
Relligio, iratique exterrent fulmina coeli.
Tum proceres, vati quamquam parere canenti
Festinant, lento ascessu, gravibusque facessunt
Consiliis, coguntque acies, linquuntque Subasum.

Jam belli fremitus, atque arma horrenda silebant.
Jamque optata quies almam, et pax laeta regebat
Urbem, supremo quam stantem in vertice rupis,
Sole recens orto, descendens umbra Subaso
Plurima flavicomo, roranti tegmine opacat.
Hanc, quoniam montis radicibus assidet imis,
Assisium prisci latio sermone vocarant.

Ergo hic Franciscus, nondum praecepta parentis
Detrectare audens, lucris, de more paterno,
Instabat, mercesque auro mutabat avaras.
Quam curam indignans, animo exercebat amaro:
Quin iratus opes execrabatur, et aurum
Oderat infensum, vota et meliora sub imo
Pectore versabat tacitus. Nam saepius ante
Nescio quem inculti glebis squallentibus agri
Thesaurum obduci, vepribusque latere sub aspris
Infossum audierat, cupidus quem forte repertum
Occulit inventor, donec bona singula venum
Det sua, et auricomi mercetur jugera campi.
Atque hunc ille avidus tantum vestigat, et ambit;
Hunc petit, hunc ardet; labor, aut via dura petentem
(Nec dum purpureo fulgens ciet ore rubentem

Lucifer Auroram, nec dum se gurgite Titan
Eluit Hesperio, sed nec dum lucida nostrum
Succendunt orbem, nec dum Styge mersa sub ima
Astra latent) terrere queunt. Pulcherrima quaeque
Despicit ille: animum non quicquid donat Hydaspes,
Aut Tagus, aut Hermus, rubrique invisa profundi
Littora, sollicitant: hic optatissimus olli,
Hic pretio, hic forma praestans: hunc propter, amicos
Jam jam hominum coetus vitat: tantum alta deorum
Limina adit: flavi saepe ardua montis anhelans
Ascensu superat capita, atque antra aspera dumis,
Arboribusque obtecta, umbrisque horrenda requirit;
Vitae ubi primaevae queat atra piacula fletu
Eluere, et divos pacem exorare precando.
Ceu puer aspernans grandaevi jussa magistri,
Oblitus decoris, sanctique oblitus honoris;
Ut tenebrae excussae, redit ut lux pristina menti,
Et peccasse piget; metuens lora aspera, laesi
Continuo affusus genibus senis oscula figit,
Et placat lachrimis irati pectoris aestus.
His tunc assurgens virtutis limina coeptis
Franciscus pulsare manu, haec tunc omina vitae
Ostentare piae, et desueti pandere durum
Callis iter: liquidis nondum tamen ignibus aurae
Divinae expleto flagrabat pectore; toto
Nondum animo exardens, iter affectabat Olympo.
Quippe amor infensus patris, ac timor improbus illi
Mentem adeo ancipitem stringebant dente procaci.
Ergo dum pendet, dum sic cunctatur, et haeret,
Dum fovet incertus sedes de more paternas,
Tabifico molles artus languore solutus
Decubat, extemploque ardet puer obsitus atra
Febre; toro jacet ignavus; corpusque maligno
Dente lues puerile comest, tenerasque medullas;
Inserpant animo donec bona taedia vitae
Humanae, et rebus pigeat servire caducis;

Coelestesque optare domos, et sidera tantum
Discat, et astrigero paulatim assuescat Olympo.
At vero (o Divûm non implacabilis ira!)
Ne mora longa quidem, spatium nec temporis ingens
It medii, aestifici saliens cum pectoris ardor
Occidit improviso, exceditque artubus omnis
Continuo dolor, et macies depulsa; colorque
Mox abit informis; redeuntque in corpora notae
Paulatim vires. Prima id longaeva, cubili
Custos fida adstans, nutrix sensitque, sagaxque
Perdidicit: prima exclamat: simul, o simul ite,
Ite, piis meritos templis exolvite honores;
Et flammas densate aris, pictasque tabellas
Ferte citi; votique rei modo carmine sacro
Rem signate piam, et subitam vulgate salutem.
Non hanc Phillirides; non hanc dedit arte paterna
Phoebigena, aut herbis; non Thessala murmure saga:
Majus numen agit, major vis instituit aegro.
At puer, ut vires et robora nota per artus
Jam validos, jam firmatos colludere sensit,
Attollit sese, atque animum ad majora suburget.
Sic quondam antiquis, tepido jam vere reverso,
Exuviis coluber positis, candore juventae
Exultat viridi, et nitida cervice superbit.
Ergo aderat tempus, quo prima insignia laudis
Debita Francisco, claris sermonibus ultro
Spargeret in populum, patuloque effunderet ore
Fama canens. Divûm Rector favet auspice nutu
Principiis magnis factorum; animumque vigentem
Attollit pueri, et vires sub pectore firmat.
Namque dies solemnis erat, sacra dicta quotannis
Rite Subasigenûm patrum de more vetusto;
Qua juvenum, coetusque senum, matresque trahentes
Implicitos dextris pueros, tenerasque puellas,
Votaque solventes Superis, delubra petebant:
Linigerae alternos adsunt hinc inde choreae

Dum praesto ad cantus, purique altaria circum
Pura sacerdotes Cererem, laticemque Lyaeum
Delibant sacrum, supremaque pocula Regis
Aetherei instaurant, et votis numina poscunt.
His et Franciscus comes unâ accesserat: et jam
Finis erat, Mystaeque sacris, cantuque litarant
Turbae supplicibus donis: cum providus ibat
Jam laetus, jam multa animum mentemque receptis
Oraclis puer expletus, jam numinis haustu
Divini pectus, simul et penetralia cordis
Intima perfusus multo: cui cominus ibat
Obvius et proavis, et prisco sanguine clarus
Mox juvenis; sed quem tenuis jam copia rerum,
Atque angusta domi, et turpis vexabat egestas.
Obsitus hinc macie, pallensque, et frigore quassus
Horrifico, turbis spectandus, rarius ibat.
Quem miserans vidit postquam Franciscus euntem,
Ingemuit tristi sub pectore; moxque ita secum:
I , nunc , i , rebus nimium confide secundis,
Coge rubri quicquid rutilis demersa profundi
Piscatur gens nigra vadis, quicquidve sub undis
Auriferis dives Pactolus volvit, et Hermus:
Ecquid eris felix? tecum aut fortuna jocari
Desierit? stabitne dolos oblita latentes?
Et dubio vultus mendaciaque exuet ora?
Proh dolor! hora brevis multos bona parta per annos
En aufert: sic namque manu res illa procaci
Permiscet, luditque eadem, ridetque, beatum
Si quem nunc spectet, miserum nunc reddat eundem.
Dixerat haec; unâque ardentem murice tergo
Extemplo exuerat chlamydem, soteria dudum
Prima valetudo quam rite paraverat illi,
Et bona jam nutrix membris aptarat adultis.
Tum vero horrentemque gelu, aversumque pudore,
Iamque fugam meditantem animo, puer occupat ultro,
Et dictis notum Franciscus mulcet amicum.

O praestans animi juvenis (neque enim alta tuorum
Stirps ignota mihi, atque antiquae gloria gentis)
Texta vel externis (ea sors, is casus agunt res
Humanas) superant nobis : hanc accipe laenam
Tu modo; captâ instar solaminis utere: servat
Centum alias genitor; totidem mihi cura senilis
Nutricis, charaeque urgent mandata parentis.
Sic ait; et volucri aversus fugit ocyor aurâ,
Indignans populi laudes, vulgique favorem.
Fama autem, insomnis custos, et nuntia velox
Factorum, non segnis adest, et murmure vocis
Exiguae primo clarum et memorabile factum
Raucisona eloquitur, scissae sub tegmine vestis;
Inde solum linquens, paulatim attollitur alis
Mobilibus, liquidumque alte secat aëra pennis,
Arduaque exsuperat pernici nubila cursu :
Quoque magis volitat, fit viribus ocyor auctis,
Stridenti mille exagitans sub gutture linguas.
Interea Genitor divûm, mundique Repertor
Haec e suprema coeli spectaverat arce :
Jamque opus insuetum, magnum, ac spectabile, secum
Ipse una tacitus, quo res hominumque, deûmque
Aeterna sub mente fovet, versabat amore :
Quoque animus pueri prorsum incandesceret, ignem
Flammantem, mira caelestique arte parabat.
Ergo oculos solio ex alto circumtulit, omnes
In partes laetos; torsitque ter arduus aureis
Illustrem radiis faciem, qua sidera coeli
Circumlapsa micant, totusque incenditur orbis :
Alituumque sibi circum hinc affundier atque hinc
Millia prospectat, ter trinos dissita in orbes,
Et jussa, et tacitos animis servantia nutus.
Unus quos inter, rutilans in veste rigenti
Auro intertexto, et claris lucente smaragdis,
Stelliferisque comis, picturatisque lacertis,
Stabat scintillans, et versicoloribus alis

Terga umbrans. Hic primaevos, ortuque recentes
Aligeros coetus, quos dira superbia quondam
Seditione polum, et bellis turbare profanis
Impulerat, nequicquam expers depinxerat artis
Parietibus latis; ubi grandis machina templi
Stat cuncto spectanda polo, cum maximus aurea
Sede Pater sedet, atque acciri protinus omnes,
Concilium in magnum, toto jubet aethere divos;
Seu dum consilia aeterna, et caligine tecta
Pandere vult; terras seu dum mandata per imas
Deferri jubet, et figi mortalibus aegris.
Fulmina quin etiam coelesti impresserat auro,
Aethere queis magnus Pater exturbaverat illos;
Utque atro involvens fumantes turbine et igni
Dispulerat coelo, et longum per inane rotarat,
Factaque sub stygiis luere impia jusserat undis.
Hic bonus ergo operi visus; mox deligit unum
Hunc Pater: ille astans solio, haec simul aure capessit.
  Vade, age (quid factum memorem? Franciscus in
Vidisti nunc primaevis quo pectore surgat, (annis
Quamque hodie laudum sibi clarum insigne pararit)
Cum primum Hesperiis sol sese obduxerit undis,
Roriferisque poli culmen teret alta quadrigis
Pulchra soror, tu nocte micans, per nubila densa,
Praepetibus celerem pennis molire volatum,
Donec olivifero lateri commissa Subasi
Moenia conspicias. Tum vero, tempora nactus
Opportuna, quies dulcis cum straverit alto
Membra hominum somno, et curas sedaverit acres,
Finge domum, reges qualem sibi fingere suerunt,
Insignem variis spectris, auroque superbam
Conspicuo; mox sopiti quam subjice menti
Francisci, penitusque alto sub pectore conde.
  Haec pater: ille, imas caecis ut vestiit umbris
Humida nox terras, magnâ stellantis Olympi
Egrediens portâ, per sudum illabitur alis

Sidereis, firmaque pedes tellure politus,
Mox operis comitem Somnum vestigat; et illum
Agrestes inter duros, lassosque colonos
Deprendi, et rictu passo distertere opinus,
Rura adit. Excubias sed enim ut, duroque labori
Intentosque mares videt, intentasque puellas,
Digreditur; magnasque urbes, thalamosque superbos
Regum intrat, mollesque toros collustrat adactis
Luminibus. Tandem infossum, plumaque sepultum
Adspicit, agnovitque Deum, postquam audiit illum
Raucisono magnos efflantem pectore ronchos.
Hic oculos circumque ferens, infraque, supraque,
Veris ubique comas spectat; laquearibus aureis
Narcissique, rosaeque leves, et hiantia loris
Lilia dependent, tortoque papavera collo:
Quicquid Arabs, quicquidve Cilix felicibus arvis
Fert, torus altus olet; subterque asarota camini
Tota Palaestini conspersa vaporibus undant.
Tunc Ales quassatque manu, versatque jacentem
Multa Deum. Sentit crebris impulsibus actus,
Attollitque parum caput: at mox deinde relabens,
Marcida pertundit nutanti pectora mento.
Rursus eum Volucer quatit, humentesque revellit
Ungue comas: surgit cubito subnixus; et udos
Emungens oculos, haec tandem ait excitus: O nunc
Quid tu meme urges infensus? Age, excipit Ales,
Me sequere: una tua est ars, quae modo rite laborem
Prima operis nostri juvet: unum, Somne, ministrum
Te volo: ne segnis coeptis tu deficе nostris.
Sic monet, atque alis unà secat aëra: Somnus
Pone sequens, gravis Aligerum vix aequat euntem.
Jamque Subasacis instabant moenibus altis,
Cum pennis Volucer fixis stetit; atque ita Somno.
I nunc, i, placidam Francisci lassa quietem
Membra per, infusus penitus, mitissime defer,
Noctificisque oculos pennis tege blandus, et imi

Largius epotent da nigra oblivia sensus.
Ales ait: Somnus paret: jacet obsitus una
Lethaea mox nocte puer, dulcique sopore.
Tum memor antiquae coelestis nuntius artis,
Advocat ingenium, atque animi vim suscitat acrem;
Effingitque alti sublimia tecta palati.
Educit vacuo surgentia culmina coelo,
Et nitidos postes, et limina magna, columnasque
Erigit, effigiesque erectis postibus aptat.
Jamque arcis medio praecelsae regia late
Aula patens stabat; variis quam praescius Ales
Ornat imaginibus, picturatisque figuris;
Mirandamque facit: sed quid portendat, et olim
Quid res quaeque ferat, monstri non inscius ipse,
Sollicitaque manu, et docta bonus occulit arte.
Tempus erit (mora parva) sacras cantata per aedes
Talia cum resonent, volitentque per ora virorum,
Et passim gentes ea, magna, per oppida, narrent.
Ergo ubi divinus fatalem nuntius arcem
Perfecit, movet extemplo, lapsuque quieto
Ingens ducit opus, sopito machina coram
Ardua Francisco donec sistatur, et alto
Mira domus animo penitus surrepat imago.
Tunc improviso media puer astitit aula,
Et molem ingentem, desuetaque munera Somni
Miratur; nec mente capit, nec sufficit omnes
Perlustrare oculis partes; animoque figuris
Abstrusis impar, nunc has, nunc adspicit illas,
Perturbans seriem: tum multa involvit hiatu
Crebro interjecto; connivens multa relinquit.
Quin et multorum captum despondet, et ultro
Contemplatum animo procul amovet: ipsa residit
Obtutu defessa acies, geminâque fovenda
Saepe manu, dejecta cadit. Ceu lampada solis
Cum quis fulgentem, primo surgentis Eoo,
Improviso oculis aegre vigilantibus haurit;

Obsitus extemplo tenebris circum undique densis,
Dejicit attonitum vultum, digitisque profundam
Ex oculis noctem, lachrymasque educit obortas.
Tum rursum ignaro legere omnem ex ordine visu
Picturam incipiens, seriemque evolvere rerum
Obnitens, oculos primum sublimibus aegros
Partibus affigit, vibratus plurimus unde
Per medium fulgor radianti luce coruscat.
Jamque e suprema subducti parietis ora
Pendet, inexpletum spectans: insignia namque
Bellorum hic videt, et picti decora alta trophaeï,
Insignemque crucis truncum de more minantem
In coelum, et sacro rorantem sanguine Regis
Siderei: vidit infracti spolia horrida Ditis,
Et vectes solido ex aere, immanesque catenas
Tartareis raptas valvis, et ferrea cernit
Hinc inde ex alto pendentia robora malo;
Quae quondam victor nitidas ad luminis oras
Evexit rediens Erebi vastator opaci.
Stant vero innumerae gentes circum undique malo
Affusae, et pictis variae quam vestibus, ore
Tam diversa sonant; curvisque ingentis adorant
Poplitibus crucis effigiem, laudesque canoris
Vocibus aeternas, et dulcia carmina dicunt.
Jam vero adversis hinc atque hinc frontibus ambae
Quae stant murorum facies, non nullius artis
Insigne ostendunt, non nulliusque laborem
Senserunt dextrae, aut docti novere magistri
Ingenium: ambabus suus est honor, altaque miris
Effulgent hinc inde modis decora: utraque rubri
Dives opum pelagi, et multo spectabilis auro.
Fulgurat hinc nitor, et longe lateque micantes
Scintillae exsiliunt, sparguntque coloribus auras.
Quales objectu solis cava suscipit Iris;
Iris honor coeli, largos dum nuntiat imbres,
Et ferus iratâ molitur fulmina dextra

Juppiter, ac tonitru male conscia pectora quassat.
Quippe acies binas, nigrantem, atroque coruscam
Hanc igne, et torvos implexam crinibus angues,
Tollentemque faces laeva, dextraque cerastas,
Pro telis, atrum linguis, atque ore sonantes
Horrificum: aethereis animosam insignibus illam,
Accinctamque armis fulvo radiantibus auro
Laevus habet paries; campoque ostentat aperto
Permistas bello, ac per mutua vulnera sese
Passim sternentes, devastantesque cruentis
Caedibus, et jactis tardantes membra sagittis.
Res vero haud geritur ferro, sudibusve, sed astu:
Nam legio facibus, stygiisque armata colubris,
Insidias struere, antiquo de more, latentes
Haud ignara, dolis tantum decernit, et instat
Artibus occultis; semperque attollit in hostem
A tergo se se tacite, subitoque tumultu
Permiscere acies, martemque accendere suevit.
Tum vero incautis furtim exitiale venenum
Dira animis subdit, figitque expertia tactus
Spicula pectoribus: tacite quae deinde meatus
Lapsa per occultos, immistaque sensibus imis
Fumantes addunt taedas, penitusque relinquunt
Moribus haerentem flammam, implicitamque medullis.
At legio auratis fulgent cui tempora sertis,
Cui frontes vittis redimitae insignibus albent,
Ingentesque animos coelestia tela ministrant,
Haud contra ignavis dirae in certamina pugnae
Pectoribus ruit: ardentes sed concita vires
Advocat, attollitque animos, semperque parata
Incursus acie expectat, vigilique latentes
Detegit insidias cura, fraudesque retundit.
Assultu quin saepe hostes tentare quietos
Audet; et objectans sese imperterrita monstris
Arte lacessitis cautâ, bella aspera miscet.
Ergo impacatae vario certamine ducunt

Conflictum assiduum, sternuntque, caduntque vicissim:
Inde animis ardent, gliscuntque odia aspera utrinque:
Irarumque aestus furit hoc magis, area campi
Quo magis horrescens effuso sanguine inundat.
Qualis apes, geminis sceptri cum regibus ardor
Incessit, trepidas canor ad praetoria regis
Cogit quasque sui, donec rex signa moveri
Imperet; agglomerant tum sese, acrique cohortes
Marte ruunt hinc inde; ardet fulgentibus alis
Aethereus late campus; pugna aspera surgit:
Talis amor nitidasque acies aciesque nigrantes
Urget; ita alternant, et mutua funera miscent.
Sunt etiam pugiles, qui saepe hinc inde subacti,
Exsurgunt; iterumque acres certamen adorti,
Exsultabundum palma, exuviisque superbum
Aere cient hostem, rursumque in praelia poscunt.
Nec frustra ardor is est; ea non audacia victis
Vana subit: nam victor ovans (mirabile visu)
Saepe resurgentis perfossus cuspide victi,
Occidit, ipse brevi palmae laetatus honore.
Talia laevus habet paries: quae dextra subinde
Monstra gerat facies, age nunc ex ordine pandens,
Expediam cantu. Sed enim majora canentem
Orsa manent; labor insuetus nova carmina poscit.
Principio (haud temere) adversae mox frontis ab ima
Ora exurgit, humi fixis radicibus alte,
Arbor opaca, ingens, frondosaque culmina tollens,
Et pulchro exsuperans obscuras vertice nubes,
Affectansque viam coelo, et fulgentibus astris:
Tum vero (haud longi mora temporis) ardua pandens
Brachia, mox terras longe lateque jacentes,
Caerulaque undisoni visa est tegere aequora ponti.
Parcit Hyperborei flatus huic, parcit et Euri
Impetus; hanc madidis non decutit Aphricus alis:
Distinet atque ultro hinc arcet sua sidera torrens
Sirius, Aemonii longe tela horrida monstri

Esse jubet mollis tepidi clementia coeli :
Ver autem assiduum fulget : semperque comanti
Arbor honore viret ; semper nitet aurea conO
Purpureo ; florum numquam viduatur odore .
At foliis (novitas rerum, ac spectabile monstrum)
Ora hominum, thorace tenus, signata refulgent
Nomine cuique suo, circumradiante per oras
Marginis, et vitas pariter moresque docente.
Nec vero aut temere folia, aut vi deinde revulsa,
Sponte sed ipsa cadunt, pleno cum tempore fulgens
Jam lux certa vocat fatalia nomina ; cumque
Vitales aurae pictis animaeque sigillis
Ordine debentur sacro ; melioris et usus
Frondibus auricomis jam vitae debitus instat.
At primis ultro delapsis, foetibus arbor
Perpetuis foecunda, novam succrescere prolem,
Datque coma extemplo simili frondescere ramos ;
Cognataeque recens convestit prolis amictu .
Praeterea, ne dura manus, ne falcis aduncae
Saeva acies truncum, sacrosve lacessere ramos
Forte ausit ; pecorum ne qua ora infesta petulco
Discerpant morsu, bifida aut vestigia frondes
Proculcent lapsas ; circumstant aggeris alti
Excelsae rupes, praeruptaeque undique fossae,
Non secus Oceani devexo in littore magnus,
Furta cavens, Atlas, pomaria flava, sororum
Delicias quondam Hesperidum, sinuosa draconis
Immanis circum ducens terga, objice sepsit:
Nempe opus invalidum, ac munimen inane futurum
Alcidae contra incursus, clavamque potentem .
Ergo dum folia ex altis crepitantia ramis
Labuntur, non insanis ludibria ventis
Exturbata volant, longeve impulsa recumbunt ;
Sed dulci crepitu, placidoque ruentia lapsu,
Leniter auricomi subsidunt stipitis umbra .
Tum subito exoritur strepitus, frondesque jacentes

Igneus exagitat vigor, emollitque rigorem.
Illae paulatim majorem ducere molem,
Ac se tollere humo, rectaeque adstare videntur.
Nec mora; quae tantum cervicis inusta gerebant
Signa prius (desueta fides!) mox quaeque figuram
Ostendunt rectam, nec vitae lumine cassam,
Nec truncam membris: totidemque sub arbore sacra
Stant hominum verae facies, vescuntur et aura,
Straverat ante solum lapsis quot frondibus arbor.
Quales damnato, vastoque sub aequore merso
Orbe, Promethides vidit consurgere saxis
Post tergum jactis, omnem cum prorsus abactam
Stirpem hominum, atque altis immersam crederet undis.
  Nunc age, quis labor, aut quae turbam cura recentem,
Frondigenasque viros maneat, quae munia vitae,
Expediam dictis. Pater o sanctissime, qui tunc
Rerum ignarus adhuc aderas mirator, ab alto
Ipse mone: nunc, dive, tuum rege numine vatem,
Audentem seriem tantarum evolvere rerum. (natos,
Dicam equidem hanc prolem, dicam alta ex arbore
Progeniem, pater alme, tuam, regesque, ducesque.
Dehinc te divinos monitus, atque alta canentem
Praecepta accingar sacrato dicere cantu,
Cogentemque acies, atque agmina mille vocantem
Indiga ad arma virûm, referentemque aurea ab antris
Vulnera Tyrrhenis; nec non tua funera plectro
Tristia dulcisono, niveos imitatus olores,
Deflebo ad tumulum: dicam tandem astra petentem
Ignea, primus ego, et sedes flammantis Olympi.
  Frondigenûm pubes vitam sortita repente,
Principio stupet, ac demisso territa vultu,
Corruit obtutu primo, jucundaque lucis
Dona improviso spectans horrescit obortae.
Tum vero attollens acies, manibusque retundens
Oppositis fronti, ignoti nova lumina coeli,
Paulatim addiscit radios perferre nitentes.

Inde ubi sidereae crucis eminus alta trophaea
Adspicit, exuviisque gravem, maculisque decorum
Puniceis malum; duplices ad sidera palmas
Continuo tendit: gressu mox deinde citato,
Evolat in densam turbam, seseque frequenti
Miscet adorantum, circumfusaeque coronae.
Exin procumbens, truncoque amplexibus haerens,
Luget inexpletum, rorantiaque oscula figit.
  Ortae improviso desueto e germine plebis
Hic amor, hic labor est, vitaeque is vertitur ordo.
  Ecce autem in partes geminas stirps arboris ultro
Scinditur, et rimâ diductum robur hiulcâ,
Mox puerum incessuque gravem, formaque venustum,
Et palmas (monstrum insuetum!) thoraca, pedesque
Ardentem stellis auro fulgentibus, edit.
Non puer Idaeus tam claris emicat astris;
Quamvis ille polos aurati fluminis imbre
Diluat, auratas invergat et aureus urnas,
Aurataque manu divinum nectar in auro
Misceat ardenti, synceraque pocula divis.
At postquam coeli lumen spirabilis hausit,
Suspirans, imoque trahens a pectore, crebro
Singultu, concussam animam, tristique dolore,
Continuo ingemuit; largeque humentia fusis
Fletibus ora rigans, durae mala taedia vitae,
Atque aerumnosos testantia signa labores
Prima dedit: gentemque cruci mox fervidus altae
Affusam irrumpit, saltuque exturbat ovantes
Pervalido cuneos. Pavidi cessere recentes
Frondigenae: defixa oculos turba adstitit omnis,
Obstupuitque acrem puerum, assultusque viriles,
Ingentem exiguo virtutem in corpore cernens.
Ille subit densas acies, tumulumque supinum
Ascensu exsuperat nitens, crucis aurea donec
Robora complectens passis devinciat ulnis,
Osculaque infigens, lachrymis irroret amaris.

Talia, lethaeo perfusus lumina somno,
Prospiciens Franciscus hiat, stupet, haeret, et horret.
Miratur decora alta crucis, circumque profusas
Tam varias gentes: strages miratur acerbas,
Certantesque manus, et caeci praelia martis.
Nec minus auricomae foetus et germina plantae
Attonitus spectat: laudat molemque, manusque
Artificis doctas: sed mirum ante omnia partum
Roboris observat; patuloquo hunc oris hiatu
Suspicit; hunc animo toto bibit altius unum.
Ingentemque heroa vocat, mortalibus olim,
Cum jam terrenos artus firmaverit aetas
Acrior, auxilio missum: qui deinde caducae
Defunctus vitae fato, adscitusque beatis
Conciliis divûm, et nitidis decus additus astris
Conspicuum; votis miserûm, precibusque vocatus,
Assuescat facilis rebus succurrere egenis.
Sic decorat puerum, nec sese agnoscit in illo,
Nec proprias cernit laudes, nec sentit honores,
Ignarus quibus aethereo sese aequat Olympo.
Quippe sui jam tum penitus securus, et expers
Prodigii, nihil ipse suo cum corde superbum,
Nil immane putat, nil de se cogitat altum.
Interea excelsae summo de vertice plantae,
Binae sponte cadunt maturo germine frondes,
Insignes ambae effigie, circumque per oras
Illusae extremas gemmis auroque corusco.
His postquam humano vesci spirabilis aurâ
Luminis ore datum est, improvisoque gemelli
Exsiliere animis, formaque, et germinis ortu
Aequales pueri; Tyrio mox alter onustus
Ornatu, insignisque caput diademate fulsit
Regali: quo dehinc spreto, puer ipse tiara
Continuo sacra tegitur, sceptroque relicto,
Pastorale pedum sumit: sanctosque fluentis
Auriferis mersare greges, caulasque tueri,

Atque ovibus discit saevas arcere rapinas.
O felix, o grex ter fortunate quaterque,
Cui datus haerebit custos! Heu! sed modo caecas
Atra manus quid tu, Clotho, juvenilibus annis
Injicis? hunc seram quae tanta videre senectam
Invidia est? At mox, o formosissime, raptum
Ut te Frondigenae deflent! tua funera tristi
Ut luctu celebrat totis bona Gallia terris!
Praecipue sed littoreâ qua Delphica pubes
Urbe sedens, late domat arva insessa Lyaeo.
At diversa alter contentus sorte, potentum
Non genus antiquum numerat, non dives avitis
Nominibus fulget, nequicquam opulenta beato
Ambit eum fortuna sinu, luxuque profuso.
Et tamen hunc gremio primum Dea Cecropis altrix
Excipit, Aonioque altum nemore ardua secum
Attollens sistit: pueri nec sedula curam
Amittens, ultro insinuat, mentemque per altam
Sese olli infundit, multumque accendit amorem
Ipsa sui, ingentique animo simul implicat ignem.
Nec vero absistit coeptis puer inclytus, aerem
Donec flammifero mentem suspensus Olympo,
Arcana aeternis penetralibus abdita norit,
Aethereique Patris praeclusa oracula pandat.
Interea, dum prima aetas adolescit honesto
Flore, animam mors dente atro divellere tentat;
Quam pia supplicibus votis, precibusque secundis,
Jam tristem, jam tum fugientem, mater ab orco
Abducit, natumque ultro mox devovet aris,
Servatosque artus horrenti velat amictu.
Nec mora: continuo vittâ puer ipse decoram
Caesariem evinctus simili praefulget, et ostro
Insuper exardet tyrio, superatque priorem
Purpureo, obnubit quo tempora sacra, galero.
  Tum vero exsurgens, parilique e germine cretus
Stat subito puer hunc juxta, coramque repente

Emicat, egregius forma, ac simul indole sacra
Praeditus. Huic vultum placidum clementia circum
Pervolitat multa: et jam tum circumstrepit olli
Virtus, sidereisque ultro festina coronis
Exornat frontem, multumque interserit instar.
Jamque animo pueri curas avertit inanes,
Praeclarumque aliquid jam tum acrem invadere mentem
Diva monet, magnisque ultro sese addere rebus.
Ille autem humanae sortitus munia vocis,
Extemplo ore sonat Ligurem; tum dulce Monilî
Nomen hians canit; et saxosam littoris oram
Increpitat claro sonitu: qui deinde (juventa
Nec dum florentes primâ lanugine malas
Texerat) ante aras, superis in vota vocatis,
Se vovet, et teneros horrenti protinus artus
Tegmine obit, durâ subnectens ilia reste
Mollia: nec longo post tempore, sedula virtus
Attollens puerum germano addebat alumno,
Jamque parem rutilo dabat effulgere galero.
Haec animo attonitus spectat Franciscus: et ecce
Delapsae geminae frondes jacuere sub umbra
Materna, lenisque aurae ceu flatibus actae,
Emicuere, et ter laetum increpuere sonorem.
Tum simul exsurgunt, improvisoque cohorti
Frondigenae constant gemini, tunicaque, sonoque
Discordes primum linguae: quippe alter Hetruscos
Personat ore modos; imitatur Iberia voces
Nigra tuas alter: qui mox dulcedine raptus
Carminis externi, Germanique aemula Tusci
Ora ciens, modulos sensim dediscit Iberos,
Gentilesque sonos Latio sermone coërcet.
Nec mora, et occiduam Calpen, et littora flavi
Linquit avara Tagi, fitque accola pinguis arenae
Medoaci, Iliadaeque exornat moenia fato;
Moenia Cecropiae studiis sacrata Minervae.
Et tamen hi virtute pares; tenerisque sub annis

Ambo unâ obducunt rigidis sua corpora laenis,
Ambo se addicunt divis, arisque deorum.
Inde acres membris, solidaque aetate virentes,
Ore tonare ambo, ceu fulgura bina, videntur
Aetherei mandata Patris; vastumque per orbem,
Suggestis super excelsi, ac divinitus acti,
Fingere corda hominum, et sanctis componere dictis.
Labitur interea foliorum ex arbore nimbus,
Quantâ olim Boreas Arctoo sidere pastus, (mum.
Saevam hyemem torquens, Rhodopen nive pulsat, et Hae-
Tam multis nec jam Lybicis furit Auster ab oris,
Imbribus accinctus, nec tot ciet aequore fluctus;
Quam multis sacrae crucis aurea signa, recentum
Agmina frondigenûm stipant, obeuntque coronis.
Praeterea facili viridique exsurgere clivo
Haud longe exiguus collis, cui vertice summo
Fulget odoratum lauri nemus. Hic brevis omni
Frondigenûm numero manus intercepta, sub umbra
Nigranti stabulat: laena his fluit hispida setis
Demissa ex humeris, ima ac vestigia lambit;
Continuoque sinus horrentes, ilia circum
Mollia, subnectunt duri tortique rudentes.
Hoc primum virides artus tutantur amictu;
Mox jam maturos, gemmis, ostroque superbo
Conspicuis, rigidoque auro simul intertexto,
Exornant tunicis, incanaque tempora cingunt
Tegminibus de more cavis; quibus ordine circum
Ductae aequo, inserpunt trinae, effulgentque coronae.
Haud quales tenerae rorantia prata puellae,
Sole recens orto, populatae intexere suerunt;
Media seu dives, quales seu Bactra, vel Indus
Nudus Erythrei praedatus littora ponti,
Regibus antiquo imponit de more superbis.
Hi cultus heroum, ornant hac corpora cura.
Caetera Petrejae dextrâque, animoque carinae
Haerent affixi clavo; soliumque tuentur

Divinum aetherei simul, et sceptra aurea Regis.
O felix nimirum aetas, venturaque felix
O gens sub tantis ducibus! Bona numina, terris
Eversis sanctos vos ne invideatis alumnos.
O tum, Roma, tuos colles florere triumphis
Quam multis cernes! o quam melioribus illis,
Orbe tui Eoo quos Hesperioque subacto,
Advexere duces, Tarpeja cacumina reges
Dum saepe externi, vincta cervice, subirent!
Namque imas tum cana Fides, Astraeaque virgo,
Jam profugae, repetent terras: furor impius Arcto
Sub gelida, injectus centena in vincla, nivosam
Perflabit Rhodopen fremitu, ac terroribus Haemi
Succutiet saltus: ultraque expulsa rigentis
Oceani, Tanaisque gement bella horrida fines.
Jam vero immensa Franciscus imagine rerum
Conciderat puer attonitus: cum providus Ales,
Surgentem primo mox contemplatus Eoo
Auroram, somno dat finem, et visa resolvit.
Binae autem stabant diversa in munera portae
Somniparae, quas, dum molem confingeret altam,
Struxerat: huic valvas laves nitido ex elephanto
Fixerat, effluerent qua falsa insomnia: cornu
Illa nitet vitreo, sinceris pervia visis.
Huc trahit interpres Franciscum, cornea quem mox
Emittit porta: in ventos domus alta recedit.
At Volucer liquidum paribus secat aëra pennis,
Arduus igniferi repetens astra aurea coeli.

FRANCISCI MAURI

HISPELLATIS MINORITAE

FRANCISCIADOS

LIBER III.

ARGUMENTUM

Franciscus somno excussus, et memoranda visa reputans, audito sacri aeris sonitu, quo Christicolae ad incruentum sacrificium vocantur, properat ad templum, et ante Crucem procumbens, orat ut visa sibi bene vertant = 1 = 68. *Eum Christus de Cruce pendens adloquitur; imperatque, ut Ecclesiam fatiscentem instauret* = 108. *Secum ipse cogitat Franciscus de corruptissimis sui temporis moribus, quibus mederi parat* = 201. *Deinde cum argento et auro multo, patris thesauro ereptis, pergit ad aedituum Divi Damiani, eique offert cuncta, quo templum illud reficiat; sed munus recusat aedituus* = 264. *Hic idem divino numine afflatus declarat Francisco, quod templum ex Christi oraculo sibi reparandum sit* = 428. *Et postea quaecumque ipsi, et sociis quos sibi adjunxerit, contingent in posterum, ea summatim praenuntiat* = 651. *Huic poëta, primum de Fulginia, dehinc de Hispello, sua patria; quae oppida laudibus exornat, ubi olim Minoritarum coetus eximii florere debebant; et tandem de se ipso, qui Francisci res gestas ad coelum extollet, sermonem attribuit.*

Roscida complexus fugiens Aurora seniles,
Oceano bigas croceas tollebat ab alto;
Et nitidum primo coelum vestibat Eoo.
Monstrifero puer excusso de pectore somno,
Excitus e stratis Franciscus corripit altis
Confestim sese, et pedibus circumdat alutam:
Nec non Colchiacâ saturam ferrugine laenam,
Maeandro illudens triplici quam circinat aurum,
Promissam ex humero, in laevam de more retorquet.
Tum vero (quamquam nondum vis reddita menti
Attonitae, nondum vegeto sub pectore sensus
Excussi omnino) subnixus sede quieta
Composuit sese; atque animo memoranda volutat
Secum unâ repetens visa altius. Occupat ingens
Arcis opus, crebroque agitans examine pulsat
Primum aciem mentis: sacrae tum germina plantae
Aurea sollicitant animum; natique repente
Prodigenûm coetus (visu mirabile!) fratrum:
Insuetumque genus pugnae, insuetumque trophaeum
Multa trahunt memorem puerum; variaeque per omnes
Picturae ambages, aulaeque insignia versant.
Visa animo repetens, dum singula discutit ille,
Aera improviso tinnitum e turribus altis
Dant cava raucisonum, signo de more sacerdos
Quo matutinus vocat ad sacrata tribules
Limina conventus; cererem, sacrumque liaei
Thuricremas puri laticem dum libat ad aras.
Ergo iter accelerans sacram molitur ad aedem:
Ingressus primum ante crucem (namque alta sub ipso
Stabat forte tholo) procumbit poplite curvo;
Attollensque pios oculos, pariterque supinas
Ad coelum palmas tendens, sine murmure vocis,
Mente adit aethereas sedes; divûmque silenti
Afflatu Genitorem orat, fruiturque beato
Colloquio; tandemque infit sic ore soluto:

Magne Pater, Rectorque poli, divûmque Potestas,
Adspice me jactatum undis, aestuque furenti
Curarum: rege quassum animum, atque attolle jacentem.
Tuque una aeterni Proles, aequaevaque Patris,
Cujus ope, informi quondam Stygis obsita limo
Gens hominum, nunc astra tenet, qua maximus aether
Fulget, obitque imum, rerum pulcherrimus, orbem;
Qua constat magnum quicquid secat aëra pennis,
Quicquid monstriferi gignunt vada caerula ponti,
Et quaecumque parens natura alit ubere glebae
Saltibus in magnis, latisque animalia campis;
Quae nec non refoves, nec non alis omnia, servas,
Luce replens cuncta, et divini numinis haustu:
Mene ultro exortem tanti das luminis unum?
Unus ego, heu! patiar terrena inserpere tantum
Vota animo? Jam mille ierint virtutibus alti
Auspicibus, seque intulerint sublimibus astris:
Solus ego illecebras, et non innoxia sectans
Consilia, heu! foveo terras, et demoror ultro?
Da, precor, humanas, Servator maxime, curas
Dehinc animo exuere; atqe insueta per avia gressu
Tendere iter durum; levibus, da, concitus alis,
Quo me tollere humo sublimem, et sistere certa
Sede queam; aethereaeque, erecto ad sidera vultu,
Spectare interdum fulgentem lampada lucis.
O tandem da nocturnis felicia visis
Omina; neu quid triste ferant; neu livida quicquam
Portendat lugubre acies: verum omnia laeto
Successu, facilique olim venientia cursu
Excipiant, quoscumque manent ea fata merentes.
His postquam oravit dictis, ter leniter arae
Oscula defigit summae, ter circinat ipsam
Passibus aequatis, ter prono concidit ore.
At Pater aethereus coelo manifestus ab alto
Annuit: improviso etenim tremere omnis ab imo
Visa aedes, summique tholi sacra tecta moveri.

Tum vero ex alta subito cruce reddita vox est;
Terque aures pueri claro sic verberat ictu .
Semirutis, Franciscé, domus jam tum, adspice, muris
Ut mea praecipitem casum labefacta minetur .
I (te cura manet) repara : vel subjice pronus
Cervicemque, humerosque : tuis ea viribus olim
Alta diu stabit. Nec plura his audiit ille.
Ac veluti mater, cui dudum effoeta senectus,
Desuetique negant thalami connubia prolem;
Si qua improviso caesi crudelia nati
Funera conspiciat, mox acri fixa dolore
Corruit, exanguisque jacet, nec pectora pulsu
Spiramenta cient, nullus quatit halitus ora:
Sic voce audita, Franciscus territus haesit,
Diriguitque simul, totoque expalluit ore.
At postquam excitus calor exanimata revisit
Membra levis, perque ossa vigor suus ima recursans
Emicuit; jucunda repens sese obtulit ultro
Laetitia, arcanique intrans penetralia cordis,
Exturbatque metum, placidaque in sede locatos
Blanda fovet sensus, frontemque, animumque serenat.
Ilicet agglomerant se se, comitesque fideles,
Hinc pietas bene suada, hinc obsequiosa voluntas,
Adjiciunt ultro, et facilem coelestibus aptant
Imperiis mentem pueri, suadentque, moventque
Quam primum divis animo parere volenti.
Ille audit, nec tanta horrens hortamina temnit,
Nec jam dissimulat, nec rerum exterritus alta
Mole haeret, tantive operis versare labores
Abnuit. Occurrunt, primaeque ante omnia sese,
Quas pater ingentes penetrali sede coërcet,
Divitiae objiciunt; opportunaeque futurum
Auxilium spondent explendis ordine jussis:
Tum vero infossum terrae, obductumque latebris
Stipatumque arctis, clausum et compagibus aereis,
Multa animum ciet, atque oculos circumvolat aurum.

Ergo his axardens, secum ipse affarier infit.
Pro, superas quam multa tenet clementia sedes!
Indomitae quam longe animis coelestibus irae
Abjunctae! fugat invidiam procul aethore toto
Aurea pax, odii fugat exitiale venenum,
Persequiturque minis, tortoque agit usque flagello.
Nam terras exosa, atque impacata nocentum
Corda hominum, coeli fulgentia tecta beati
Laeta tenet; divûm cui dat Pater optimus iras
Mulcendas animi, et flammati pectoris aestus.
Et tamen, ecce hominum gens numina temnere divûm
Audet: quodque sacris nec honor virtutibus ullus;
Quod rari peccata luant, et sera nocentes
Supplicia expendant; quod nec jam sanguine poenas
Dent meritas sontes, superûm lenta otia culpat,
Telaque ficta vocat, fulmen deridet inane.
Parte alia Eumenides, piceique exercitus omnis
Cocyti, quas non pestes, quae mentibus aegris
Crimina non hominum suadent? Bella impia credo
Jam restant divis, et coeli moenibus altis.
Et faciant: Pater omnipotens modo cesset inultus
Aetherea tutari, et connivens tela reponat.
Nondum etenim immanes Erebea oblita ruinas
Monstra: animis nondum praeceps dejectus iniquis
Excidit: imo odiis ardens gens dira vetustis,
Invidet aethereis coelestia regna colonis.
Nec non interea foedas mortalibus aegris
Insinuat scelerum facies, animisque venenum
Vipereum subdit tacite, immiscetque medullis.
Hinc legum neglectus honos: hinc jura, fidesque,
Fasque pium, exilii, terris procul acta nefandis,
Probra luunt: tum luxus iners, et foeda voluptas
Splendescunt, gliscit regnandi insana cupido.
Unde irae, invidiaeque lues, unde aspera bella
Sanguineis accensa odiis: it separe ferro
Cincta utrumque latus, gaudensque in praelia cives

Advocat, unanimesque ciet discordia fratres.
Quis vero, quis nunc, amor implacabilis auri,
Quae mala, quot scelerum labes, quae funera quondam
Ediderit, quae nunc edat, comprendere dictis
Evaleat certis? quot per discrimina caecos
Ire animos cogat? quam duros volvere casus?
An non jura truces, non fas vertere tyranni,
Non sanctam rupere fidem, non sacra rapinis
Templa deûm infandis incestavere, cupido
Dum regni infraenes animos invasit, et auri
Incaluit cupidis sitis, exarsitque medullis?
Jam vero Eoi sinuosa per aequora ponti,
Nonne animi praeceps, et vitae prodigus audet
Nauta procellosis caput objectare periclis?
Credo equidem non ille tegi contentus avito
Sarcophago; aut, quia terra gravis, durumque cubile
Dura dat illa nimis, tu mollius, unda, parabis:
Et vos, o turpes phocae, scopulosaque cete,
Excipitis placido mitique cadavera somno.
Sed jam age, stirps hominum, clarum quae ducis Olympo
Sidereo genus, et coeli divûmque Repertor
Cui genitor datus, excutere; interdumque supremo
Tolle oculos coelo; generique avertere terras
Extera regna tuo, atque animo res concipe fixas.
Nunc tantum (heu! mores ultro insectamur iniquos;
Perdita facta libet simul hic versare malorum)
Cerne ubi honor meritus, magnis ubi munera divis
Debita, ubi cultus sacer, aut ubi digna sacerdos
Liba ferat superis. Templorum, heu! limina vulgo
Horrent senta situ, squallentque sine ignibus arae;
Desertisque adytis resonabilis instrepit Echo,
Echo montanis assueta latere sub antris.
Quin etiam, manus auxilio ni protinus instans
Huic subeat tecto, devexaque culmina nisu
Attollat valido (medii brevis hora) ruinâ
Praecipiti demissa solo domus aequa recumbet.

Sed quid ego haec multis sequar? aut quid demorer
Quidve alios horter dictis, questuque fatigem? (ultra?
Mea vox ipsa petit, me sancta oracula divûm
Sollicitant, me poscit opus, nostrumque laborem
Exigit: hac dextrâ domus inclinata necesse est
Exurgat, nostrisque diu stet viribus olim.
Ergo, age, ne qua meis hodie mora subdola factis,
Esto; operi accingar, simul et praecepta facessam.
At quis erit modus? aut quo res eat ordine tanta?
Quave ope? num solus vastas attollere moles
Ipse queam? sat erunt ne manus, humerique labori
Hi tantum? aut magnos devexa haec machina poscit
Thesauros? Poscit; nec jam brevis arca profecto
Sufficiat: verum (neque enim opportunius usquam
Auxilium occurrat) genitor praestabit abunde.
Ipse aderit: superant illi namque aera, latentisque
Argenti atque auri penitus defossa talenta
Innumera: haec cultus vertam melioris ad usum.
Quaeque animo fecit cupido dudum ipse profana
Munera, sacra equidem, et dîs acceptissima reddam,
Instituens templa, et divûm de nomine festos
Solemnesque dies, nec jam sine honoribus aras.
Talibus institerat dictis, secumque loquutus,
Haec una ediderat: tum demum, voce repressa,
Continuo gressus patris molitur ad aedes
Festinos, memorem auditi multa excitus aura
Oracli mentem, et tacite secum ipse volutans
Corde arcana deûm, coelestisque omina vocis.
Et jam improviso limen subit, ac simul acer
Invadit praedator opes, caecosque recludit
Thesauros: sopita diu (procul arbiter omnis
Conscius) aera manu ciet: avolat ocyus una,
Argentoque auroque gravis: pernicibus alas
Adjungit plantis urgens timor: omnia patris
Irasque, ardentesque minas, rabiemque furentis
Raptori intentant puero, ingeminantque pavorem.

Non sic Idaliae, si qua adventare draconem
Adspiciant volucres, niveo sub pectore foetus
Implumes cohibent, pennisque cubilia vallant :
Nec tam sollicito, nutrix elapsa cadentis
Excidio patriae, gremio convectat alumnum,
Multa timens oneri charo, sed caetera compos
Nequicquam ipsa sui, propriaeque oblita salutis ;
Quam furto puer, et rapto timet anxius auro.
Jamque propinquabat templo, portamque subibat
Semirutam: contra sacrae venerabilis aedis
(Seu fortuna tulit, nutu sive Alitis actus
Aetherei) custos sese dedit obvius olli.
Quem prior affatu placido, demissus et ora
Franciscus petit, et dictis compellat amicis.
Vidi equidem, longaeve pater; nec vana fefellit
Umbra oculos; manifesta docet res; adspice, quantus
Imminet huic templo casus; quamque alta ruinam
Praecipitem mox tecta dabunt, ea robore firmo
Ni quisquam fulcire paret, sublapsaque tutis
Sedibus attollens fundamina prima reponat.
Ergo haec, magne senex, quia nam te cura refugit?
Quid tu connives? quid tanto in pondere cessas?
An forte (id ne vero ausim scelus ipse fateri)
Dissimulans, meritos divûm aversaris honores?
Aut, quia sanguis hebet, frigetque effoeta senectus,
Et tenui exiles, modicoque in sanguine vires
Jamdudum torpent, operum defessa labores
Membra exhorrescunt duros, trepidusque recusat
Infestas animus curas, atque effugit ultro?
Exue sollicitos, agedum, seclude timores.
Non te damna manent, non te labor urget iniquus :
Me tantum (non magna peto) nunc accipe tecum:
Non gravis hospes ero, non me accepisse pigebit.
Hos humeros, has dura manus onera ipsa gravabunt:
Tu jubeas tantum, sedeas, spectesque magister.
Est mi aetas viridis, sunt fortia membra, lacertique

Haudquicquam molles; ardet praestantibus ausis
Non segni sub corde animus, sub pectore virtus.
Imo, agedum (quoniam manibus, manuumque labore
Non tantum moles eget haec, sed opem exigit aeris)
En hic aeris onus (prodit, nam veste latebat,
Aurum ingens): cape tu munus, cape muneris usum.
 Haec ille. At senior vultus, animumque virilem
Miratur pueri; simul ipsum insueta loquentem
Obstupet, et mentem divini numinis haustu
Arcano expletum ratus, observatque frequenti
Obtutu, et multo jam tum dignatur honore.
Aes autem penitus refugit, tactuque perhorrens
Abstinet omnino; contra dehinc talibus infit.
 O praestans, o macte animo, virtute futura
Macte adeo, quae tanta puer te cura fatigat?
Unde amor hic? quod numem agit? quo robore fretus,
Quove duce insuetos audes tentare labores?
Nempe anni imbelles, primique, et debilis aetas,
O puer, ista negant. At non tamen irritus ardor
(O dis auspicibus miserae dux addite genti,
Praesidiumque hominum, patriae spes, sidus et orbi)
Hic tuus haud frustra curam hanc sub pectore versas.
Non sorte, aut errore venis, sed numine certo
Huc ades: et vox me (quod tu non reris) ab alto,
Quae dudum increpitans tenues demissa per auras
Te petit, inseditque alte tibi corde sub imo,
Necquicquam latuit, nequicquam has praeterit aures.
Tu vero docilis (neque enim simul omne retexit
Consilium magni Patris modo nuntius Ales)
Accipe quae ventura cano, quequae ipse canenda
Sidereus mandans Volucer mihi detulit idem.
Multa feram: memori tu condita mente teneto,
Haud condenda diu: (brevis hora) ea lucis in auras
Edet, cum populis vicina per oppida vulgo
Fama canet, magnumque dabit volitare per orbem.
Tum vero ipse, aliis partim referentibus, aure

Accipies laetus, partim delata sub ipsis
Luminibus manifesta leges, atque ore notabis.
Principio (quamquam non illaudata recursat
Cura animo) non te nulla ignorantia fallit.
Esto, olim quassata aedis praeruptaque sacrae
Culmina vix superant, totiusque undique templi
Fundamenta labant: tene hanc coelestia credis
Jussa domum moneant humeris attollere pronis?
Nimirum mandata aliud, longe tibi templum
Nobilius monstrant divinae oracula vocis.
Stat quippe alta, patens, ingens, augusta, columnis
Mille innixa domus, saxoque extructa supremo,
Ardua siderei sedes atque unica Regis;
Quam sibi non manibus petiit, nec munere poni,
Institui que hominum: verum non inscius artis
Ipse opifex molem sublimem eduxit in auras
Aethereas, soliumque alta sibi fixit in arce.
Quis positus tanti modus, aut quo marmore tandem
Constet opus, mentem dictis adverte, docebo.
Ipse deûm Rex, ferret adhuc cum pectore magnae
Prodiga corda animae; nec dum fregisset Averni
Claustra, suis aptans decora immortalia membris;
Stagnantis piscosa legens de more profundi
Littora, divinique canens mandata Parentis;
Bissenos animo prudens secrevit ab undis,
Piscantum de plebe, viros, operumque fideles
Ipse sibi adscivit comites, regnique futuri.
Hic opifex (neque enim hoc humano exurgere templum
More datum; nova sed species, mirandaque rerum
Spectanda effigies erat, atque insueta piorum
Congeries hominum) lectos heroas ab imis
Sedibus, ingentis veluti fundamina molis,
Surgere prima dedit: primos hos fixit Atlantes,
Et templum invictos jussit fulcire superbum.
Jussit et ignotos variis e partibus orbis
Accitu populos, nova relligionis ad arma

Cogere, consortesque sibi de gente colonos
Aggerere externa, atque alios, aliosque vocare
In regnum, auspiciis paribus; virtute corusca
Qui sobolem claram ferrent, et rebus adessent
Auxilio magnis valido, imperiumque juvarent:
Quique ministeriis sacris per longa subirent
Saecula, venturisque darent ex ordine ritus
Perpetuos natis, sacroque in munere leges.
Quin etiam prolis, venturorumque nepotum
Successum, tot Rex olim spondebat in annos,
Concilium accitu quot jam differret in unum
Cogere terrigenas cunctos, gentemque beata
Sede locare piam, et fumanti turbine et igni
Dejicere, et stygio sontes devolvere fundo.
Magnanimi heroes vix jam coelestia dicta
Divini audierant Regis, cum turba repente
Certatim omnis ovans, jussos cervice labores
(Quisque suum) incurva subit, et mandata facessit.
Et jam fulta domus bissenis aurea saxis
Constabat; nec deinde domum, sed verius urbem,
Moeniaque alta urbis credas jam posse vocari:
Tantum operi Rex ipse opifex dabat incrementi:
Tot, manus heroum jussis operata magistri,
Millia jam magnae positis aggesserat urbis
Moenibus: excelsis ea gloria fulgere tectis!
Jamque adeo certis longos transegerat annos
Ritibus; instructique sacris, de more priorum,
Legibus, ardentes simul intemerata coloni
Liba frequentarant, et relligionis honores
Sustulerant coelo; fulgebantque aurea vulgo
Saecula; nec deerant compostae foedera pacis.
At postquam terris hominum divina propago
Visa potens nimium est, seque alto aequarat Olympo;
Protinus intumuit Styx atra immanibus undis,
Infelicem uteri partum illaetabilis edens.
Tum pestes visu horrificae, tum prodiit omne

Monstrorum genus: anguiferum caput extulit alte,
Exardens odiis, et inexsaturabilis irae,
Invidiaeque atro pectus foecunda veneno,
Tisiphone, et vetitas mox occupat aetheris auras,
Improviso animos hominum obsessura quietos.
Atque hinc, interea sensim labentibus annis,
Decolor infandis succedere moribus aetas.
Ex illo in pejus sublapsa potentia retro
Imperii, et sacrae virtus emarcuit urbis.
Et nunc sordet honos, jacet omnis gloria magnae
Spreta domus: nunc siderei tecta aurea templi
Coelestem ornatum, et nitidum posuere decorem.
Quin et praecipitem lapsum devexa minantur:
Qualem Pergameae dejectis turribus arcis
Laomedontiades gemitu spectavit amaro.
Hanc sibi coelicolûm Sator instaurarier urbem,
Quassatamque domum refici jubet: ipsius ergo
Hoc et semirutum, et praerupto culmine templum
Monstratum pridem tibi crede: hoc illius adstat
Argumentum ingens, et nobilioris imago.
Quare agedum, o nimium felix, tu posceris alto
Huic operi; te magna petunt exorsa; tibi ingens
Exsurgit labor; extremi te gloria finis
Jam manet egregia, et clarum per saecula nomen.
Interea ne vana quidem fiducia surgit
Haec tibi prima animo; tantis non aspera votis
Sors venit: hoc dabitur (mora parva) reponere templum.
Quin majora domos poscunt te numina: poscit
Ante alios Regina poli, cui denique magnam
Institues, magnos simul instaurabis honores,
Et veniae indices festos de nomine soles.
At vero exactis, positisque his ordine rebus,
Jam te efferre animos, atque ad majora necesse est
Ire incunctanter: cum jam sublapsa vocabit
Auxilium domus alta tuum: cum rite novanda,
Aurea deposcent urbis te moenia sacrae.

Tu vero ne pectus iners, ne robore cassum
Offer: ades tantum, et primum molire laborem,
Principiis adjunge manus: mox auspice Olympo,
Caetera non duro venient labentia fato.
Non montes tibi ligna ferent; non vecta per altum
Littore ab externo candentia nauta parabit
Marmora: cedet onus ferri, lentumque bitumen,
Et lapidum cedet, fulvaeque aggestus arenae.
Coctilibus non haec exurget machina muris.
Non te artis tela, instrumentorumve paratus
Sollicitet: curis non his, non talibus armis
Res eget: haud molis novitas, desuetaque rerum
Congeries duros vectes, ferroque gravata
Robora deposcit; non conjunctura tenaci
Aera trabes morsu, et versandas cardine portas.
Lingua potens fandi tantum, et mulcere superbas
Gnara hominum mentes, sanctisque effingere dictis,
Arma tibi non mollia erunt. Suggestibus altis
Cum tu olim excelsus, divini jussa Parentis
Ore tonans magno, insuetoque oracula vulgo
Abdita more canens trepidis mortalibus, aegra
Pectora concuties, et conscia corda malorum,
Verborum ingenti tonitru quassabis; ibi illi,
Jam tum execrantes commissa piacula, magnos
Orabunt veniam divos, et saeva trementes
Supplicia, ardentesque faces, tortosque cerastas
Eumenidum horrentes, probrosae crimina vitae,
Et pestes animi, gemitu, lachrymisque piabunt.
At scelere abluto, et culparum labe profana
Turbae exutae animos, puraque in luce nitentes
Virtutum, mox te demissum sidus Olympo
Nimirum ostendent; testabunturque futurum
Ductorem ignaris, monstratoremque salutis.
Quae cuncta e coeli divûm Pater optimus arce
Despectans, hominesque videns jam sorte relatos
Divina in melius, prisco fulgere decore;

Annuet ore tuis coeptis: laevaque serenos
Parte ciens tonitrus, laetis mox gentibus aurae
Aethereae nimbum flagrantem, et luce corusca
Fulgentem, coelo late demittet ab alto;
Qui corda afflatu vitali frigida lambens,
Incendatque imos sensus, atque igne repurget.
Ac veluti Alcides Nessaei tabe veneni
Saucius, Oetaeos postquam bene pertulit ignes,
Et gravia abjecit duroque obnoxia fato
Membra, levis potuit coeli conscendere sedes;
Sic adeo, quas tu magnis hortatibus olim
Implebis, monitisque acer, dictisque severus
Contuderis, gentes sueta jam luce refectae,
Expletaeque animos divini numinis haustu
(Haud mora) continuo desertae moenia ad urbis
Undique concurrent; passimque sine ordine sese
Conjicient portis, et raris civibus ultro
Miscebunt socias, simul ornamenta futurae
Alta resurgentum murorum, et robora castris
Viva sacris. Sic structa iterum (mirabile visu!)
Moenia jam tum urbis magnae fulgentia surgent,
Coelesti jam pace animis, et foedere junctis.
Hic modus, haec facti via, tanti, ita vertitur ordo,
Et labor, et rerum summa: haec exorsa manebunt
Te primum auctorem: tua dehinc exempla, nepotum
Turba sequutura est, quos tu dux optimus altis
Praeceptis olim institues: sed protinus ipso
Aggressu, magnique operis sub limine primo,
Bissenos comites, lectissima corda virorum,
Accipies tecum fidos; de more quibuscum
Partitus curas acres, operumque labores
Ingentes, rerum summa ad fastigia tendes.
Ergo age, sub tanta, moneo, ne defice victo
Mole animo; neve ipse tuis hoc viribus impar
Rere opus: haud deerunt tantis conatibus usquam
Numina; non frustra superos in vota vocabis;

Ultro aderunt, dum tu supplex in munere sacro
Implorabis opem: atque hominum de gente petitae,
Auxilio affusae circum tibi mille catervae,
Exsurgent, signisque tuis sese agmine denso
Addent; raucisonis vel qua complectitur undis
Ultima postremum terrae latus Amphitrite,
Et piger inviso prohibet qua marmore segnem
Arctophylax currum, sitientemque emovet ursam,
Omnis natorum, feret omnis terra nepotum
Ultro acies tibi: laetus honor, laetique triumphi
Perque humiles pagos, perque arva, per oppida quondam
Te praeclara manent. Quid dehinc? Te maximus orbis
Progenitorem, ingensque polo sibi numen ab alto
Demissum accipiet, votisque vocabit ad aras.

Primum autem qua protentis media Ausonis ora
Secta jugis, audit gemini vaga murmura ponti;
Magnanimae tibi nascentur, bellique potentes,
Florentesque acies, tectaeque insignibus armis;
Turba assueta malo, et virtutum exercita curis.
At tu ne rere hos sine more, sine ordine coetus
Venturos (medium breve tempus). Laeta subibit
Prima acies; quam perspicui dabit accola creber
Clitumni, flavique tenent qui littora Tybris.
Nulla tibi hac unâ fulgentior agmine toto,
Nullaque amabilior veniet, nulla acrior armis.
Ipsa caput populis, sceptroque insignis eburno,
Incessu regina gravi, simul altior ibit:
Indigaque arma tenens, patris alta insignia forti
Attollet dextra, populisque sequentibus ardens
Ostendet sidus, flava de rupe Subasi.

Protinus hinc illinc geminas radiare phalanges
Adspicies: hanc foecundis e collibus ortam
Picenis, non segne piae, non futile rebus
Militiae vulgus; qualis sub nocte minores
Astrorum currus inter micat aurea Phoebe,
Jam luce adversâ fraternae lampados icta;

Illam flaventis tranantem Tybridis undas,
Conciliata jugis tibi Tuscia mittet ab altis;
Tuscia vesano dudum exagitata furore,
Frangere dum ferro nostra, adversantibus astris,
Moenia conatur, flammisque, ac milite saevo.
Namque illam (o divûm nutus expertia numquam
Facta hominum!) jam tunc ultro meliora sequentem,
Exutamque ira, exutamque furore, pigebit
Omnino immanis coepti, insanique laboris,
Quem frustra effudit, nostrum dum posse Subasum
Eruere, atque imo jactat se evertere fundo.
Quin etiam excelsae super alta cacumina rupis
Opportuna tuis, nemora inter frondea, servat
Antra olim votis: illic tibi certa quietis
Temperies: illic specus alte hiat ore profundo;
Cui niger horrifica lucus super imminet umbra,
Multum adeo exspirans jam relligionis honorem,
Unde animo detur superos invisere coetus.
Illic interea non exercebere nullis
Insidiis: aderit mox importuna Megaera,
Bella ciens: tu, ne qua pios fraus implicet orsus,
Arma, animumque para, duroque accingere marti.
At cum densa tuo lateri sese agmina jungent,
Ne tu animi victus, ne curas territus acres
Effuge, neu seriem magnorum horresce laborum.
Quin audax i contra: inopum dux omnium egenus
Nimirum tu solus eris, tu posceris unus:
Namque aderunt acies laetae non segnibus ausis;
Nec jam degeneres, clarae aut virtutis egentes,
Accinctaeque ultro casus mox ire per omnes,
Subdent seque tuis animosque, et pectora jussis.
Quas tu magnanimas, et rebus certa ferentes
Corda videns summis, laeto bonus ore vicissim
Accipies, dictisque ultro solabere amicis.
Sed quid ego externo venturam e sanguine prolem
Enumerem tantum? nullon' tua moenia foetu

Te patrem efficient? nulloque Subasida terram
Fulgentem partu, et stellantem floribus olim
Adspicies? Imo (hic juvat o cantata referre,
O juvat heroas rursus memorare futuros)
Ne medii ne longa quidem mora, foetibus ortis
Bissenis hinc tu primum ditabere: primos
Hos lateri comites addet fortuna volentes
Prima tuo: laetus gravium adjumenta laborum
Hos tu prima leges, tecumque per ardua duces,
Rectoresque dabis rerum, et post fata magistros.
Quippe ardor jam tum primaevis acer ab annis,
Conciliis superûm sacratos protinus illos
Ostendet; nec non animis jam vivida virtus
Degeneres penitus curas avertet; et acres
Magnum aliquid mentes invadere, laeta monebit,
Atque ultro sese claris adjungere rebus.
Quales Peneiae viridi sub stipite lauri,
Lenticomi subeunt frutices, matrisque sub altis
Luxuriant circum condenso vimine ramis;
Illa petens altas frondoso vertice nubes,
Pubentes coelo foetus invitat aperto:
Sic olim ipse tuos magnis hortabere factis
Venturos coetus, monitisque vocabis ad astra.
Quid vero infamis telum crucis eminus altum
Adspicio? turpis lethi genus, heu! trabe summa
Quid vinclum intortum pendet? Scelerate Capella
(Sic capitis dicet te primus tegminis usus)
Quid struis? aut quo te caecum furor impius urget?
Immanis quo praecipitem devolvit Erinnys?
Unde adeo exosus lumen spirabilis aurae?
Ah miser, ah male sane, animi depone furorem.
Non licet hoc tentare manu, quod prodigus audes:
Non tua (quo ruis?) haec anima est, quam funere acerbo
Dejicis: ipsa olim est numeris repetenda peractis:
Alterum enim illa manet: qui jam dedit, ille reposcet,
Olli stat magno: haud auro, sed sanguinis empta

Imbre sacri: abjures domino cave perfidus illam:
Tu custos etenim tantum: tibi credita: serva
Innocuam: properat (modo tu ne intercipe) tempus,
Cum sancta, atque atrae pestis, culpaeque profanae
Inscia, terrenos artus, moribundaque linquet
Membra volens, ac sidereo simul ardua coelo
Attollet sese, et domibus potietur amatis.
Ergo age, linque nefas, immania coepta furentis
Frange animi: parce infandis scelerare piorum
Concilium probris: ne avertere dicta verendi
Fida patris: da corda volens, auresque monenti
Da faciles: ille ad nitidas vocat aeteris arces:
Ille iter ostendit, comes, et dux praevius idem.
O scelus! omnino restis placet: aequoris aestu
Surdior irati: non sic alpina nivosis
Haerent saxa jugis, alto aut stat caudice robur.
Nec monitus audit patris, nec mollia dictis
Pectora dat nostris: sacri haud venerabilis illum
Tangit honor coetus: heu! vana procacibus austris
Verba damus; sancta absorbet monita invius aër.
Occidimus: manus instat agens (miserabile visu!)
Obsceno truculenta operi: viden', ipse retortos
Sub collo nodos? heu! jam trabe pendet ab alta,
Turpe onus: abde cavis manibus, parce omine foedo,
Parce, puer, scelerare oculos: age, longius atram
Projice, neve tuis hanc pestem intersere natis.
Tu vero, o sceleris fax atra, incestaque, turpis
Vade anima: i, trux, dira, nocens, inamabilis umbra,
Quo te noxa ingens trahit: i, plaga sexta reposcit
Nempe Erebi: informis specus, atque immane barathrum;
Te nox caeca sinu penitus demersa profundo
Expectat: Phlegeton illic torrentibus undis,
Cocytus lacrymis tibi grandia pocula miscent:
Styx odium, lamenta Acheron, tristesque dolores,
Perpetuos servant olim, ingeminantque per annos.
Tu mox Iscariden comitem comes accipe: juncti

Ite truces, simul ite pares: absumite poenam
Omnem Erebi: Eumenidas scelere incestate cruentas;
Terdenis ille insignis, divesque talentis
Ad mortem aethereum Regem queis prodidit: at tu
Nec scelere absimili, furto nec dispare fulgens.
  O puer, interea tu ne hunc horresce tumultum:
Hoc uno avulso comite, haud tibi deficit alter.
En procul adspectans foetum succrescere cerno
Jam laetum, jam formosum, jam veste nitentem
Compare; jam non vulnus hiat, seriesve cohortis
Interrupta patet; nati stant ordine rursum
Fatali, numeroque acies effulget eodem.
  Verum, age, da faciles oculos mihi, et adspice foetus
Bissenos circum quot subnascentia passim
Germina consurgant: quam densis terra nitescat
Floribus haec: quot noster adhuc inglorius (at mox
Supra Idam, et geminum Parnassum, et culmen Olympi,
Supra Haemum, et Rhodopen, Taurumque, et Caucason
Tollet oliviferum caput) effulgere Subasus (altum
Jam tum adeo incipiat sertis. Quin oppida latis
Circumfusa agris, et quae radicibus imis
Haerent flavicomi montis, sua pignora vulgo
Certatim addicunt ultro tibi, et undique mittunt
Natorum cuneos. En jam socia agmina gentis
Adstant magnanimae circum, seseque parata
Objiciunt jussis. Viden' ut juvet illa sub armis
Esse tuis? juvet insuetum deferre per orbem
Insigne, atque acrem sub te tolerare magistro
Militiam, et jam nunc primum te martis ab uno
Tentati duros cultuque, habituque labores?
  Qui tandem innumeros coetus, populosque sequentes
Commemorem? quid facta ducum tua signa ferentum
Dicere coner ego? aut quae, quas ex ordine terras
Ornabunt aciesque tuae, natique futuri,
Qui fatu expediam? Si famam aequare canendo
Evaleam, primus gemmas quot proferat annus,

Quotque Hyblen populentur apes, quota, turbidus au-
Cum Scythiae donat nubes, Libyamque serenat, (ster
Nix quasset Rhodopen, aut Haemum everberet altum
Scire quaeam, et certis numeris comprendere fas sit.
Quocirca, o columen, spes o fidissima nostrae
Urbis, siste modo, neu singula quaere tuorum
Nomina: sed tantum partem laevam adspice montis;
Irriguis perfusa jacet qua parva fluentis,
Sed morum probitate virens, studiisque Minervae
Splendida, Aracnaeisque micans de more puellis,
Fulginia. Exiguus manans ibi montis ab imo
Prominet, et longi cuneatus acumine dorsi,
Plurimus in campos collis transcurrit apertos:
Et laeto vicina tuas Mevania turres
(Qualis deprenso, nemora inter devia, noctis
Luce sub ambigua, oblati protenta coloni
Dextra viatori callis divortia monstrat)
Prospectu petit, admirans quos littore sacro
Clitumni pascis candenti corpore tauros.
Hic non magna sedent summo incumbentia dorso
Moenia (sermonis Romana licentia prisci
Hispellum dixit); sed, quem pars dextra supini
Collis opacat, ager Cereri, flavaeque Minervae
Nunc bonus, alta urbis late vestigia servat
Jamdudum eversae; et congestae mole ruinas
Occulit infossas terrae, penitusque sepultas;
Convestitque solo viridi, et frondentibus umbris.
Hinc ferro invertit terram dum fortis arator,
Saepe arcus, saepe antra cava, immanesque columnas,
Strataque saxa aperit, tumulosque recludit inanes.
Quae cuncta adspiciens, stupet ille, atque ore dehiscens
Attonito, vocat inventa ad spectacula fessum
Saepe viatorem, laetusque ostendit hianti
Obruta seu templi, seu fundamenta palati;
Et circi moles, et grandia mausolea
Voce, manuque sonat late dispersa per agros.

Ergo (si qua meo est animo prudentia) postquam
Bis lustra explerit Phoebus terdena, meatus
Monstra per obliquos stellantia saepe remensus,
Illic exortum cernes tibi surgere foetum,
Te duce, pubentes cupiet qui protinus annos
Exigere; optatis tetrici sed dura parentis
Jussa, minaeque piis obstabunt: ille tremiscens
Ora patris turbata, animo parebit amaro;
Dissimulansque hilari vultu, simul ardua rumpet
Vota, sagaxque diu premet alto pectore magnum
Consilium, et tristi seram spem corde fovebit.
Interea (neque enim laetis successibus annos
Ire sinet cassos) studiis se addicet honestis,
Cecropi Diva, tuis; et degustare pudici
Libethri audebit laticem, et Libethron amantes
Sollicitare Deas, sacrumque Helicona ciere.
At simul ornarit fleti pia busta parentis
Munere supremo, solidae, viridisque juventae
Jam tum praevalidis firmatus viribus artus,
Militiae confestim inopis juratus inibit
Sacramenta; ultroque merens sudabit in armis,
Fervidus aere tuo: qua sub stipe, fortibus annis
Exactis, jam devexus, jam vertice canus,
Intermissa diu Phoebi, Aonidumque reviset
Otia, cygneasque effundet pectore voces.
Magnorum nec facta ducum, non ditia regum
Sceptra canet; saevo non eruta moenia bello,
Carmine deflebit; non fasces inclyta dicet
Roma tuos; alia arma vocant, diversaque surgent
Sceptra illi, gravibus numeris majora tonabit.
Scilicet hic primus coelo te carmine tollet:
Perque virûm vehet ora tui cantator opimam
Pauperiem regni; qua tu splendere jubebis,
Qui te cumque manent, coetus post fata nepotum.
O laetam, o faustam lucem, quae servat alumnum
Hunc tibi! Da dextram, pater o fidissime, proli,

Da simul amplexus venienti, omenque secundum,
Et veniam exora, feliciaque oscula junge.
Hic Franciscus erit, soboles tua posthuma, et haeres
Nominis: huic precibus sedes mercare beatas. (phos
Haec decora, o puer, hos tibi me enumerare trium-
Aethereus, farique Ales jubet; omnia quae te,
Progeniemque tuam, ventura ex ordine quondam
Certa manent: sed nec quam multos servet honores,
Coelicolas inter, divûm Pater optimus olim,
Quamque hominum fulgens tua, crebra per ora, sonabit
Gloria, complecti numero, nec carmine quivi.
Interea (o laetis numquam non invida rebus
Fortuna!) haud tantis successibus aspera deerunt.
Tristia jucundis jungentur; luctus amaris
Gaudia turbabit lachrymis; et saepe tumultus
Belligeri, unanimis discindent agmina gentis.
Nusquam etenim insidias struere, et pia corda tuorum
Vipereis stygiae pestes furiare venenis
Cessabunt: ruet ante alias accincta colubris
Tisiphone: heu! quot acerba tuis, quae funera natis,
Quas strages, obitusque ducum dabit illa tuorum!
Bellum ingens video, bellum immortale parari:
Hostis amarus, atrox, gens indefessa labore,
Aeterna exercens odia, insaturabilis ira.
Mitto autem ventura olim; et quae maxima porro
Bella aderunt seros perturbatura nepotes.
Nunc tantum perdisce, tuus qua percitus ira
In te ardet genitor; duro quem robore dextram
Armatum, decorisque sui, sanctique pudoris
Oblitum, et saevas torto tibi verbere plagas
Intentantem, atrisque objectantem aspera dictis,
Mox hic cernere erit: quippe hoc te vulnere primo
Prima lues petet; huic tu primo assuesce dolori.
Hujus causa mali infaustum aes, aurumque paternum.
Proinde age, rumpe moras, moneo; hanc puer abjice
Vel tu redde patri: non his domus ista reponi (pestem;

Auxiliis poscit : certas, quibus alta resurgat
Machina, servat opes coeli bonus Arbiter : his tu
Fide ultro, has adhibe, molem his attolle sub auras.
Ne vero Eumenidum saevos horresce furores,
Neu terrere minis ; sed qua vocat ardua coelo
Gloria, carpe viam : nusquam non praevia virtus
Pandet iter ; perque anfractus, perque invia saxa,
Hac duce, non omnes quondam superare labores
Non poteris, donec coelo potiaris amato.
Hic fortunatis sua sidera nosse colonis,
Hic et nosse suum fas solem : hic maximus aether
Auricomos late campos, sedesque beatas,
Nescia regna mali, jucundo lumine vestit.
Talia vaticino senior dabat ore, pioque
Fata recensebat puero, sobolemque futuram.
Ille animo prudens memori narrata locabat.
Praescius at longo tandem sermone fatiscens,
Conticuit vates, pressaque hic voce quievit.

FRANCISCI MAURI

HISPELLATIS MINORITAE

FRANCISCIADOS

LIBER IV.

ARGUMENTUM

Poenitet Franciscum auri subrepti: sed ejus pater, ut recognoscens aera conspicit arcam pene inanem, exardescit contra filium, quem auctorem furti suspicatur = 1 = 43. Nec uxor impotentem iracundiam potest lenire = 71. Sic accensus quaeritat ille Franciscum per urbem, ut poenas de eo gravissimas sumat; deinde pergit ad divi Damiani templum = 96. Ei venienti occurrit aedituus: narrat quid egerit Franciscus: monstrat ubi aurum abjecerit; quibus auditis, placatur aliquantulum animus ferox = 124. Interea Francisco ad secretam templi partem aeditui exorsa volventi, et de suis viribus ad ea perficienda dubitanti, duae hinc illinc matronae sese improviso offerunt = 168. Voluptas, una ex illis, Franciscum ad se allicere conatur = 240. Virtus e contra Franciscum, jam Voluptatis malesuada dicta animo avertentem, docet ejus insidias, et quanta spernentem divitias, mollitiemque eum in Olympo gloria maneat = 387. Virtutis monita Franciscus in animo figit: Voluptas infremit, et sperat fore aliquando, ut Francisci sobi-

les insigne suum sequatur = 417. *Francisci sodales celebrant de more convivium, ad cujus finem Idas puer, illi prae aliis dilectus, canit ad chordarum sonum laudes Divi Joannis Evangelistae* = 548. *Deinde idem ore fatidico Francisci facta, innumeramque prolem praenuntiat*=613. *Francisco procul viso, dapes instaurantur: sed ille invitatus abnuit; sodales mutatum admirantur* = 653. *Postea ad patris aedes accedens, ab eo in primo limine durissime accipitur* = 689. *Ad ea tamen humillime respondet, et quum simul ad Assisii Antistitem se contulissent, coram illo cedit libenter Franciscus bonis paternis, et vestes etiam, quibus tegebatur, patri restituit.*

At puer, auditis divinis ordine rebus,
Protinus infelix aurum execratur, et ultro
Incusat sese, furtumque, pigetque rapinae;
Irataque manu excutiens inamabile pondus:
I procul, aes (inquit) procul i modo, noxia pestis;
Nulla tui spes, nullus amor, fiducia nulla
Me tenuit; solum pia, sed male nota fefellit
Utilitas animum, nostras, sermone relata
Ambiguo, dum vox oracli perculit aures.
Nunc malus error abest: veri nunc reddita lux est:
Nunc, sene fatidico nobis ventura canente
Omina, discussâ rerum caligine, sortes
Coelestes clarae, et jussa intemerata patescunt.
His sese increpitans culpat, sic turbidus aurum
Devovet. Interea genitor de more recludens
Claustra vigil thalami, penetraliaque abdita caeci,
Aera recognoscit: nimirum hac sueverat aegrum
Moerorem cura, atque animum mulcere senilem.
Ut vero emotos vectes, laxa ora, patensque,
Exhaustumque arcae fundum conspexit inanis;
Diriguit primo, atque omnis vigor ossa reliquit,
Membra calor, vocisque sonus defecit hiantem.
At postquam exarsit dolor, excivitque furorem
(Haud mora) continuo vires micuere per artus,
Quantas non animus capiat senis. Ergo ubi vestem
Direptam ex humeris manibus scidit, altius atras
Clamorem ad nubes, et coeli sidera tollens,
Excitat, obturbatque domum: ceu limine ab imo
Suppositus laxis crepitet vulcanus habenis,
Jamque aulam complexa, rapax flamma alta pererret
Culmina tectorum, et densis petat astra favillis.
Hic animi dolor, et furiatae insania mentis
Consedere parum (credas solaminis aegro
Corde sub esse locum): poterat quin ille videri
Jam tum homo, jam genitor, rabidam jam tigrin ab ipso

Deturbasse animo, et saevum excussisse leonem.
Detorquet vacuam rursus cum lumen ad arcam;
Spemque metumque inter trepidus, bis terque relata
Scrutatur sua damna manu: ast, ubi clara patescunt
Furta, neque elusa est acies, Franciscus oberrat
Continuo ante oculos; sceleris mox creditur unus
Ipse auctor, poenisque unus datur, unius atro
Sanguine placanda est ardens patris ira furentis.
Ergo omnis recalet furor: ingeminatus ad auras
It stridor senis: huc amens, modo volvitur illuc
Corpore praecipiti: tripodas modo caecus in altos
Arietat, implicitusque gravi cum pondere, sese
Sternit humi, et canos deturpat pulvere crines.
Tecta sonant luctu, et magnae stridoribus aedes
Assultant crebris; nati, famulûmque fidelis
Continuo accurrit coetus: sed prima furore
Insueto concussa animum moestissima conjux,
Scitatura mali causam, atque ut conscia rerum
Auxilio juvet, et luctus compescat amaros.
Ille amens animi, et natorum oblitus amorem,
Oblitusque piae consortia conjugis, arcae
Tantum ore incumbit prono, atque immugit apertae,
Amplexuque fovet, lachrymisque irrorat obortis.
Stant nati circum attoniti, stat sedula conjux,
Affusumque virum nunc tristis, anilibus ulnis,
Ut valet, attollit; nunc consolantia dicit
Verba: decent animos non haec lamenta virorum,
Saepe monet: saepe, o sancto, precor, illa pudori
Parce ait, et nostri generis decus, oro, tuere.
Non magis aure senex solantia dicta capessit,
Quam pelagi rapidis aquilonibus ira tumescens
Audiat excussâ nautas de puppe precantes.
Perstat in incoepto, nec pectore secius atros
Effundit gemitus, nec diris lingua profanis
Abstinet: infaustum Francisci devovet ortum
Praedonis: dira incestant convincia divos.

At postquam insano gemitu, lachrymisque profusis,
Et clamore nefas ulcisci, futile visum est;
Vertitur immitis mox ad scelus ille cruentum.
Jamque ardens irâ, poenas cum sanguine poscit:
Jam nati infandum versat sub pectore lethum.
Continuoque domus effert se limine ab alto,
Itque amens; certae nec lux rationis eunti
Ulla animo; nec sentit iter, nec currere sese
Agnoscit: mentis furor, atque insania coecum
Perque urbis fora praecipitant, perque arcta viarum.
Raptor, io, conclamat, io, quis te mihi raptor?
Quis te, nate, mihi reddat? nate impie, qua te
Deprendam regione? aut te mihi quo malus error
Praedonem abducit? quae nunc antra improba celant?
Reddite eum superi, vel vos mihi reddite manes.
Hos questus, haec vociferans jactabat; et una
Certum iter ad templum secat: atro in pulvere Erinnys
Ostendit signata recens vestigia nati.
Ut leo, prospexit cum forte e rupe juvencum
Imbellem, nec dum lunata fronte minacem,
Saevit in absentem praedam, siccosque molares
Exercens sub fauce, atram consumit inani
Ore famem; saevum discerpti sanguine donec
Perfundat vituli toto cum pectore rictum:
Sic, rabie stimulante, senex se concitat ardens.
Hunc sacer adverso custos e limine templi
Ut primum adspexit rapidum devolvere cursum,
Amentemque animi agnovit, dirumque frementem;
Continuo secum: Non hic solamine parvo
Est opus: ira gravis senis, implacabile pectus.
Heu puer! immanis discrimina tanta furoris
Nunc, Francisce, cave: patri tu ne obvius aude
Ire modo: nunc fulmineo sub pectore nullam
Aut pacem, aut veniam fas est sperare paternam.
Tantum effatus; et extemplo sese obtulit audax
Ardenti, et placido prior occupat ore furentem,

Hisque atros dictis irarum comprimit aestus.
Huc dudum, generose senex, tuus affuit ultro,
Aere gravis, natus: mihique, heus, prior ilicet inquit,
Quin tu semiruti latera occumbentia templi
Erigis? En agedum, tibi opem damus (ac simul ingens
Detegit argentique, aurique onus); accipe; meque
Hospitio sine paulisper tecum hoc pater uti.
Neu tu rere manus has segnes, neve lacertos
Imbelles, neve hos humeros horrere labores.
Sunt virides anni, roburque in corpore firmum:
Sunt animi, atque animis sua fert fiducia vires.
Ergo adero, et manibus conamina tanta juvabo.
Sic puer institerat dictis, dehinc obtulit aurum.
Contra equidem abstinui vel tactu: multa sed illum
Praemonui; multa edocui; multa insuper acri
Praecinui, seris olim observanda diebus.
Ille autem non segnis opum contemptor, et auri,
Protinus abjecit distentum pondere follem
Flavicomo; quem servat adhuc, servasset et olim
Angulus ille tibi. Viden'? I, cape, solve, recense.
His dictis dolor emotus, pressaeque residunt
Atque irae, atque minae: linquit mox aspera praeceps
Corda furor; redeunt animi, mentisque serenae
Lumina, fronsque hilaris, discussâ nube, refulget.
Extemplo sic ira canis, rabidique quiescunt
Latratus, offâ cereris cum forte viator
Providus objectâ, rictus implevit hiantes.
Interea sese Franciscus limine caeco
(Qua veteris latitans secreto fornice templi,
A tergo sacris aditus de more patebat
Usibus) extulerat, patrisque evaserat iram.
Laurus erat juxta longos servata per annos,
Sacra, virens, divesque comae, multoque vetustae
Culmina quassa aedis complectens tegmine, et umbra.
Hic solium, tumulumque brevem, non marmore secto,
Arboris, aggesto viridi sed cespite, trunco,

Struxerat idem olim, cultor bonus, ipse sacerdos.
Ergo huc se puer intulerat, viridique sedebat
Subnixus tumulo; et vultum demissus honestum,
Multa animum exercet, perque has, saepe ire per illas
Ambiguum cogit partes, urgetque morantem.
Instant divini senis alta exorsa, rudemque
Prima cient pueri mentem, longoque fatigant
Ordine; longa petunt examina. Surrigit ille
Saepe animum, et rerum obnixus vestigat opertos
Tantarum eventus, indeprensosque labores
Explorat vi multa operum: nec se videt illis
Viribus omnino aequalem; fiduciaque omnis
Nutat: in ambiguo est omnis spes: omnia turbat,
Infringitque metus; trepidatque in pectore virtus.
Dant animos contra demissa oracula vocis
Coelestis; dant ora senis divina loquentis.
Viderat afflatum circumspirantibus aurae
Ignibus aetereae, et desueta voce sonantem;
Et scintillantes oculos, vultumque notarat.
Qualis moeror habet puerum, quem dura magistri
Iussa premunt tetrici, coguntque exsolvere lemma
Nodosum; ille animum multa formidine torquet,
Multa sub arcana taciturnus mente volutans,
Sopiti crebro ingenii rude pulsat acumen:
Talibus urgetur curis Franciscus, et una (lud
Spemque metumque inter, nunc hoc, nunc deligit il-
Consilium, alternatque vias, aditusque viarum.
Cum geminae hinc illinc matronae protinus adstant,
Atque improviso circumsiliere sedentem.
Obstupuit puer, et rubor ilicet ora notavit.
Illae, ut perpetuis grave et implacabile bellum
Exercent odiis, sibique adversantia semper
Regna tenent; sic diversis mox utraque donis
Aggressae puerum, blandos hinc inde tumultus
Miscent, et vario compellant ore vicissim.
Una prior(quid non praeceps audacia tentat?

Exiguas haec odit opes, durosque labores;
Obscenisque choris, epulisque addicta profusis,
Sarrana sub veste micat, quam circinat album
Maeandro argentum duplici, quamque aurea morsu
Fibula subnectit, currente per ilia cesto;
Mollis Achaemenios cervix exhalat odores,
Asper obit circum quam gemmis aureus orbis)
Occupat: Heus, curis quid mentem decoquis aegram,
O puer, insuetis? Unde haec modo turbida imago?
Quis novus hic moeror? quae nox simul improba fronti
Incubuitque repens, tristique advolvitur umbra?
En ego (pelle animo curas) modo blanda Voluptas,
Quae soleo, en adsum: votis, age, dona ferentem
Certa tuis, plenâque manu bona gaudia cerne:
Altricemque tuam, primamque agnosce magistram,
Non te acres, duce me, curae, saevique labores
Urgebunt; rubri non urent fervida Cancri
Sidera; non hyemes austri, gelidosque triones,
Terrificos non tu coeli patiere fragores:
Sed facili, sine nube, dies tibi limite current:
Otia te expectant jucundae mollia vitae.
Ecquid opes tibi deesse queant, junctissima cum sit
Uni conferto dives mihi Copia cornu?
Huic ego prima comes; sors una, eademque voluntas
Ambabus, sceptroque pari, solioque potimur;
Communesque tenemus opes, et fundimus ambae.
Tu ne dissimules: equidem, vagitibus auras
Cum tua vox rupit primis, mox sedula custos
Adsum ultro, ad cunas simul excubitura per annos
Multum primaevos. Tum vero prodiga, adulto
Quae non dona tuli? quos non, sine more, reclusi
Thesauros? An nostra olim cura omnis inanis?
Omnis servitii fusus labor? irritaque omnis
Gratia? Sed jam nunc moeroris provida causam
Nosco equidem, nosco subitam: fraus nulla profecto
Non te ambit; nullus non te premit hostis. Age, instat

Nempe inimica mei, et numquam non aspera regni
Quassatrix Virtus: blandis haec improba dictis
Te ciet. Ut male suasus abis! ut perfida sectans
Consilia, ingratos vesana concipis annos
Mente, avidus dum tu promissa ingentia durae,
Oblatosque ambis animo Virtutis honores!
Quas tibi non poenas, quae non parat illa sequenti
Supplicia? I, te durum iter, ardua saxa, ruinae;
Te tribuli, spinaeque manent; te turpis egestas,
Te vocat atra fames: jam mille incommoda vitae
Impendent, casu te dejectura profundo.
Hac duce, contemptis opibus modo Paulus avitis,
Suffugiens coetus hominum, et spelaea, ferarum
More, colens, tandem macie confectus, et annis,
Esurientem animam vacuas effudit in auras.
Tuque, age, nunc o dic, Antoni, quaeso, labores
Qua mercede tuos Virtus levat, ire per oras
Ardentes Cancro, et saevis aquilonibus ustas;
Dum te adeo hortatur, crebrisque furoribus urget?
Possem alios (vacet interea) tibi mille referre,
Quorum, Virtutis caeci dum castra frequentant,
Saeva infelices animas elisit egestas,
Sive sub horrificis antris, seu sub jove nudo.
Talia, ni duris quamprimum averteris orsis
Inconsultum animum, servat tibi munera Virtus:
Te rogus hic manet, hac nimirum ornaberis urna.
Contra autem, si me quondam tibi sana ferentem
Consilia audieris, non te discriminis ullus
Urgebit casus; non importuna quietos
Abrumpet somnos cura, aut turbabit iniquis
Excubiis animum: soles (age, pectore tristem
Pelle deam) modo felices en ordior ultro
Ipsa tibi: ne curva repens, turpisque senectus
Ingruat (idque meum est) faxo: languoris at expers
Omnino adveniet, vegetoque colore nitescens.
Haec ore infausto dederat; sic voce profana

Moerenti institerat puero illaudata Voluptas :
Cum subito adversis exsurgens altera votis ,
Virtutis nomen divina voce professa est .
Non picturatae, mollisque licentia pallae
Velat eam , non Eois fulgoribus ardent
Pectora , contortum non collo nexilis auri
Pendet onus : capiti super alte aggesta rigescit
Canicies : frons hirta subest , cui masculus horror:
Incessus vero , et divini spiritus oris
Monstravere deam , qualem se cominus ultro
Infert siderei spectanda per atria coeli .
Ergo ubi coelestem vultum manifesta virago
Extulit, haerentem puerum, ac male suada procacis
Dicta Voluptatis , promissaque munera jam tum
Avertentem animo , dedignantemque severo ,
Leniter incessit dextra , ac sic intulit ore .

Te ne etiam nobis, puer, invidiosa Voluptas
Eripiet? te ne insidiis involvere blandis
Incautum parat , et nostris avertere signis ?
Invidet illa adeo jam te mihi (nosco) tibique
Immortale decus , simul et venerabile nomen ,
Aethereumque aditum, et summi tecta aurea coeli.
At non haec quondam (Patris dum sedibus adsto
Siderei , penitusque oculis heroas adactis
Aeterna inspicio claros sub mente , legoque
Venturorum animo labentia nomina) de te
Praecinui : talem non te longum ire per aevum
Promisi , ostendique , aut hoc te nomine finxi.
Sed fore , quo nostrum totum pervaderet orbem
Nomen , et ignotus vitae jam surgeret usus ;
Quique olim attollens desueta insignia, primus
Ductor ab excelsa flaventis rupe Subasi ,
Mille, canens, acies hominum indiga ad arma vocares.
Talin' ventosis queat ergo immunda Voluptas
Promissis mulcere animum ? talem improba fictis
Blanditiis petere audebit ? Prius aurea coelo

Sidera diripiet, furtoque abducet ab alto;
Ante polos caeco nitidos miscebit Averno;
Quam te divinis avertat coetibus illa,
Enthea quam regni videat dispendia Virtus
Tanta sui. Stant quippe meae praesagia mentis;
Stant immota deûm, stabuntque oracula quondam;
Nec turbat casus, nec vis ea dimovet ulla:
Cuncta sed aetherei nutu labentia Patris
Provenient facili. Tu vero hic exue mentis
Tristitiam; pelle infestos e corde timores.
Laeta decent quos laeta fovet mea dextera: qua tu
Auspice nunc (agnosce, puer, bona gaudia) magnis
Assurgis coeptis, opera ad memoranda vocatus.
Quem te (nec sentis) quantis fulgoribus olim
Insignem adspicient homines! Quae fama per orbem
Provehet, attolletque astris quae gloria! cum tu
Gentibus innumeris fidus monstrabere ductor:
Nec non aethereo jam tum mortalibus aegris,
Delapsum coelo, clarum observabere sidus.
Interea blandae patulas des cantibus aures
Sirenis (moneo te nunc bis terque) caveto.
Neu tu vipereis imprudens ora venenis
Imbue: circaeis quin, heu! mala pocula succis
Plena fuge: insidias tendit (ne crede) Voluptas:
Et quo te captum sinuosa fraude, ruina
Devolvat prona, struit illa, aperitque barathrum.
Quippe haud irati rutilantia fulmina coeli,
Haud acies structae belli, et furialis Enyo
Officiunt homini magis atque effraena Voluptas.
Scilicet haec pleno fortunatissima cornu
Donat opes magnas, eadem fidissima partis
Servatrix, custosque venit. Sed tunc reor ista
Munera dat, cum sceptra rapit, cum diruit urbes,
Cum regna evertit, cum dat considere in ignes
Moenia, et aequa solo late fumantia ponit.
Dicite Pergameae vos haec modo funditus arces

Eversae : sed facta procul jam tum extera sunto :
Vestra per ire juvat . Magicosne exaudiit illud ,
Roma , tuum culmen rerum insuperabile, cantus?
Anne voluptatis sensit lethale venenum ?
Nempe recens parvo donec succrescis asylo ,
Urbs contenta viris rudibus , durisque bubulcis
Regnata , Eoo nec dum, Hesperioque sub orbe
Formidata ; Italis sed tantum cognita vicis ,
Vix dum Fidenis, Curibus vix dum aequa severis ;
Dura Voluptatem spernis , sagaeque vocantis
Munera connivens , obstructâ averteris aure .
At postquam bello clarum , dextraque potenti
Coelo nomen iit , seseque immiscuit astris
Gloria , divitiis visum est effulgere pulchrum .
Inde animis crevit mox execrabilis auri
Nil non ausa fames : tum primum spargis amomo
Luxuriata comas , mitraque imbellis avita
Tempora praecingis : Romano e vertice terror,
Heu ! Gradive , tuus tunc exturbatur , et altus
Cristarum procumbit honos ; et fulgidus auro
Languet Achaemeniis perfusus odoribus horror .
Hoc ergo aere merent tecum, o generosa Voluptas,
Tyrones : hac sede locas , tantisque locatos
Emeritos ornas donis , cumulasque triumphis .
Nunc contra, flecte huc acies, age, respice gentis
Castra meae . Viden' ut durus labor urgeat illam?
Instent ut curae ? Sed non et futilis ardor
Curarum, nec frustra animos premit. Adspice, magnis
Quae decora accedant; quae circum gloria factis
Exsurgat ; tantos quae molliat aura labores.
Hunc ne ergo te, vana, meis abducere posse
A castris sperare audes ? hunc fraudibus ambis,
Subdola, et aversum tua sub juga mittere tentas?
Cur non et stellas summo divellere coelo
Conaris ? maria undisonos dediscere fluctus
Quin tu eadem, ventosa, jubes? quin flumina prona

Stare modo, et cursum velocem sistere cogis?
Exue, vafra, dolos: ne tu spes concipe tantas:
Ne scelus hoc, ne finge nefas: juratus honesto
Aere meret sacrae Virtutis: et en ego tantis
Adsto potens sacris: puer hic nunc, me duce, tentat
Prima rudimenta; et pubentes implicat annos
Militiae, addicitque meae, et se devovet ultro.
  At vero ingressum mecum una, haud protinus illum
Molle iter excipiet; sed dura atque aspera primo
Adspectu objiciam: primumque occurret iniquus,
Arctus, inaccessusque aditus: calcandaque longum
Semita caeca viae, multâque ambage reflexa. (est
Quin illum horrifici boreae stridentia flabra
Pertundent, curique truces; nudoque sub axe
Aetheris, illum hyemes madidae, canaeque pruinae,
Et gelidis noctes perfundent roribus atrae;
Ardentisque adeo exurent fulgentia Cancri
Astra: gelu quo jam saevo duratus, et aestu,
Acrior excipiat casus; magnisque periclis
Ne dubitet, durisque malis ultro obvius ire.
  Haec equidem puero (neque enim mihi fallere mos
Munera aperta fero: prius haec exhauriat ille, (est)
Et quae, nunc longum, fata enumerare, necesse est.
Nec vero effusus labor hic, non irritus ibit.
Imo ubi defunctus fatalis limite cursus,
Debita complerit duratae tempora vitae,
Nec jam improviso deprensus in aequore vasto,
Sed laetus, sed abire optans, lucemque paratus
Linquere mortalem, terrenos exuet artus;
Continuo ipsa adero, palmamque, et digna laborum
Munera praetendens dextrâ. Tum laurea fesso
Serta comas cingent: merito tum laetus honore,
Sidereis mecum subvectus ad aethera bigis,
Nec famae, nec laudis egens, conscendet Olympum.
Illic exuviasque tuas, tuaque arma, Voluptas,
Constituet tumulo, Regi immortale trophaeum

Aethereo, divûmque choris permistus, et inter
Bissenos heroas, aget simul ipse triumphos.
Haec Virtus dabat ore: puer (divina loquentis
Orsa deae miratus enim) silet, haeret, et hiscens,
Nil contra, nil voce refert: audita locabat
Tantum animo arcano; et praesentis numina divae
Ardet; inexpletumque cient pia gaudia mentem.
At vero haec ubi cuncta amens, petulansque Volu-
Audit, inpatiens irae, fremituque gemiscens, (ptas
Continuo exclamat: Nil vos, nil demoror ultra:
Vincis (ait) Virtus o nostris invida regnis,
Vincis. Erit tempus, tibi cum nova signa ferentem
Hunc dabitur vehere, et late spectare per orbem
Insignem palmis, cogentemque agmina castris
Innumera, Eoae venient sub signa cohortes;
Et Tartessiacis properabit miles ab oris.
Ast ubi vitalis defunctum luminis aura,
Et claris fulgentem astris, super astra locaris;
Nimirum illius quae jam ventura propago est,
Tunc nostrum attollet, lateque insigne per orbem
Laeta vehet: tunc sponte meis jurata maniplis
Adjiciet sese; et leges, monitusque paternos
Aspernata, mihi captiva inserviet uni.
Sic laetam pueri sobolem indignata Voluptas
Devovet; et vacuas mox victa recedit in auras.
At Virtus haerentem animo, vultumque pudicum
Dejectum, excutiens dextra, solatur amicis
Extemplo dictis, et mentem suscitat aegram.
Qualis flamma repens salit, atro sulphure tactâ
Scintillâ; aut caecam sub noctem qualia scissis
Nubibus astra micant; tales sub fronte serena
Francisci micuere oculi, et vis reddita menti est.
Illius interea comites, de more, frequentem
Conventum laeti tecta ad consueta vocarant.
Alta fuit domus, arboribusque obducta latebat,
Suffugiens populi turbas, penitusque recedens

Moenia ad extrema, et secreta silentia captans;
Quo, sive indulgens epulis, seu ludicra plebem
Spectatum admittens, pubes stipata coibat.
Ergo instructa domus stabat, pictisque renidens
In morem aulaeis, ostroque accensa superbo:
Liminaque alta patent. Et jam delecta juventus
Laeta toris aderat positis: tum rite ministri
Festini expediunt tonsis mantilia villis,
Et plenis cererem calathis, bacchumque lagenis.
Consedere altis juvenes, atque ordine longo
Discubuere toris: manibus data flumina tentis
Accipiunt: fervens famulûm manus instat, opimis
Et dapibus mensas onerans, et pocula miscens.
Vescitur, atque epulis impletur laeta juventus:
Spumantes baccho dulci crateres inundant.
Et jam rite diem niveus signare lapillus
Cum posset, furvum Franciscus subdidit absens:
Quippe omnes (nova res, aliasque insueta) quod unus
Laetitiam turbans, et tantae gaudia lucis,
Ille absit, pariter demiranturque, dolentque;
Omnis in absentem fertur manus, unius omnes
Nomen amant, unumque omnes uno ore reposcunt.
Jam vero depulsa fames, et factus edendi
Finis erat. Late famuli jussere patentem
Esse aulam: fluit undanti mox turba recessu;
Exoriturque repens strepitus, perque atria laetus
Paulatim inserpit rumor: jamque ardua tecta
Vocibus assultant. Poscit tum praesul ab alto
Plectra toro, accirique jubet qui carmine mentes
Mulceat insueto. Juvenum pulcherrimus Idas,
Idas Thosonides, puero puer unus ab annis
Francisco teneris, magno dilectus amore
(Scilicet e populo quo non ardentius ullum
Pulchrae inhiant oculis, insectanturque puellae,
Nec generum matres tam crebra Subasides optant)
Adstitit evinctus flaventia tempora lauro.

Hunc puerum sacri Permessi ad flumina raptum,
Pectine Calliope, cithara donarat Apollo.
Inde toros dulces, et vincla jugalia vitans,
Ludere foemineas spes, et contemnere amores.
Tantum illi Musae cordi, plectrumque canorum,
Et citharae; tantum numeros adjungere nervis
Argutis curae, et dulces aptare camoenas.
His et saepe hominum coetus, his detinet aegros,
Demulcetque animos. Sin vero (is crebrius illum
Raptat amor) puri labentia murmura rivi,
Aut nemoris solus frondosa silentia nactus,
Forte toro viridi, patulave sub arbore sedit,
Et fidibus plectrum, plectroque aequabile carmen
Junxit; ad insuetas nemorum alta cacumina voces
Dejicit, et pronas fluviorum distinet undas:
Non secus atque Orpheus emolliit Ismara cantu.
Ergo ubi consuluit vocales pollice nervos,
Molliter increpitans, et consona fila reperta;
Sic tandem obloquitur, numeris concordibus orsus.
Phoebe pater, mea plectra move: date carmina menti
Libethri secreta Deae; praepandite castos
Nunc (si quando mihi) totosque recludite fontes:
Quando quidem nunc, Parthenius quae carmine sacro,
Sub nigra residens cecinit meus ilice quondam;
Dum pulchrae assultant valles, scopulique Subasi,
Et cava responsant sacris concentibus antra;
Dicere suadet amor: suadentem attollite amorem.
Illum equidem, dum forte vago latus erro per alti
Montis oliviferum gressu, procul auribus hausi,
Divinis laetas mulcentem vocibus auras,
Dulciaque erectas flectentem ad carmina fagos.
Hic tacite, memor, illius vestigia lustro
Dum furtim, sic me saepe observasse canentem;
Cominus aggredior, speculorque e rupe propinqua.
Ille hominum curis jam prorsum exutus, et ore
Haud mortale sonans, coelesti evolvere cantu,

Ut puer aetherei Regis delectus, ad undas
Aegeas quondam depulsus, vicerit iram
Principis immanem Ausonii; durumque ferendo
Fortiter exilium, rabiem satiarit iniquam.
Tum canit, angusto telluris limite clausus,
Fluctibus aequoreis circumspumantibus, aegram
Duxerit ut vitam, et rerum, nil quassus, egenam.
Utque idem Rex ipse deûm (ne triste levaret
Exilium pueri nullum solamen amati)
Qualis erat cum nubivago levis aurea curru,
Orbe triumphato, quondam remeavit ad astra,
Et patriam intravit nequicquam inglorius aulam,
Sese olli obtulerit, manifesta in luce refulgens:
Utque altam Nato compar, magnoque Parenti
Aethereae mentem succenderit ignibus aurae:
Secreta ut dederit, monstruosaque cernere visa,
Et brevibus quondam foliis spectanda notari
Jusserit; innumeris quae dehinc labentibus annis
Posteritas legeret, pariterque ignota videret.
Ille autem cantu modo Pathmia saxa replebat,
Antra colens; modo littoream delphinas ad oram
Devius aetherea mulcendos voce trahebat.
Tum sequitur memorans, puer exul ut ardua supra
Sidera mente vagans, subterque humentia cernens
Nubila, Memnonio spectarit ab orbe ministrum
Surgentem, umbratumque humeros exstantibus alis,
Insignemque notis, supremi qualibus ardet
Vera Dei Proles, magnumque incendit Olympum.
Parte alia, ut structos nempe ac novisse paratos
Terrigenis, pelagoque satis, generique virenti,
Quatuor Aligerûm pariter de gente ministros
Viderit, adversisque polos utrosque tenentes
Frontibus, ac metas hinc inde Hiperionis ambas:
Utque hos exsurgens contra, atque audentius Ales
Signifer, increpitans ingenti voce moneret.
Ah! pueri, ne terrigenas, ne laedite ponti

Monstriferi partus: plantas servate virentes:
Parcite gramineos caules divellere adunco
Vomere: ne saevo molles decerpite flores
Ungue: mala foetus ne perdite falce latentes.
Ah! pueri, jam terrigenas agnoscite cives
Nostros, queis dudum transcripta sedilia coeli
Aurea servamus; generis quae plurima nostri
Pars dolet amissa, et dis adversantibus optat.
Quin agite o potius, sociûm modo frontibus alte
Figite signa, auro nostros redimite sodales:
Fulgentesque notas, et Regis inurite nomen
Pectoribus; quod nos colimus, quod tartarus horret.
Tempus erit, cum siderei laeto agmine regni
Invadent aditum, atque audaci moenia saltu
Ardua conscendent, geminataque tecta subibunt.
Nos contra haud telis arcere parabimus illos,
Invidiave truces coelo exturbabimus alto:
Sed placide exceptos, dignatosque aethere, nostris
Conciliis ultro magno adsciscemus amore.
  Hactenus evolvit sacro meus extera cantu
Parthenius: repetens patriam, sic voce Subasum
Fatidica mulcet, venturaque gaudia narrat.
  Excute, oliviferis cinctum caput excute ramis,
Flave pater: jam nimbiferos discinde vapores,
Atque serenatum super ardua tolle cacumen
Astra. Tibi adveniet (patulae sub tegmine quercus
Dum circum in laetos glomerantur Oreades orbes,
Exercentque leves thiasos, procul abditus almam
Ipse Palen dudum modulantem haec carmine vidi,
Et vidi, et pavidis spectabam laetus ocellis)
Adveniet (ne vana putes praesagia nostrae
Vocis: amat te sacra Pales super alta Licaei
Pascua, jamque tuo permutat Maenala luco)
Progenies demissa polo. Jam nostra pararunt
Moenia nascenti cunas: pueroque sagaci
Vana rudimenta, et civilis lucra negoci

Damnosa objicient ; queis tantum limine primo
Libatis, retro, presso velut angue, reducet
Continuo ille pedes ; vilesque e pectore curas
Deturbans, animo graviora inolescere coget.
Pastor erit : saltus olli hinc, aestivaque cordi
Pascua erunt : nec parva satis ; nec finibus arctis
Contentus : patrioque solo consistere tantum
Non illum millena gregum quondam agmina, nec jam
Succrescens foetura sinet : tua laeta profecto
Non sat erunt pecori venturo culmina alendo.
Hinc e vicino prospectans vertice magna
Incrementa gregis, pater imbrifer Appenninus,
Prima tibi auxilia expediet ; primosque receptus
Ille ovibus pandet ; sociosque in munere tanto
Picenos secum colles adsciscet amoenos.
Nec non Tyrrheni tractus hinc pinguia late,
Auxilio ventura tibi, jam pascua servant.
Inde Sabinorum vulgo gens aspera, saxis
Praeruptis caulas mille extruet : accola mille
Littoris Adriaci : latis quot Dannia campis
Septa paret, nec scire mihi, nec dicere fas est, (summam.
Sed quid ego heac modo pauca loquor? rerum accipe
Quos oriens, quos deinde cadens sol adspicit altus,
Quos premit Arctos iners, madido quos concitat au-
Ore, Subasaei pascentur montibus agni. (ster
Quid vero tu sola nocens Hispania? quidve
Infidos saltus, atque illactabile pandis
Hospitium? quid in arma furens, crudeliter agnis
Innocuis molire necem? Da pascua saltem,
Ah! tu, Pyrene, da fida; aut tu, bona Calpe,
Excipe balantes, et tuto in culmine serva;
Donec semiferos animis gens impia mores
Exuat; et furiis longe, monstrisque fugatis
Tartareis, sanctum deferre assuescat ad aras
Libamen puras, et numina certa vereri. (sis
Quid referam quod Roma ingens, Scythiaeque nivo-

Formidata jugis, tecum pia foedera junget?
Hinc tu olim arte potens, propriisque salutifer herbis,
Multa lue infecti pecoris contagia tolles.
At qui septenos pastor moderamine colles
Compescit sacro, justisque inflectit habenis,
Vulnus opem quodcumque tuae praesenserit artis,
Nec tentare manu, non ferro, aut urere flammis
Audebit, non jam Tyberinis eluet undis.
Fatidico juvenis sic tantis ore loquutus,
Tandem improviso finem dat, voce repressa.
Tum simul enervat chelyn, illustremque corona
Subligat, et Phaebo munus suspendit eburnum.
Tollitur extemplo clamor, perque ampla volutus
Atria, Franciscum ingeminat: puer eminus alta
Viderat e specula venientem. Ergo ocyus omnes:
Instaurate dapes, sublata reponite (clamant)
Pocula. Festinant famuli, rursumque juventus
Lecta ministeriis repetitis ordine sudat.
Primus Thespiades sed enim laetissimus Idas
Dimissas revocat, melioraque carmina poscit.
Interea insignis praeda Franciscus honesta,
Ibat ovans, multumque gerens sub corde magistrae
Virtutis numen; cui sese hinc inde sodales
Objiciunt, suadentque aedes divortia ad altas.
Ille animum incoepto fixus, vestigia nusquam
Torquet: nec mentem vis, aut ciet ulla voluptas;
Non thiasi, non laeta trahunt convivia; dulces
Odit concentus. Sicula de rupe puellae
Semiferae sic Dulichias, dum persona velis
Saxa insopitis, argutaque littora vitant,
Carmine tergemino frustra allexere carinas.
Obstupet insuetu juvenum manus excita casu.
Jamque illum attonito similem, pariterque figura
Exutum adspiciunt solita: jam tum ora, coloremque
Immutasse vident. Mirantur lumina claris
Aequa astris, nec non radiis ardentia lucis

Auricomae, vultumque novo fulgore micantem:
Mirantur tacitae praeclusa silentia linguae.
Concussi hinc animos horrent, trepidantque, pavent-
Attonitique nova chari super indole amici, (que;
Multa inter sese vario sermone volutant.
Monstrum quippe insuetum haud credunt numinis ex-
Sunt qui (divinae nam vis corda excitat aurae) (pers:
Continuo pueri fata adventantia narrant.
Ille viam interea secat alto numine plenus;
Non jam animum quassus fatis, aut turbine rerum
Ambiguo; caecis nequicquam erroribus actus:
Gaudia jam ridens humana, et corde quieto
Spemque, metumque domans, fortunam calce minan-
Securus validà premit, increpitatque superbam: (tem
Mens vero excelsa, vitio sublimior omni,
Arce sedens, vulgi curas despectat inanes.
Ergo iter accelerans, notas genitoris ad aedes
(Seu casu, seu more) puer, jam tum immemor irae,
Oblitusque senis rabiem, tendebat: et ecce,
Ut forte e primo tum sese limine agebat,
Obvius huic ille, haud certo sine numine divûm.
Ac prior: Heus! (inquit) quae te fiducia adegit
Has iterum sedes petere? haec invisere tecta,
Perfide, adhuc audes? sceleris nec territat ultrix
Te poena? accessus nec te pudet, improbe raptor?
Tu ne ergo olim haeres, multum cui nostra laborat
Dudum canicies? cui saeva incommoda suffert?
Sed piget obsequii, piget et genuisse nocentem,
Et genitum tanto simul enutrisse labore.
Semifer horrendo potior mihi Cacus in antro,
Crevisset, manibusque meis illectus, et ore,
Hyrcana de rupe leo mansuetior isset,
Sed jam equidem faxo ne tantum impune piaclum
Edideris: te dira fames, te turpis egestas,
Et, quae paulatim faciem depascet et artus,
Te manet extenuans macies: torreberis aestu;

Et nivibus canis, boreaque, euroque rigesces,
Quippe meis jam frustra opibus spem ponis: ad artes
Te miserum ignotas, acresque accedere posthac
Convenit; expertemque domus, sortisque paternae,
Cedere oportet agris; nec fas sperare regressum,
Quin, hercle! externi potius mihi sanguinis haeres
Ignotus succedet, opes cui, perfide, magnas
Transcribi spes ipse tuas, elusus inani
Incoepto, adspicias; longeque ejectus avito
Limine deplores, lamentaque tristia fundas.
Dic, agedum; si qua est olim ventura senectus,
Quam, reor, ultricem scelerum tibi numina servant,
Qualis erit? Nempe innumeris circumdata morbis,
Marcida, foeda, gravis, rerum indiga, debilis, orba.
Haec te olim expectant decora: his effulgere signis
Mox dabitur; tantis insignis honoribus ibis.
Audierat natus convicia saeva parentis.
Utque senex cessit, simul ut vox atra quievit,
Excepit puer, et sedato corde loquutus,
Demulcetque animum, atque irati pectoris aestus.
Magne senex, claros inter venerate colonos,
Rite Subasigenas, non huc me (ut rere) profanus
Egit amor, non hos, \cunabula nota, penates
Sorte peto; sed consilio, assuetoque reviso
More domum patriam: non advena pulso, sed olim
Progenies, sangisque tuus, damnosa voluptas
Dum me deliciis, aurâque elusit inani.
At modo, discussa errorum caligine caeca,
Cum verum agnosco, promissaque vana dolosae
Temno voluptatis, jam tum meliora sequutus
Consilia, exsortemque domus, rerumque tuarum (det.
Immunem ire jubes! Esto; haud me haec cura remor-
Sed quis, age, hic furor est? animum quae tanta sube-
Ira, ut me virtutis iter, divûmque vetares (git
Jussa sequi? Si te quondam, mala coepta sequutus,
Mortalem colui genitorem, operisque profani

Saepe equ'dem auctor eram, tua dum mandata facesso,
Nunc ergo immenso divûmque, hominumque Parenti,
Et rerum Auctori fallax parere negabo ?
Si te lucra juvant, et inexsaturabilis ardor
Urit opum, quas una dies fert, atque eadem aufert,
Quae tandem invidia est, me nunc optare sereni
Divitias coeli, solidumque capessere regnum ?
Quae me jura vetant, quod fas subducere puppim
Quassatam ventis, et tuto condere portu ?
Proh! superûm pietas, aequis haec aethere ab alto
Luminibus spectas? tuque o simul inclyta virtus,
Haeccine prima meis defers modo praemia factis?
His animum attollis, meque ad majora suburges
Muneribus? durosque foves sic blanda labores?
Sed quid ego his audax onerem te, diva, querelis ?
Nullae in te fraudes, non me petis arte dolosa:
Et tua regna mihi dudum patuere, tuique
Mores ; et vitae cultus jam notus, et usus :
Cum tu saxosos calles, saevosque labores
Militiae objectas, spondes castra aspera bellis.
Sed jam, age, nunc ad te, pater, et tua dicta revertor.
Non equidem timui, nec erat mihi causa timoris,
O senior grandaeve, tuos invadere caeca
Thesauros sede abstrusos. Nec criminis auctor,
Qui dudum indulgens ludis impune profanis,
Et toties large convivia laeta reponens,
Depraedatus eos minui. Mihi visus, ab alto
Aethere nunc monitus, divinaque jussa sequutus,
Si partem eriperem (fateor partem ipse revelli)
Nempe supervacuam tibi ; sed quam jure reposcit
Vulgus inops. Quid enim terrae communia avarae
Altius infodisse juvat ? quo crimine caecas
Promeruit latebras aurum ? quid carcere in imo
Mille seris pressum gemit, et compagibus arctis ?
Esto autem, non te miserorum tangit egestas,
Auxilioque juvare homines, opibusque recusas:

At magnis saltem meritos quin ponis honores
Coelicolis? Quin tu sinis, instaurare volentes?
Quippe modo ipse tuis opibus, proprioque labore,
Desertas aptare aras, veterisque novare
Devexos postes, et tecta labantia templi
Conabar; praeceps animi cum tu irruis in me:
Jamque tui oblitus decoris, morisque paterni,
Oblitusque deûm, et sanctae pietatis, amaris
Me petis infensus dictis; et probra, minasque
Intentans acres, poenas cum sanguine poscis.
Ut vero me cuncta juvant! ut talibus aures
Demulces nostras probris! Agedum, tibi surgat
Nunc externus, opes tantas qui sorbeat, haeres;
Surgat: ego en mox cedo bonis, nec demoror ultra:
Cedo volens: neu quis mea dicta redarguat unquam,
Neve olim ulla dies valeat rescindere factum,
Faxo equidem sit teste ratum, sit praesule sacro
Immotum, fixum, certum, irrevocabile, sanctum.
Quare, age, tolle moras segnes: simul accipe dextram,
Inque vicem da, magne senex: et praesulis altam
Mecum una i sedem, atque ambo sacra tecta petamus;
Dixit: et haerenti obnixus simul instat, et urget,
Acceleratque abitum. Dictis audacibus ille
Perculsus nati stupet, et vim sustinet aeger,
Cunctaturque efferre pedem, et multum ire recusat.
Ac veluti immanis, cum victa represserit atram
Ira famem, jam molle tuens, jam lumina mitis,
Torva leo stragem, mutumque horrescit ovile,
Et pigeat magnae (ni vis neget effera) caedis;
Sic pia Francisci confestim dicta, parentis
Mulserunt rabiem: jamque aspera probra, minaeque,
Atque odium, furiaeque cadunt, pacataque linquunt
Corda; ferosque senex, mollito pectore, sensus
Exuit, induiturque hominem; patremque professus,
Vix jam complexus, vix distinet oscula nato.
At puer (insani quamquam emigrarat ab ore

Jam patris furor, atque ardens mansueverat ira)
Nil abitum differt: placidum nil mollius urget,
Cunctantemque senem, ventum ad praetoria donec;
Moxque introgressis primum ut data copia fandi,
Occupat intrepidus puer, atque his vocibus infit.
  Justitiae columen, speculatorque optime caulae,
Non sorte has sedes, non haec sacra limina adivi,
Coelicolûm meme nullius numine agente:
Consilio feror, atque animo succedo volenti:
Et me jussa deûm, reor, et bona sidera ducunt.
  Principio ne tu, Praesul venerande, movere,
Quod rudis, et nondum juvenili robore firmus
Ausim ego te coram (nec me reverentia patris
Ulla vetet) prior insuetas deferre querelas.
Nam me causa potens facti, et bene conscia virtus,
Exardensque animus, sanctoque agitatus amore;
Nec non et simplex, atque intemerata voluntas
Compellunt; coguntque meis pro casibus ultro
Pauca loqui, et magnam brevibus rem pandere dictis.
  Hic vir, hic est, cui me voluerunt numina natum
Esse; neque erubui tali genitore; neque ille
Dissimulans, meme dudum genuisse negabat:
Dum mihi par animus, dirâque cupidine capta
(Qua nunquam non ipse volens ignescit, et ardet)
Mens erat, et lucris haesit male suasa profanis.
Cum vero humanis rebus, jussisque paternis
Posthabitis, mandata sequi divina pararem,
Contemptisque opibus, coelestia quaerere regna;
Mox amens animi, furiarum exaestuat atris
Ignibus; atque apro trajecto haud mitius ardens,
Me petit, increpitatque acer, probrisque lacessit:
Vixque manus cohibet; saevos vix continet ungues,
Quin foedet vultus, laceros quin dissipet artus.
  Praeterea, vix digna sacri casa nomine templi,
Semirutisque ferens muris nutantia tecti
Culmina, praecipiti stabat male fida ruinâ.

Hanc equidem jussu divûm instaurare parabam.
Sed quid ego? Haud tantum nostro contenta labore
Res erat haec: poscebat opem, poscebat et aeris
Auxilium: nihil est visum opportunius, unde id
Expeterem, quam patris opes, penitusque repostum,
Infossumque aurum. Accessi, dextraque reclusi
(Suasit enim divinus amor) partemque revelli,
Torpentem longos, desuetamque usibus annos.
Hic furit, et totas irarum effundit habenas.
Continuoque: i, raptor, opum, procul, i procul, expers
Nostrarum (exclamat) sortisque, domusque paternae,
I procul, immunis; nec spes erit ulla regressus.
Haec causa accessus: hoc te, pater inclyte, posco
Teste ratum fieri: nostris precor annue votis.
Nulla mora est in me, nihil est quod dicta retractem.
Cedo bonis, ac sperno libens modo cuncta: relinquo
Praedia, rura, domos, fundos, lucra, foenora, merces.
Imo agedum, vestes (nec erunt dispendia tanti
Haec mihi, quin ausim coram me prodere nudum)
Has cape: neve animo trepida, ne, magne, recusa,
Ne cunctare, senex; cape: reddo, atque exuor ultro.
Fervidus haec jactat; tum Regem affatus Olympi:
Sume (ait) o divûm Pater, ac Sator optime rerum;
Qui jam primaeva nascentis origine mundi
(Cum sol, atque dies vix primi, luce recenti,
Jam tum effulsissent, et pictae sidere noctes
Alternis issent vicibus, tenebrasque dedissent)
Primos gentis avos nostrae, duo germina tantum,
Postquam divinae violarant foedera legis,
Auricomos inter lucos, se fronde tegentes
Consuta, vocemque tuam faciemque trementes
Spectasti, et miserans nudos heroas, amictu
Semideos primo velasti protinus ambos;
Adspice me coram genitore, et praesule magno
Nudatum. Pater ecce mihi jam denegat omne
Praesidium: nulla hic frondes quae suggerat arbor.

Jamque urget pudor. O tu, qui vaga sidera torques,
Floribus exornas qui versicoloribus agros,
Da rude, da lacerum, Genitor mitissime, textum
Da (non magna peto): tyrius puerilibus annis
Sat mihi notus honor, rutilo sat fulsimus auro:
Hispida nunc, attrita, rudis, satis una superque
Laena: tegi contenta, ornari membra recusant.
Da Pater ipse mihi, Deus idem solus, et Auctor.
  Sic orans, torto vestem diffibulat auro,
Denudatque artus, sternitque ante ora parentis
Purpuream increpitans clamydem, nudusque refulsit.

FRANCISCI MAURI

HISPELLATIS MINORITAE

FRANCISCIADOS

LIBER V.

ARGUMENTUM

Antistes Assisinatium blande solatur Franciscum, qui rudi agresti hominis texto se contegit; idque amatae Crucis forma laetissimus insignit = 1 = 80. *Idem antistes magnum Francisci animum admiratur; et quid hoc praeclarissimum ejus factum portendat, divino numine repletus, manifestat* = 140. *Vulgus illa de re diversas profert sententias, quas omnes Franciscus contemnit* = 168. *Sed dura novae vitae sumit exordia; Namque Erebi monstris asperrimum bellum indicens, et sese continuis poenis exercens, exuit labes concretas: templa conlabentia, et divinum cultum instaurat* = 247. *Tum, data occasione; homines a vitiis absterrere gravissimis verbis conatur* = 386. *Quapropter eum cuncti reverentur; sed ille hominum aestimationem nihili facit* = 402. *Per haec tempora Bernardus Quintavallensis, cui mirificum visum nocti apparuerat, Francisco se primus addidit socium* = 770. *Idem, divino numine admonitus, vendit omnia quae possidet; eaque pauperibus distribuit;*

PRAEBUERAT justis Praesul justissimus aures
Intentas pueri dictis; pariterque querelas
Turbidus ingratas, castasque probaverat iras.
Ergo odii (neque enim tantum insatiata cupido
Tum primum manifesta, olim sed cognita vulgo
Patris erat) causae increscunt: simul effera cuncti
Facta indignantes senis execrantur avari;
Totaque mussantum variis strepit aula susurris.
Praecipue vero turbato pectore magnus
Increpitans Praesul, facinusque exosus iniquum,
Illum ipsum incusat, dictisque incessit amaris.
Contra animo facili, et magno complexus amore
Prosequitur puerum, consolaturque pudorem.
Nec minus illum ardens virtus, et jam agnita plebi,
Et nomen nil laudis egens, moresque viriles
Tutantur, placideque fovent, et honoribus augent.
At postquam contemptor opum, contemptor honorum
Franciscus media nudatus restitit aula,
Obstupuit magnus primum, obtutuque sacerdos
Ora solo defixa tenens, immobilis haesit.
Ut vero excussus stupor, et lux reddita menti
Emicuit, casu indoluit, seseque morantem
Incusans, late extemplo pia brachia pandit,
Protenditque manus, et sacro tegmine nudum
Excipiens, clamydis puerum circumtegit umbra.
Qualis, forte rapax vacuas dum circinat auras
Milvius, implumes foetus cristata volucris
Mollibus obnubit pennis, crepituque cohortem
Imbellem ciet, et rauco canit ore receptum.
Tum vero (id nec sors, alta sed mente premebat
Sic Pater aethereus; divini is numinis ordo)
Improviso, annis, seraque aetate colonus
Jam gravis, ad notam quem cura advexerat urbem
Sollicitum agrestis, coram affuit. Ergo ubi nudum
Hic puerum adspexit, facinusque exterritus ingens

Devovit, mox ipse suis rude tegminis aufert
Ex humeris textum: Tuque, o puer, effera quem vis
Nescio quae nunc urget (ait) cape laetus amictum
Hunc, mihi qui superat: mollis tibi carbasus esto.
Haec memorans bonus agrestis, simul horrida nudo
Tegmina conjecit: sed enim meliora sacerdos
Continuo afferri jubet, increpitatque, vocatque
Nunc hos, nunc illos famulos, urgetque morantes.
Franciscus vero donum lactabile agrestis
Accipit; et formâ quamprimum insignit amatae
Texta crucis, consuta deinc simul aptat habenda
Tegmina dura sibi; rigidam tum pectore laeto
Complectens lacnam, his dictis affarier infit.
Ut te Acheronteis performidabile monstris,
Coelicolûmque animis jucundum et amabile signum,
Accipio, veneror que libens! Ut me, bonus olim,
In te, hominum divûmque Sator, quod pertulit, acre
Supplicium juvat, et saevos meminisse dolores!
Te poena infami, te longo mortis hiatu,
Difficilique obitu quondam mulctare nocentes
Assuetum, horrebant homines, probrisque notabant.
At modo numen habes sanctum; tibi gloria passim
Personat; ingentes vulgo dicuntur honores:
Sternuntur que tibi gemmis auroque micanti,
Supplicibus gentes manibus. Tu regibus altos
Inserpens decoras apices: tu praevia coeptis
Norma hominum fulges: itidem tu rite secundas,
Successusque alis, et laeto das fine potiri.
Ergo ades, et nostris felix adjungere coeptis,
Jam pridem optatum, et precibus mihi saepe petitum,
Quaesitumque diu, et tandem nunc rite repertum.
Tuque adeo rudis, et tergo vix commoda laena
Jumenti vectantis onus, quam mollia nostris
Donatura venis humeris gestamina, quam me
Ipsa juvas, nostros artus quam lenis obibis!
Hinc ego nec mallem sarrano effulgere textis

Murice conspicuis, lentoque rigentibus auro.
I, nec Aracneo es, Phrygio aut cessura labori:
Nunquam succedet mollis tibi carbasus haeres.
Sed jam, age, laeta sinu duro me conde volentem.
Dixerat, et nudos pariter velaverat artus.
Hic vero (litemque novam, insuetumque tumultum
Spectatum e populo coetus convenerat ingens)
Infremere una omnes, detestarique profani
Crudelem sceleris faciem, casumque nefandum.
At praesul (mentem aethereus vigor occupat olli,
Praesagusque animus sacrato in pectore sidit)
Talia divini nequicquam expertia nutus
Esse ratus, puerum secum nil vile putantem,
Nil mortale animo versantem, his vocibus ambit.
Quis te, magne puer, quis te deus urget ab alto?
Quae tibi contemptum rerum hunc modo numina suadent?
Unde amor hic? quae tanta animum causa incitat? aut
Spernacem vis fecit opum? Mercede labores, (quae
Dic, qua nunc acres vitae solaris egenae?
Qui te adeo modo texta juvant horrentia, pridem
Mollibus assuetum? Poteris ne haec tegmina laetus
Ferre diu? an tristem mox coepti poeniteat te?
O ubi nunc tyrio fulgentes murice vestes,
Maeonioque illusae auro? aut ubi semper ad annos
Delecti, justique sinus? visura paratus,
Solemnesque dies ubi tantum purpura? ubi usus,
Et variatus honos, alternatusque coloris?
En tibi cuncta jacent pedibus despecta sub imis.
At non haec temere, aut certo sine numine divûm
Eveniunt: bonus aetherei sed Rector Olympi
Talia demittit. Nosco modo visa repente,
Quae dudum arcanâ penetralis sede recondo
Dum meme ipse volens, coeli de parte serena
Ostendit Genitor divûm, tonitruque sinistro;
Et non obscuro sonitu vox acta per auras
Detulit in terras, manifestoque omine sanxit.

Nosco equidem (me numen agit) quid monstra futurum
Portendant; quid rite ferant; quid nuntiet ardor
Hic novus; unde animi tanta haec fiducia surgat.
Scilicet innumeras, duce te, puer inclyte, gentes
(Haud longum) adspicio nova ad arma coire, novisque
Moribus addictas, cultusque, habitusque, laboresque
Appetere insuetos, et te tolerare magistro
Militiae casus, et duri praelia martis.
Tu tamen interea (seu laeta insignia ductor
Immensum egregius longe lateque per orbem
Attollens, crebras acies ad castra vocabis
Indiga; seu celsus suggestis, voce rebelles
Mulcebis valida populos, et pectora dictis
Dura hominum finges) nostram ne desere plebem;
Neve lares patrios avertere; neve Subasi
Pascua laeta fuge: at mecum miseratus inertes,
Ignarosque viae, nostros invise colonos.
Imo, agedum (quamquam decus immortale futurum
Conciliis divûm, coeli te sidera poscunt)
Ne properes terris excedere: tarda sed adsit
Sublimem quae te magno lux donet Olympo.
Ede sacros populis ritus, praecepta salutis
Ede prius; quae turba sequens non rara, per annos
Perpetuos, toto felicia saecula mundo
Condat, et ignotae virtuti instauret honores.
Tum vero, tua composito non praemia deerunt
Certa tibi; nec durorum promissa laborum
Palma aberit; quae fixa manent, immotaque servat
Astra inter Pater aethereus: jam tum unde vocari
Assuesces votis; et templis rite dicatis,
Ipse aderis sidus praesens mortalibus aegris.
  Talia fatidicus praesul canit: ille canentem
Nescit, et objectos simul aspernatur honores.
  Interea vulgus totam rumoribus urbem
(Scilicet insomnem crepitantibus alta domorum
Tecta super Famam pennis egisse volatum,

Et grave nescio quod crebro ingeminasse loquaci
Murmure, Francisci claro sub nomine, factum
Audierat) variis permiscet: ubique tumultus,
Rumor ubique sonant. Narrant hi praesule coram
Ut puer exuerit chlamydem, utque aptarit amictus
Ipse sibi horrentes, atque hispida tegmina nudis
Artubus; ut sese sortisque, domusque paternae
Fecerit immunem; spretis ut cesserit una
Sponte bonis: mirantur opum, mirantur et auri
Contemptorem alii; vitae mirantur egenae
Unde animo desuetus amor, tristisque cupido.
Praecipui vero, et quorum pietatis imago
Corda movet, patris vesanas acrius iras
Incusant, auroque haud exsaturabile pectus.
Sunt et qui puerum (nempe hos agit effera Erinnys)
Atraeia furiatum arte, Aeacisque venenis,
Amentemque animi credant, ridentque furorem.
Ille autem largo divini Numinis haustu
Jam tum adeo expletus mentem, jam turbine rerum
Quassatus nullo, aut caecis erroribus actus,
Arce sedet summa; et vitio sublimior omni,
Degeneres hominum curas, vanosque labores
Despicit, atque animo placido spes ridet inanes:
Nec quae fama canit, nec quos per compita vulgo
Dant turbae plausus, arrectâ percipit aure.
Ergo dura novae tum primum exordia vitae
Molitur, tentatque ultro, bellator in armis
Insuetis tener, insuetae certamina pugnae.
Pectore ceu nondum rutilo fulgore comanti
Terribilis, nec dum magno litus atra cruore
Caspius ora leo, tenero tener imbuit iras
Sanguine primaevas; animos dehinc vivida magnos
Attollens virtus, caedem indignatur inertis
Quadrupedis, poscitque pares, hostesque feroces:
Sic puer intrepido primis congressibus audax
Sese corde infert: nec quae graviora parantur

(Quippe truces Erebi, monstra exhorrenda, colonos
Ipse sibi, generique suo, stirpique nepotum,
Si qui olim adveniant, acres jam fecerat hostes,
Relligione sacra, Superisque in vota vocatis,
Rite inimicitias, pariterque odia aspera firmans)
Bella timet: quin ultro audax, animisque superbus,
Haud ullis cessura malis, ullisve periclis
Corda parat; non assultus, non tela, nec ullas
Vitatura vices: quamvis horrentia surgant
Praelia, et insani subeat mavortis imago.
Jam vero ex illo, tantis intersita coeptis
Nulla quies; non parva quidem mora temporis usquam
Assiduos pueri potis est mollire labores.
Tristibus omne aevum studiis addicit, et omnes
Corporis atque animi cultus: amat aspera quaeque,
Laeta fugit, jucunda odit: nec ludicra mentem
Ulla movere queunt, illabi aut sensibus imis.
Tantum autem separ, divûm sacra limina visit:
Perque urbem, lucosque sacros, locaque horrida du-
Sicubi templa jacent magnis eversa ruinis, (mis,
Mox adit, et gemitu nemorum alta cacumina quassat.
Praecipue vero flavi sub vertice montis
Sive antrum horrificum, nigrae sive ilicis umbram
Nactus, saxa piis, et duras vocibus ornos
Mulcet; et Alituum genus ad nova carmina sistit:
Auroramque illic, nigris dum surgit ab Indis,
Et Phoebum, Hesperio bijuges dum gurgite anhelos
Proluit, immunis cereris, dulcisque quietis,
Saepe videt; totumque interdum ex ordine mensem,
Sub dio, invictus, patulave sub arbore vitat
Aestum, hyememque acrem; quaque alta silentia sua-
Aut spelunca horrens, usta aut deserta locorum. (dent
Hac puer ingressus, voces ad sidera jactat
Luctificas; gemitusque graves, lachrymasque profun-
Multa luit, tristique volens admissa dolore (dens,
Peccata incusat; divinaque numina votis

Supplicibus testans, veniam, pacemque reposcit.
Quales praerepti mater eum funera nati
Tristia componit, defletaque membra supremo
Acclinat tumulo, luctus exterrita fundit;
Et nunc magna amens dictis incusat acerbis
Numina, languentes frustra parcentibus ulnis
Nunc legit amplexus, frigentiaque oscula carpit:
Tales ingeminat fletus, noctesque diesque,
Franciscus moerens, et questubus implet amaris
Aethera; mens donec crebris exercita poenis,
Concretam labem, et dirae contagia culpae
Exuat, et sensus puros, animumque reducat
Ignibus aethereis flagrantem, et luce coruscum.
  Et jam flammiferis Cancer bis fervidus astris
Expulerat, bisque ad nigros remeare nitentes
Jusserat Aethiopas Phoebi, de more, quadrigas;
Et bruma exhorrens bis nostrum exusserat orbem.
Nec vero interea Franciscus deficit ulla
Fortuna infractus, fessusve labore: sed ultro
Instat agens, durisque malis sese obvius infert;
Usque adeo obnixus non cedere casibus ullis,
Nec turpi dare terga fuga, aut se vertere retro,
Donec mortales vigor igneus occupet artus.
  Ergo animo exardens, nequicquam absistere coeptis,
Nequicquam ingentes operum exhorrere labores.
At praerupta aevo, desertaque templa ruinis,
Atque intermissos cultus, et sacra deorum,
Ignotasque aras, ignotaque numina curâ,
Praecipuâ insequitur, meritosque instaurat honores.
Proinde autem nec magna humeris vectare per urbem
Saxa piget, perque umbrosas excidere silvas
Ligna, suburbanisque advolvere grandia templis.
  Tum coetus si quando inter, mediusque frequentem
Conventum adstaret populi, mox aggere capto,
Suggestuve alto tripodum (turbam eminus omnem
Unde oculis legere adversam, atque agnoscere posset)

Talia fundebat dictis, populumque monebat.
O plebs, o dives proavis, animisque juventus
Vivida, quae generis vos tanta oblivia vestri
Fecere immemores? quae nunc divortia regnis
Abjungunt superûm? cognatae spernitis ultro
Gentis amicitias? patriique alta atria coeli
Linquitis aversi? O quo vos dementia captos
Caeca trahit? quo foeda animis illapsa voluptas
Abducit? quantos, heu! sensibus implicat imis
Furtim ignes, quantis perfundit corda venenis!
O cives, cur nulla boni vos cura supremi
Pertentat? Magni quin vos solia aurea coeli
Jam tandem adspicitis, desertasque aetheris oras,
Quas divûm Pater, infidis ex arce colonis
Dejectis summa, vobis transcripsit; et ultro
Jam tum hominum stirpem primis delegit ab annis
Haeredem; et generi deberi sidera nostro
Constituit, mortalesque immortalibus addi?
Et tamen (ah scelus!) haec, o cives, spernere dona
Non pudet? abnuere haec audetis munera? coeli
Hospitium tanti, tanti aurea penditis astra?
Vos ne ea cura poli tenet, is rapit ardor Olympi?
Coelestis memores doni sic gratia vestros
Tanta animos fecit? sic vos in foedera divûm,
Sic in amicitias, sic itis ad aethera? summis
Coelicolis hominum sic vos juvat addere gentem?
Pro dolor! ignarique boni, ignarique malorum,
Quo ruitis? Quin, praecipites laxata quadrigis
Insanis quo lora trahunt, modo cernitis? Ah! mox
Supprimite, audacique manu reflectite habenas.
Blanda voluptatis captivo vincula collo
Excutite; et laetas mentes attollite coelo,
Unde animis genus, unde hominum spes certa salutis.
Exuite, ah! torporem, et jam defendite longe
Cordibus insanos ignes, et carmina vestris
Colchica: Circeae quamprimum linquite terrae

Crudele hospitium ; miscens ubi dira venenis
Pocula tartareis , et sacro murmure adurens ,
Vos hominum ex pulchra facie, illaudata Voluptas
Induit in vultus , et tergora saeva ferarum .
Jam vero (ne ficta loqui , ne ludicra credar)
Huc primum , huc acies advertite luminis ambas .
Hic alte tumidam cervicem attollit ; Olympo
Aequat sese animo ; quid fas , quid jura monendo
Edicant , nescit ; coeloque irascitur alto .
Ecquid mentis cum , et divini creditis haustus
Consortem , aut irâ potius , fremituque leonem
Raptantem immani libycos armenta per agros ?
Hic struit insidias auro, semperque rapaces,
Semper inexhaustos opibus praepandit hiatus .
Coge pecus; tege, pastor, oves: hominem exuit ille,
Jamque immane ululans , lupus insidiatur ovili.
Ille in concubitus, veneremque obscenus in atram
Solvit marcentes artus : sic terga palustri
Non ne volutabro sus horrida vertere suevit ?
Ille piger somno indulget , lentusque veterno
Torpet : eum obtusum cur non fateamur asellum?
En furor hunc ardens, subitaeque agit impetus irae,
Igne micant oculi , scintillantque ora ; quid ultra
Fulmineumque aprum, turpem aut mirabimur ursum?
Sed rerum quis erit modus? aut comprendere dictis
Quid certis nunc conor ego? Astrorum ignibus aether
Quot micet insignis ; devexo a vertice nubes
Quot niger auster agat (nostri dum sidera coeli
Condit , et Aethiopum soles de more serenat)
Ante equidem explorem, et certo prius ordine discam,
Quam monstra evaleam, et foedas percurrere formas,
Vos quibus immutans , superinduit effera Circe .
Ergo, agite, astra animo, moneo, affectate volenti,
Dum vacat, et Genitor superûm pacatus Olympo
Clamat ab aethereo , vosque ad solia aurea coeli
Compellit; dumque ille hominum Sator, atque Potestas

Intemerata Patris, naturae Iuventor, et Auctor
Vos (malo ex alto pendens, et brachia late
Arduus attollens; sed mutua ad oscula prono
Ore, in complexus ultro ruiturus amicos)
Voce vocat magna, coeloque invitat aperto.
Quin etiam horrenti perfossum cernite sacrum
Vepre caput; quin pectus hians, et lubrica tabo
Vulnera, trajectasque immiti cuspidis ictu
Vulnificae plantas. En mollis sanguine barba
Pulvereo concreta riget; squallentiaque horrent
Colla; rigent flavi crines; riget aurea cervix;
Pallet sidereo multum expectatus Olympo
Vultus, adoratusque astris, nitidisque coronis
Stellarum evinctus, lustratusque ignibus aethrae.
  At vero (o mentes caecas, o dira furentum
Corda hominum!) tantos nunc dissimulare dolores
Sic juvat? Ah! scire abnuitis, jam tum ille periclis
Vos quibus eripuit? Numquid non sanguine loti
Illius, exemptique atri Phlegetontis ab imo
Gurgite, sulphureisque atque igne tumentibus undis
Servati, et magnis adsciti, foedere sacro,
Conciliis divûm? Coelo desciscere ab alto,
Et rursus veterem Stygis horrida monstra vocare
Sic in amicitiam juvat, atque exposcere pacem?
Tartareis ne vos, moneo, ne fidite pactis. (cives,
Heu! cave, plebs male suasa, cave: heu! jam pectora,
Excutite o tandem, caecasque agnoscite fraudes.
Adspicite ut sese torvis accincta colubris,
Agminaque usque ciens, dirarum insana sororum
Tisiphone a tergo vobis attollat, et instans
Insidias struat. Ah! capite arma, repente periclis
Consulite in tantis, defendite finibus hostem.
Saepe etiam antiquis odiis, accensaque diris
Invidiae facibus, blandà vos impetit arte,
Vipereisque dolis, si qua alto avertere Olympo
Vafra queat, captosque Erebi detrudere ad imum.

Usque adeo vobis transcripta sedilia coeli
Invidet, et torvis divinos spectat honores
Saeva oculis! Ne vero atri, ne fidite monstri
Promissis; valido sed jam tum pectore ad altum
Adspirate polum, obnixique capessite sedes
Felices: vocat aethereus, palmaeque labores
Objectu Pater emollit, nitidasque coronas
Ostendit laetus, summoque invitat Olympo.
Quare, agite, o veterum contagia dira malorum
Eluite, et pestes animi deponite foedas,
Et veniam lachrymis tristes orate profusis.
Discite justitiam, rectoque assuescite; neve
Jussa verenda deûm, neu sacras spernite leges.
Parcite virtutem jam prodere, parcite vestris
Deturbare animis: date moribus hospita sanctis
Corda: piis laetos monitis aptate receptus.
Sic via sidereas vobis pandetur ad arces,
Vos ubi laeta manent longaevae saecula vitae;
Quae non ulla dies, non ulla explere senectus
Evaleat, nullo componere terminus aevo.
Scilicet haud desunt illic sua sidera coelo,
Haud sol, purpureo coelum qui lumine vestit.
Illic vita manens, varias non ducta per horas,
Extra obitus, extra jura indignantia motus,
Extra anni cursus, extraque volubile coelum.
Ergo, agite, o cives; o plebs, advertite mentes
Huc laeti; o tandem rapidum huc impellite cursum.
Haec, et plura dabat Franciscus vocibus altis,
Stans saepe in medio vulgi, saepe agmine cinctus,
Consessuque patrum magno; cunctosque monebat.
Jamque erat insignis famâ, totamque per urbem
Nomine clarus: eum pueri, matresque, nurusque
Mirantur: jam tum juvenes, coetusque severi
Observant patrum, vultuque, animisque verentur;
Et passim multâ sublimem ad sidera tollunt
Laude. Neque heroas tantum virtutibus aras

Promeruisse olim priscos, atque aethera nisu
Conscendisse gravi: sed enim mox affore tempus,
Semideos inter primos cum effulgeat alto
Subnixus solio, cinctusque ardentibus astris
Franciscus, terris meritos sibi poscat honores,
Plebs canit omnis ovans: avertitur ille canentem;
Et plausus odit vulgi, indignatur et auras.
  Inter primores fama notissimus urbe
Civis erat tota; genitor quem protinus ortum
(Francisci primus quoniam florentibus agris
Vernaturus erat) perflatus numinis aurâ
Pectora vaticini, Vernardum dixerat olim:
At plebs Romanae nimium tunc aemula linguae,
Turbavit vocem, Grajoque cacumine dempto,
Inseruit Latium, primisque assuevit ab annis
Surgentem puerum Bernardum dicere, donec
Paulatim nomen tota notesceret urbe.
Hic validos artus jam firmus robore, et aevo,
Connubiique expers, omnemque exosus ab annis
Primaevis venerem; quamvis ditissimus agri,
Atque Subasigenûm fortunatissimus esset;
Consilio gravis, et lingua, dictisque disertus,
Audierat vulgi plausus, vocesque sonantis;
Audierat monitus, divinaque jussa canentem
Franciscum; attonitusque animo spectaverat illum,
Admirans oculis ignem, lucemque coruscam
Afflatam, et toto fulgorem absistere ab ore.
  His ergo aggrediens illum, prior excipit: Heus tu,
Quaeso, agedum, nostros laetus, Francisce, penates
Hospes ini; mensas ne dedignare paratas,
Neve horresce dapes: poterisque (agit Hesperus axem
Jam tum purpureum) mecum vitare tenebras.
  Sic heros breviter: juvenis sic rettulit orsus.
O mihi primaevos adeo venerate per annos,
O columen patriae, lux o virtutibus ardens,
Multum oculis spectata meis, et saepe magistra

Observata animo; quid nunc hortatibus instas,
O pater, et mollis jussa, imperiumque reponis?
O mihi forte hodie veniat quid munere tanto
Gratius? aut quae me ulla domus tam laeta receptet?
Haec contra dabat ore; dehinc unâ (haud mora) dex-
Implicitis, subeunt tectis, coetusque relinquunt. (tris
Ingressis, positae sedes fecere quietem:
Moxque toris micuere dapes; quibus inde remotis,
Olli non citharae modulos, non carmina vocum,
Non bifores poscunt sonitus, thiasosque petulcos:
Sed facta heroum, et virtutum insignia longos
Sermones praeclara trahunt; noctisque profundum
Narrando absumunt; cedit pars ultima somno.
Postera vix nigras radiis aurora tenebras
Urgebat primis, motusque et vivida rebus
Lumina reddebat; cum jam Franciscus ab altis
Correptus stratis, supplex, de more, Parenti
Coelicolûm magno liba intemerata ferebat:
Scilicet haud fibras pecudum, prosectave in aras
Porriciens, sed corda animo candentia puro.
Ergo rite suum Genium sic voce vocabat.
Fide Comes, divûm cui me Rex maximus, olim
Mox genitum, vigili cura, assiduoque labore
Servandum addixit, donec spirabilis aurae
Jucunda fas luce frui, modo laetus honores
Accipe me consueta tibi per vota ferentem.
Oranti nunc dexter ades, dextroque potiri
Da mihi fine hodie; pedibus da tramite recto
Tendere iter certum, summo qua tollere coelo
Me valeam; plenos divini luminis haustus
Da tandem; et caecis erroribus exue mentem.
Imo, ubi sidereos nox atra accenderit ignes,
Tu vigil, Eumenidum assultus, anguesque retortos
Frange potens, hostesque manu contunde furentes:
Et ne qua a tergo mihi sese attollere possint
Monstra Erebi incauto, custodi, et consule prudens,

Talibus orabat juvenis: cum nobilis hospes
Parte alia sese Bernardus lumen agebat
Sub matutini jubaris, sedemque petebat
Francisci, cui multa animo narranda ferebat.
Congressi sedere, manus hinc inde revincti:
Tum prior his aevi maturior orsus: amicis
Franciscus dictis patulas dat cominus aures.
Principio ingentem divûm Sator optimus orbem
Condidit, et formis tellurem implevit inanem
Monstrificis rerum; jussitque micantibus astris
Effulgere polos; pontique enabile mutas
Squamigerùm pecudes aequor versare natatu;
Alituumque animae magnum transcripsit inane.
Nec contentus eo (quod enim dehinc caetera posset
Imperio premere, et rebus dare jura creatis,
Nil dignatus adhuc) extemplo gnarus ab alta
Mente hominem fundens, opus immortale, laborisque
Extremum dedit ipse sui;quem mox novus orbis
Accepit regem, sceptris, solioque potitum.
At (ne longa quidem mora) captus fraude colubri,
Excidit infelix felicis limine regni.
Tum Rex coelicolûm, magni Patris una Propago,
Quaesiturus eum, summo descendit Olympo.
Quin etiam exilii casus miseratus iniquos
(Ah spernax animae virtus et prodiga magnae!)
Quo raptum patriae sedem revocaret ad altam,
Mortem ultro, et diras luit atro in sanguine poenas.
Quid vero imperium, sceptrique insignia tanti
Reddere profuerat, dejectamque arce suprema
Gentem hominum, solio rursum statuisse superbo;
Ni coelo demissa potens tutela, reductam
Servaret, validoque fovens munimine circum
Ambiret celsam sedem, et sceptra aurea regni?
At non una satis tantis custodia rebus,
Non vigil unus erat: non tela immania contra
Eumenidum, fragilis clypeus,non marcidus ensis

Sufficere, aut tenues poterant consistere vires.
Hinc coeli Domitor, Volucrum de gente petitos
Demisit vigiles, assertoresque potentes;
Qui genus infelix hominum celsa arce receptum
Tutari, atque hostes longe defendere possent.
Olli necquicquam segnes data munia complent;
Ardentesque animis, simul et coelestibus armis,
Assidue cum tartareis bella aspera monstris
Ducunt: victores sequitur sua gloria passim
Aligeros: turpes contra infelicis Averni
Dira caede acies fusae, plagisque pudendis,
Multa gemunt ignominiam, vinctaeque lupatis
Ora fremunt, frustraque cient sub corde furorem.
Ni vero invidiae tantae, irarumque potestas
Immanis domita, et coelesti robore fracta
Sic caderet; piceas hominum genus omne sub undas
Devolvi Stygis, et quamprimum manibus imis
Siderei videas misceri lampada solis.

Non haec fatidicis vatum monumenta piorum
Carminibus tantum meme docuere; sed hausi
Ipse oculis quae dicam: animo tu conde sub imo.

Cynthia supremum culmen superarat Olympi;
Et matutinam jam tum meditata quietem,
Prona leves currus properabat tingere Iberis
Fluctibus: ostentum (nec somno urgebar inerti,
Sed vigiles alto versabam pectore curas)
Cum mihi terrificum mox visum adstare jacenti,
Sublustrem qua pendentis fax vivida lychni
Effundens lucem, tenebras pellebat inanes.
Namque improviso non umbra simillima fumo,
Sed vivax species veri, et conformis imago
Ante oculos, medio in thalamo, pulcherrima virgo
Constitit: ornatu miro velamina pallae
Illam insignibant niveae, quam plurima, flexo
Illusa argento, percurrens purpura obibat:
Tum circum, qua colla nitent, suprema smaragdis

Insertis pallae micat ora, et fulgurat auro.
At quoniam atra sinus labes infecerat albos,
Fulgoremque auri rutilum foedarat, et ostrum
Proluvie immundâ, vultum demissa nitentem
Moerebat virgo, et lachrymis simul ora rigabat.
Dumque gemens, et crebra ciens suspiria ab alto
Corde, manu pectus gemina pertundit honestum,
Dejectoque animo tristis sese increpat ultro;
Improviso adstat coram teterrima Erinnys,
Nexibus intorti pectus succincta colubri.
Laeva faces, uncum vibrat ardua dextra tridentem;
Ora efflant ignes; oculi fumantia jactant
Fulgura; praecipites capiti pro crine cerastae
Dependent; perque ora vagi, perque atra retorti
Colla gemunt, linguisque humeros, et pectora lambunt.
Mox ergo horribili monstrum exitiale puellae
Voce ait, insultans: Heus, expectata trifauci
Dudum praeda cani, stygioque sacrata profundo,
Quae modo vis manibus te nostris eximet? aut quam
Infelix spem mente secas? via nulla salutis.
En ultrix, en dira, adsum scelerum ipsa tuorum.
Obscenam nunc ede animam, nunc ede nocentem,
Infidamque suo Regi, Dominoque rebellem:
Ede: face hac stygias ibit detrusa sub undas.
Sic dira infrendens quassat caput: ilicet hydri
Concussi gemuere atrum; linguisque trisulcis,
Ora remulcentes stridentia, nexibus arctis,
Virginis intentant captivo vincula collo.
Quin et Dirarum extemplo simul affuit agmen,
Assiluitque immane ululans, trepidamque puellam
Ambiit: igne micat facis haec; illa angue retorto
Stridentem attollit dextram; haec praefulget ahena
Cuspide; caestus eam gravat; hanc immane flagellum.
Centum alias alia arma premunt, insignia certa
Poenarum. Ergo omnes certatim aversa trementis
Virginis ora petunt telis, dictisque lacessunt.

Illa (quid hoc ultra mollisque, et foemina posset?)
Divûm implorat opem, et clamorem ad sidera jactat.
Audiit orantem coeli Regnator; et una,
Aegide praefulgens, et formidabilis hastâ
Aliger insonuit pennis, coramque refulsit.
Extemplo Eumenides retro cessere procaces.
Tum sic increpitans tumido levis armiger ore:
Unde (ait) haec animis tam saeva licentia vestris,
O pestes, diraeque canes? qua lege supernum
Perturbare orbem, nostrosque invadere fines
Audetis? Vos ne aethereis e sedibus olim
Fulmine dejectae, foedasque informis Averni
Sub tenebras contrusae, impune has luminis oras,
Atque iterum adspicitis jucundi sidera coeli?
Quin (scelus!) audetis caecas mortalibus aegris
Insidias struere, et monstris terrere profanis?
Praecipitate fugam, tenebrasque revisite notas.
Diffugere omnes, totumque evanuit agmen:
Una, atque ipsa adeo trepidans, dux effera Erinnyis
Distulit effugium, fremituque haec edidit atro. (stros?
Ecquid, io, unquam animos linquent odia aspera ve-
Ille ne Rex unquam, generi pulcherrima nostro
Qui decora (ah! meminisse piget) malus abstulit, iram
Exuet? Heu! ne parum est, summo quod fulmine Olympo
Praecipites Erebum nos deturbavit in imum,
Et tristes sine luce domos habitare coëgit,
Aeterno ingentis claudens nos objice terrae?
Quodque etiam invisis aurata sedilia coeli
Vi nobis erepta olim, transcripsit iniquus
Terrigenis, ac nostra homini modo regia paret?
Nec dum longa obitis jam tum per saecula poenis,
Coelicolûm crudele odium, Regisque superbi
Injustasque minas, tumidasque exhausimus iras?
Insuper (heu! nec vos leges, nec jura coërcent)
En nostras impune domos, et Tartara nigra
Diripitis; nostrisque immania saepe trophaea

Ditata exuviis, coelo super astra locatis.
At nobis ne regna quidem tutarier armis
Nostra datur: nostras gentes domitare vetamur,
Et nunc quid superest? qua nos regione potiri
Cogitis? An rursus lucem speramus, et astra
Rapta, quibus praestant male fidam Tartara sedem?
Esto autem, haec levia esse rear, si qua afforet aetas
Suppliciis positura modum; aut ferus impia vester
Moliri interdum dextrâ Rex fulmina cesset.
At frustra hoc animis, votoque optamus inani.
Sed tandem furor hic quid fert novus? excitus ira
Quid tantum increpitas, probrisque infensus amaris
Me petis? An ne meis etiam unum, perfide, tentas
Eripere hanc manibus praedam? dignata triumphis
Tam foeda aethereis, conscendet foemina coelum?
  Sat fessas aures longis ambagibus (alta
Voce, morae impatiens, coeli bonus excipit Ales;
Quippe animus casta divinus inarserat ira)
Jam dedimus: satis auditum est: absiste, nec ultra
Tartareos intende sonos. Quid si ista per annos
Longos virgo nocens? Fateor, sub pectore gessit
Foedam animam, sontemque diu, coeloque rebellem:
At tu causa mali, dum te male cauta sequuta est;
Vipereos dum tu flatus, auramque nocentem
Inspiras, alte sublapsum corde venenum
Lethiferum bibit, et potu se proluit atro.
Tartarei patuere doli (fera, cede) tuique
Apparent astus olim, insidiaeque retectae.
Jam tum illa exactae culpas, et crimina vitae
Admissa incusat; labes jam rite nefandas,
Atque ignominias animae, tristissima luctu
Diluit; et rapti decus immortale pudoris
Multa gemens, nunc te diram execratur, et odit.
Proinde nitor viden' ut redit jam in pristina pallae,
Virgineusque decor suffusus ut ore nitescat?
Si qua tamen veterum penitus concreta malorum

Restat adhuc animo labes, expendere corpus
Supplicia infectum paulatim longa necesse est;
Donec contages excedat funditus omnis.
Atque hinc egregio virgo est credenda magistro,
Quo duce multa ferat: variisque exercita poenis,
Quaecumque exsuperant scelerum vestigia, ponat.
Audis? hoc caput, haec nostri sententia Regis.
  Ales ait: juvenisque una coram ilicet adstat
Improvisus: cum circum horrida laena tegebat,
Laxaque percurrens rudis ilia restis obibat;
Ad quem sic placido Volucer levis ore loquutus.
  O juvenis praestans animi, tibi creditur uni
Haec virgo: tu fidus eris servator, et acer
Depositi assertor; donec demissus Olympo
Nuntius, huc adsim concredita dona reposcens.
  Nec plura his: inde attonitamque, atque ora tenen-
Defixa obtutu, dextrâ parcente puellam (tem
Excutiens, sensus tactu, mentemque refecit.
Tum levis ex oculis tenues secedit in auras;
Mortalemque aciem fugiens, simul astra revisit.
Ut boreae cum vasta lues florentibus arvis
Ingruit; horrescunt sata laeta, rosaria marcent,
Virgineas dejecta comas candentia languent
Lilia: vitalis tum si levis aura favoni
Adspiret, praefulget honor mox graminis omnis,
Convestitque recens informes gloria plantas;
Sic, monstris virgo procul infelicibus actis,
Attollit vultus laetos, frontemque serenam:
Tum juvenis pedibus projecta advolvitur imis.
  Haec me visa cient, vigilem his terroribus urget
Insopita quies, turbatque, agitatque jacentem.
Quare, agedum, Francisce, novum, quod pectore verso,
Percipe consilium: atque animo perpende quid illud
Exposcat, quid ferre queat, quo denique tendat.
  Vidi equidem, prudensque tenaci mente notavi
(Visaque sub memori penitus modo condita servo

Pectore) coelestis quam clara insignia vitae
Monstraris, cum tu sublimis ab aggere voces
Eminus in populi circumfusa agmina jactans,
Ore tonas divina Patris mandata supremi;
Cumque iter ostendis virtutum, et spernere foeda
Dona voluptatis, fraudesque, et pocula Circes
Monstrificae vitare mones, et rumpere nexus.
At vero unum illud mirum, praeque omnibus unum
Observasse juvat, quondam et meminisse juvabit;
Quod tibi nec plausu turbae, nec inanibus auris
Commovere animum, nec laeto gloria vultu
Pellexit surdas blandis rumoribus aures.
Nec temere haec, reor, eveniunt: sed ni mea vanis
Fallitur auguriis mens, protinus altior ibis,
Aligeris invectus equis; majoraque passim
Pertentans, magnos populos, vastumque ciebis
Ore orbem; et saevo quassabis Tartara pulsu.
Ergo operis tanti, quod dehinc molire, laborum
Ne, quaeso, meme primum exhorresce sodalem;
Neu fuge me comitem summis adjungere rebus.
Est animus coeptis par hoc sub pectore, et ardens
Magnarum contemptor opum; quique insuper altum,
Morte obita, quem tu captas mercetur honorem.
Praeterea validique suis com viribus artus,
Integrumque aevi, constansque in robore corpus,
Floret inoffenso, naturalique vigore.
Nec vero ignavos antehac, turpique veterno
Exigere obductos, vacui consuevimus annos;
Non vitare acres, non exhorrere labores.
Primum autem (quamquam haud hujus satis ardua
Gloria) proventu quicquid fortuna benigno (facti
Defert blanda mihi (neque enim sunt tenvia nostri,
Scis tu, jura laris; scis ut me dicere suevit
Felicem vulgus; scis ut non esse beatus
Hoc uno videar, soboles quod nulla senectam
Solatura domi ludat mihi) suadet egenis

Mens elargiri modo certa ; et funditus omnes
Spargere opes miseris : quo meme deinde caducis
Exutum rebus, dubiae nec casibus ultra
Fortunae addictum variis (tantum igneus ardor
Sublimem virtutis agat, celsaque locatum
Arce) hominum curas, et spes contemnere vanas,
Et summo doceat paulatim assuescere coelo.
Nec vero sine te quicquam mens inchoat: expers
Consilii non ulla tui me fama sequetur.
Te duce cuncta geram : tibi sese devovet uni
Sponte, volensque animus. Tu ne, rogo, defice, neve
Differ opem : eximiis dextram ne subtrahe rebus.
  Ut tandem his heros finem dedit ore loquendi,
Excipit, et primum juvenis sic intulit orans.
  Summe Parens, Rectorque deûm, Sator optime re-
Ecquid ager primo vix dum proscissus aratro (rum,
Noster habet segetem? jacto vix semine, turgens
Surgit ador? messes inaratae jugera terrae,
O Genitor, sic ferre jubes? Sed non mea virtus,
Non ars, non labor haec, mea non fert dextera; rebus
Haud equidem his satis, haud par tantam evolvere
Major agit virtus; tua vis, tua magna voluntas, (molem:
Cuncta afflans aurae vitalis lumine, complet.
Tu tamen, o Pater, haec facili, precor, adspice vultu
Liba pius: jam nunc primas bonus accipe fruges:
Daque animum invictum, atque opera ad majora para-
  Nunc ultro ad te hospes venio; nec jam tua visa (tum.
Dissimulo. Primum (ne tu modo finge) profecto
Nil equidem ignavum de te, nil vile, nec unquam
Indecoremve animum, moresve habitare sub isto
Pectore degeneres veritus: sed vivida virtus
Semper honoratum, semper te fortibus ausis,
Seu dum laeta venit, seu dum sors ingruit atra,
Rettulit insignem, et nullius laudis egentem.
  Quis vero, quod deinde ardens sub pectore versas,
Consilium arguerit? quis non pia facta probarit?

At non tanta quidem fas haec molimina obire,
Non dare praecipiti tam vasta per aequora tutum
Vela noto, invitis coelestum nutibus: at mox
Supplicibus votis, precibusque vocare necesse est
Numina magna deûm, veniamque exposcere rebus.
His simul auspicibus, nullus labor irritus ibit;
Et monstris, quaecumque atrox portendit Erinnys,
Terrificis, animos urgebunt mitius olim.
Ergo, age (quando aër primo jam sudat Eoo
Rore levi, stantque ad cantus altaria circum
Pura sacerdotes puri, laticemque Lyaeum,
Et sacras libant fruges, dum pocula Regis
Suprema aetherei instaurant, et numina placant)
Vicini pariter templi sacra tecta petamus,
Poscentes dubiis pacata oracula coeptis.
  Dixerat; unâque ingressi, delubra subibant:
Procumbunt simul ante aras, divosque precantur.
Interea, dum certa petunt responsa deorum,
Dum quid ab aethereo mandet Rex altus Olympo
Suspensi expectant, sopor improvisus opacat
Attonitum heroem; moxque artus ille resolvit,
Alta per obtusos sensus oblivia passus.
Ignea vis animi tantum collecta silenti
Sede micat: tum spectra modis errantia miris
Multa videt, vocesque audit, fruiturque calore
Lucis inaccessae, et divini luminis aura.
At Pater aethereus coelo ter luce coruscos
Dat tonitrus; nubemque obtendens, objicit orbe
Fulgentem aurato, et radiorum ardente corona
Praecinctam; ac de nube cavâ vox protinus ingens
Redditur, edicens monitus ex ordine trinos.
  Ne tu consilium (divûm Pater illius auctor)
Verte, Subasigenûm vir prudentissime, quod nunc
Corde foves. Mox divitias (labor hic tibi primus)
Funditus elargire: inopum manus obvia passim,
Perque vias, perque ampla tibi fora, languet ubique;

Pauper ubique gemit: tristes, age, comprime luctus.
Exilium mox acre instat, nullisque levandum
Olim opibus: nec dehinc vestigia crudus obibit
Pero tibi, duplexve premet te penula: nulla
Cura peni subeat: monitus ea forma secundi.
Postremo (immanis labor hic, teque acrius olim
Hauriet) aetherei vestigia nuda sequentem
Te Regis, tua vota sequi non posse necesse est;
Sed fraena accipere, atque animo parere volenti
Alterius jussis, malaque exsuperare ferendo.
Vox tantum haec: stupor una heroa, soporque pro-
Continuo linquunt. Francisco exterritus ille (fundus
Mox visa oranti, simul et mandata renarrat.
Sustulit ille manus, vultumque ad sidera, grates
Persolvens superis: brevibus dehinc talia contra
Cunctanti responsa viro sic reddidit, orsus.
En tibi (rebar enim, nec me spes vana fefellit)
Aurea nunc coelo, tenues delapsa per auras,
Fax iter ostendit; multâque in luce refulgens,
Ducit ad aethereas certo te limite sedes.
I, monitus ne sperne sacros: i nunc, age, segnes
Rumpe moras: vocat insignis te gloria facti,
Clamore ingenti vocat indiga turba: reclude
Nunc nunc thesauros: age, lux ne crastina tantum
Spectet opus; sed te dives jactura fatiget
Tota hodie: mora parva, mali tibi causa pericli.
Nondum finis erat monitis, cum providus heros,
Expletus mentem divini numinis haustu,
Ibat ovans, notique laris jam tecta subibat.
Continuo famulûm simul ad consueta paratus
Servitia accurrit coetus; quos sic bonus ultro
Aggreditur dominus, dictisque affatur amicis.
Hactenus, o fidi (neque enim non credita semper
Curarum vobis summa est, rerumque mearum,
Verborumque fides) animis mea jussa sequuti
Demissis, ultro imperium, facilesque tulistis.

Nunc finem haec vestro lux est positura labori.
Vos autem quae dicam animis affigite certis
(Haud etenim ludicra hodie, aut communia vulgo
Cernere erit) meaque haec sint irrita dicta cavete.
Quae sors, quique lares, mihi quanta opulentia, no-
Hinc felix dicor; sed non ego protinus ille, (stis.
Quem fingunt: quippe ambiguos agnoscere vultus
Fortunae evalui tandem; didicique superbâ
Ut dextrâ sublime fovens attollat iniquos,
Et temere immeritos colludens aequet Olympo:
Ut contra insultans, sedes deturbet in imas,
Insignes; et quos subvexit ad aethera virtus.
Parte alia (quoniam quicquid mortale creamur,
Non exoratae pallentia mortis in ora
Praecipites agimur, certa, atque sine ordine praeda;
Ultricesque premunt sontes, versantque flagellis
Eumenides) timui; et vestigia fixa retorquens,
Fortunae insidias, astusque, dolosque refugi.
Quare, agite (exposcit vos hic labor) ite frequentes;
Ite citi: quota sit nunc explorate peculî
Summa mei; mox cuncta simul date cognita venum;
Praedia, rura, domos, fundos, lucra, foenora, merces:
Et dapibus sedate famem, atque horrentia amictu
Membra fovete inopum; vacuas quibus insuper auro,
Argentove explete manus, donisque gravate.
Neu quis ob insuetum morem conterritus, ingens
Aversetur opus frugi mihi, quominus omnis
Proventus digestus eat, claustrisque solutis;
Divitiis exhausta gemant aeraria totis.
Non hominum, non haec mortalia, credite, mandant
Jussa; sed ora deûm: voci parete deorum.
At vero ne certa olim sua munera vestris
Servitiis desint, neu vos meminisse laborum
Jam pigeat, prima ante alios sit praemia vobis
Fas sorte excipere, et laeta jam mente potiri.
Talia jussa dabat famulis: mussare videntur

Olli, nec facti causam scitarier audent,
Nec jussa expediunt; sed tantum adstare silentes,
Cunctantesque animis rem volvere pressius imis.
Increpat ille moras: exciti protinus omnes
Sese operi inviti accingunt. Venalibus agris
Hic sorte addictus, mox arva feracia multo
Auro permutat: tum late consita baccho
Jugera, et umbratos flava tritonide colles
Aere novis transcribit heris, mutatque recepto.
Ille greges, et quae flavi juga laeta Subasi
Vulgo pascuntur, confestim armenta revisens,
Dat venum, atque procos ultro compellat emaces.
Parte alia, haud segnes alii scrutantur in urbe
Proventus, mercesque graves; et foenora passim
Larga recognoscunt. Jam quantas arva per annum
Culta ferunt messes, quicquid nemora ardua mittunt,
Umbrosique gerunt saltus, oleaeque sub unctis
Quicquid flaventes exsudavere trapetis,
Quicquid et aërei pecuaria laeta Subasi
Reddiderant, quicquid tandem fortuna beato
Vexerat indulgens reditu, festina ministrûm
Turba recensebat; fervensque instabat herili
Mandato. Jamque, absumptis simul omnibus, aedes
Restabant tantum: laribus quid parcitis? (heros
Continuo exclamat) nil o mihi, nil opus istis
Servatis. Parent famuli; similique penates
Exitio damnant: eadem auctio diripit illos.
Tum simul omne aurum manibus stipatur egenûm.
Jamque adeo vir magnanimus nil mente caducum,
Nil animo ignavum, nil corde agitabat inane;
Sed magnus contemptor opum, contemptor honorum,
Sede sedens tuta, solidaque locatus in arce,
Ludicra fortunae ridet, casusque protervos.
Jamque unum observat tantum, comes unicus uni
Haeret Francisco; et multo dignatur honore
Grandaevus juvenem, sequiturque haud degener illum,
Non impar animo curis, operique futuro.

FRANCISCI MAURI

HISPELLATIS MINORITAE

FRANCISCIADOS

LIBER VI.

ARGUMENTUM

Francisci fama magis magisque crebrescit; sed ille despiciens hominum plausus, sese ad duriorem vitam, acrioraque certamina hortatur; sociumque Bernardum magis in dies admiratur, et amat = 1 = 46. Alii se illi comites jungunt, jam numero bisseni, quorum describitur habitus = 72. Hisce monita salutis dat Franciscus; cujus orationis exordium haec habet: humanum genus praestare ob rationis donum caeteris rebus creatis, propterea que esse illi excolendum animum per artes virtutum, iis praesertim qui Deo tantummodo sese dicarunt.

Deinde a versu 117. ad finem libri, Poëta sub persona Divi Francisci ea omnia fuse pertractat, eodemque fere ordine complectitur, quae habent sanctissimi Patriarchae Institutiones, quae appellantur Regula Secunda; *de quibus vide adnotationes ad singula quaeque.*

—

INTEREA magno totam rumore per urbem
Fama canens, populum crebris sermonibus implet;
Tam magis ingeminans voces, et garrula pandens
Guttura, quam rerum species monstrosior ipsa est,
Quamque inter primos fulget conspectior heros.
Ergo omnes stupor altus habet: mirantur et omnes
Prodiga facta viri, et certatim ad sidera tollunt.
Ille hominum plausu nequicquam excitus inani,
Sed cura majore actus, melioraque versans
Pectore consilia, insani praeconia vulgi
Despicit, et vanos ultro aversatur honores.
Tantum autem ipse suo tacite cum corde loquutus,
Ardua coepta animo repetit, versatque sub imo:
Multaque se incusat, primam quod lentus, inersque
Aetatem, quod deinde graves inglorius annos
Egerit; aut saltem quod non prius utile damnum,
Et rerum insignem jacturam adsciverit ultro.
Tum vero sese vitam exhortatur ad acrem,
Accenditque animum stimulis; durosque labores
Praecinit ipse sibi, bellique instare tumultus:
Seque adeo angustis paulatim assuescere rebus
Edocet, obduratque malis; animoque volenti
Fortiter addiscit perferre incommoda rerum.
Nec sinit ignavae pulsu formidinis ullo
Quassari mentem: quin imperterritus instat,
Coepta alta insectans; venturorumque laborum
Irritans species, vocat, expectatque: nec acres,
Adversosque horret casus; sed fortibus ausis,
Insultansque animo, contra sese obvius offert.
Nam parte ex alia spectat quae praemia virtus,
Aerumnas mulcens saevas, durosque labores,
Praetendit dextrâ, et certantibus ardua monstrat.
Hoc tum animum attollens, ardet magis; acrius instans,
Vota acuit, firmatque libens, spemque haurit abunde.
Nec minus inde novi facili bibit aure magistri

Consilia: observat jam tum hunc, miratur, amatque:
Quin et nocturnis hunc ipsum credere visis
Portendi haud dubitat servatoremque puellae,
Hostem Erebi immanem, vastatoremque profundi.
Ac veluti armento abductus, cum nocte per agros
Erravit multa vitulus; si luce diei
Jam tandem exortâ, stabula exoptata revisat,
Continuo alludit matri, simul ubera circum
Faucibus insiliens urgetque, trahitque petulcis:
Sic obit assiduo Franciscum providus heros
Altorem, sequiturque ducem, fruiturque magistro.
Interea, queis corda acuit pulcherrima virtus,
Exsurgunt alii, non inferioribus ausis
Ardentes: hi se geminis non impare jungunt,
Agglomerantque animo, seseque laboribus aptant.
Et jam bisseni, lectissima corpora, circum
Adstabant, primique duces insignibus armis
Ibant fulgentes; quos inter vertitur alto
Culmine mentis ovans niveae, graditurque superstans
Franciscus, dux ipse ducum. Non murice fulgens
Vestis eum obnubit; sed circum tegmen acutis
Consertum setis obit, et complectitur artus;
Iliaque immitis succingit mollia restis:
Inde cavum, in morem galeae, procumbit in armis
Tegmen ab occipiti summo; quo saepe reducto
Fronti, hyemem, nimbos, et solis temperat aestus:
Praedurata pedum jam vincula planta recusat.
Hos ductor cultus amat; hoc effulget amictu
Conspicuus; similique bonos effulgere suadet
Tyrones: paret monitis non aspera pubes.
Qualis Strymonias volucres, iter ordine primae
Servantes bifido vocis, dum stagna tepenti
Frigida permutant Nilo, captantque calorem
Assuetum, prospectus habet; qualisve magistri
Fida greges docti vestigia pone sequentes,
Sensus agit; tali comitum delecta piorum

Turba, ducis praecepta animo, ac simul aure capessit.
Quos ubi Franciscus nil jam virtutis egenos
Cognovit, circumque adeo sese agmine denso
Confertos, vidit monita expectare salutis,
Constitit in medio, et sic altius intulit orsus.
  Si libet, o socii, cunctarum semina rerum,
Ordine quove fluant, vel qui quibus impetus, aut quis
Insit amor, quibus aut subsint evolvere fatis:
Nil erit, humanam quod praestet origine gentem,
Cernere: nil dabitur rationis honestius usu,
Nil et amabilius: nil semine pulchrius almo,
Quo gens una hominum coelo demissa sereno,
Terrenam ut molem exagitet, corpusque caducum,
Aethera rursus adit, seseque interserit astris,
Et nostra effulget cognato gloria coelo.
  Et piget ergo animum, piget excoluisse per artes
Virtutum? ignavos et nos juvat ire per annos?
Et patimur, moles, terrenaque corpora sensus
Aethereos domitent? aurai simplicis ignem
Mortales hebetent artus? inserpere labem,
Heu! sinimus menti, virusque ingignere amarum?
  At vos, delectos quos nunc Rex altus Olympi,
Degeneres extra curas, extraque frequentes
Esse acies hominum jubet, et convexa tueri
Summa poli, atque astris jam tandem attollere vultus;
Ne rursum aequoreis fragilem committite puppim
Fluctibus. Insanus jam vos deterreat eurus;
Terreat excelso veniens a cardine, raptu
Praecipiti, boreas; involvensque aethera ponto,
Nigraque ab adversa regione minantibus austris
Praelia, terrifico occurrens, siccoque volatu.
Dicam autem ipse meae quae nunc sententia menti
Insedit: vos fixa animis mea dicta tenete.
  Dum quae sidereo cecinit bonus ore Magister
Bissenis mandata viris, quaeque enthea mundo
Immenso monumenta dedit, sub pectore verso,

Pressius ipse agitans mecum, sese obvia nostris
Plurima dant oculis, quae coeptae accommoda vitae
Norma forent: sed longa animum, mumerosaque rerum
Exterret series. Pauca hinc excerpere ab îsdem
Mens dictis angusta jubet; quae rite, per alta
Devia, siderei nobis vestigia Regis,
Atque iter insuetum, qua vertitur orbita nulla,
Callis inaccessi, ceu lucida sidera monstrent.
His meme addico, leges mihi talia sunto.
Principio ergo, agedum, coelestis dogmata Regis
Observanda quidem, et sincero corde tenenda
Accipio: his vitam instituo; atque horum auspice ductu,
Protinus ire viam, et longos perferre labores,
Insueto in more, insuetoque in tegmine cultus
Haud dubitem. Faxo posthac mihi nulla supersit
Libertas animi, votique licentia nulla.
Nimirum stat sponte sequi, quocumque vocarint,
Me jussa alterius: stat quaelibet ore volenti
Fraena pati, fastumque animi calcare superbi.
At frustra hic aciem struimus, frustraque ciemus
Hunc hostem: nec laeta quidem victoria nobis
Speranda est, nî victus opum cadat ardor, et auri
Pulsa fames: aliis non hic ruit ictibus hostis.
Quocirca victus posthac, cultusque parandi
Longe omnis mihi cura animo: sed longius auri
Impacatus amor. Sat erunt e fontibus haustus
Perspicuis laticum; properatisque ignibus offa
Frugis tosta famem poterit compescere foedam;
Vel magis umbriferis collecta sub ilicibus glans:
Quali, seu latitans specubus, seu fusa per agros,
Necdum luxuria mollis, nec marcida somno,
Primaevis victu nova gens contenta sub annis,
Felices duxit soles, noctesque quietas.
Tum mihi si geminae, dextrâ laevâque, sorores
(Haec domitâ incedens humilis cervice, subactos
Ponderibus detrita humeros, atque inscia mentis

Elatae, pariterque animum dejecta; modesto
Illa gravis vultu, pallamque exscissa fluentem;
Atque assueta malo, et parvo contenta paratu)
Adstiterint, mediam extemplo sese aurea junget
Rite pudicitia; et geminis interseret ultro
Casta comes, fidasque agnoscet diva sorores;
Moxque et acidalios compescet saga tumultus.

Tu vero; astrigeros aditus mortalibus aegris
Pandere cui datur, et rursum praecludere eosdem,
Cum libet, et pietas, et fas, pater optime, poscunt;
Cuique orbem immensum paribus compescere habenis,
Et licet indomitas mentes premere, atque rebelles
Exterrere minis; missoque e collibus irae
Fulmine septenis, ultricibus urere flammis;
Magnos pande sinus, chlamidisque capacibus umbris
Me conde amplificae: tua nunc juga pronus adoro;
Et jussis do colla volens; subigoque per annos
Perpetuos olim sobolem (quaecunque erit illa)
Venturam: imperio tu nos, monitisque fatiga.
Quandoquidem ipse tibi, et fraternis coetibus ultro
Meque, meosque hodie, voti reus (excipe) subdo.

Praeterea, numero ex omni, dux ordine semper
Unus erit post me lectus, cui pareat omne
Concilium, observentque meae cuncta agmina gentis.

At quicumque animo, quicumque et viribus audax
His votis haerere volet, desuetaque fidit
Se posse angustae perferre incommoda vitae,
Nec timet Eumenidum incursus, nec tela; sed ultro
Monstrosas acies Erebi in certamina poscit:
Adsit ovans; canoque patri se sistat egenûm,
Cui jus militiae; cui tantum prima potestas
Credita centuriae; datur et regere indiga castra;
Arbitrioque eadem validis implere colonis.
Ipse autem primo (quippe imprudentia cordi
Turpe ducis) mentem tyronis, et alta necesse est
Consilia addiscat, tacitaeque indaginis astu

Exploret quid verba sonent, quid pectora clausum
Muta gerant: nunc hac dictis, nunc differat illac:
Excutiat quae causa trahat, quaeve incitet aura
Tam duros, tamque extremos tentare labores.
Praecipue vero petat, ac solertior instet
Quaesitor, num viperei mens labe veneni
Liveat, aut turpis rubigine criminis atra
Squalleat; et dira in superos sub corde profano
Murmuret impietas, et sanctis ritibus obstet.
Praeterea ipse adeo pater illud providus unum
Scrutetur, num forte tori consortia blandi
Praepediant juvenem tacitum, vinclisque retentent.
At vero ambages longas, diversaque passus
Tentamenta sui, si nullam innectere fraudem,
Flagitiisque animum nullis foedare videtur;
Et jam cuncta probat, votisque tenacius haeret;
Si facilem sese praestet, si fortibus ausis,
Objectet bellis caput ultro, acrique labori:
Confestim monitis (quae divûm ad sidera pandens
Rex aditum, et populis spondens communia coeli
Hospitia edixit) sacro ductoris ab ore
Auditis, quaecumque domi sibi candida servat
Libertas, lactus turbis donabit egenis.
Dux vero (hoc adeo prohibens edico) peculî
Vel tactu abstineat, dedigneturque profanum
Aversus lucrum, atque objectum sponte, recuset.
Imo age, divitias quibus, aut quo more profundat
Ille suas, nec consultus, multumque rogatus
Consulat, aut dictis moneat pater ipse rogantem.
At si quem norit, recti, pietatis, et aequi
Servatorem acrem, sperantemque abdita divûm
Consilia, atque iras; huic sistere providus illum
Dux queat: hoc ignarus opum tentare magistro
Jacturam addiscat juvenis, damnumque lucrosum.
Exin rejecto, quocumque tegatur, amictu,
Quamprimum ante patrem nudo se corpore sistat;

Qui geminas tantum, truncatas scilicet ambas
Casside, et a tergo capitis tutamina nulla
Pendula gestantes, tunicas circumdabit illi,
Subnectetque femur campestribus, ilia reste:
Penula trunca dehinc pectus, dorsumque repandum
Obnubat, tantum postrema parte rudentes
Nodosos lambens. Id primum insigne per annum
Esto illi: data prima novis ea forma colonis.
Ast ubi signiferi Titan percurrerit orbis
Igneus astra semel, nec jam mala taedia coeptae
Vitae animum tyronis habent; pater optimus illum,
Conventu in medio stantem, sic ore monebit.
Annus habet finem: vita hinc nova, te vetus illinc
Pelliciunt: agedum mavis utram, elige: sed te
Hanc semel arreptam semper servare necesse est.
Da pelago, si vis, puppim; da vela regressus
Nescia: Romulidae patris intemerata potestas
Hoc mandat: quippe agrestes, ubi terga labori
Dant segnes, frustra expectent jam frugis acervos.
Ille autem, si, dicta probans patris, annuat ultro,
Seque volens subdat, tyronum insignia prima
Rejecta ex humeris ponat; tunicâque retentâ,
Unâ jam tantum (vel si cupit, altera detur;
Id neque enim prohibere volo) sese induat hortor;
Cui circum cassis supremam assuta per oram
Haereat, hybernos capitis tutamen ad imbres.
Pes vero, si quâ res dura exposcat, alutae
Munia (saepe gelu id, longumque iter atque malignum,
Saepe valetudo, seniumque expectat) habeto.
Praeterea mollis praetiosa licentia vestis
Sit procul, edico: sat erunt horrentia setis
Tegmina, et hirsutis texta instaurata tapetis.
Postremo (id certis monitis onerabo) caveto
Conspicuos gemmis, tunicisque micantibus ostro,
Et lento illusis auro, luxuque profusos,
Despiciat, probrisve notet: verum aspera secum

Judicia exercens , sua facta redarguat ultro .
  Jam vero exutus terrenis pectora curis
Magnanimus tyro (quo coelo assuescat habendo
Paulatim , tractimque deûm consortia discat)
Primum , si divis coelesti more sacerdos
Ductus eat , si perpetui custodia libi
Olli sorte cadat , quamprimum gnavus honores ,
Quos superis cantat totus sacer ordine coetus
Cum patre Ausonio , addiscat ; pariterque canoris
Vocibus ipse ferat : supplex tum frugis opimae
Muneribus cumulans aras, stata sacra frequentet .
Hinc , divûm qui sancta ferunt oracula , libros
Haud adeo magnos (passim breviaria dicunt)
Versandos sacris olli damus usibus ultro .
  At rudis , et cujus sanguis non vividus artes
Palladias refugit , vi dispar , dispare cantu
Dicat inexhaustos divûm , ac breviore triumphos .
Ergo age , purpureum magno dum gurgite tollit
Sol caput , et rutila perfundit lampade terras,
Sistat se templo , et confestim talibus oret .
  Noster ades Pater astra tenens: sic perflet ubique
Nominis aura tui , regnique immensa potestas
Calcet inaccessos populos , gentesque rebelles :
Velle tuum sic terra velit , ceu sidera servant .
Tu vero assiduam vitalis suffice nobis
Frugis opem; pariterque reis (quando hostibus et nos
Sponte damus nostris) veniam concede rogatus:
Tentamenta atrox quaecumque innectit Erinnys
Da terere, incursus da tandem exire malorum.
  Terque quaterque orans, haec primo cantet Eoo ;
Tum, quae deinde subit, vacet hora: at tertia rursus
Orantem reddat ; eademque piamina cogat
Solvere voce pari, numeroque simillima primis .
Mox sileat, facturus idem, cum flammea cursus
Orbita Phoebei sextam produxerit horam.
Intermissa quies tunc rursum irrepat , et oci

Sit mora, quanta ambas subeuntes hauriat horas :
Queis dehinc elapsis, indictum nona tributum
Hora sibi exposcat, resonetque precatibus isdem .
At cum fraternis requiem meditatus in undis
Nocturnam, occiduo praefulserit Hesperus ore,
Tunc rursum aethereum Patrem exorabit eâdem
Voce ; eademque canet, vicibus sermone relato
Imparibus tantum, bissena piamina, magno
Quando haec ferre Deo monet hora: sed ultima com-
Meta diem, repetat primus quae cantat Eous. (plens
At postquam latas nigro velarit amictu
Humida nox terras, dent arcta cubilia membris
Defessis requiem, donec flammantia pronis
Curribus astra manu facili data lora relaxent.
Tunc rudis, excussa ex oculis jam nocte, cubili
Stramineo exsurgens tyro, tecta impiger aedis
Sacra petat, solitâque deûm prece concitet aures.
Sunto eadem ; at numero divina piamina crescant:
Quandoquidem hoc terdena jubet dare tempus: at u-
Nempe supervacuum subducit mysticus ordo. (num
Postremo aetherei defunctas luminis aurâ,
Cura levare animas poenis immanibus esto,
Coelestemque illis tandem exorare quietem.
Sic quicumque olim captus stipe, nostra subibit
Castra, Deum colat assidue, atque his ritibus oret.
Jam vero exiguis quam sit comes aspera rebus
Prodiga luxuries; modicas quantum arctus honestet
Victus opes, quantum tenues simul excolat aedes ;
Dissimulare nefas : hinc omnis (si qua erit illa)
Progenies nostrae stirpis ventura sub auras,
Procuret castris pestem illam avertere egenis.
At (quamquam tenues semper, modicasque parari
Ipse edico epulas) longe tamen arctior ire,
Quae trudit noni mensis lux prima calendas,
Incipiat, seraeque neget commercia caenae ;
Objiciens indicta sacro jejunia ritu,

Nequicquam solvenda, dies natalis ab astris
Ni prius aetherei Regis praefulgeat orbi.
Imo et, quae Reges, Nabathaeis munera ab oris
Mystica portantes Regique, Hominique, Deoque,
Aethiopas duxit, nostrum lux rite laborem
Exposcit; sacrisque monet jejunia rursum
Moliri auspiciis, et coenae parcere suadet:
Donec Atlanteos fluctus de more revisens,
Clauserit occiduus vesper quater ordine denos
Pone sequuturos, astri stata tempora, soles.
Quippe hos Rex divûm, proles aequaeva Parenti,
Solivago dum lustra colit noctesque diesque
Impete, frugis inops, lenaeique inscius haustus,
Emensus totos, magno sacravit honore.
Atqui non jussi, sed sponte, meoque rogati
Vos monitu, sacra haec explete; sed altera porro,
Quorum meta Deum revocatum ad luminis oras
Cantat ovans, sunto jussis indicta severis.
Postremo (labor hic pariter sincerus abibit)
Quaeque toris parcum solvet lux sexta tributum.
Ast ubi lassa cadunt, jejuniaque arcta recusant
Membra, cadant pariter mea jussa, atque irrita sunto.
Jamque agite, o socii (neque enim non saepe per or-
Ibimus extorres, ignotaque regna teremus) (bem
Consilia accipite haec, animisque recondite in imis.
Ingressis iter, aut intra hospita tecta receptis
Pax comes haud desit vobis; pacataque verba
Ore sonent: lites atrae, ac mala jurgia longe
Pulsa gemant; morumque adsit, vultusque modesta
Temperies: animi discant mansuescere sensus.
Praeterea (ni sors rerum insuperabilis instet)
Execramur equos, vectorum inhibemus et usum.
Este autem hospitii memores, simul este recepti
Servitii; ingressique domum (quaecumque erit illa)
Vestibulo pacem, veniamque exposcite primum,
Haec stet apud memores vos saltem ut gratia facti:

Hospitis inde toros seu cura pararit opimos,
Seu modicos, tetrici non aversaminor illos.
Imo agite (aetherei dant haec monumenta Magistri)
Quaecumque extruitur, laeti discumbite mensae.
O felix stirps prisca hominum, ac bis terque beata,
Quam nondum gemmis, auroque accenderat aetas
Perdita luxurie; cum nondum fruge repertâ
Staret mensa gravis, dulcique imbuta Lyaeo:
Chaonio sed enim tantum gens aurea victu
Contenta, et rivis per levia saxa volutis,
Felicem in terris vitam silvestris agebat.
Ecquid sperandum est nobis, modo posse reverti
Forte iterum nostra haec priscos in tempora mores?
Ecquid desuetos reditus, conamine duro,
Si qua iter inveniant, nobis tentare negatum est?
Nempe homini audendum est: etenim quid fortibus ausis
Non cedit? quid non domat imperterrita virtus?
Ergo agite, o socii (quamquam vestigia nulla
Obvia praefulgent oculis) vos aspera primos
Ne pigeat terere haec, nudisque lacessere plantis
Dumeta, obnitique altas virtutis ad aedes.
Esto autem nostrae comes indefessa cohortis
Aurea paupertas: laeta haec insignia tollat
Militiae: hec praemonstret iter dux praevia genti.
Haec etiam stabulis (manet irrevocabile votum
Hoc haerens animo, et multa vi pectore sidit)
Avertat nostris pecuaria cuncta, necesse est:
Ipsa aurum castris longe propulset egenis,
Longe auri infandos usus. Imo hoc modo certum
Accipite, atque unquam sint irrita jussa, cavete.
Aere merere meo qui destinat, exuat aera,
Aeris et horrescat tactum: ac de gente petitum
Externa, qui servet opes, aut quaeritet aurum
Tyronis nutu, jam tum succedere quemquam
Usqueadeo abnuimus, firmaque id lege vetamus.
Ne vero, quibus incumbit custodia coetus,

Dissimulent, sedeantque ignavi, inserpere labes
Si qua per infectas acies, perque agmina gentis
Incipiat: sed mox ultro pater optimus adsit,
Exploretque sagax, quid cuique sit utile; quove
Quisque egeat; fessus quam curam expostulet aeger.
Tum si Phoebeae languor jam tabidus artis
Poscat opem, ille pios quae primum exquirat amicos,
Cultoresque adeat recti; quorum excitet usum
Mox sibi in auxilium, supplex roget, ambiat, oret.
Quales, Massylos rabies impasta leones
Dum saevis agitat stimulis, armenta magistros
Expectant; tales castris aptamus egenis
Excubias, nostrae his tutamur et agmina gentis.
Praeterea (neque enim una omnes clementia coeli
Exercet terras: quippe haec aquilonibus horret
Arctois regio, et nivibus, gelidisque pruinis
Assidue canet; madet haec glomerantibus austris
Horrendos imbres; scindit canis aestifer illam:
Adde quod, alternis vicibus, modo flammea Cancri
Brachia, Chironis modo frigida tela, reducto
Sole per obliquum, pugnantia tempora portant)
Sint ex primorum numero qui nosse laborent,
Quae plaga, quo rigeat borea, quo sole tepescat;
Duratus quo quisque gelu; coeloque, laborique
Assuetus; quid ferre queant, viresque recusent.
His animadversis, certos quaerántur in usus
Tegmina cuique sua, in morem: execrabilis auri
Auxilium modo longe (id terque quaterque negamus)
Absistat, certi nec sors juvet ulla peculî.
Jamque adeo vitae dura atque insueta facultas
Ne vobis animos quasset; ne vos dare terga
Turpi versa fugâ cogat: primum haec mea dicta
Accipite; atque animis rerum dabit ordo quietem.
Quis nescit, prima sortîtum a stirpe laborem
Acrem hominum mortale genus? quis nescit ab alvo
Materna egressos, et jam vitalibus auris

Vix haustis, gemitus, et lamentabilis ore
Mox querulo ordiri nos turbida munia vitae?
An pueros non deinde gravis dolor excitat? an non
Exercet labor? an non jurgia saeva furentes,
Verberaque intentant patres? Subit inde juventus,
Durior ipsa quidem; sed non et protinus expers
Aerumnae: mox acer adest durata reposcens
Membra labor, cogitque malis assuescere curis.
Quid referam canae procurva incommoda vitae?
Quae requies animis? quae gaudia mentibus? An tunc
Laeta micat, cum membra labant, cum febre calescunt?
Cum simul omne genus morborum, et tota malorum
Una acies, artus circumsiliere jacentes?
  Ergo hanc ingenitam sortem mortalibus aegris
Et nos sponte sequi fas, et servare necesse est.
Hinc non indecorem si quem compellet ad artem
Vi natura acri, liceat tentare vocantis
Blanda voluptatis studia, et parere Minervae.
Quin, ut desidiam, mentisque, animique cruentam
Perniciem extrudat, nostrisque avertat ab oris,
Multa instare operi moneo, ac perferre labores.
At morem servare pium, fidumque jubemus,
Ne Superûm cultus, et sacris debita curis
Ocia, sollicitus labor enecet arte profana;
Quippe orta, aeternis rebus servire necesse est.
  At merces operum (procul aes, procul aeris et usus)
Quicquid alit duros homines, et corpora curat,
Rite dabit: ne vero illam violenta reposcat
Lis moneo, aut fastus (tumido nihil indiga fastu
Castra ferunt gravius); sed enim, de more, receptis
(Quantula sint) lucris, cedat saturata cupido.
  Verum, agedum (positos quando exhorrere labores
Nec vos posse reor, nec velle absistere coeptis)
Jam tum animis fretus vestris, ac fortibus ausis,
Mecum una majora agito, gravioraque tento
Adjicere objectis: vos mente tenebitis, edam.

Gens hominum (antiquae piget, ah! meminisse ruinae)
Sidereo dejecta polo, spelaea ferarum,
Exul habet terras, alienasque incolit aedes.
Et nunc secum animo regna alta ingentis Olympi,
Fulgentesque domos, atque aurea tecta revolvens,
Ociaque, et laetos roseo cum lumine soles;
Aestuat infelix angusto limite terrae
Clausa; gemensque acres casus, longique labores
Exilii, infidas avertitur hospitis oras:
Donec ad erepti remeare cubilia coeli,
Et tandem patriis detur considere regnis.

Quare agite, o socii (quoniam nec certa domorum
Hospitibus data jura vagis; non praedia; non fas
Liminis, aut fixae cedit fiducia sedis)
Quae vis incubuit menti, quique ardor inhaesit,
Dicam equidem, nec vos diversa ambage tenebo
Suspensos: animis terror procul omnis abesto.

Ne mihi, ne vobis, ne proli (posthuma quondam
Si qua mihi aethereae lucis ventura sub auras)
Hospitium, fundumve, agrumve, laremve, locumve,
Remve aliam quantumvis aspernabilis usus,
Jus detur premere, et certa ditione potiri.
Parcite vos haec vota malis incessere dictis;
Parcite; eant illis contraria vota, cavete:
Quin vos demissi, atque ultro rerum omnium egeni,
Discite coelicolis sincerae laudis honores
Deferre: ac profugi velut, accinctique subortâ
Luce viatores, stabulis de more relictis
Incertis, reddunt mox sese rite labori;
Sic vos certa domus horrescere tecta necesse est.
Nec pudor (atra fames vobis modo suadeat) obstet,
Quin mendica manus (quando et Rex altus Olympi
Ultro ignominias inopum tulit) ostia pulsans,
Quaerat frugis opem, et properatam postulet offam.
Felices nimium, mos hic quoscumque aget olim!
Felices! Nempe aethereas attollet ad arces

Exutos opibus, sed nil jam laudis egentes
Perpetuae. Egregiis, agite, ah! ne absistite coeptis.
Currite iter certum, totasque intendite vires,
Coelestique haerete Duci: tum caetera sunto
Longe animis. O sed tu, tanti muneris auctor,
Aurea paupertas, nobis vestigia sacra
Tu sola ostendis: tu conjunctissima Regis
Siderei custos primis vagitibus adstas:
Prima foves ortum: teneris prima, ubera labris
Insertas: Pelusiacas tu fida per oras
Extorrem sequeris: reducem tu reddis avitis
Sedibus: esurientem animam tu nectaris haustu
Divite laeta reples, trino dum confodit anguem
Tartareum oraclo: summo tu denique malo,
Pulvereo affixum liventia brachia tabo
Suspicis, atque avidis nudatum amplecteris ulnis.
Salve, magna parens, coeli quae sola colonis
Atria terrigenis gemmata recludis, et altâ
Sede locas, opibusque auges, regnisque superbis:
Salve, nosque tuos ne dedignare clientes.
En laeti (nos laeta fove) tua castra subimus;
Abnuimusque bonis posthac servire caducis.
Tu vero, o mater, nos tandem intersere divûm
Conciliis, daque aethereis accumbere mensis.
Interea divae (quis enim satis efferat illam?)
Laudibus absistamus: et ordine coepta sequentes,
Aurea perpetuo dicamus carmine jussa.
Ergo agedum, seu nos pariter stabulemur in isdem
Hospitiis, sive extorres, atque inter eundum
Jungere in occursu dextras, vestigiaque ultro
Obvia ferre simul detur; placida ora vicissim
Ostendamus: at inde gravis res si qua maligno
Alterutrum casu premat, atque incommoda dura
Intentet, charo comes impiger adsit amico,
Et levet, auxilioque juvet, tollatque jacentem.
Praecipue, ingrueret corruptis tabida membris

Si qua lues, tristisque dolor deprenderet aegra
Corpora, mox alius (quicumque erit utilis arte
Paeonia, herbarumque haudquicquam ignobilis usu)
Haereat officio indulgens, ac sedulus aegro
Servitum accedat, jussusque fideliter adstet.
Tum vero impendi sibi quale exposceret aegro
Auxilium, aut certe quantum pia mater alendis
Dulcibus, advigilans cunis noctesque diesque,
Absumit natis, socio praestabit anhelo.
Ecce autem (o hominum non eluctabile fatum!)
Invidià exardens, quas non molitur Erinnys
Insidias? quas non fraudes innectit, Olympo
Aethereo quo nos fallax avertat, et altis
Sedibus abductos, Erebi devolvat in imum?
Heu! modo quid refert magno quod semina coelo
Ducimus, et sperare animis solia alta jubemur
Aetheris; informes si nos Phlegetontis ad undas,
Tisiphone infandas agit atra sine ordine praedas?
At Sator ille deûm fatis ea jura superbis
Abstulit, auxilioque ultro bonus affuit aegris.
Vidit enim insidiis, et caeca fraude colubri
Tartarei, humanum genus olim e sede beata
Dejectum, et nemoris felici limine pulsum
Auricomi, colere (ah scelus!) horrida lustra ferarum,
Nimirum ingratasque domos, sedesque pudendas.
Vidit, et indoluit miserans simul illud, et omnem
Progeniem ex illo venturam expendere poenas
Pro meritis jussam, et duros perferre labores
Exilii: quippe ex illo stirps visa subinde
Tota hominum ruere in pejus; cunctaeque malorum
Ingruere infectis animis, denso agmine, pestes,
Foedantes mentem, et divini luminis haustum:
Hinc labe informes sacro pia numina coeli
Hospitio prohibere animas, et prodere longe.
Ergo adeo exardens, magnoque accensus amore
Omnipotens Pater, aethereas monstravit ad arces

Esse viam reditus, voluitque patescere callem.
Hunc moeror, qui dira animo vestigia culpae
Eluat admissae, primum consternere suevit:
Vota dehinc, Patrem divûm quae voce, manuque
Suppliciter veniam, pacemque irata reposcant
Numina: postremo, quae dirae immunia culpae
Tempora agat vitae (quaecumque erit inde superstes)
Mens sancta, et patrio quae rite assuescat Olympo.
Hic reditus, coeloque viâ hac sese ardua tollit
Gens hominum, et magnis divûm mox coetibus infert.
  Et nunc ergo, agedum, pellaeis Erinnyos astu,
Si cuiquam, e nostra quondam fors gente, piaclum
Turpe animum inficiat, mentique insederit altae
Decolor ad vivum labes; dolor acer, amaro
Continuo exardens gemitu (quando hic labor unus,
Una via haec, poena una animis haec sontibus aufert
Funditus omne malum, labem, ac scelus eluit omne)
Proh! subigat mentem, stimulisque exerceat atris.
Tum, quicumque is erit (longe mora segnis abesto)
Grandaevo sese patri, coetusque magistro
Sistat, agatque reum; commissaque crimina pandens,
Se multa incuset, veniamque expostulet orans.
  At senior (divûm Patri modo rite sacerdos
Ductus eat) tristis casum miseratus alumni,
Indicatque leves poenas, monitisque jacentem
Attollat, solidâque infractum sede reponat.
Sin magis indoctâ veniat de plebe petitus,
Ipse quidem abstineat poenis; sed deligat unum
Insignem probitate virum, plebs ordine ductum
Quem nostra e sacro dabit: hic mox criminis instans
Quaesitor, vitamque rei, mentemque profundam
Audiat, et sontem meritas det pendere poenas.
At tu, quisquis eris custos, populique magister,
Asperet, inque reum te concitet ira, caveto.
Quippe animis atque ira lues non acrior ulla.
Haec ubi tartareos ignes accenderit amens,

Impuleritque manu laxis juga fervida loris
Praecipiti, ignavâ circum mox nube refusa
Turbatae lux mentis hebet: livescit, et atro
Felle ardet mox castus amor, furiisque citatus
Degenerat: jamque insano sub pectore nullum
Constat consilium: socialis vincla cubilis
Franguntur: labat unanimis concordia fratrum.
Jam vero qui gentis honor; quae cura regendae
Posthac exsurgat nobis; quaeque instet habendi
Forma ducis; qualis moderaminis usus, et ordo,
Expediam: dicta haec animis mea figite vestris.
Principio nostri (neque enim infelicius ullum
Exitium populis, quam sceptri bina potestas)
Assertor coetus, praeses, duxque unicus esto;
Quem penes omne olim fas, imperiique futurum
Nascentis regimen, totiusque ordine gentis.
Hunc procerum e numero delectum, ac rite petitum
Votorum auspiciis, summum plebs tota ministrum
Dicat; eumque animis ultro veneretur, ametque:
Imo (equidem hoc bis terque volens edico) verendo
Vos parete duci: data jussa facessite laeti.
Contra, animo sese tumido ferat ille, caveto;
Sed mage, quid moneant servilia nomina, discat.
Ast ubi fixa dies, plena trieteride, functum
Rite ministerio ductorem excedere coget;
Inque vicem exposcent alium stata jura, cohortes
Qui rursum cunctas regat, et tota agmina gentis
Praeceptis, legumque sacro munimine firmet;
Continuo exsurgant proceres, coëantque vocati
Una omnes certam ad sedem, quamcumque ministri
Deligat emeriti jam jam cessura potestas.
At non quale dabit cumque haec comitia tempus;
Sed modo certa dies, certosque voluta per orbes
Sacra feret, cogetque patrum de more senatum:
Scilicet aethereo quae cantat ab axe ruentem,
Igne sonante, Deum, cumulatque altaria donis

Annua, solemnes recolens ex ordine pompas.
Hec lux ductorem dabit: atque ubi fervida Cancri
Brachia ter fugiens, retro data lora quadrigis
Torserit auricomus Titan, eadem eximet illum.
  Interea si forte animam fato egerit, aut jam
Longa valetudo, rerumve inscitia damnet,
Degeneremque ostendat eum, plebisque levandae
Servitiis adeo segnem; tum provida patrum
Turba illum e solio jubeat decedere; moxque
Rite gubernaclo custos datus haereat alter.
  Praeterea, quamquam unius debere ministri
Tantum jussa sequi legionem edicimus omnem,
Hanc tamen in multas diduci posse cohortes
Annuimus: nec non ductorem adjungimus ultro
Cuique suum, haud dubiis qui dehinc premat agmen ha-
Et certam ad sedem (si fert ita corde voluntas) (benis;
Cogere centuriam queat, ac numerare quotannis.
Ac veluti excelsae rupis de vertice pastor
(Praecipiti e scopulo sive ore fugacia tento
Dum virgulta inhiant, seu dum alti littoris orae
Se nimium credunt) manibus, virgaque minaci
Rejicit exclamans haedos, hirtasque capellas;
Sic ductor celerem nunc huc, nunc providus illuc
Verset, agatque animum, atque oculos ferat omnia cir-
  Praecipue vero, moneo ne linquat inultas, (cum.
Dissimulans, animas, coelo quas effera Erinnys
Avertit: mox egregios sed deligat omni
E numero gentis, quos tum bonus arbiter ipse
Et probet, et virtus non dedignetur amicos.
Hos oratores dicat, monitusque salubres
Deferre ad populos jubeat: parere jubenti
Olli festinent laeti: magnasque per urbes
Ingressi, perque exiguos absque ordine pagos
(Seu tumulis captis, humiles, atque aggere; seu jam
Excelsi, in morem positis suggestibus) ore
Divina aetherei resonent monumenta Magistri.

At praesul si forte suis e finibus illos
Ire velit, sanctisque inhibens absistere coeptis
Imperet, haud contra fas sit contendere; sed mox
Cedant, edico, victi, penitusque facessant.
Tandem oratores hic multa monemus eosdem,
Ludicra ne populis, aut insincera loquuti,
Ritibus objiciant male consona dicta severis.
Quin brevibus (brevia aethereus, cum inviseret imas
Rex terras, monumenta dedit mortalibus aegris)
Eloquiis fingant animos; virtutis et aedes
Praemonstrent; volitetque aedes quae gloria circum,
Edoceant; probris queis sordeat atra voluptas;
Queis de more suos poenis agat ipsa clientes.
Haec populis mandata ferant, his pectora firment.
  Nunc age, per duros casus, perque aspera vitae,
O comitum spectanda manus, discrimina, quali
Invisat, moneatque suos dux ordine coetus,
Expediam paucis, antiqua exorsa reposcens.
  Prima hominum gens, orta recens (haud rumor inanis)
Primum felicis stabulasse sub arboris umbra
Fertur, et auricomum nemus incoluisse, recentis
Delicias terrae. Mox vero ut foedera rupit,
Et pactum aetherei sanctum Patris abscidit audax,
Heu! luco dejecta sacro, longaeva beatae
Amisit vitae dona, ac vitalia tempe
Infelix linquens, aliena requirere jussa est
Hospitia; immanis scelus exitiabile facti
Exilio ut lueret, poenasque expenderet aequas,
Per genus omne mali. At nos porro inde hausimus omnes
Labem animis; quam mox concretam ab origine prima,
Ingenitamque alte ferimus; quaeque inficit aurae
Simplicis aethereos sensus, hebetatque vigorem.
Hinc incestus amor, nos hinc vesana cupido
Exagitant, polluntque, trahunt, foedantque profanis
Criminibus; pestes urant quas saeva necesse est
Supplicia, et puros sensus, animosque relinquant.

Quocirca proceres, quoscumque ea cura manebit,
Invisant gentis saepe agmina, credita signis
Quisque suis: tum multa rogent: contra, orsa rogatos
Reddentes, audire juvet: quin arte, dolosa
Cogant consilia, et subigant secreta fateri
Pectoris arcani: quaesitoresque sagaces,
Indagent vitas, admissaque crimina discant,
Castigent, monituque acri torpentibus instent.
Si vero infecti mores, si decolor atrum
Forte aliquem reddat labes, et crimina sontem
Dira animum culpent (longe inclementia, longe
Irarum indomiti fremitus, et verbera sunto)
Rite luat peccata, ac per leve prorsus agatur
Supplicium; donec mens labe renideat atrâ
Abluta, aethereoque effulgeat igne relato.
 Praeterea nostris jussa adversantia dictis
Ulla, suis, scelerumve irritamenta malorum
Coetibus objiciant proceres, hic multa cavento.
At contra, jam tum pubes addicta severis
Parendi studiis (iterum hoc iterumque jubemus)
Omnino observans animi inviolabile votum,
Jussa patrum (quaecumque dabunt, modo dissona no-
Nequicquam edictis, animaeve infensa saluti) (stris
Excipiat festina, volens, et laeta facessat.
 Interea, si quis nostra de gente futurus,
Tecta colat male fida animae, suspectaque castis
Moribus, et quae obstent adeo ne pressius ille
Hos monitus servet, neve haec mandata capessat;
Quin et pernicies illic, et multa suburgens
Causa mali, assidue cogat peccare colonos:
Continuo ductorem adeat, veniamque precetur;
Transferrique loco, moxque ad meliora reduci
Postulet hospitia, et tuta statione reponi.
Dux vero haud tristem dictis incessat alumnum
Acribus, at placido facilique arrideat ultro
Poscenti vultu, mentemque, animumque remulcens,

Servitium obtendat, tetrica ditione remissa:
Quippe hac delectus veniat dux sorte, jubemus
Servitum accedat, non regni ut sceptra capessat.
  Praeterea vacuas defendite mentibus auras,
Praemoneo, o socii; tumidos defendite fastus;
Invidiae atra lues, et inexsaturabilis auri
Esto animis ardor longe; neu pectora curis
Fortuitis onerate: unum hoc, praeque omnibus unum
Commemoro, ne vipereis incessite dictis
Vos quemquam; obductum in vulgus ne spargite cri-
  At cujus vis mentis hebet, neve ipse per artes (men.
Cecropias bonus ire queat (praecordia circum
Obstat sanguis iners, et non bene vivida virtus)
Hic superis non thura dabit, non instruet aras
Frugibus aethereis, sacro non rore lyaci
Imbuet: at divûm tantum raptatus amore,
Seque, suosque volens sensus, animamque litabit
Viventem: vivens coeli placet hostia Regi.
  At ne etiam laesus quis vestrum exardeat irâ,
Nec sese ultorem contra ferat: at magis ultro
Atque minas, atque atra pati convicia discat.
Nec minus et morbos, morborum et taedia duro
Aegra animo exsuperet. Sed adhuc majora supersunt,
Quae moneam: placidas mentes adhibete monenti.
  Rex superûm quondam, mortali voce Parentis
Aetherei mandata canens, defendere nostris
Usqueadeo nos ex animis odia aspera jussit,
Ut ne etiam infensos hostes odisse liceret:
Quin ultro potius veniam dare, numinaque illis
Exorare deûm, pacemque exposcere mandat;
Hisque olim spondet coelestia praemia factis.
  Quare agite, o socii, quicumque optatis in armis
Effulgere inopum, nec jam exhorrescitis ista
Quae vobis mandata cano, rogo, parcite diris,
Parcite decertare odiis, et laedere laesi:
Discite et indomitos animi lenire furores

Effraeni, irarumque atros compescere fluctus:
Postremo arreptis ne quaeso absistite coeptis;
Ne date terga fuga: sed iter superate malignum.
Palma vocat fessos: sed tantum extrema labores
Ornat victorum, et meritos dat finis honores.
Ecce autem, dum multa cano, vitaeque futurae
Condo pios ritus; dum vallo, atque aggere nostram
Cingo urbem, et fossas circum longo ordine duco;
Improvisae adstant acies Amathunta colentes.
Hae nostrae blando circumstant agmine muros
Urbis, et assultus variant, molimine caeco,
Nunc hos nunc illos, caedes, obitusque ferentes.
Hic, socii, audendum est animis: hic omne necesse est
Praesidium struere, et totis decernere contra
Viribus: acre instat bellum, simul acer et hostis.
Quocirca hoc primum mando, ne foemina vobis
Jungat amicitiâ sese ulla licentius aequo.
Incautis tum vero animis commercia caecos
Quae subdunt ignes veneris, suadentque nefandae,
Non secus ac stygios jubeo vitare colubros.
Rursus et aethereo sacrata ergastula Regi,
Virginibusque habitata piis horrescite: neve
(Id multa edico) accessu violate profano
Limina, ne violate; adituque absistite sacro.
Excipio sed enim, exhortes discriminis hujus,
Romulidae quoscunque patris suprema potestas
Servitio addicet lectos, de more, puellis.
Nunc vero (huc faciles animos advertite) divae
Tertia Acidaliae commenta exscindere tento.
Fons sacer est, quo gens hominum, vitalibus auris
Mox haustis, demersa caput, contagia culpae
Exuit antiquae, niveoque effulget amictu.
At qui sacra facit, lustratque salubribus undis,
Quisquis is est, natum (sic fert mos) dicere suevit
Lustratum: contra pater ipse vocatur ab illo.
At dum se nimium simul haec consortia miscent,

Saepe amor incestat mollis, turbatque fluenti
Coelestis latices, divinaque sacra profanat.
Hinc vos, ah! fugite hos ritus: incognita vobis
Haec sacra esse volo: haec irritamenta malorum,
Pervadant inopum fines, gentemque nefandà
Labe unquam inficiant nostram, probrisve, cavete.
  Extremum hunc tandem dictorum audite laborem:
Pauca loquemur adhuc, opera haud vulgata moventes.
  Effera gens, sacras jacet extra limitis oras
Romani, incerti cultus, dignataque turpes,
Semiferosque deos aris, et thuris honore.
Hanc superûm Genitor, caecis erroribus actam
Aethere despiciens summo, et miseratus inanes
Cultorum ritus, certaeque ignara virorum
Corda viae, invitat coelo, divûmque beatis
Conciliis: ultroque illi manifestat apertum
Auctorem sese rerum; cui maximus aether,
Cui paret tellus, cui pontus, et aurea coeli
Lumina, flammigeraeque acies famulantur ovantes.
Quin etiam pietate graves, linguâque potentes,
Saepe oratores Romana e gente petitos
Ire jubet: qui paciferos frondentis olivae
Praetendant ramos dextrâ; moresque feroces
Componant; leges simul, et pia numina monstrent.
  Ergo olim nostra si quem de gente futura
Hoc opus, haec moles, coelesti numine raptum
Exagitent, virtusque vocet, pius incitet ardor;
Annuimus laeti, pariterque hortamur, et ausis
Fortibus adjicimus vires: sed protinus ille,
Utque animus fert, ire queat, nos deinde negamus.
Exploret sed certa sui prius ipse magistri
Consilia, addiscatque animum; mittique precetur
Sese oratorem ad gentes sine lege superbas.
At dux magnanimi virtutem laude recentem
Militis attollat blanda, ac demulceat ultro:
Tum largus nimium veniae, facilisque, caveto.

Parcat optatis; sed multa interroget illum,
Multa animi evolvat, perscruteturque recessus:
Condiscat quae causa trahat, quive impetus oras
Incitet ignotas, externaque visere regna.
At si corde nefas penitus nullum occulat alto,
Nil premat indignum, nulla insincera voluptas
Provocet; indulgens votis pater illius ultro
Annuat, actutumque sacro pius indice lustret.
  Nunc tandem vos, o proceres, gentisque futuri
Ductores nostrae, tantum haec extrema fatigent:
Vos tantum servate, animisque ea condite in imis.
  Tempora purpureis redimitus sacra galeris
Coetus, Romuliden cingit laeto agmine patrem,
Observatque pii divina sedilia regis.
Vos agite, o proceres, pater optimus eligat, huius
E numero caetus, orate impensius unum,
Progeniem nostram, totiusque agmina gentis
Qui regat imperio; simul et tutetur eamdem,
Auxilioque juvet, si qua rerum indiga poscat.
Praecipue si forte animis inserperet olim
Ulla insinceris labes; et vocibus atris
Perstreperet rumor circum impia corda profanus;
Aut tumidas fastus mentes inflaret inanis,
Ingrueretque ardens amor execrabilis auri:
Tum bonus assertor, pietate insignis, et ore,
Consilioque, sacrâque potens Tritonide, sontes
Castiget monitis, cogatque expendere poenas
Pro meritis aequas; donec jussa enthea Regis
Aetherei, sese quibus addixere volentes,
Agnoscant, revocentque animo, assuescantque vereri;
Ausoniumque patrem discant audire monentem;
Et casti certa sub relligione manere.
  Tantis dux fortes prudens onerabat amicos,
Edicens inopis desueta exordia vitae.

FRANCISCI MAURI

HISPELLATIS MINORITAE

FRANCISCIADOS

LIBER VII.

ARGUMENTUM

Concilium daemonum advocatur; et eorum describitur dux, cujus oratio excitat illos contra orsa Francisci = 1 = 49. Tunc se Tysiphone regi umbrarum offert ad extirpandam gentem sub Francisco coactam = 158. Interim quamplurimi sequi volunt agmen Francisci, quos tamen ille non recipit omnes; receptos vero monitis firmat = 220. Cogitat Franciscus ire ad Romanum Pontificem, ut novi ordinis Instituta auctoritate comprobet sua = 271. At Deus ab alto aligerum Juvenem demittit, qui visum Pontifici repraesentet, quo Franciscum benigne excipiat = 308. Hoc viso Pontifex perterretur: sed Aliger coelestis illud declarans, eum solatur = 432. Dein Pontifex Deum, et sanctum Aligerum orat: ardet studio visendi Franciscum, qui se coram eo sistit cum duodecim sociis, eumque alloquitur = 527. Post aliquot difficultates a Francisco enodatas, Innocentius III. P. M. confirmat, et sancit leges illius; et quaedam de novo coetu Minorum futura praenuntiat = 724. Regreditur Franciscus cum suis

ad montem Subasium: quo priusquam perveniat, moratus in ripa Clitumni, eos adhortatur, ut Deum enixe precentur, quo notum facere ipsis dignetur, quaenam sibi vita ducenda sit.

Volvitur interea pallentis ad hostia Ditis
Francisci vox, sacra canens; atque assonat atris
Sedibus. Extemplo magno confusa tumultu
Tartara nigra fremunt: luctu Cocytus amaro
Turbidus increscit: Phlegeton torrentibus undis
Aestuat, ad piceumque ardent flammantia limum
Flumina: triste gemens ululat Styx, expavet, horret.
Ergo omnis trepidat vis illaetabilis Orci:
Regia succutitur diri tremefacta tyranni;
Ad quam mox Erebi monstra infelicia tendunt
Concursu rapido; collectisque undique turbis,
Complent terrificis fumantia tecta figuris.
Ipse autem umbrarum dux, atque immanis Averni,
Noctiferae in medio residet ferus arbiter aulae,
Sulphureoque ardens solio constrictus inhaeret.
Centum illi assurgunt flammanti e vertice, linguis
Sibila luctisonis lambentes ora cerastae.
Centum colla obeunt; centum horrida pectora circum
Errantes, circumque dati fera terga lacertis,
Oscula ad immitis tollunt capita alta tyranni.
Ebibit ore atro linguis spumantibus ille
Vipeream saniem; flammasque e naribus efflans,
Terrificam lustrat fumanti lampade noctem.
Stat facibus succensa manus, solia ignea circum,
Eumenidum fremebunda cohors; regisque parata
Semiferi imperio, nutus observat heriles.
Ille homines poscit culpas, et crimina vitae
Explorat, quaesitor atrox, et prodere cogit;
Quanta quis aethereâ vescens feliciter aurâ,
Incumbensque opibus magnis, admiserit olim.
Tum vero addictos aeternis luctibus, atro
Igne tumens, Phlegeton rapit ultro, ut saeva per aestus
Supplicia expendant, meritasque ex ordine poenas.
Nec tantum ille hominum genus insectatur et urget;
Consortes regni sed enim implacabilis odit,

Intentatque minas, cunctisque irascitur umbris.
Ergo ubi concursus trepidi, magnique tumultus
Accepit causas; desuetaque bella sub orbe
Aethereo indicique sibi, mundoque nocenti
Perdidicit; subitum rumorem expavit, hiansque
Terrifico ore silet: donec sub corde recepto
Igne, ferox noto simul ira recanduit aestu.
Dentibus inde atrum frendens (chaos attremit una,
Ignipotensque Erebus stridenti, ac desuper urgens
Acclinat sese nutanti pondere tellus)
Ingemit; atque undas flammarum e pectore vasto
Evomit, involvens rutila caligine noctem.
Increpuit tandem, dirarumque effera poscens
Agmina, terribili sic pertonat oris hiatu.
Ecquid vera meas jam tum pervenit ad aures
Fama, apud aetherei laetas modo luminis oras
Gentem hominum exortam, revehat quae saecula mundo
Aurea polluto? simul et mortalibus aegris
Praesenti auxilio veniat, nostrisque futura
Exitio regnis? Deus hoc quis dedecus umbris
Tartareis, quae fata canunt? quaeve astra minantur?
At si ita, quid, miserae, imbelles quid inertia dextras
Tela gravant? quidve ore faces, quid lampadas atris
Ferre juvat manibus? Quae tanta potentia, quae vis
Extinxit furialem animam, elisitque colubros,
Vestrarum robur, decus, atque insigne comarum?
Ergo hic o tandem performidatus Averno
Jampridem ingenti (nec stare ex agmine vestro
Ulla audet contra) dux, alta insignia mundo
Sustulit aethereo? jamque ordine signa phalanges
Clara sequuturae coëunt? statque aere coruscans
Armorum seges? et strictis micat aurea pubes
Ensibus? heu! nostris exsultabunda ruinis,
Posse audax jactat sese has popularier oras?
I praeceps, i, gens ignava, atque ingrue vastis
Agminibus: procul his avertere sedibus ingens

Excidium contende ferox : age , pectore segnes
Pelle moras: foecunda odiis corda excute diris :
Aethereum stygio praetexe Hyperiona fumo :
Bella cie, strue saeva acies, superosque lacesse .
Ne vero huc aude moliri victa regressum .
Efferus haec rabido strepit ore: ita concitus, atrum
In scelus agmen agit: monstrum avolat ocyus omne.
Tisiphone una haeret; quae postquam in terga colubros
Ex ore obstantes manibus rejecit obuncis ,
Incipit . O noctis pater implacabilis, o rex
Umbrarum , domitorque Erebi, mundique nocentis
Regnator; nostri fiducia quo tibi cessit
Roboris? An ne tuis haec olim dextera signis,
Cum tu sidereum bello novus aethera quassas
Civili princeps, summasque attollere ad arces
Contendis sedem, longe abfuit? aut nihil ultra
Mille nocendi artes, didici quas saga sub annis
Primaevis, jam posse putas ? Ne concipe tantum ,
Ne modo finge nefas animo . Mihi tota sororum
Uni plebs, agedum, cedat; penitusque quiescant
Pestes tartareae, et monstra exitialia cessent ;
Nil haec, nil equidem, diras nil posco sorores .
Hi crines comites operum : his ulciscar opacos
Sola deos: hominum dextra hac genus omne profunda
Sub Styge mox videas, commixtumque aethera Averno ;
Quando insuetum, ingens, quod tu mireris, et ipsae
Inventum stupeant geminae, invideantque sorores ,
Ordior ipsa nefas. Audi placabilis : edam
Vafra dolos. Habet aetherei plaga lucida mundi
Mille acies hominum, primaevis cauta sub annis
Quos ego non lacte, aut cereris, dulcisque lyaei
Munere , sed stygiis fovique, aluique venenis;
Mox et Lernaei sensim lita sanguine monstri
Corpora, vipereo docui consuescere victu.
Nec curâ absistens unquam, noctesque diesque,
Mollibam dociles mentes, et caeca nefandis

Corda profanabam dictis, tacitisque venenis;
Donec me, scelus omne animis hausere, magistrâ,
Omne nefas, omnes artes didicere nocendi.
Horum equidem è numero (novi quibus ira, quibusve
Invidiae livor, quibus aut odia aspera cordi)
Delectos sontes, corda immanissima, prudens
Excipiam; quos arte mea simulare docebo
Relligionis opus: tacito sed pectore fraudes
Qui norint struere, et fraternum abjungere amorem.
Exin supplicibus votis, animisque dolosis,
Gentis ad invisum ductorem protinus aureae,
Centuriis sacris, cuneisque recentibus ultro
Adsciscì orantes, stimulis accedere cogam
Vipereis: quo deinde malis sacra agmina turbent
Moribus; incestentque pias, scindantque catervas.
Haec dira. Insuetum scelus, atque immane tyrannus
Corde fovens hilari, tentâ mox accipit illam
Oscula ad atra manu, et propius complexus inhaesit:
Ilicet implexi per mutua terga colubri,
Insonuere atrum, et linguis micuere trisulcis.
Intulit inde ferox. O caeci robur Averni
Eximium, o superûm terror, nostraeque ruinae,
Eumeni, certa ultrix; si detur perdere gentem
Infensam, et victrix redeas, praedàque potita;
Mox haec sceptra cape, et solio hoc simul alta sedeto.
I velox, i; ne promissis defice tantis.
Non citius, radiis cum sol tepefecit arenas
Sidereis Libycas, densis niger imbribus auster,
Axe serenato, linquens de more Canopum,
Incubat Ausoniis, pennis rorantibus, agris;
Atque auras coeli superas conscendit Erinnys.
Ergo acri incoeptis animo feralibus instat;
Actaque Gorgoneis magnum secat aëra pennis:
Heu! tristem exercens, infelicemque volatum.
Nec vero immanem sine more aggressa laborem
Molitur; certâ sed enim de mente petitis

Auspiciis versat: primumque invisit alumnos
Laeta suos, laetis feralia munera portans.
His namque anguiferâ crines e fronte revulsos
Insinuat, tacite objectans: his comminus auram
Vipeream inspirat: sensim ad praecordia virus
His subdit, fraudum nempe irritamen ad artes
Acre adeo infandas: aliis mille effera corda
Mille dolis replet, et crudelibus instruit ausis.
Arrident laeti sontes, veteremque magistram
Agnoscunt; docilesque animis assueta capessunt
Pabula, tartareos ignes, flammasque rapaces.
  Talia per gentes pestis lethalis Averni
Passim Tisiphone dat monstra: ea prima malorum
Semina diffundens, regnis molitur egenis
Excidium, invisamque parat contundere gentem.
  At circum interea ductorem personat ingens
Turba Subasaeum; et lateri sese agmine denso
Agglomerant juvenum coetus, vitaeque recentis
Ultro desuetis adscisci cultibus orant,
Pectoraque objiciunt jussis, duroque labori.
At non sincerus, non castus suscitat omnes
Relligionis amor, non mens eadem omnibus ardet,
Mille adsunt ultro, quos illaetabile numen
Tisiphones agitat: corde insidiosa sub imo
Consilia hi tacite occultant, versantque dolosos
Ore sonos: responsa ferunt simulata rogati.
  Miratur dux ingentem juvenumque, senumque
Concursum: stupet audaces, vitaeque tenorem
Durum, insuetum, acrem optantes; ultroque labores,
Sors rerum quoscumque ferat, tolerare paratos.
At quamquam innumeros ductor bonus agmine sancto
Amovet (ignavos quippe hos mox conjicit: illos
Mentis obire dolo, atque infido pectore egenam
Militiam: tum centum alios, bis terque petita
Verba eadem, nec jam penitus sibi consona, produnt)
Non gentis tamen exiguas tenet ille cohortes;

Non solus deserta colit dux castra: sed ingens
Circumstat populus; nec jam virtutis egentes
Ductorem stipant acies, et signa coronant.
Ille infert sese medium: sociisque vocatis,
Et crebro in coetum, Patris de more, coactis,
Nunc bonus hortatu, jussis nunc lenibus instat;
Demulcetque rudes animos, et pectora fingit.
Tum ne qua incoeptae ventura incommoda vitae,
Neve iter horrescant durum virtutis ad aedes,
Multa illis memorat: neu jam monstrosa laborum
Agmina formident, monitis cavet; ardua monstrans
Praemia defessis palmae, optatamque quietem.
Praeterea angustos rerum denuntiat usus:
Praecinit et pugnas, durique horrentia martis
Praelia: nequicquam ignavos, sed viribus acres
Esse hostes, fraudum gnaros, bellique potentes,
Expertosque monet; nobis qui laeta deorum
Concilia invideant; coelo quique, arte dolosa,
Si qua hominum possint genus omne avertere summo
Contendant, captumque imo devolvere Averno.
Non tam sollicitam Massyla per avia pascens,
Imbellis, nec dum lunatâ fronte, juvenca
Dat matrem; horribilem fremitu, impastumque leonem
Si forte audierit; pavet illa; haec cornua pugnae
Aptat, et haud trepidans jam plagis objicit armos
Obnixos; gemitu proles exaggerat iras.
Interea clarum Francisci nomen ad astra
Attollit, perque ora virûm, perque arva, per urbes
Ingentes, pagosque breves, fama ardua jactat.
Nec vero Ausonios intra gemit anxia fines;
Appenninicolis nec tantum coetibus almum
Angusto canit ore ducem: sed concita pennis
Praepetibus, rutilas flaventis combibit undas
Laeta Tagi, extremos populos, atque ultima Calpes
Littora pervadens. At tu quoque, Gallia, nomen
Unde datum puero est, quamprimum agnoscis amatum;

Gallia, post Latias urbes quae proxima subdis
Colla jugo, monitisque sacris; et ad ardua cogis
Signa ducis, non parca, acies; age, nomine tanto
Insignis, jam laeta poli super astra, beatos,
Francisco ductore, aude sperare triumphos.
At pater ipse, animo secum una pressius alto
Incoeptae jam tum repetens exordia vitae,
Innumerasque videns late vigilare per orbem,
Se duce, centurias, et plenis ire suorum
Successus operum votis, nova pectore versat
Consilia: ut pater, Ausonias qui temperat arces,
Et septemgeminos moderans cum Tybride colles,
Fulminis igne sacro divini territat orbem;
Mox leges, ritusque pios, vitaeque futurae
Et cultum, et mores coeptos, munimine sacro
Firmet; eos ne longa dies, ne sera vetustas
Frangere, sive odii queat infestare venenis.
Ergo his, angustis de rebus habere quibuscum
Consilia, et curas partiri, acresque labores
Suerat, bissenos dictis affatur amicos.
O socii, non sorte meis, verum auspice nutu
Divûm olim juncti, fidissima pectora, votis;
Magna quidem (eja animos jam tum ad majora parate)
Pars rerum effecta, angusto cum limite vitam
Clausimus, et legum vinclis praecinximus arctis.
Quod superest, nostraeque reor (si qua exeat olim)
Auxilio veniet genti, nunc addimus unum.
Relligione sacros, magnum quoscunque per orbem
Aurea conventus hominum prudentia jungit,
Romulides nutu torquet pater optimus. Olli
Quisquis ab adverso insurgens, animoque superbus
Nequicquam paret; sed perfida signa, vocatis
Conciliis, tollens, dare confidentius audet
Ductorem sese, et sedes spondere beatas;
Ipse sua cum plebe ruat, quassante fragore
Desuper, horrenti cum tempestate, necesse est;

Nec fas ultra animo, aut spem sumptis ponere in armis.
Hinc noster ne jam tenues vanescat in auras
Effusus labor, et spe nos eludat inani,
Praestat opem magni patris implorare supremam;
Et cultum, legesque novas, vitaeque repertos
Nunc primum insuetae mores addicere sacro
Judicio: quos deinde ratos longum ire per aevum
Ipse velit, jubeatque coli, foveatque, rogemus.
Ergo aurora novos cum primum evexerit ortus
Crastina, adeste omnes; mecumque una ite frequentes;
Tendite iter pedibus; Romanas tendite ad arces.
Dixit: et ad notum montem sese ipse recepit;
Illum, ubi praerupto scruposus fornice, et atris
Ilicibus tectus specus, atque imperyius astris,
Saepe die, saepe et noctis nigrantibus umbris,
Caelicolûm affatu, et divina voce potiri
Assuetum fovet, et sanctos dat inire sopores.
Caetera plebs comitum (neque enim sub pectore
Degeneres agitat curas) diversa sub altis (et ipsa
Arboribus stabulat, duro contenta cubili.
Interea e summo divûm Pater altus Olympo
Lumina olivifero figens devexa Subaso,
Speluncam notis audit resonare querelis.
Tum circum spectans late agmina fusa Volucrum,
E numero sistit lectum sibi protinus unum,
Gnarum nempe operum, atque explendis ordine jussis;
(Quae Pater ipse imis supremo ex aethere terris
Deferri jubet, et figi mortalibus aegris)
Apprime assuetum: cui sic dehinc ore loquutus.
Fide puer, liquidum cui non praecludit inane
Usquam iter; astrigeros seu te juvet ire per orbes,
Nubila seu mavis, imasque invisere terras,
Sive minis sontes manes terrere necesse est;
Vade, age, scinde auras, praevertere cursibus euros.
Cum vero incessu Tarpeja rupe potitus,
Magnum adeo adspicies patrem, coetusque magistrum

Romani, mox illum altà per membra quiete
Perfusum, et regni jam tum, sedisque tuendae
Securum, alloquere, et dictis incesse severis.
Non ideo superûm Rex ipse, idemque Repertor,
Servatorque hominum sceptra aurea credidit olli;
Sidereique aditus custodem addixit Olympo,
Et vigilem jussit coelestia claustra tueri.
Quid struit? aut quid cunctatur? Quin adspicit aedis
Culmina sacra meae vastis casura ruinis?
Et jam lapsa forent, humeris ni pronus adactis,
Vir male notus adhuc, despectaque gentibus ultro
Ora ferens, torqueret onus, templumque levaret.
Tu modo finge domum labentem; heroaque subter,
Nempe laboranti similem, ac labentia tecta
Attollentem humeris: patris dehinc objice menti
Sopiti effictam molem: tantum hoc memor unum
Adde: heroa (aderit nam mox vestigia sacra
Amplectens, ac multa rogans) visum, effice magnus
Quamprimum agnoscat praesul, facilisque rogantis
Annuat optatis, magnisque indulgeat orsis.
Haec patri mandata feras, hic nuntius ibis.
Ille haec fatus erat: simul et bonus Aliger orbes,
Menstrua luna, tuos, auratis infima coeli
Claustra secat pennis; mox turbida nubila tranans,
Pronus carpit iter, liquidasque intermicat auras,
Donec piniferum caput, ac nigrantia densis
Ilicibus latera adspiciat Soractis amati;
Soractis, cui fumosis juga mille per alta
Arae in speluncis fulgent, spirantque Sabaeas,
Et Cilicum messes, patris de more vetusti
Cultoris, quondam latuit qui primus in illis.
Hic figens zephiris geminas sublimibus alas,
Atque humeris nitens Volucer pulcherrimus aequis,
Constitit: inde sacros oculis, animoque probatos
Praeteriens lucos, et te juga celsa tenentem,
Narnia, saxosi montis, cum fonte Velino

A tergo linquens, demisso tramite longum
Radit iter: volucrique fuga praevertitur undas,
Tybri, tuas: quaque auratas citus explicat alas,
Aura micat, servatque diu via clara nitorem.
Non secus ac si quando, polo decussa sereno,
Sidera nocte volant, longoque meantia tractu
Limitem agunt flammis, et multa luce coruscum.
At postquam excelsas Capitoli contigit arces,
Vidit lethaeo rorantem flumine Somnum,
Opportunum operis comitem, qui tecta subibat
Praesulis alta pii: nec dum secreta cubilis
Intrarat, stratis cum jam pater optimus aureis
Incubuit, multoque deo perfusus inhaesit.
Tum secum interpres coeli fidissimus inquit.
Non nihil effectum est: nostri stant fixa laboris
Principia: en agedum superest quod, rite sequamur.
  Nec plura effatus: solers mox evocat acris
Ingenii coelestem aciem, templique superbam
Egregii speciem effingit; sed culmina paulum
Deprimit, et casu nutantia tecta minaci
Invergit, limenque aedis, postesque nitentes
Molliter inclinat, jam jamque ruentibus aequat.
Parte alia praestantem animi, vultuque severum,
Non auro insignem, tyriaque in veste micantem,
Sed dura obtectum laena, reste ilia cinctum
Heroem format; formatumque ilicet aedis
Devexae subdit tectis, ac postibus altis.
Paret ovans magni jussis mox Alitis heros;
Intrepidusque manus, cervicem, humerosque ruinae
Supponit: totis obnixum viribus illum
Adspiceres, qualem praecelso vertice durum
Atlantem aethereos axes torquere putamus.
  Haec ubi divinâ coelestis nuntius arte
Perfecit, movet extemplo, lapsuque quieto
Ingens ducit opus; sopito machina sacrae
Vasta domus patri donec sistatur, et alto,

Insomnique animo penitus surrepat immago.
  At pius antistes, nutantis culmina templi
Devexa ut vidit; soliique excelsa supremi,
Cui datus haerebat custos, rectorque verendus,
Agnita ut effigies; exhorruit: aridaque olli
Ossa tremor quatit: et gelidus mox corpore toto
Proruptus sudor, frigentes eluit artus.
Jamque adeo tristes bis terque effundere voces
Pectore conatur: bis terque eludit hiantem
Vocis opus, frustraque auras pulmone receptat.
Vix tandem has tenui visus dare voce querelas.
  Proh dolor! unde nefas? sceleris fax unde profani?
Tempestas adytis unde haec immissa repente?
Excidium, o Superi, vos immanemque ruinam
Securi spectatis, et irae parcitis ultro?
O vos hic saltem, vos o succurrite, magni
Romulidae: prohibete nefas, prohibete ruinam
Infandam: nitentem humeris sub pondere vasto
Auxiliis heroa juvate, et adeste frequentes.
  Tum Volucer questus procedere longius atros
Praesulis haud passus, clamantem his occupat orsis.
  Parce metu: manet alta domus, sacra culmina templi
Stant immota loco: tristes dimitte querelas:
Non aedis monstrant, ut reris, talia casum:
Sed monitis te visa petunt: ea nuntia mentis
Adsunt divinae, vitaeque insueta futurae
Monstra tibi ostentant. Agedum nunc providus, omne
Et rerum specimen disce, ac mea corde sub imo
Conde memor dicta: haud equidem mortalia veni
Mortalis mandata ferens, sed nuntius adsto
Imperio magni Patris demissus Olympo.
Vidit ab aetherea divûm Sator optimus arce,
Quae scelerum facies, populos quam dira per omnes
Noxa hominum serpat, quam surgat decolor aetas:
Vidit, et objecit jam tum saepe ira videnti
Fulmina; saepe manus armarunt nimbus, et ignis.

Abstinuit poenis Genitor bonus, atra recondens
Fulmina; jacturamque hominum miseratus acerbam,
Sontibus ignovit, nec non se liquit inultum.
Nunc flagrans magno, et penitus devictus amore,
His visis, hac te perterret immagine: sed tu
Mitte hoc ex animo templum; curam illius omnem
Pone modo. Stat quippe ingens, augusta, columnis
Mille innixa aedes, saxoque extructa supremo,
Non arte, ingeniove hominum, non ficta labore,
Mortalique manu: at divûm Rex maximus altam,
Congerie ex hominum aggestâ, unanimique piorum
Effigie, molem ipse opifex eduxit in auras
Aethereas, soliumque ingens sibi fixit in arce:
Haec eadem, o pater (agnosce) haec tibi credita tantum:
Tu vigil huic olim datus, ac bonus arbiter unus.
Quin igitur prono nutantem respicis illam
Culmine? quin sacro evulsos e cardine postes,
Atriaque, et magno penetralia quassa fragore?
Sceptra ubi nunc, ubi serta jacent? ubi gloria magna
Et decor, et virtus, et lata potentia gentis?
Exuit ornatum coelestem; extabuit ingens
Robur; hiant acies, et raro milite fulgent.
Hanc instaurari jubet, hanc Pater ipse deorum
Mox refici. Quid jam struis, aut teris otia segnis?
Alta vides humeris torquentem heroa, manuque
Culmina: disce oculis; animo hunc memor (ardua versans
Consilia hic actutum aderit) modo conde sub imo.
Tu vero huic illum similem ora, habitumque, coloremque
Extemplo visum agnoscas, tecumque volentem
Adde operi comitem: nempe hic tua regna reponet;
Hic lingua, dextraque bonus tibi restituet rem.
Praeterea quae te supplex, humilisque rogabit,
Ne rere illius male viribus aequa; sed ultro
Mox indulge ausis, magnis pius annue votis:
Da rata sint quaecumque petet: da rite per annos
Perpetuos, natis posuit quae jussa, minores

Servent venturi, venturorumque nepotes.
  Sic fatus Volucer, densis se miscuit umbris,
Astra petens: nox unâ oculos, somnusque relinquunt
Praesulis. E stratis mox sese ille excitus altis,
Corripuit multâ gressus formidine quassus,
Atque amens animi, casuque exterritus atro.
Ut tandem ossa tremor gelidus titubantia liquit,
Et rediit membris vigor, et lux reddita menti;
Continuo geminas tollens ad sidera palmas,
Primaque liba ferens supplex, de more, supremis
Coelicolis, magnum sic Patrem in vota vocavit.
Summe Parens, genus unde deis, genus unde caducis
Terrigenis, en jussa, volens, animoque sequaci
Accipio, et facilis, meme quocumque vocarit
Imperium coeleste, sequar: tantum ore sereno
Adspice me, placidusque juves, et sidere nostris
Adsis o fausto coeptis, et visa secundes.
Tuque Ales, decus excelsi pulcherrime coeli;
Quo te cumque polo, quocumque sub orbe morantem
Sidus habet, vigilique hominum statione tuentem
Indignos casus, miserantemque aspera fata;
Dexter ades: vocique tuae parere parantem
Accipe me, laetusque fove, et rege numine certo.
  His pater orabat dictis, unàque ciebat
Auroram crebro, et tardos Hyperionis ortus
Saepe incusabat: neque enim, quae multa recursant,
Sollicitantque, urgentque animum, dant visa quietem.
Instat vi multâ spectandi cura labantis
Tecta aedis: menti sed prima insidit imago
Herois, roburque ingens, et vivida virtus.
Illum animo ardenti jam tum cupit; illius aegre
Adventum perfert serum; culpatque morantem.
  Interea Oceano surgens Aurora quadrigis
Purpureis invecta, polo, terrisque colorem
Spargebat roseum; cum nil jam nocte gravatus,
Nil somno effractus, Franciscus liquerat antrum:

Et simul in coetum, sociis de more vocatis,
Festinabat iter Tarpejae ad culmina rupis,
Conspectumque sacrum, divinique ora petebat
Patris Romulidae. Bissenum it passibus aequis
Olli turba ducum, et paribus comes excita curis.
Ventum erat ad limen sacri regale palati.
Extemplo simul introgressis, copia fandi
Larga data est: coram Franciscus praesule magno
Incipit, et supplex, humilique ita voce profatur.
O pater, o sanctae custos fidissime gentis,
Da facilem dictis animum, da pervia votis
Corda, precor, nostris; neve his spectentur ab annis
Quae ferimus: majora audax quam viribus aequet
Orsa animus, fateor, ciet: at tua maxima virtus,
Quicquid nos aegre gerimus, supplebit abunde.
Te penes imperium est, pater, inviolabile rerum
Sacrarum: tu divini servator honoris
Maximus: aethereae fidus tu janitor arci
Assistens: tu, conciliis quicumque vocatis
Rite hominum, attollens coelestia signa, magistrum,
Ductoremque ultro sese dat coetibus, ante
Auctorem imploret rerum, poscatque necesse est
Auxilium ille tuum; sanctas nec condere leges
Ulli fas, cultumve novum, aut indicere ritus
Relligione sacros, tua ni prius alta voluntas
Annuat, et positos certo munimine firmet.
Quocirca, o bone dux, pater o sanctissime, gentis
Incrementa tuae ne tu modo despice, quaeso;
Surgentemque recens foeturam adsciscere sacris
Coetibus haud pigeat: comites mihi (respice) juncti
Bisseni, gens fida animis, delectaque, magnae
Nil virtutis egens, totiusque inscia culpae.
Hos ego, meque tuis hodie, sobolemque (labores
Si qua olim nostros ventura sequatur) in annos
Perpetuos, subdo imperiis: age, maxime, magnos
Jam tum pande sinus, chlamydisque capacibus umbris

Conde: manus tibi enim, et fraternis coetibus ultro
En damus : alme, reos sacri nos accipe voti.
 Praeterea, o genitor (ne nubibus irrita vanis
Coepta haec objiciam, vulgo aut ludibria mittam)
Adspice nunc, tantâ quae fundamenta locarim
Sub mole, obdiderimque sacro quae robora vallo;
Quas turres urbi, quae propugnacula porro,
Moenia quae circum dederim; quove ordine leges
Ediderim genti venturae, urbisque colonis.
Quae rata sint da cuncta, pater; da numine firma
Esse tuo; da perpetuum currente per aevum
Gente olim nostra, vitam, legesque severas,
Quas ferimus, longaeva coli per saecula: neve
Se contra attollat livor, tu consule nobis.
 Haec heros: unâque aperit (nam veste latebant)
Ostenditque patri, demissa fronte, tabellas.
Ille datas bis terque oculis metitur adactis.
Nec toties vidisse satis: juvat usque morantem
Inspicere, atque animo rem volvere pressius omnem.
Ore sacro haec tandem contra sic rettulit orsus.
 O praestans animi juvenis, virtute coruscans!
O nova nescio quo lux igne exorta repente!
Quis deus ista tibi tam sancta oracula ab alto
Dettulit in terras? quae te ciet aura? quis ardor
Raptat? An Ales agit coeli pulcherrimus idem,
Qui me nocturnis visis petit, increpat, urget,
Divinisque onerat monitis, jussisque fatigat?
Ast utcumque ageris (nam te nonnullius implet
Vis superûm) quondam monumenta exscindere nulli
Fas haec mortali: quin nos ea pectore toto
Complexi accipimus, veneramurque haec tua vota.
Nec sine mente deûm, certo aut sine numine remur
Eveniant. Sed praemoneam te nunc sine tantum
Hoc unum: (ne sperne) olim monita ipsa juvabunt.
 Magna petis; quaque ire paras, via nullius ante hac
Trita jacet plantis: animo hinc, et fortibus ausis

Quantum ipse exsuperas, tanto maturius optat
Res nova consilium: meque alta impensius aequum est,
Principia, et rerum, metuentem, expendere finem.
Dic, age (linquo animi, libertatemque subactam
Sponte voluntatis: mitto consortia blandi
Pulsa tori: me tantum inopis sors aspera vitae
Sollicitat) qua fidis ope, aut quam mente secas spem?
Esto, olim duros cultus, atque horrida tentas
Insuetae, exoptasque audax incommoda vitae.
Sed tamen atra fames, saevaeque urentia brumae
Frigora num deerunt? aut sortis protinus expers
Tu tantum humanae, et naturae lege solutus?
Ecce etenim canis nivibus, gelidisque pruinis
Horret hyems: contra validis ecce aestuat aër
Ignibus: alternis vicibus pugnantia ducit
Tempora, perque novas semper novus exit ab ortu
Astrorum species Titan, nova lumina portans;
Queis nova temperies, alternaque tegmina semper
Ordine debentur, diversaque cura paratus.
Queis ergo auxiliis tantos solabere casus,
Si cultus, omnemque peni, victusque recusas
Usqueadeo curam; si rura, atque hospita tecta
Aspernare voles, cunctisque abjungere rebus?
Quare, agedum, nostros monitus ne temne: sed aut haec
Vota insueta preme; et si jam libet, ardua linque
Coepta: aut me patrio, sine, tantos more furores
Emollire animi; et qua tendas, mitius ipsis
Sternere iter pedibus: rebus meme, sine, egenis
Consulere, et medium vitae monstrare tenorem.
Adspice res inopum; duros metire labores:
Parce, olim ventura tibi quos deferet aetas,
Gnatis parce tuis: neque enim forte ardor habebit
Idem omnes; sed degeneres, trepidosque referri,
Sublabique retro, infractos formidine rerum,
Adspicies multos: et te dolor anget amarus.
Talibus instabat dictis, talesque ferebat

Antistes monitus. Nequicquam deficit ardor
Divinus juvenem, nequicquam pectore magno
Absistit virtus: atque ut pater ora repressit,
Ille haec mox contra placidis super intulit orsis.
Quam bene pro immenso supremam maximus orbe,
O pater, ipse geris, magnoque in pectore versas,
Tam reor esse pium, te parvam attingere curam
Pro me, reque mea. At si coeptae incommoda vitae
Exhorres, hominum nec rere laboribus illam
Tentandam, suadesque animo, pedibusque regressum;
Quid superûm Rex, atque idem bonus ipse Magister
Hanc docuit? fusus ne labor? num futilis auctor
Ipse operis primus? num mendax, aut vafer astu
Elusit comitum coetus, dum sedulus illis
Tradidit hanc, animoque pio servare jubebat?
Quod si illis ea vis, si tanta potentia cessit,
Nempe et adhuc rudibus, sanctaeque expertibus aurae;
Ut nova vel primi Regis praecepta subirent,
Et struere auderent teneris opera ardua dextris,
Mortales, nobisque pares, fatisque caduci;
Cur desperandum? cur non superabile nobis
Hoc coeptum? Heroas sed enim monumenta priorum
Sacra canunt illos, memorantque et numine plenos
Abdita multisonis cecinisse oracula linguis.
Esto: at rimosis quid dum vada salsa phaselis
Sulcabant, pisces ad littora sicca trahentes,
Solantesque udos tenui mercede labores?
An vero extinctus superûm levis ignis, et aurae
Sidereae liquidi flatus posuere: nec ultra
Corda hominum perflant? et habet jam sidera livor?
Cede, precor, cede; optatis, pater, annue nostris:
Ne turbare metu; vitae neve ardor egenae
Sollicitet vanâ sacrum formidine pectus:
Neve, quod haec rerum sors intentata, movere.
Numina quippe aderunt magna, auxilioque juvabunt.
Quorum haec imperio ferimus monumenta: nec ausis

Tantis deesse, pater, successus rere petitos.
Vidi equidem multos longo torpere veterno,
Et segnes sine honore diu, sine laude jacentes;
Quos tandem monitis gravibus, stimulisque pudoris
Excitos, fortuna manu, vultuque sereno
Sustulit, et claros praecelsa in sede locavit.
Adde quod haud animis desunt sua robora nostris:
Cerne meos annos; comitum simul adspice firmos,
Florentesque artus, et vivida corda meorum.
Ne, quaeso, his obstes: ne tu, pater optime, votis
Invideas: (brevis hora) mihi indulsisse juvabit.
  Haec tum reddiderat juvenis: pater ora tenebat
Obtutu defixa solo; responsaque dictis
Nulla dabat: tantum sed enim alte corde sub imo
Anxia nocturni repetebat visa soporis.
Haeret fixa animo procumbens machina templi;
Haerent divini coelestia jussa ministri:
Praecipue sed tecta aedis devexa ruentis
Ipse heros humeris attollens, multa recursat;
Omnia cui similem, vultumque, manusque, coloremque,
Horrentesque habitus, tritosque laboribus artus,
Ostentat juvenis se coram; ac vividus infert.
  Hic ergo antistes tandem sic voce loquutus:
Vincis (ait) vincis: quicquid petis (exue curam
Hanc animo) dabitur: coelestia jussa sequemur.
Nunc, o sancte poli vigil, interpresque deorum,
Nunc oculis tua dicta patent. Age, vera loquutum
Quis te, fide, neget? quis non oracula supplex
Tam certa accipiat? Coram nunc ecce tueri
Monstratum datur heroem; nec somnia fallunt.
Hic vir, hic (agnosco) certe hic; quem nocte sopora,
Aethereo somnus lenis mihi lapsus ab axe
Dettulit, ostenditque: animo persedit imago
Altius acta meo. Salve, o fortissime nostrae
Servator, columenque domus: salve, addite terris
Et decus, et sidus clarum, et spes certa salutis.

Ut te agnosco libens! ut te divina loquentem
Accepique animo, atque arrectis auribus hausi!
At non haec temere, aut certo sine numine divûm
Eveniunt: quippe astrigerâ Pater altus ab arce
Talia demittit. Video mox surgere gentem,
Rege novo, nova signa manu, novaque arma ferente,
Innumeram. Quam densae acies, quam laeta piorum
Heroum nostras (medii breve tempus) obibit
Turba aras! quam multus, io, concursus ad aedes
Mox sacras! quos nostra feret castissima foetus
Relligio! o posthac hominum quam crebra supremis
Agmina sese astris, et divûm coetibus addent!
Jam vocem aetherei, celeremque agnosco volatum
Alitis, et levos tonitrus, quos auribus hausi.
At tu, agedum, laetus cape dicta, et pectore serva
Nostra olim haec, nullos non constatura per annos.
Est mihi, non bello, non vi, non fraude, potestas,
Non quaesita manu, non armis parta: sed alto
Progenies aequaeva Patri moribunda reliquit,
Transcripsitque mihi; coelique immensa revisens
Atria, meme illa, nostrae tutamine sedis
Aeterno, jussit certa ditione potiri.
Non hac finitimas gentes, non extera regna
Impetimus: non magna cadunt quassa oppida: non hac
Caede tepent campi, spumantve cruore fluenta.
Pulsa adeo haud nostras pietas avertitur oras;
Hi crudele gerunt nihil, aut immane penates:
Sed coeli monstrare aditus, et pandere suerunt
Flammantis limen, quâ sidera laeta revisat
Errabunda hominum gens, et potiatur Olympo.
Mollibus inde pias gentes tractamus habenis,
Et monitus, legesque damus, de more paterno.
At vero indomitas, et quae pia jussa rebelli
Detrectant, ritusque sacros cervice recusant,
Fulmineo afflatu divini suevimus ignis
Impetere, et flammis ultricibus urere; donec

Imperii juga ferre sacri, et mansuescere discant.
Hi mores nobis, haec arma: his castra movemus
Praesidiis: haec prima tuis accommoda rebus,
Et reor, et tantus labor expetit. Ergo, age, primum
Teque, tuosque omnes olim quoscumque nepotes
Sera aetas feret, haec mea dextera, numine certo
Defensos dabit, et magna inter praemia ducet.
Tum vero, ne cassa animi pia vota severi,
Et labor iste tuus vacuas effusus in auras
Te fallant, tristemque pudor te vulneret acer;
Haec monita, has leges, haec jussa, haec denique mo-
Nunc primum tentata tibi discrimina, et olim (rum
Militibus servanda tuis, gentique futurae,
Numine firmamus nostro; et sacra robora circum
Ponimus; excubias, et propugnacula tantis
Moenibus alta damus, fossisque incingimus urbem.
Quin (majora audi) se ne qua audacia contra
Attollens, dictis nostris insultet, et amens
Munimenta atro nixu convellere tentet,
Consulimus; tonitrusque sacros, et fulminis ictus
Divini objicimus contra; geminosque vocamus
Coelicolas, curae quibus hos servare penates,
Et nostras poenis firmare ultricibus iras.
Haec tela, hos ictus, quicumque procacibus ausis
Legibus insultare tuis, et robora nostri
Aut quatere alta manu, aut rescindere morsibus atris
Tentarit nutus, spem posse evadere ponat.
Hac vice perfecta sermonum, heroas, opimis
Jam votis adeo laetos, pater optimus ultro
Carmine divino ter lustrat, et indice sacro:
Illi habitu accincti, grato dant ore salutem.
Jamque una egressi tectis fulgentibus omnes,
Ardentes ibant animis; atque inter euntes
Franciscus laeto medius sese ore ferebat:
Virtutumque acuens stimulis sub pectore vires,
Mente operis tacitâ spes, eventusque futuri

Versabat: tum fatidicâ mulcebat amicos
Voce, atque ex animis curas pellebat inanes.
Qualis glandiferae ramos philomela per altos
Ilicis, eductos foetus, nidoque repulsos
Trajicit; ipsa brevi volitat dux praevia tractu:
Saepe redit, tergoque premit, segnesque fatigat;
Nunc longe insidit, simulatâque eminus irâ,
Provocat increpitans alis, prolusisque canoris:
Talem bissenis ductorem providus heros
Dat sociis sese, et variis sermonibus instans,
Fallit iter longum; donec te, candide, puro
Fonte sacrum, Clitumne, caput sub luminis oras
Tollentem adspexit, viridisque in margine ripae
Procubuit; comitesque unâ defessa quieti
Membra dedere brevi, et properatae corpora curae.
  Tum dux(arrectis circum adstitit auribus omnis
Mox pubes) stans in medio, sic vocibus infit.
  En socii (non alta hominum sors improba miscet
Consilia, aut temere rerum dea versat habenas)
Nostra suus successus habet modo vota: laboris
Ne pigeat, quaeso: placido coelestis eunt res
Numinis afflatu. Nobis haec munera, divis
Quis neget auspicibus data? Flectere praesulis ullo
Pectora num affatu quondam, aut mollire precando
Nostrae opis, atque animum dictis mulcere verendi
Patris erat? Cúr ille viros nos omnium egenos,
Virtute exiguos, non dedignatus amico
Reppulit affatu, non spe delusit inani?
  At vero optatis rebus, plenoque petitos
Voti successu, pietas quae sancta reposcat
Dona olim, jam tum nos dissimulare, nefandum.
  Ergo agedum, o pubes (animis defendere quando
Turpem ignominiam, crimenque avertere certum est)
Dicamus superis, meritos dicamus honores:
Votaque solvamus jam nunc pro munere tanto, (unus
Quod ferimus. Posthac studium hoc solum, hic labor

Nos premat assidue : nostris ea prima recurset
Cura animis : aliae , quas sors feret aspera rerum,
Hanc dominam agnoscant, cessurae protinus ultro,
Illa gravi nutu cum rite facessere coget.
Una sed huic tantum par pene, atque aemula surgens,
Me premit, atque acres stimulos sub pectore versat
Ancipiti, et mentem nunc huc, nunc dividit illuc:
Non secus ac subitis male provida fluctibus alnus
Undisono deprensa vado , quassante fragore
Ventorum , icta sonat , spoliataque remige nutat.
Quocirca quae dicam animis, et mentibus aequis
Accipite : haec olim nostrae opportuna saluti.
  Rex divûm , aethereo proles aequaeva Parenti ,
Dum fragiles animae nexus , et membra caducus
Languida ferret adhuc, et nostras carperet auras;
Non stirpe insignes , non claros urbibus altis,
Sed vada fluctisoni circum piscosa vagantes
Aequoris , intentosque rudes aptare phaselos,
Retiaque , et laceros pariter nexare rudentes ,
Et durae expertos fortunae , acrique labori
Assuetos comites delegit ; magna quibuscum
Consilia , et curas impartiretur amaras ;
Quosque, inter casus , interque pericula lethi
Horrida terrifici, secum unâ ducere posset. (ster
  Hos vero, quamquam Rex idem, hominumque Magi-
Jam tum ultro ad patrii regna alta vocarat Olympi,
Aurea pollicitus solia , aurea tecta , domosque
Auratas , non continuo fortuna sequuta est
Laeta : sed insueto quamprimum tramite callis
Scruposus , durusque adeo sese obtulit illis
Obvius . Ingressos heroas , iterque malignum
Tentantes primos , tristis penuria rerum
Protinus angustis ultro est complexa lacertis :
Cui labor , infensus comes , unâ junxit inhaerens
Confestim sese : improvisoque , agmine denso ,
Curarum excitae circum strepuere catervae .

Primum namque suis ipse objectavit amicis
Rex bonus immites, formidandosque labores;
Et tentare ultro, atque animo tolerare volenti
Jussit. An haec Regis non dura, atque aspera vox est?
Ite modo, o socii; via longa est; ite frequentes:
Ite, supervacuas, si quae sunt, ponite laenas,
Exuite, et binos posthac horrescite amictus,
Unius obtentu sat erit velaminis, artus
(Vel dum horret Chiron, et tento semifer arcu,
Dirigit Aemonias nervo stridente sagittas)
Si tantum incaleant. Ite, alta palatia regum
Vos saepe ingressos, positis non ordine mensis,
Non ostro excipient famuli, thalamisque superbis;
Sed mox praesidibus saevis, torvisque tyrannis
Sistent ceu sontes, eversoresque dolosos
Regnorum, pacisque hostes, divûmque profanos.
Quin etiam adjiciens, ait: Ite, occurrite magnis
Regibus, audaci sic ore monete potentes.
Discite justitiam, sanctosque agnoscite cultus:
Semiferis ne vos aras, neve aurea fictis
Ponite templa deis. Etenim quid saxa, quid aurum,
Quidve ebur, aut lignum meruit? Sic thuris honore,
Cum prece, cumque piis colitis muta ignibus? O gens
Mentis inops, rerum Auctorem, Dominumque potentem
Aetheris avertens, monstra horrida thure vaporas?
Ah! saltem viva, ac spirantia pectora, fusis,
Non saxa, o miseri, precibus quateretis, et aera:
Crimen erat levius; nec vos tam dira manerent
Supplicia: immanes jam nunc exasperat hydros
Tisiphone, et poenis vos olim urgebit amaris.
Haec, et plura suis quondam mandavit alumnis
Aethereus Rex, legatos dum destinat illos;
Tempora qui ramis compti flaventis olivae,
Munera felicis portent coelestia pacis
Immanem ad gentem, et populos sine lege superbos;
Ignarosque viae, ritus, cultumque piorum

Coelicolûm doceant, ignotaque numina pandant.
Jam vero, o socii, tanti monumenta Magistri
An prodesse queant nobis, et commoda nostris
Incoeptis quondam veniant, an inutilis usus,
Explorare adeo est opus: rem scire necesse. (mum
Quare, agite, hic magnum Patrem, Dominumque supre-
Supplicibus donis, precibusque, animisque rogemus
Edoceat, praemonstret iter, callemque recludat,
Qua nos ire velit; quonam vocet, aut quibus olim
Addici jubeat studiis; quas volvere moles.
Praecipue vero discendum est, jussane, quae tunc
Coelestis Rex ipse dabat, monitusque severi
Nos peterent; nos ne illa eadem via dura maneret;
Et pariter nobis, qui nunc exsurgimus, ille
Monstraret, caneretque acres, serosque labores:
Sive per umbrosos nos frondea ponere lucos
Tecta, atque horrificos malit celebrare recessus,
Exustumque solum, et sitientes quaerere terras;
Magna ubi perpetuis placemus numina votis,
Orantes nobis veniam, et mortalibus aegris. (illuc
Haec me agit, haec dubium nunc huc, nunc acribus
Cura animum pellit stimulis, atque urget utroque.
Ergo his compertis, quo nos coelestia ducant
Numina, utra ambiguis potior sententia rebus,
Utiliorque animis uter alternantibus olim
Sit labor, omnino par est, nos rite doceri.
Quo circa aërei repetamus nota Subasi
Antra, brevi quem vos cursu distare videtis.
Nona (et adhuc Phoebi primo sub rore recentes
Enituntur equi) nos hora Subaside terrâ
Sistet: ibi assuetis poscemus numina votis.
Nec deerunt tantis divina oracula rebus;
Certa neque aethereus Genitor responsa negabit.
Fidite, signa dabit; neu spes amittite vestras:
Continuo laevâ tonitrus de parte coruscans
Fulgebit, qui pandat iter, qui limite monstret

Sidereo, quâ nos coelestia jussa sequamur.
  Talia divinis memorat dum vocibus heros,
Demulcetque animos sociorum, et pectora firmat;
Audiit arrecta christallinus aure sub undis
Clitumnus gelidis, niveo qui flumine tauros,
Et pulchros perfundit agros, pulcherrimus ipse;
Audiit, et dictis fundo mox dulce sub imo
Gurgitis arridens, crepituque, et murmure sacro
Plausit, et arcanum resonans, immugiit antro.
Muscosisque unâ ex adytis, per mutua nexis
Excitae manibus, juxta mox Najades adstant;
Alphoque, Crinoque, Rithaeaque, Dixameneque,
Nodosos vinctae crines sub retibus aureis;
Leucoieque, Geloque, Nisiuaque, Callianassa;
Amphinome, Meliteque humeros, viridesque lacertos
Nudae ambae, simul ambae acri certare natatu
Assuetae, saepe ambigua desistere palma;
Garrulaque Ismene, formosaque Liliopeia;
Atque Aegle, atque Erate, flava illa, haec caerula crine;
Inde Thoe, Dorisque, caput gravis utraque sertis;
Calliloge, Actaeeque, et Lathmia pulchra, Dianae
Aversata choros, auro, pictisque cothurnis
Omnes evinctae suras, genuum tenus omnes
Collectae vestes auro nodoque fluentes.
Tum pedibus micuere leves, flexusque retortos
Implicuere simul, laetasque iniere choreas:
Caeruleique sacris vitreo sub gurgite ovantis
Continuo oraclis assultavere parentis.
  Discessum interea moliti heroes, amoeni
Fontis, et herbosi linquebant fluminis oram:
Sectantur quos pone secundo Najades amni,
Et pronâ lapsae gratantur euntibus undâ,
Exposcuntque abitum felicem, et terga salutant.
  Olli nequicquam segnes, pernicibus omne
Corripiunt plantis spatium, Nymphasque relinquunt.
Nec mora longa, tenent flavi latera alta Subasi:
Et mox diducti notis conduntur in antris.

FRANCISCI MAURI

HISPELLATIS MINORITAE

FRANCISCIADOS

LIBER VIII.

ARGUMENTUM

Gratulatur monti Subaso futuram celebritatem ob decus illi a Francisco inlatum = 1 = 30. *Funestissima lues tunc temporis incumbit Italis terris, quae strages edit innumeras* = 142. *Quare narraturus Poëta, quomodo Deus nefandum illud exitium ab Italis oris averterit, prius describit speluncam in Saxo Rubro sitam ad occidentem Subasi, divis Aligeris dicatam; ubi sanctissimus vir, vates Panthiades degebat, quem Subasides omnes trepidis in rebus oracula poscebant* = 209. *Deinde quum matres Subasides, suppliciter tristes, illuc venissent, vates, qui Numen placare precibus studebat, laetum se illis praebet; et narrat mirabile visum, quo Patrem omnipotentem audierat, miserantem hominum calamitates, et exorari cupientem; Filium autem ejus unigenam illi pro Latio supplicantem cum omnibus Coelitibus, et praecipue cum Matre sanctissima: quibus precibus aeternus Genitor adnuit* = 295. *Pergit vates ea narrare, quae sibi visa, et audita sunt: ut Mater Virgo a divino Filio provinciam susceperit tartareα mon-*

stra averruncandi: ut oret pro illis Franciscus, futurus brevi ob sanctitatem, et cultum insignis: ut ducenda sit matribus pompa solemnis ad Virginis aedem; at prius efformanda texta imago Deiparae, et aliis insuper figuris exornanda = 4.3. *Propter subitum vatis discessum suspensis matronis, et diversa volventibus, una earum animos firmat. Conferunt illae quae ad vestem acu picturandam requirantur: duodecim virgines eliguntur ad opus, quibus praeest longaeva Eustorge. Deinde describitur hoc opus, arte, et materia praetiosissimum; quo peracto, pompa ducitur, et Virgo a matribus oratur* = 565. *Interea Franciscus in antro Subasaeo conditus, et Numinis exposcens responsa, audit a coelesti Aligero, sibi non sepositos recessus petendos, sed per agros, vicos, et oppida, divina mandata deferenda: docet haec jussa socios bissenos, quorum cohors in sex partes diducta, sed eodem acta ardore, disjectas regiones perlustrat, ut virtutis iter populis demonstret, et verba nunciet salutis* = 663. *Adlecto sibi comite Leone, qui tantum in aviis locis degebat, Franciscus etiam proficiscens, contendit in Hetruriam: pervenit Arretium Kal. Maji, die natali DD. Philippi, et Iacobi Apostolorum: ingreditur majus templum, in quo annua vota solemnia solvebantur; et, peractis sacris, adscendit suggestum; susceptumque munus instaurandi mores incipiens, edocet quam prave homines ob terrena bona, tot, tantisque sese laboribus, periculisque objiciant; coelestia autem, ad quae nati sunt, perverse despiciant: hortatur, ut, relictis vitiis, virtutis amore inflammentur, quae nos una efficit beatos.*

Tu quoque magnanimo tellus generosa Subasis;
Si nosses tunc quantus erat mox ille futurus,
Et tibi quas laudes, quantosque parabat honores;
Laeta duci, laetisque animis gratata reverso,
Dulcisonos passim cantus, thiasosque dedisses:
Nec sacris pia thura focis, nec adorea deessent
Liba aris, laticumque sapor: nec postibus altis
Florea templorum, Peneaque serta negasses.
Sed jam solve animo, tristemque, age, pectore cu-
Pelle; neque offensae, tacitaeque injuria laudis (ram
Te moveat: nutu sic rem sortitus Olympi
Rex erat aetherei: nam te meliora sub annis
Venturis (nec longe aberant) jam fata manebant.
Quippe erat ut quondam ductor, maturior aevo
Cum foret, Hetrusci linquens capita ardua saxi,
Descendensque gravis summo de vertice montis,
Et spoliis humeros inimicae stragis onustus
(Non secus atque olim, bellis jam marte secundo
Pugnatis, seu dum ipsa Getas, Parthosque fugaces,
Seu dum Arabum populos, et odoriferos Nabatheos
Insequeris, dextrâque potens contendis ad Indos,
Roma, tuos patres spectabas laeta reversos)
Felices patriae, notasque reviseret aedes;
Inferretque tibi decora immortalia, famâ
Queis te olim insignem, summis attolleret astris:
Tuque adeo ex illo, pater o simul alme Subase,
Supra Idam, et Rhodopen, Pindumque, et Caucason
Fama effulgeres; tantique insignis alumni (altum,
Nomine, ventosos tractus, et vertice nubes
Exsuperans, flavum caput alta ad sidera ferres.
Interea Ausoniae (seu dissona semina rerum
Excierant acres naturae ad praelia vires,
Seu stygiis superum spumis infecerat orbem
Tisiphone, seu perjuro cum sanguine poenas
Sic dare terrigenas divûm Rex ipse jubebat)

Effera tempestas fines invaserat omnes:
Et late inserpens, corruptis undique coeli
Limitibus, funesta lues, et lethifer aër
Gentibus una aegris passim incubuere repente.
Jamque urbes altas, humiles jam livida pagos,
Ruraque, et incultos campos, et sicubi densos
Pastorum saltus inter, manus horrida suerat,
Obsedit tabes: crudelis saevit ubique
Iam vis dira mali, facibusque exaestuat atris.
Linquit ubique animas dulces plebs aegra, trahitque
Corpora lapsa gemens: nec ruris amoena, nec umbrae
Altorum prosunt nemorum, tacitive recessus
Trstibus auxilio subeunt. Sude terga juvencûm
Dura premens validâ, stivaeque innixus arator,
Inter opus subito, tabo correptus inerti,
Occidit, et longos incestat funere sulcos:
Saepe greges mediis, armentaque buccera, pratis
Pastores raptâ linquunt cum luce cadentes.

Ecce autem sine more lares, et moenia cives
Alta catervatim fugiunt: non rura petentes,
Non virides campos, nemorum aut genialia tempe;
At deserta locorum, invisaque lustra requirunt.
Hi cava montanis sub rupibus antra, ferarum
More, ineunt: hi saxosi capita aspera montis
Obsedere: alii convalles strata per imas
Corpora subjiciunt astris; nudoque sub axe,
Rore hument, ventis pulsantur, et imbre madescunt:
Nec vero effugiunt duri miserabile fati
Exitium: nusquam non plurima mortis imago,
Nusquam non teter, nusquam non tabidus aër.
Laetitiae primum blandae, ludique saluti
Esse adeo visi, fuerantque; at protinus idem
Exitio subeunt: quantoque impensius aegris
Indulgent animis, genioque, et corpora curis
Quo magis aegra fovent blandis, hoc acrius angit,
Corrumpitque lues caeco praecordia tabo.

Inde ubi pernicies morbi sub corde resedit
Altius acta, gravis pectus quatit halitus aegrum;
Tum superaccensam faciem rubor igneus urit:
Igne ardent oculi: linguam tumor asperat horrens:
Quassa micant tremulis singultibus ilia: tetri
Naribus illuvies it foeda per ora cruoris.
Adspiceres papulis stellantia corpora nigris;
Sed moritura brevi, et jam tum pallentia morte
Vicinâ, insequitur sudoris frigidus humor.
Hec tum prima mali, simul et communia morbi
Lethiferi indicia. At causas ediscere longum,
Enarrare grave est: et non tamen altius omnes
Abstrusae latuere locis, penitusve repostae
Effugere oculos; numero comprendere sed fas
Quam multas, certoque datur cognoscere visu.
An non lethiferis spirantes aestibus austri
Ingenitis vulgo subdunt incendia fibris?
Aridaque immissis torrent praecordia flammis?
Quin etiam (horrendum visu!) sine more per agros
Strata, per umbrosos saltus, perque avia passim,
Corpora foeda leves vitiant poedoribus auras.
Fama quoque est (stygiis qua non lethalior undis
Extulerat caput ulla lues) fontesque, lacusque,
Vitreaque, et saxis manantia flumina vivis,
Perque agros late, vallesque meantia, tabo
Nescio quo immisso puris mox desuper undis,
Pocula vipereis temerata dedisse venenis.
Quid, quod saepe animâ luctante in limine vitae
Extremo, dum quis morientia lumina figit
Corpore in alterius, praecordia ad intima labem
Subdit foeda acies, atque ossibus implicat ignem?
Hinc etiam infectos rabies (miserabile visu!)
Et caecae exagitant furiae, mentemque phrenesis
Dira ciet; qua saepe manus sibi mordicus ipsi
Divulsas, inter duros trivere molares.
Heu! male tum quisquam servitum accesserit aegro.

Ergo absunt matres longe, natique, patresque;
Longe frater abest; tanto haud se credit amicus
Exitio: nec erat qua sese credere vellet
Spes ulla auxiliis, spes ulla salutis: oborta
Undique enim dirae nigra caligine mortis
Obtecti, avertuntur opem, avertuntur et auras
Vitales; luctuque atro, gemituque fatiscunt.
Quid tum Phillyridae, quid rere Machaonis artes
Posse, aut dictamum, panaceamve? Acrius ipsis
Nimirum officiunt primis: frustraque petuntur
Montibus ex altis, aut imis vallibus herbae.
  Ergo adeo infaustae Romana per oppida gentes,
Quantaecumque atris superant jam mortibus, acrem
Exercent gemitum, et tristes sua funera lugent.
Desunt qui tumulos ponant, quique ossibus urnas
Collectis statuant, et carmine nomina signent.
Corpora vix terrae infodiunt; vix aggere pulvis
Additur exiguo circum; vix ultima dicunt
Verba: sed, heu! passim quam multa sub aetheris orâ
Nuda jacent. Quis vulgus inops, heu! funere donet?
Aut saltem quis humo tegat, et de more recondat?
Horrent usqueadeo viduatae civibus urbes:
Horrent templa deûm, squallentque sine ignibus arae:
Desertaeque viae, fora, compita, tecta silescunt.
Squallet ager: sata nulla virent: genialia torpent
Rura: silent pagi: pagorum exesa per agros
Armamenta jacent: operum quoque torpet agrestum
Cura, laborque gravis: passimque armenta, gregesque,
Tondentes campos, nullo custode vagantur.
  Praecipue vero deserta, Subase, colonis
Arva tua abductis squallent, horretque sub alto
Vertice oliviferum latus: it Tritonia virgo
Humentes dejecta oculos; collesque relictos,
Marcentesque oleas, nec jam de more comantes,
Luget, et indomitos effundit pectore questus.
  Sed jam laeta dies aderat mortalibus aegris,

Qua Genitor divûm, et magni Regnator Olympi
Exitium infandum, atque immania funera ab alto
Tandem hominum miserans, crudelem averteret oris
Jam cladem Ausoniae, et poenas compesceret atras.
Quis vero hanc veniam coelo deduxerit alto,
Et Patris ultrices magni placaverit iras,
Dicite, Coelicolae (non poscimus extera vobis)
Dicite: res manet: exiguo sed murmure quondam
Nos docet, et famae tenui ciet aura volatu.
Stat latere in medio flavi praerupta Subasi
Rupe silex altâ, devexi lumina Phoebi
Ignea prospectans, subterque patentibus arvis
Fronte minans celsâ, gressuque haud trita frequenti.
Huic veteres saxo jam primis nomen ab annis
Indigenae fecere Rubro, servantque minores.
Hic spelunca fuit tum dorso subdita montis;
Ora aditus cui caeca, altoque haud pervia Phoebo,
Sed tantum occidui sero lustrata rubore.
Ante fores modicas antri jacet area parvi
Vestibuli; quam sublustris, tremulisque coruscans
Scena umbris, circum ilicibus frondentibus ambit.
Non strepit hic aër; non turbine concitus atro
Miscetur; non insurgunt ad praelia Cauri.
Quale nemus crescit, dum quis geniale fluenti
Excoluit littus, seu collem implevit amoenum
Arboribus laetis; laurum Parnassida primam
Figens, tum Paphias myrtos, nigramque cupressum,
Nec non auricomas lauros, tua robora, Mede,
Per longos hederas dans tandem inserpere truncos:
Talia protentis, pariterque hinc inde reductis
Fert humeris antro Saxum tutamina Rubrum;
Et circum arboribus laeto simul ordine junctis,
Vestibulum obnubit sacrum genialibus umbris.
Ergo hic non sedes dirarum foeda volucrum;
Non immunda feris statio, catulisque ferarum;
Non gemit informis ferali carmine bubo;

Non quicquam obscenum, nil denique trux, nihil atrum:
Sed tantum aetherei plausus, sacrique canores
Assultant circum; et dulces sub frondibus alte
Arboreis resonant voces, et carmina divûm.
Quippe hic aligeris coeli (si credere dictis
Agrestum fas est) choreis gratissima sedes:
Nam credunt sese alarum, narrantque per auras
Et vidisse umbras, celeresque audisse volatus.
Ex illo indigenae saxum terroribus, et jam
Relligione sacrum, sese expavisse fatentur.
Quo vero haec tandem, cui rara, insuetaque divûm
Munera, cui mitis laeta indulgentia coeli,
Ingeniumque loci placidum, rupisque benigna
Stat facies? Nempe id non tu, fortuna, procaci
Das nutu; aut temere alta suo sine sidere moles
Exsurgit: sed Rex superûm bonus ipse colono
Venturo quondam sub rupe paraverat antrum;
Panthiadae vatis nimirum, in sede quieta,
Hospitium felix. Ergo insons, labis et expers
Ille, dies agit hic, vitioque excelsior omni,
Exemptusque animum fatis, rebusque caducis,
Spemque, metumque domat; curisque e pectore magno
Impuris longe ejectis, mens ignea tutâ
Arce sedet, verum cernens, atque otia captans:
Qualia, mox primâ nascentis origine mundi,
Aurea gens nemoris carpsit (brevis hora!) sub umbra
Auricomi stabulans, et adhuc ignara malorum.
Denique in ambiguis, hic rite Subasides omnes
Concursu gentes poscunt responsa frequenti:
Ille canens, trepidis divina oracula pandit.
At vero Ausonias pestis dum cladibus oras
Foeda comest, sparsisque furens, et hiantibus hydris
Tisiphone infelix agit atra per oppida morbos,
Infandosque obitus, et funera miscet ubique;
Panthiades, sacri custos sanctissimus antri,
Alta tenens summae, pacataque culmina rupis,

Nunc prece, nunc tristi gemitu, lacrymisque profusis
Compellat, crebrisque vocat pia numina votis:
Tentat et ultrices detur mollire precando
Si qua iras superum, veniamque exposcere terris.
Ad quem suppliciter de more, Subasides urbe
Effusae properant matres; ac tristia palmis
Pectora tundentes, ululatuque aethera diro
Complentes, scandunt flavum longo ordine montem.
Jamque aderant, jamque adstabant radicibus imis
Rupis faticanae: quibus alto e vertice saxi,
Divinus sacro vates excitus ab antro,
Continuo laetum dat sese, ac talibus infit.
  Parcite moerentes luctu, jam parcite, matres.
Ulta deos, spretasque aras satis ulta deorum,
Nimirum funesta lues: jam prorsus ubique
Supplicii exhaustum satis est: satis ora superque
Ausonis acta malis, poenasque expendit acerbas.
  Nunc Pater omnipotens(audivi, his auribus hausi)
Despiciens terras mulctatas cladibus atris,
Atque animo miserans viduatas civibus urbes,
Haec secum ipse dolens, alto sub corde loquutus.
O regio infausta, unquam ne eripiere nefandis
Casibus? o nimium diris exercita fatis,
Totque malis adeo vexata, tot excita poenis,
Te ne decet sperare manu jam posse levari
Humana? dabitur ne tibi has evadere clades
Mortali auxilio? an superûm magis aethere ab alto
Fessa ciebis opem; lachrymisque, humilique precatu,
Rebus in afflictis, divos pulsabis ad aras?
O vos, Coelicolae, o tandem miseresce labantis,
Heus, Latii, nostrorum aliquis: tutare, vademque
Te mihi dede volens, et fulmina saeva reponam.
  Sic breviter secum Genitor: cui Filius ultro
Adstitit, et contra haec non importuna Parenti.
  O Genitor (mitto innumeros, tua robora, coetus
Alituum; adscitosque astris de gente colonos

Mortali, et superûm donatos sedibus altis)
En mea (cui nostri proceres, cui sidera parent,
Maxima cui late solido de marmore templa
Mille gerit tellus, cui sustinet aurea mille;
Cujus et ingenti de nomine, sacra colentes
Innumeri delubra chori, simul ordine festos
Instituere dies, cumulantque altaria donis)
Mater adest. Ecquid tutela potentior usquam est?
Hanc metuunt tristes regni illaetabilis umbrae:
Hanc, dum saevit hyems, dum fluctibus aequora canent,
Dum cava discerpunt obnixi nubila venti,
Audit, et aequato sternit freta marmore Nereus;
Undarumque minas frangit, tumidasque procellas.
Scilicet haud potis haec tantis obstare ruinis?
Non haec Ausonias valide tutabitur oras?
Praeterea, oranti quem tu, Pater, annuis olim
Saepe mihi, monstràsque aeterna mente futurum;
Quemque adeo similem nostra haec mihi signa, parem-
Dum proceres dictis equidem solabar amicis (que,
Nostros, venturum promisi saepius ultro:
En vigil arcano, noctesque diesque, sub antro,
Indulget gemitu; fletu large irrigat ora;
Multa orans divos, onerans multâ aethera votis
Supplicibus, precibusque piis; avertere si quâ
Finibus Ausoniis dirae contagia pestis,
Irarumque aestus valeat lenire tuarum.
Da, Genitor, da quod petit hic: da protinus, optat
Quod mea chara Parens: da quod meruisse lacertos
Hos tunc ipse dabas, cum me altus ad aethera malus
Conspectum populis tulit, atque invexit Olympo.
Filius haec: contra Genitor (cui totus inhaerens,
Mox totum sese cum tota immiscuit aura,
Osculaque alta ferens) alto sic intulit ore.
Nate, quid hoc precibus tantis onerare necesse est?
An ne quod ipse petis, non tu praestare roganti,
Nate, queas? Majora potes quam quae exigis: aut quid,

Quod nequeas, usquam est? Tibi enim, tibi maximus ae-
Paret ovans: cumque ingenti te sidera mundo (ther
Auctorem, dominumque suum famulantia norunt.
Quare, agedum, seu te Genitrix, Reginaque divûm
Inclyta, ductoris seu jam spectanda futuri
Aurea signa movent; modo, Nate, petentibus illis
Da veniam, indulge, da: sint rata munera faxo
Per te equidem, quaecumque hominum gens aegra ca-
Haec fatus: tunc excipiens, sic Filius almam (pessat.
Compellat Matrem, atque his vocibus excitat ultro.
O Genitrix, agedum (quandò haec te cura reposcit)
Tu gentes quascumque meo de nomine dictas
(Sive sub extremo quantumlibet axe repostas,
Seu mediis pressas zonis, alit ubere magno
Terra parens) tutare tuo, Dea, numine sancto.
Praecipue vero Ausonias modo respice ad oras:
Pelle luem; preme, Diva, nefas; compesce cruentos
Illic Tisiphone quos nunc agit effera morbos.
Quippe una, o Mater, tu contra ire obvia monstris
Tartareis impune vales: tu fumea quassas
Eumenidum tela, una potens: anguemque superbum
Dejicis: una anguis superas lethale venenum.
Nec te ullam in faciem versus deterruit unquam
Qui mare cerbereis, et terras inficit auris;
Quique ignes summo astrorum dejecit Olympo:
Sed te horret Phlegeton, te formidabilis Orcus;
Nomine et ipse tuo rex infelicis Averni
Mox tremit audito, et caecis se condit in umbris.
Ergo age, Diva, tuos dextro pede vise clientes.
Audiit extemplo Genitrix pulcherrima Natum,
Dulce oculos dejecta, suum; et pia dicta capessit.
Haec modo sidereâ divûm Pater optimus aulâ
Consilia humanis prudens de rebus habebat.
At postquam Virgo, Regis divina potentis
Audivit jussa (o matres, vidi ipse, notavi,
Accepique sonos mente, exsultantiaque astra

Mox circum adspexi) laetos contorsit ad imas
Laeta oculos terras: et inexsaturabile monstri
Tartarei indignans odium, execransque venenum
Invidiae, et primae gentis miserabile secum
Excidium repetens animo; festina gementi
Destinat auxiliis Latio succurrere, et Orci
Quamprimum aethereis fera monstra avertere ab oris.
 Insuper accipite haec: vestro de sanguine cretus
Vir latet haud longe, vobisque ignotus, et ultro
Dejectusque, humilisque, piosque in pectore mores
Asservans; quem dehinc (medii brevis hora) sub auras
Tollentem caput, et famâ super aethera notum
Adspicietis; et o vobis quae gloria surget!
Moenia qui circum vestra haec tunc laudis honores
Attollent sese, vicina per oppida clarum
Cum primum fulgere viri, et crebrescere nomen
Incipiet! Quin, o matres (me nunc agit aurae,
Credite, agit vigor aetherae) mox ille, ubi fine
Defunctus, superas laetus conscenderit arces,
Conciliisque deûm adscitus, nitida astra tenebit;
Assuescet votis hominum, precibusque vocari,
Fulgebitque ingens sidus mortalibus aegris.
Ergo hic praeruptae secreto rupis in antro
Nunc latitans, gemitu tristis, supplexque, profususque
Assidua cum voce vocat, pulsatque supremos
Coelicolas, terrisque infandam expellere cladem
Contendit: jamque aethereus Pater adspicit illum
Mitior, orantique offert placabile pectus.
Hic vir, hic (audistis) quem pridem Filius orans,
Ipse sibi assimilem sua signa, ducemque futurum
Invictum cecinit, supremoque obtulit ultro,
Objecitque Patri; hic, caecis erroribus actis,
Gentilibus auxilio venit: et quos decolor aetas
Infecit, mores rursum excolet ore, manuque;
Componetque novos ritus, vitaeque salubres
Ostendet leges; atque ad meliora reducet

Degeneres populos, felicia saecula condens.
Sed jam, ne moneo) vos hunc modo quaerite, neve
Illius, ante diem, libeat cognoscere cultum.
Tempus erit (brevis hora) ferens cum splendida signis
Auricomis membra, atque astris ardentia quinis,
Aurorae fines, externaque littora Calpes
Nomine percurret claro, et lustrabit utrosque
Aethiopas: quin vester adhuc inglorius, atque
Vix Latio auditus sola jam voce, Subasus,
Supra Idam, et geminum Parnassum, et culmen Olympi,
Supra Haemum, et Rhodopen, Taurumque et Caucason
Nomen inexhaustum feret, et caput inseret astris. (altum,
Nunc vero sat scire olim quae gaudia vobis,
Quae sors fata dabit, bona quae Pater altus Olympo
Demittet terris; quibus et vir protinus oras
Exitiis Italas, et moenia vestra levabit.

Interea his quae dicam, animos adhibete paratos;
Consiliisque meis, matres, parete volentes.
Ite, negata diu, et more intermissa profano
Reddite liba aris; neglectaque sacra frequentes,
Ite, novate deûm; templisque reponite honores.
Instaurate pios ritus, et ad aethera palmis
Sublatis pulsate deos, divûmque supremum
Voce ciete Patrem, totisque in vota vocatis
Coelicolûm cuneis, onerate altaria donis.

Jam vero, quo tantarum certo ordine rerum
Successus fortuna regat, vos cogite primum
Virgineos coetus, matronarumque catervas:
Solemnesque die sacrata ducite pompas,
Limina sancta deûm celebri de more terentes.
Praecipue vero ante alios, vos munera poscit
Siderei Regina poli: primam illius auram
Implorate animis, donisque orate potentem.
Tum pueri, scelerum gens expers, inscia culpae,
Atque ignara animi fraudum, et purissima corda,
Linigeri vobis procedant ordine longo;

Et magnae incensas Divae sistantur ad aras:
Ritae ubi carminibus sacros puerilibus ortus
Coelestis dicant Regis, Matrisque verendos
Intactae partus, illibatumque pudorem.
Vos parte ex alia, non aspernabile pepli
Egregii, moneo, quamprimum intexite velum,
Arte laboratum, simul ostro dives, et auro;
Donum ingens superûm Dominae, coelique potenti
Reginae; et pulchrum simulacro tegmen eburno.
Principio magnae texto formetur imago
Viva Deae: cui deinde hominum, divûmque Repertor,
Irarum exardens aestu, dextrâque coruscà
Fulmina demittens terris, et turbine sontes
Mortales caeco involvens, super arduus instet,
Incumbatque minans; et jam dispendia gentis
Urgens humanae, Pyrrheos advocet imbres.
Tum Regina potens, nequicquam territa, Patrem
Leniat, ardentisque animi demulceat aestus:
Protentisque ulnis, et passae tegmine pallae,
Mortalem excipiat gentem, et tutetur eamdem.
Postremo heroem patrium velaminis ora
Ima gerat; quem gnara manus circumdet amictu
Horrenti: dehinc perfossum thoraca, pedesque,
Insignemque notis palmas rutilantibus auro,
Passaque sidereo tendentem brachia coelo,
Effingat, magnumque Patrem simul exorantem.
Hoc ebur, o matres, tandem velamine sacrum
Induite: his grates Divae persolvite donis.
Haec ubi supremo vates e vertice saxi
Praecinuit, monitisque accendit pectora matrum
Tristia lugentum, siluit; notumque sub antrum,
Surripiens sese, levis, aversusque recepit,
Ancipites animis linquens, ac multa parantes
Dicere: nec coram sese deinde obtulit ultra.
Illae autem pavidae (neque enim rerum omnibus or-
Notus erat, nec foemineis sub cordibus alte (do

Haerebant adeo divini carmina vatis)
Diversa inter se variis evolvere votis
Consilia. Hae vatem rursum tentare rogatu
Sollicito, monitusque addiscere pressius optant.
Ast aliae: Quid rursus eum compellere oportet,
Edere quae dictis jam fata exsolvit apertis?
Quid monitus vobis, quid lucis egere videntur
Jussa? Diem sat scire, jubet quo ducere pompas
Solemnes, ferrique sacris pia munera templis.
Pars (cupere ut semper nova, semper foemina suevit
Irruere in vetitum): Quin nos sub rupe latentem
Montis (ait) patrium heroem, qui voce potenti
Iratos placat superos, magnumque Tonantem
Conciliat terris, et certo foedere jungit,
Quaerimus, eque antris abductum, sistimus aris?
Quaeramus: quippe ambages, obscuraque vatis
Divini verba exsolvet mox ille repertus:
Ille dabit vires animis, operumque labori
Consiliis aderit, simul auxilioque juvabit.
  Has lites querulae miscent, diversaque matres
Consilia haec simul inculcant, et inania surdis
Dicta notis fundunt, et nubibus irrita mandant.
Non secus agrestum puerorum in margine ripae
Flumineae collecta manus, qui ponere ludos
Contendunt; strepit altercans, certatque, diuque
Dissidet, inventum praefert dum quisque, probatque
Voce, manuque suum, et primo dignatur honore.
  Hic numero ex omni, Cumeae virginis una
Aequa annis, jamque ostendens Cisseida canis,
Eustorge (multa indulgens Tritonia Pallas
Fecerat insignem quam lingua, atque arte decora,
Ingeniumque sagax dederat) media adstitit ultro:
Talibus inde instans monitis, sic orsa, loquuta est.
  Desinite, o matres, tandem vexare tumultu
Discordes animos; et quae modo pectore vates
Fatidico cecinit (longe mora segnis abesto)

Explete: haec equidem non expectare paratum
Ancipitem responsa reor: divina monemur
Qua, vox non hominis tantum: mihi credite, matres:
Et sonus, et vultus color, et (si rite notastis)
Fulgor in ore sedens, et scintillantibus aequa
Lux astris, afflansque oculos, et spiritus ardens,
Hoc vobis monstrare queunt. Ergo, ite, sacrandum
Donum Reginae confestim ordiminor: aurum
Fundite, quaeque volens: scelus, hoc in munere tanto
Parcere divitiis. Equidem haud postrema labori
Dona feram; nec si totas, quarum mihi summus
(Scitis enim) proventus, opes venerabile donum
Deposcat, moveant animum dispendia rerum. (aevo
Addo (manus neque enim, quamquam mihi frigidus
Jam tum sanguis hebet, nostras dea Cecropis horret)
Artis opem: et si qua ingenii solertia nostri est,
Ultro aderit: me primam operi (ne spernite) sacro
Addico: vos certatim conferte frequentes
Munera: Reginae meritos ponamus honores.
Que pompis sacranda dies, ne quaerite: Virgo
Deliget, ostendet certam, propriamque dicabit.
Hec illa. At matrum coetus simul omnis eodem
Assensu fremit, et dictis ore annuit uno.
Tum sedes patrias laetae, celeresque revisunt;
Intentaeque animos operi, dextrasque labori,
Festinant reditum. Vix alta ad moenia ventum
Urbis erat, cum fervet opus; cum rite coactum
Quicquid gemmarum patrius, longa aequora mensus,
Institor Eois pridem vectarat ab oris.
Quaeritur et multo fucatum murice velum,
Sidoniosque alte quod jam bis senserit aestus;
Non gregis e niveō balantis vellere textum,
Stamine sed tenui, Serum de messe, petito.
Nec minus igne crepant, sensimque liquantur arenae,
Herme, tuae, lentosque Phrygum tenuantur in usus.
Hic vero hortatu matrum, lectissima turba,

Virgineâ tantum bissenae e plebe puellae
Sistuntur medio, coramque adstare jubentur:
Omnes carbaseis velatae corpora pallis;
Omnes in morem, nodosos, tempora circum,
Intortae crines, et vinctae retibus aureis;
Omnes edoctas a Pallade credere posses.
Virginibus sed mox delectis insuper una
Eustorge longaeva datur, qua rite magistrâ
Omnis eat labor; atque operi labor addat honorem.
  Ergo omnes, curas sortitae, protinus adsunt,
Ordine quaeque suam; et calathis de more paratis,
Accingunt sese, atque aequatis partibus instant.
Tum vero primum, in medio velaminis ampli,
Reginam divûm curae est formare potentem:
Argenti niveo obtentu quam mollis obumbrant;
Huic et Erythraeis fulgor quaesitus ab undis,
Maeandro extremas duplici circumligat oras.
Olli tum digitos gemmarum ardore nitentes
Purpureo incendunt: sacri diadematis altum
(Fulgore irradians orbis, cava tempora circum
Aureus, et vario stellantes ordine gemmae)
Suggestum attollunt, capiti spectabile tegmen.
Hic irata super magni Genitoris imago
Imminet, aëreo tractu sublimis, et atris
Exercens poenis gentes, et fulmine quassans;
Reginae extemplo precibus, quem pectoris aestus
Pacatum ardentes, et inermem fulmine dextram
Cernere erat: tanta est Divae vis, tanta potestas!
Addunt heroem, postremi insigne laboris;
Et patriae ignotas pingunt in margine veli
Extremo laudes: hunc primum horrentis amictu
Tegminis obnubunt; crudâ reste ilia cingunt;
Transfodiunt illi palmas, thoraca, pedesque,
Sanguineoque notant stellantia vulnera cocco,
Incenduntque comis circumradiantibus aureis:
Quales mane rosae primo sub sole rubescunt,

Purpureive inter ceu narcissos hyacinti,
Sive comâ rutilant quali modo Plejades ortae.
Ille autem aethereo Patri fulgentia tendit
Brachia, nec surdas precibus diverberat aures.
Tandem operis jam finis erat: pulchrisque nitescens
Stabat imaginibus textum mirabile pepli:
Atque unâ lux certa aderat, quâ laeta frequentes
Sacra agerent matres, donisque ingentibus aras
Thuricremas struerent: et jam simul, ordine longo,
Solemnes magnae sacra ad donaria Divae
Tendebant pompae, promissaque dona ferebant.
Ibant linigeri pueri, innuptaeque puellae;
Ibant longaevae matres, sed passibus aegris:
Nituntur tamen, et lente comitantur euntes,
Donec succedant sacratae postibus aedis.
Tum precibus Dominam primo de limine adorant
Supplicibus; magnoque vocant clamore potentem.
Adspice nos, Latiumque gemens, populosque cadentes,
Siderei Regina poli: miseresce tuorum,
Et cladem infandam nostris (potes) excute ab oris.
Hesperiae defende mala; extremoque sub axe
Pulsa gemant Helices, Rhodopesque in vallibus errent.
Haec, et plura sacris dant voce Subasides aris
Affusae matres: puerûm chorus assonat altis
Cantibus: interea Divae simulacra potentis
Ornat virgineus pepli velamine coetus.
Et jam finis erat votis; rebusque solutis
Divinis, hilaresque nurus, puerique micantes
E templo sese referunt. At laetus Hetrusci
Franciscus tunc arva soli longinqua tenebat.
Namque Subasaeo pernox modo conditus antro,
Orarat veniam, et divûm responsa frequenti
Voce implorarat. O magni Rector Olympi,
Da precor haud dubiis, da nunc cognoscere signis,
Quae me fata premant: simul et da scire pericla,
Per quae me ire jubes olim: daque insuper, anceps

Incertusque animus sese quibus implicet orsis,
Nosse, quibusque haerens studiis operetur, et instet.
Tu tandem, regere incoeptam quo jam ordine vitam
Evaleam, monstra, Genitor bone: certa voluntas
Sit tua mî, nemora an ne velis, penitusque repostos
Secessus petere, et me dura per avia, solis
Ardentes aestus, et scintillantia noctis
Lumina, rorantesque umbras vitare sub antris;
Moenia seu jubeas colere, atque invisere gentes,
Auxilioque juvare pias, et ad ardua segnes
Praemia virtutum stimulis impellere mentes;
Perque agros, vicosque, et clara per oppida, Nati
Magna tui canere eloquio mandata frequenti,
Effraenosque sacris animos effingere dictis.
Haec nunc afflatu, Genitor, tonitruve sinistro,
Pande, oro; ignarumque doce, et me dirige euntem.
  Talibus orabat summotae rupis in antro
Franciscus: Divûm interpres, pulcherrimus Ales
Improviso aderat, coelo demissus ab alto,
Orantemque virum coelesti voce monebat.
  Ne, quod es ipse tibi tantum debere, tuoque
Rere animo: quando orta suus labor, usus, et ordo
Cuncta vocat; certis sors quaeque obnoxia rerum
Servitii. Servit quicquid vada caerula sulcat;
Quicquid alit tellus, magnum fert quicquid inane;
Aetherei nec summa poli plaga volvitur expers
Servitii; astrorum cursu data jussa citato
Expediunt ignes. Generis quid munia nostri
Enumerem? quantos coelum nos poscat in usus?
Quanta homines terris tutandi cura fatiget?
Hinc agedum, rerum Sator optimus ire labores
Te quoque per magnos jubet; et te destinat orbi,
Navifragoque mari sidus spectabile donat.
Nimirum auxilio quondam mortalibus aegris
Ipse venis: tu dux linguâque, manuque potenti,
Invictisque animis collapsam restitues rem.

Sic monet, et monitum linquens, se miscuit aurae.
Hic heros primum subita formidine mentem
Perculsus, stupuit, tacitoque immobilis haesit
Obtutu: sed coelestis levis umbra volatus,
Divinique oris decor, et vox certa loquentis
Alitis aetherei, cunctanti protinus omnem
Excussere metum; et placidae lux reddita menti est.
Tum vero attollens animos, et plena sub imo
Pectore vota fovens, laeto sic ore sequutus,
Alloquitur fugientem, et supplex voce precatur.
Quisquis es, o certe magni decus Ales Olympi;
Seu te, qua divûm Patris ardua regia summi
Panditur, inque sinus immensos funditur aether,
Sedibus auricomis, felicia tecta locatum
Excipiunt; seu sub certo tenet orbe morantem
Te sidus, vigilique hominum statione tueris
Infelix genus, et miserans fata aspera fulges:
Dexter ades, coeptisque fave, et rege numine fausto
Nostrum opus. En tua dicta volens, animoque sequaci
Accipio: mandata Patris quâ me pia ducunt,
Sponte sequor: tantum ipse juves; atque ore sereno
Adspice me; placidusque veni, et dux praevius esto.
His orat dictis, orantique assonat antrum.
Tum vero exsurgens, confestim accersit amicos
Bissenos, vocemque refert, et verba monentis
Alitis: ut vitae duros instare labores
Nuntiet; utque Parens divûm, Rectorque supremus,
Urbesque, et vicos, populosque invisere mandet,
Auxilioque juvare homines, operumque labore.
Exsultant socii, et jussis parere frequentes
Festinant; verbisque piis, atque indice patris
Lustrati, mox ire parant, mandataque Regis
Aetherei populis late deferre per orbem.
Tum vero in senas partes diducitur aequas
Tota cohors: quae deinde (morae breve tempus) eundi
Quo quamque urget amor, diductae, iter ocyus omnes

Corripiunt: acresque patrem, montemque relinquunt.
Egressi diversa petunt, tractusque peragrant
Ignotos: hi monticolas, atque ardua laeti
Castella invisunt; agrestumque aspera dictis
Demulcent corda, et monitis coelestibus implent:
Hi lustrant humiles pagos: hi clara frequentant
Moenia, et ingentes populos laeto ore salutant.
Idem omnes tamen ardor agit, simul omnibus instat
Cura eadem: virtutis iter mortalibus aegris
Monstrare, et sese quam celso diva receptet
Vertice, quam niveo cultu sese arduus olli
Jungat honor comitem, quam laeto gloria vultu.
Felices nimium gentes, nimiumque beatae!
Felices, positaeque astris felicibus urbes;
Queis oratores tales felicia quondam
Pacis dona ferant, et nuntia verba salutis!
Extra bissenos comites erat insuper unus,
Fatalemque extra numerum: dixere Lyaenon.
Hunc forte errantem, et solum avia tunc lustrantem
Montana, aggreditur pater, atque his increpat orsis.
Quid tu, age, dic, hodie nemora inter densa, Lyaene,
Longa animo solus vacuo teris otia? nec te,
Quae nunc sollicitat nostros, duroque labore
Exercet socios, movet ardua cura? quid unus
Expers divini monitus, expersque laboris
Quaesiti, tandemque Deo monstrante, reperti?
Eja, animum hic effer, coeloque attolle jacentem.
Te nunc, meque labor vocat unus: idem expetit ambos
Nos opus: i mox, i celer: ardua res premit: ingens
Imperium exercet: labor instat, iterque malignum.
Talibus urgebat dictis pater ipse Lyaenon
Increpitans; atque ex illo, sibi foedere magno
Junxit eum, comitemque aeterno adscivit amore.
Tum primum admisit rerumque, operumque suorum
Praecipuum testem; quaesitoremque sagacem,
Arcanumque animi accepit, mentisque profundae;

Qui cum etiam curam primam tunc ordine, qui cum
Tum primum partitur iter, primumque laborem:
Et tandem patrio simul excessere Subaso.
Ergo dum tristes clamoribus alta frequentant
Matres templa piis, Franciscus Tybridis undas
Trans pater evectus, fido comitante Lyaeno,
Finibus errabat Tuscis: qua, milite Poeno
Dum vincente, acies caderent, gemerentque Latinae,
Ingeminans atras lachrymas, Thrasimenus amaro
Intumuit luctu, Romanaque vulnera lymphis
Sanguineis lavit: tristes latuere sub imo
Gurgite Naïades, gemitusque dedere profundos.
Forte dies aderat, mensis quae rite calendas
Florentis laetas aperit, sertisque coronat;
Muneribusque aris instructis, annua Regis
Siderei geminos proceres deducit Olympo:
Quippe hanc heroes, divini jussa magistri
Dum laeti subeunt, effuso sanguine, claram
Morte obita fecere simul, coeloque sacrarunt.
Hinc et Tyrrhenas fulgebat crebra per oras;
Praecipue Tarcontis agros, Coritique ruinas
Qua veteres, Clusique lares gens Lyda frequentat.
His tum compertis, animo exsultavit, et ore
Infremuit laetum pater; atque ita voce Lyaenon
Aggreditur. Nos ergo hodie sors improba tantae
Laetitiae dabit expertes? tantum malus error
Nos hodie abducens, sacris arcebit ab aris?
Dî nobis meliora velint; proceresque gemelli
Hanc laetam dent ire diem. Sed jam tum, age, segnes
Rumpe moras; agedum festas properemus ad aras.
Non iter avertit durum, non flexa viarum
Distinet ambages; rutiloque Hyperionis ortu,
Nunc primum effulgent, enituntur que recentes
Sub luce auricoma bijuges: imo adspice tecta
(Nempe errabundis simul, ignarisque locorum
Jam tum improviso, vetus urbs, ostenderat altos

Aretium muros, seseque objecerat illis)
Ardua: non procul aufugiunt, nec tramite longo
Jam distant: breviter visa sistemur in urbe.
Perge modo: haud vanam pars haec nos prima diei
Ad curam accersit: non hic labor irritus ibit:
Nostra haec successus non deseret orsa petitus.
Haec ille effatus, gressus aequante Lyaeno,
Festinabat; et una urbem, portamque subibant.
Ventum erat ad magni fulgentia limina templi:
Pronus uterque cadit, veniamque altaria circum
Exorat, divosque ciet per vota gemellos.
Interea rebus divinis rite peractis,
Stant nivei sine voce chori; purusque sacerdos,
Igne vaporatas vigili, donisque Sabaeis
Lustrata in morem jam plebe, reliquerat aras.
Fit strepitus; passim coëuntque, fremuntque coronae
Laetantis vulgi; serpitque per aethera clamor
Paulatim. Hic heros (fandi sese obtulit ultro
Copia) suggestum stantem, ac de more paratum
Forte operi, scandens; oculis unde eminus omnes
Et legere adversos coetus, et noscere posset;
Infit: eum extemplo populus circum ambiit omnis.
O proceres, atavis gens nobilis, o bona pubes,
Vota hodie superûm qui solvitis annua Regi,
Et geminis meritos laeti instauratis honores;
Sacratumque diem geminorum nomine, ritu
Perpetuo colitis priscorum; atque ordine pompas
Solemnes agitis, struitisque altaria donis:
Ne pigeat, ne, quaeso, animos adhibere quietos,
Atque aures nostris dictis praebere parumper
Arrectas, breviter pro vobis, reque tuenda
Vestrae urbis, dum pauca loquar; dum moenibus altis
Praesidia adjiciens, et propugnacula jungens,
Tutarique domos, longeque arcere furentem
Vos hostem edoceam, et sedes servare quietas.
En fragilem aequoreis audet dare navita puppim

Fluctibus; et fremitus, tempestatesque sonoras
Undarum premit, atque insanos despicit euros;
Eoas ut quaerat opes, et littora rubri
Diripiat maris, et fulgoribus exuat Indos,
Gemmarumque decus patrias convectet ad oras.
En juvat agricolas duros perferre labores:
Nec dum bruma horret boreà, glacieque nivali,
Nec dum findit agros ardenti Sirius astro,
Lenit arator opus durum, somnive quiete
Excubias molli, et curas demulcet agrestes:
Luce sed obnixus terram insectatur inertem,
Exercens rastris, et adunco vomere glebas:
Contra autem incusat, damnatque silentia noctis
Importuna operi, saevoque inimica labori;
Nec non increpitans lentis irascitur astris.
Tantus amor messis; tantis vacua horrea curis
Sollicitant animos; is demum agit ardor habendi!
Jam vero huc oculos, celeresque advertite mentes
In partem adversam: discriminaque horrida passim
Armorum, et grave martis opus, saevosque labores
Adspicite, o proceres. Non formidabilis, amens
Bellorum fremitus? non vis, funestaque, ferri
Exhorrenda acies, dirarum immania caedum
Instrumenta? an non incendia, furta, rapinaeque,
Et fraudum ambages caecae, insidiaeque latentes,
Exterrere queunt animos? Memorem ne cruenti
Ut vulgo interitus, et plurima mortis imago,
Lugubrisque dolor, scissoque insanus amictu,
Et lacrymae, et gemitus bellum comitentur amari?
Ut saepe in cineres clarae cum moenibus altis
Consedere urbes? crebro ut cecidere superbi
Marte sub infando reges, populique feroces?
Et tamen ecce audet passim haec discrimina obire
Gens hominum: gens quippe amens: gens indiga mentis,
Consiliique expers, et dulcis prodiga vitae;
Dum petit infandum pretium, tristisque coronae.

Sanguineum decus, et funestae laudis honorem.
Contra autem (o pravae mentes, o caeca furentum
Corda hominum!) quid nos aversis munera divûm
Certa animis ultro abnuimus? sic laeva sequentes
Consilia, irruimus vetitum? oblitique supremi
Hospitii, patriaeque domus; unde ignea nobis
Vis animi, quo nos durum, ac miserabile mensos
Exilium, magni revocant tecta aurea coeli;
Quaerimus externas sedes, alienaque regna?
Felices o nimirum, et felicibus astris
Exortos, quoscumque vehit levis ardor ad auras
Usqueadeo excelsas; donec sua noscere possint
Gaudia, quaeque illis servat bona Rector Olympi.
His neque vipereis ultra mentita venenis,
Imbuet incautas mentes, animosque voluptas;
Non captos fortuna bonis servire caducis,
Ambiguas non coget opes optare: sed ultro
Degeneres hominum curas, et inania vulgi
Gaudia vesani jam deridere parati,
Exemptique malis vitiis, et casibus, extra
Errores, extra spem turpem, extraque timorem
Securi, divûm tantum otia laeta capessent.
Quare, agite o tandem, cives, tuque inclyta pubes,
Eximite ignavis torporem cordibus atrum,
Et magno exutas mentes attollite coelo;
Unde animis genus, unde hominum spes certa salutis.
Blanda voluptatis captivo vincula collo
Projicite: ah! moneo, longe defendite vestris
Pectoribus caecos ignes, et foedera turpis
Rumpite amicitiae: neu felle venefica vobis
Vipereo inficiat mentes, et fascinet atris
Vocibus aethereos sensus: jam carmina posthac
Colchica non segnes surdâ aversaminor aure.
Linquite Circaeae, quamprimum linquite terrae
Crudele hospitium; miscens ubi dira venenis
Pocula tartareis, et sacro murmure adurens,

Vos hominum ex pulchra facie, illaudata voluptas,
Induit in vultus, et lurida terga ferarum.
Ecce autem (neque enim tantum marcentia turpis
Dona voluptatis, fucataque gaudia dictis
Acribus impetere, immanesque ostendere fraudes
Fert animus) contra sese gerit obvia virtus:
Quanta olim invictos heroas ad astra vocabat;
Dum rata praesidibus, tumidis, saevisque tyrannis
Intrepidi responsa darent; mandataque Regis
Ardua siderei divinâ voce tonarent;
Spernentesque minas regum, simul obvia ferrent
Suppliciis ultro, et vibratis pectora telis.
Hanc ego (divinos quoniam sibi poscit honores)
Ne dictis efferre queam; ne laudibus aequem
Obstat iners animus, gelidusque in pectore sanguis:
Et tamen haud dubitem custodem moenibus illam
Addere nunc vestris, servatricemque potentem.
Praeside non hac vos, fremitus, subitosque tumultus
Bellorum, non incursus, saevasque rapinas,
Non dira excidia, aut clades horrebitis atras.
Omnis hyperboream furor, impetus omnis ad Arcton
Hinc pulsus fremet, extremoque sub orbe gemiscet:
Quin etiam atra fames Scythiae deserta nivosae,
Caucaseasque domos repetet; notisque sub antris
Condita, saxososque tenens, et frigore campos
Exustos, vanas captabit hiatibus auras.
At vos certa quies, et laetae munera pacis
Securos tranquilla manent: non messibus aegros
Ultra infida Ceres vacuis eludet agrestes;
Frugiferis sed terra parens redimita coronis,
Attollet late florentes vivida vultus.
Imo, agite, o cives, o plebs, ne credite, quaeso,
Fortuitas tantum nutu virtutis agi res;
Donarique manu divae mortalibus aegris
Divitias solas, terrenaque praemia ferri:
Nimirum illa adeo curam hanc haud pectore versat,

Nec tam dejecti laetatur nomine regni;
Sed levis astra petit cursu, sedesque supremas
Alta colit; vocat unde hominum laetissima coetus,
Et magni ad celsas arces invitat Olympi.
Quippe fores sedet ad nitidas, fidissima coeli
Portarum custos; venientesque accipit ultro
Felices animas, clarisque interserit astris;
Transcribitque piis choreis, magnaeque quieti.
Interea divae sacra vos ne linquite signa,
Neve horrete acres, quos objicit ipsa, labores.
Tuque adeo, o pubes, animos attolle; nec ultra
Descisce a divae castris, ne verte fugaci
Terga gradu, ne cede malis; sed fortibus ausis
Tende volens contra: et quà te dea concitat, altum
Vince iter, et summos obnixa capesse penates.
Tolle oculos coelo, et sedes metire beatas
Mente hilari, virtus quo te vocat ardua: ne tu
Defice, neu devicta cadas: praeludit eunti
Ipsa tibi dux fida, manu coelestia portans
Praemia, et invictâ protendens munera palmâ.
Contra autem demitte aciem, et Styga despice nigram:
Cerne illic tumidum lacrymis Cocyton amaris,
Et Phlegetontaeas ripas torrentibus undis
Fumantes: cerne immanes ex ordine poenas,
Quae sontum exercent animas, quibus aurea virtus
Despecta ad superos. Irâ sedet impius ardens
Umbrarum rector, vitasque, et crimina sontes
Poscit inexhaustâ rabie; semperque cruentus
Irritat saevos angues, et Erinnyas atras
Advocat increpitans, tardasque incusat ad iras
Ultrices: misero fervent loca turbida luctu:
Fumificae regemunt undae, exustaeque lacunae.
Haec monstra, o cives, has exhorrescite poenas,
Hos luctus, claudit nullo quos terminus aevo.
Jam plura expectans, animis turba omnis hiabat:
Finem improviso cum dat pater optimus orsis.

FRANCISCI MAURI

HISPELLATIS MINORITAE

FRANCISCIADOS

LIBER IX.

ARGUMENTUM

Heroem, ob aurea dicta, omnes dignantur honore divino = 1 = 23. Orandus autem ex primoribus Aretinorum, ardens jamdudum studio compellandi Franciscum, accedit ad eum: domi suae convivio excipit: deinde seorsim ei narrat suos casus; ut jussu patris uxorem duxerit invitus; quumque nullam ex illa susceperit prolem, rogat, ut de suis maximis opibus edicat ipse, quid sibi agendum sit; denique ei dono offert montem Lavernam, ubi incolat cum suis = 238. Laudat Franciscus pium Orandi consilium: hortatur ut thesauros in auxilium indigorum, et ad augendos Coelitum honores recludat: accipit grato animo munus oblatum, humilesque insuper casas, quas ille se ibi extructurum spoponderat: tandem cum monitis, et mutua amoris significatione ab illo digreditur = 420. Contendit cum Leone in Aemiliam; et postea Bononiam, ubi ad litus Rheni dormienti Francisco apparet Deipara, quae jubet eum ad Subasum redire = 491. Securae tunc belli, et pestilentiae, gentes Latinae meritos Superis

instauraverant **honores**; *quum Franciscus cogitat de nuntianda campestribus populis coelesti salute. Quapropter denuo a Subasso profectus cum Leone, moratur aliquantisper in Samnio, ac deinde pervenit ad radices Gargani* = 584. *Ibi ei dormitanti se ostendit coelestium Alituum Dux, quem sublatum ex oculis Franciscus precatur: ingressusque postea cum comite in templum, primo Deum, deinde divum Michaëlem obtestatur: crucemque coelo delapsam videt, ex qua futuram sortem percipere potest: postremo utrique hinc laetantes discedunt* = 741. *Sipontum adveniunt, ubi extra portam, sese Francisco fit obvius Euphrosius quidam, vir probus et ditissimus, ejusque videndi percupidus, qui advenas in suas aedes perducit* = 822. *Postero* **mane, die** *nempe natali* **beatissimae** *Virginis*, **hortatu pientissimi hospitis, Franciscus templum Deiparae ingressus**, *divinis rebus rite perfectis*, *salutaria populo* **dat** *monita, quorum haec summa: virtutem debere civitatibus praeesse; spernendam autem voluptatem: qua oratione habita, laudum praeconia* **effugiens, deserit Sipontum.**

Surgit ab his magnus procerum consessus; ovansque
Paulatim exoritur rumor; vocesque faventis
Crebrescunt vulgi, et clarae praeconia laudis.
Sicut apes, gens prisca novos excedere reges
Cum jubet antiqua e sede, et nova quaerere regna,
Dant primum lenes sonitus, tractimque susurrant;
Donec tota favis, castrisque effusa juventus,
Seu propter rivos, seu sub frondentibus umbris
Pendula ludit ovans, campique sonoribus implet.
Ergo omnes uno ore fremunt; stupor insuper omnes
Altus habet: simul heroem dignantur honore
Omnes divino: pueri, juvenumque catervae
Illum suspiciunt; illum admirantur, amantque
Primorum coetus patrum; observantque piarum,
Attonitisque inhiant animis tota agmina matrum.
Tum referunt ut prima dabat monita aurea pubi;
Obscenae ut fraudes, utque exitiale venenum
Nosse voluptatis, simul et vitare docebat;
Ut virtutis opes, regnumque insigne canebat:
Cum tantum illa animis felicibus aurea donet
Hospitia, et coelo sedes paret una beatas:
Contra autem exceptos pellaci fraude, voluptas
Praecipites volvat, stygiasque agat atra sub undas.
Inter primores fama notissimus urbe
Civis erat tota, simul et ditissimus agri
Tuscorum: omnis eum primis consuerat ab annis,
Jam tum surgentem puerum, gens Lyda vocare
Orandeu. Tantum hic, fama gliscente per oras
Tyrrhenas, dudum clarum, ac venerabile nomen
Francisci audierat: multumque heroa petitum,
Quaesitumque diu (o superûm bona numina, votis
O nullis pietas non exorabilis!) olli
Tandem improvisum, insperatumque attulit ultro
Sacra dies, lux alma, favens et amabile numen.
Ergo adeo huic animus magno exardebat amore

Compellare virum, dextraeque innectere dextram.
Accessit tandem, et placido prior instituit ore.
O mihi laeta dies, o felix orbita lucis
Sideraee, atque animo nimium expectata volenti;
Quae vehit optatum lumen, specimenque beatae
Nunc insigne meis oculis dat cernere vitae!
At tu, magne pater (quamquam primoribus istis
Multum hodie veneratus abis) ne despice nostros,
Quaeso, lares: meme veterem novus hospes amicum
Nosce hodie: dis auspicibus (quorum alma triumphis
Fulget inexhaustis, atque haec redit annua pleno
Orbe dies) reor haec direxti ad moenia gressus.
Sic ait, accepitque manu, et procurvus inhaesit.
Procedunt, unaque aequatis passibus ibant:
Jamque altos subeunt postes, tectisque superbis
Succedunt: jussae extemplo stant ordine mensae.
Utque suus dapibus finis datus, ilicet ambo
Excessere toro simul, et penetralibus altis
Excepti sedere: dehinc gratissimus hospes
Occupat Orandes prior, ac mox talibus infit.
Audieram, pater (et dudum sub pectore nomen
Servo tuum) audieram sese quam clara Subasi
Tollit oliviferi, et quam forti gloria nixu
Coelum adit, et nitidis summum caput inserit astris;
Quam crebris magnae resonent tua facta per omnes
Vocibus Ausoniae fines; quam praepete cursu
Fama tuum defert Romana per oppida nomen.
Nec me dura fides tanti rumoris habebat:
Credere suasit amor pius omnia: nec malus error
Credentem abduxit, nec murmure lusit inani.
Hinc votis te saepe meis, Francisce, cupitum,
Ut tandem huc vectum adspicio! ut te nostra terentem
Limina nunc, pater, agnosco! ut juvat ora tueri
Exoptata diu! Sed enim tua maxima virtus
Quae, reor, huic hodie sese divinitus urbi
(Ostendit) superat famam; et memorabile nomen

Extulit, insignique adeo claravit honore:
Dum monita ingenti tonitru coelestia pandis;
Et pubem angustis rebus consuescere suades,
Obnitique altas clarae virtutis ad arces. (tum
Verum, agedum (quando haud animum communia tan-
Sollicitant, sed certa suum jam cura mearum
Tempus amat rerum) primum hoc, pater, accipe de me.
Cum primaeva mihi, nec dum bene firma juventus
Vix malas tenero vestiret flore nitentes;
Non ego, quod senior studiis pater ipse parabat
Sollicitis, inhiabam aurum: sed protinus acer
Et contemtor opum, et curae aversator inanis,
Ad cultus, ad templa deûm, ritusque ferebar
Sponte sacros; totâque volens cum mente vovebam
Aris pubentes annos, seniumque futurum.
Hoc autem tacitus versabam corde sub imo
Mecum ipse, expectans si fors ulla afforet unquam
Coelo lapsa dies, qua plenis auspice votis,
Tandem aris, sacrisque focis me rite dicarem:
Unde, opibus spretis, vanisque e pectore curis
Jam procul emotis, liquidis anima ignibus aurae
Aetereae flagrans, penitusque exempta caducis
Usibus, in numerum divûm sublata volaret,
Et soliis tandem coeli succederet altis.
Consilii rumor sed enim contingeret aures
Multa equidem patris, vigilans, tacitusque cavebam,
Exhorrens fremitus senis, indomitosque furores.
Interea (o nostris nequicquam aequabile fatum
Optatis! o Parca obstans! o lugubre pensum!)
Festus hymen, patris accitus jam voce, per urbem
Auditur totam, mihi vincla jugalia tendens.
Fando autem nostras vox tandem percutit aures:
Tum cordi incubuit, durisque sub ossibus haerens
Altius insedit dolor, et spes excidit omnis.
Tum perii, tum me nox circumfusa tenebris

Obduxit caecis, luctuque involvit amaro. (tentem
Quid facerem? quae tum praeceps fuga, quaeve là-
Tuta satis loca, terra aut quae satis ima dehiscens
Meme ore acciperet? quae animo hic sententia tandem
Surgeret ambiguo? Patrias stetit alite plantâ
Linquere saepe domos; terraeque invisere fines
Desertae, et saltus, horrendaque lustra ferarum
Quaerere; longaevumque fuga deludere patrem;
Atque atro infectos luctu incestare hymenaeos.
Non hoc fata dabant, reor: inde audacia rebus
Succubuit, fateor, tantis, animusque refrixit.
Ergo aderat, thalamos quae jam de more pararet,
Taediaque ingrati me ferre invisâ cubilis
Cogeret, atra dies: resonant alta atria plausu:
Pendent ardentes lychni: funalibus umbrae
Cedunt nocturnae incensis: domus instrepit omnis
Laetitiâ. Unus ego, haud animum mulcentibus ullis
Moerentem ludis, imo suspiria tantum
Anxia, et assiduos fundebam e pectore questus.
Sensit luctisonas voces, atque affuit ultro
Mox pater, et gemitus causas scitatur amari;
Nullaque non tristi spondet solatia cordi.
Dissimulans partim silui, partimque negavi,
Vera diu longis solers ambagibus abdens.
Vi contra ille instat multâ: ac, de more paterno,
Nunc me blandus obit; placidis nunc aspera jungens,
Turbibus irâ, acerque, minis incessit amaris.
Hic animi tandem retegens arcana profundi,
Heu! cessi, heu! perii, heu! victus fera jussa subivi
Tunc equidem infensi patris: atque exinde jugalis
Me torus invitum tenet, ac dolor angit amarus.
Nec tamen ullus adhuc (quamvis, Lucina, vocarit
Te quater ad partum conjux; quippe omnis ab ortu
Erepta est primo soboles) mihi servat avitas
Divitias haeres, vacuâ aut jam ludit in aulâ
Progenies, seram consolatura senectam.

Quare, age, ne tantis opibus (fortuna benigno
Quas non parca sinu rediens vehit undique nobis)
Externa de gente olim satus incubet haeres;
Tu, pater, obsta hodie, ambiguis tu consule rebus.
Sive inopum turbas alere, atque horrentibus artus
Nudatos tegere ipse jubes; sive alta per urbem
Ponere me mavis picto de marmore templa
Coelicolis, meritosque aris indicere honores,
Et festos sacrare dies de nomine divûm
Edicis; mox ipse volens mandata facessam:
Nec quondam ulla animum tangent dispendia rerum.
Praeterea, quo jam non opportunius ullum
Esse tibi, coeptisque tuis reor, accipe munus.
Stat capita attollens praeruptis ardua saxis
Undique mons, campis longe conspectus Hetruscis;
Utilis umbrosis tantum mihi saltibus, et, quae
Lanigerique greges nobis, armentaque late
Tondent, dumetis, herbisque virentibus aptus:
Exerit unde pater primo Tyberinus in auras
Fonte caput superas; qui postquam cornua fronti
Aptarit gemina, et famularibus auxerit undas
Amnibus adscitis flavas, mox obvius austro,
Iliadae petit aurato sacra moenia cursu.
Hunc fama est, veteres olim, de more profano,
Praedonum, furumque deae sacrasse Lavernae;
Et primum horrenti luco tum nomen ab illa
Fecisse, indigenûm vulgus quod rite minorum
Servat adhuc. Exin raptorum huc agmina suerunt
Magna coire simul, nigroque in culmine montis
Solis inaccessas radiis celebrare cavernas.
Ergo hic non laeti cantu, tenuique cicuta
Pastores mulcere greges, non carmine lites
Alternis miscere leves, non ponere ludos;
Sed spoliis tantum praedatrix turba cruentis,
Et convectatis simul exsultare rapinis.
Caedibus hinc, taboque atro, sanieque tepebant

Speluncae horrentes, hominumque avulsa sub altis
Ilicibus semper pendebant ora, volucrum
Dirarum foedae rostris immanibus escae.
  Advenisse diem jam nunc reor (o bona tandem,
Saxum ingens, tua nosce libens) quo nominis atri
Deponas ignominiam; veterumque malorum
Exutum probris, nemus, immanesque cavernas
Usibus addicas sacris: nova gens, novus hospes
Adveniet; cultusque novos, novaque ingeret antris
Ille tuis spolia, et magno ditabit honore.
  Ergo age (si te amor is, si fert ea corde voluntas)
Ille tibi, sociisque tuis jam cedat habendus.
Illic, longa animo dum propulsare juvabit
Taedia, et ambigui penitus commercia vulgi
Linquere, certa quies: illic laeta otia fessum
Excipient. At si (forte hoc impensius optas)
Ardet sidereas animus conscendere sedes,
Scrutarique juvat nitidas stellantis Olympi (que
Mente domos; scire unde animas hominumque, ferarum-
Arcessat genus; unde satis levis imber; et astris
Unde viae, unde ortus, defectus unde; quis ignes,
Luminaque inter se pugnantia temperet illis;
Ut montem, ut densum nemus, ut saxa ardua votis
Aequa tuis reor! ut specus, atque immanis hiatus
Te capient silicis, praeruptaque culmina rupis!
  Praeterea in medio montis, viridissima tractu
Convallis jacet exiguo; cui, tramite recto,
Hinc atque hinc modici defendunt flamina colles;
Ilicibus densis, proceráque abiete utrisque
Exhorret dorsum; lucusque hinc inde silentem
Obnubit vallem obtentu, ac superimminet atro.
Dira loci facies, et relligionis honorem
Terrificae multum jam tum ostentare videtur:
Umbrarumque horrorem, et nigra silentia luci
Jampridem indigenae sese expavisse trementes
Haud temere agrestes perhibent; audisse canores,

Quippe inter densas frondosi culminis umbras,
Credunt coelicolûm, atque alas vidisse micantes.
O quis te Superûm non jam mox sistat amoena
Valle? quis optandam vasta sub rupe quietem
Invideat? neve aethereas attingere possis
Obstet delicias? Eja, extemplo cape tantae
Sedis opes: age, montis ama solatia sacri;
Unde animum attollas; magni penetralia coeli
Unde ineas; ubi mille Pater spirantibus aurae
Ignibus omnipotens Volucrum fovet agmina sanctae.
Queis etiam sese, manifesta in luce refulgens,
Totum indefessis spectandum visibus offert,
Immiscetque volens: sensusque infusa per omnes
Lux agitat turbam, et totos alit ignea coetus.
At tibi, ne tantum ramis frondentibus arbor
Rorantes stellas, et solis temperet aestus,
Defendatque hyemes, et frigora dura, nivesque;
Mox equidem ultro adero; nec te usquam in rebus ege-
Dimittam, fessumve tui me cura relinquet.
Bina autem primum excelsa sub rupe locabo
Tecta, humilesque casas: at si dehinc aucta tuorum
Gens comitum exsurgat, pluresque ex ordine poscat;
Esto, ipsi jam tum numerumque, modumque domorum
Praecipiant tantum: me cura, laborque fatigent.
His bonus Orandes animum pulsaverat orsis
Hospitis: ille pio sic rettulit ore vicissim.
Rem magnam, votique hominum nullius egentem,
Nulli non adeo frugi, bone consulis hospes.
Mortales ultro cuncti se velle fatentur
Nosse iter, et summas virtutis scandere sedes;
Praemiaque alta petunt, animisque ardentibus omnes
Illius exoptant. Quid vero (heu, perdita rerum
Conditio nostrarum!) animos vota irrita ludunt
Saepe avidos? quid praeda boni tam rara petiti
Contingit nobis? quae sors, quis debita fato
Munera, promissumque decus, pactoque deorum

Mortali addictum genti, rapit invidus hostis?
Et tamen e summa divûm Pater optimus arce
Intonat assidue, densisque micantia flammis
Lumina praemonstrans, acclive ingentis Olympi
Sternit iter, panditque aditus; vultuque sereno
Mortales coelo invitat, sedesque beatas,
Hospitia infidae quondam male credita genti,
Objicit. Ignavum nos contra, et futile vulgus,
Fortunaeque palam ludibria vana jocantis,
Abnuimus divûm certissima munera: fixas
Dedignamur opes: animisque haerere caducis
(Heu facinus!) juvat usque bonis: juvat utile passim
Linquere: damnosis juvat ultro incumbere lucris.
  Hunc, o magne hospes (sermonis gratia tanti
Ne tibi nulla) ad te simul, et tua dicta revertor.
Si tua vota pater primis discerpsit ab annis,
Inviditque tibi laetam, eripuitque quietem;
Si non sorte olim divis sacrata supremis,
Servitioque aris, templisque addicta juventus;
Si te praepediunt sociati vincla cubilis:
Ne modo, ne, quaeso, desponde ingentia coeli
Atria: neu superûm jam tu commercia rere
Perdita, amicitias antiquo foedere junctas
Cognatâ cum stirpe deûm ne desere, neve
Ceu desperatas, confractasque, omine defle
Infausto. Patet usque poli, patet omnibus ingens
Janua siderei. Quem non laetissima divûm
Concilia expectant? cui non solia aurea circum
Sceptriferi Patris, volucres, de more, ministri
Expediunt sedes, et constatura per aevum,
Ordine cuique sua, auratis tentoria velis,
Affigunt late, magnumque per aethera pandunt?
Nempe haud gens usquam, nulloque sub axe reposta
(Siderei modo dicta sacro de nomine Regis,
Justitiaeque tenax, cultrix pia servet honores
Coelicolûm) jacet ulla hominum, cui limen Olympi

Non pateat. Multos, quos ad divortia raptans
Tisiphone immani jam pridem eluserat astu,
Vipereique adeo foedarat labe veneni;
Respexit tandem Genitor bonus aethere ab alto,
Immundamque animis pollutis, ignibus aurae
Divinae, exussit pestem, ac scelus eluit omne,
Aethereos sensus pura sub luce relinquens.
Hos ne aedes habitare poli, sedesque piorum
Incolere addubitas? hos tu non rere beatos?
Non ita: sed quamquam ad templum custodia sorti
Non illis cecidit, nec sacra evinxit honestas
Vitta comas, haud exsortes fas credere regni
Siderei. Neque enim impurus coelestia livor
Corda habet: haud ulli superûm Rex invidet astra:
Imo animis o quae divinis, coetibus o quae
Laetitia Alituum! quam densa per agmina crebri
Inserpunt plausus! quam festis maximus aether
Exsultat thiasis! simul ut bona sidera gaudent!
Dum pater indigetes magno transcribit Olympo,
Aligerumque acies heroum coetibus auget.

  Quare age, nunc, hospes, spem certam agnosce salutis
Coelestes agnosce aditus, divosque faventes.
Aude animis: desponsa piis, age, praemia factis
Jam ne dissimula: ne, quaeso, avertere: passim
Cerne, ea sidera divûm ut Sator altus ab arce
Praemonstret, tendatque manu, ac bonus offerat ultro.

  Interea conceptum animo ne discute votum;
Ne tu, magne hospes, sanctum, atque optabile verte
Consilium: vocat insignis te gloria facti
Clamore ingenti: vocat indiga turba: reclude (vox;
Nunc nunc thesauros: age (mandat non hominum haec
Rex magnus, Rex nempe deûm, bonus aetheris Auctor
Praecipit) horrentes inopum tege vestibus artus;
Jejunosque fove; positisque per atria mensis,
Ne pigeat crebro conventum accersere egenum.

  Praeterea (quo jam non ardor honestior ullus

Te, reor, hospes, agit) magnis non parcus honores
Coelicolis defer meritos: delubra per urbem
Pone frequens, arasque sacra, ac simul instrue magnis
Muneribus, festosque dies de nomine divûm
Institue. O quae fama tuum, quae gloria nomen
Attollet coelo! quam te tua vivida virtus
Civibus insignem quondam dabit! o tibi quantis
Laudibus assultans, generosa per oppida circum,
Perque agros passim, tua facta Hetruria dicet!
Ardua Coelicolis effulgere rite dicata
Adspicient populi cum templa; auctorque per urbem
Tantorum Orandes operum, positorque feretur.
Quamquam autem o moneo, ne tu popularibus auris,
Ne vulgi mulcere animum clamore profani:
Votorum tibi enim summi Regnator Olympi
Spectator sat erit tantum, assertorque tuorum.
Jam vero haec multis. Ecquid mihi tertia dona
Excessere animo? praerupti ne horrida montis
Saxa, Lavernicolis male quondam insessa profanis,
Et nemus umbriferum, et caeca antra indicta relinquam?
Cum tu olim ista meis sociis, gentique futurae
(Postuma si qua mihi ventura sub aetheris auras)
Cedere cuncta velis, nostrosque exire sub usus
Constituas. At me donis sine numine divûm
Haud reor his oneras. Quid dehinc, si comoda votis
Antra, nemus, scopulos, lucos, deserta, latebras,
Alta dabunt montis juga nostris? O mihi rere
Quicquam optabilius contingere posse? quid aeque
Demulcere animum queat ac tua munera nostrum?
Ne sic alta quidem Parnassi culmina (nec si
Nulla redarguerent priscos mendacia vates)
Sollicitent; non sic pomaria flava sororum
Hesperidum moveant; non sic genialia tempe
Me capiant, ut saxa juvant, atque antra Lavernae.
Quis vero tibi, magne hospes, quis praemia factis
Aequa tuis referat? Primum dignissima, recti

Di semper memores: tua dehinc te maxima habebit
Semper honoratum virtus, nec laudis egentem
Unquam destituet; sed enim tua dona loquetur
Longa dies: canet Hetruscas ea fama per urbes
Ardua, et externas vehet indefessa per oras.
Sed jam ego quid tantis onerans te demoror ultra?
Non vox, non praeco, non deerit gratia factis.
Crede (viam inveniet rerum certissimus ordo)
Crede: exsurget enim fandi non fictor inanis,
Non levis, at numeris gravibus narrator, opimas
Qui laudes dicat, qui facta ingentia cantu
Attollat coelo. Tantum hic ego pectore toto,
Ingentis quem das monumentum, et pignus amoris,
Accipio montem, et nostros complector in usus;
Natorumque, ac dehinc si qui mea fata sequentur
Natorum nati, quibus horrida suadeat ardens
Incolere antra animus, lucosque habitare Lavernae.
Me vero (sese primo cum crastina Eoo
Attollens Aurora, polo dimoverit umbram,
Et roseam terris lucem, rebusque colorem
Reddiderit) mox hinc digressum, longa necesse est
Accipiat via, tanti haudquicquam muneris olim
Immemorem. Sed quas coelestia fata per oras
Ire velint, lustranda meis quae gressibus arva;
Me ne Italas tantum gentes invisere, seu jam
Di magis externos fines, et noscere mores,
Ignotoque acres sub sole haurire labores
Compellant; adeo incertum est: mihi sed vaga solum
Servitia, instabilisque obtendunt munia vitae.
Hinc reditus ne certa quidem mihi tempora: nec te
Exigere id fas rere, hospes gratissime; quamquam
Multa licent de me tibi, quamquam exposcere multa.
Et tamen haud frustra (nostram sic numina firment
Sancta fidem) spondere ausim, meme hospita rursum
Tecta haec visurum: tunc et scruposa Lavernae
Nubiferae antra mihi lustrandi tempus: ovantem

Tunc me laeta sinu frondoso culmina montis
Accipient, primum nemora inter densa colonum.
Tu vero interea ne rebus desice egenis;
Sed strue rupe casas, aut frondea tecta sub altà.
Talibus. Hetruscum consolabatur amicum
Franciscus. Sol interea solvebat Ibero
Littore defessos bijuges, pronusque lavabat
Hesperio sub fonte comas, vultumque rubentem.
Dant mensae Cereris, nox intempesta quietis
Munera; compositosque sopor suus occupat artus.
Postera lux primo Franciscum excusserat ortu.
Impiger, e stratis mox sese corripit ille,
Sopitumque manu fidum, de more, Lyaenon
Sollicitans: Age, digressos (ait) haud breve nos hinc
Poscit iter: labor eximius compellit ad oras
Externas: tu rumpe moras: nos afflat anhelis
Phoebus equis, rutila perfundens lampade terras.
Sic memorans, fidi praeclaras hospitis aedes,
Ipsum et moerentem, festinatosque regressus
Orantem, et dextrâ acceptum sese usque tenentem
Linquebat, multamque dabat laeto ore salutem.
Ceu pater, Eoas longinqua per aequora ponti
Quaesiturus opes, extremo in littore natis
Nunc instat monitis, nunc oscula, nunc rapit arctos
Amplexus: ciet interea de puppe morantem
Navita, jamque sinus pandit, solvitque rudentes.
Ergo adeo egressi simul altis moenibus, ambo
Festinant heroes iter, cursuque citato,
Transiliuntque cavas valles, montesque supinos
Obnixi exsuperant. Coepto non ulla labori
Interfusa quies: fulgentem praevia virtus
It simul obtendens vultum, sternitque malignas,
Emollitque vias: olli pernicibus ingens
Corripiunt plantis spatium; Rubicone relicto,
Exigui donec libantes flumina Rheni,
Praegelidis curent defessi corpora lymphis;

Et tu Cecropiae sacrata, Bononia, divae,
Heroas pacis coelestia dona ferentes
Agnoscas, ultroque pios laeto ore receptes.
Sol jubar oceano demerserat; atraque fuscis
Nox terras complexa alis, lucemque, coloremque
Abstulerat rebus; somnusque oppresserat altus
Gressigerûm, volucrumque genus, pictosque colubros;
Fluminaque, et sylvae, colles, ager, arva quierant:
Tantum indefesso currebant sidera lapsu.
At pater, in morem, Franciscus, tecta domorum
Suffugiens, mollisque tori, dulcisque quietis
Dona exhorrescens, herboso in littore Rheni,
Sollicitis imo versabat pectore curis
Longum iter; et magni simul, externique laboris
Eventum orabat facilem: cum victa sopore
Duro membra solo stravit, tandemque petivit
Non importunos defesso corpore somnos.
Ecce autem sensus vix prima oblivia passi;
Cum Regina deûm (qualis Natoque, Patrique
Sese ultro spectanda infert) adstare jacenti,
Et mulcere animi curas sic visa loquendo.
Quid tu longinquos ardes lustrare recessus?
Quidve acres tentare paras, vetitosque labores?
Non datur hoc: Natus non his meus annuit orsis.
Non Rhodanus, non mitis Arar, non te excitus undis
Fluctisonis Liger expectat; non magnus Iberus,
Non Tagus auricomis vocat invidiosus arenis.
Gens externa tui sortitus inscia: sed quae
Jam tibi Romano surgens e sanguine passim
Ostentat sese pubes, inopumque sub armis
Effulget (scis ipse) olim tua rite capessens
Jussa, neque alpinas cautes, aditusque nivosos
Horrescens, sponte hoc tanto sub fasce laborat.
Et nunc aequoreae partim limosa Garumnae,
Partim Atlantei flaventia littora Baetis
Pervadens, clarae festina propaginis urget

Incrementa tuis castris, sociatque Latinis
Barbaricas acies; longo haud post tempore ductor
Una omnes quas ipse meo sub numine coges
Concilium in magnum: tantis formosa Subasis
Hospitium dabit ora, ea serviet una catervis. (que
Tum prolem ipse tuam adspicies, procerumque, ducum-
Et numerum optatum, et praeclara insignia disces.
At modo surge, moras rumpe, arva revise Subasi.
Sopitum sic Diva monet, monitumque relinquit.
Excutitur, gelidoque solo se corripit heros,
Attonitus visis; supplexque ad sidera palmis
Sublatis, tali fugientem voce precatur.
Diva potens coeli, Genitrix pulcherrima Regis
Siderei, thalamique expers, sanctique pudoris
Haud unquam immunis; quae te modo tanta fatigat
Cura mei? duros ne hodie mihi, Diva, labores
Solatura venis? O, me quocumque vocaris,
Sponte sequar: tu parentem meme accipe jussis,
Diva, tuis, arceque malis, et numine dextro
Adsis, eventuque pio tua dicta secundes.
Talibus orabat; Divam sic ore ciebat.
Tum vero accersit fidum, ad seseque Lyaenon
Accipit; et monitusque Deae, et visa ordine narrat.
Moxque iter incoeptum linquunt, retroque citatum
Ad flavum vertunt cursum, celerantque Subasum.
Interea Latiae pacata per oppida gentes,
Securae martis fremitus, secura malorum
Otia, felicisque agitant bona tempora vitae.
Namque, ut ab aethereo divûm Pater altus Olympo
Despiciens terras, jam tum placabilis, imas,
Et cladem pestis tandem miseratus acerbam,
Finibus Eumenidas superis decedere jussit;
(Haud mora) continuo populi meliora sequentes
Consilia, in priscos revocant liventia mores
Pectora; rursus amant monitus, legesque severas.
Ex illo Superis meriti instaurantur honores:

Intermissa diu passim sua liba repostae
Accipiunt arae : atque ignes pia dona cremantes,
Aethera fumifico nidore, et templa vaporant.
  Franciscus vero (neque enim usquam pectore virtus
Ardens absistit ; non usquam inserpere quicquam
Herois dat segne animo), non dura laborum,
Non trepidus perterrificos horrescere casus :
Quin mentem assueto, sanctoque accensus amore,
Et vitae incoeptae curis ardentibus actus,
Attollit confestim animum, viresque sub imo
Corde ciet, stimulatque, hortatuque arrigit acri.
  Tunc stat Iapygios (sacri fortissimus Ales
Gargani custos id pridem suaserat, et jam
Ardore ingenti saepe illum acciverat ante ;
Saepe et nescio quis cupientem abduxerat error)
Perlustrare agros : populosque per oppida magnos,
Perque arva incultos, durosque invisere agrestes :
Nuntiaque aethereae pacis mandata frequenti
Eloquio vulgare : acrique incessere sontes
Verborum increpitu, et vitae monstrare nocentis
Ultrices poenas, durumque aperire quietas
Virtutum ad sedes, et clara palatia callem.
Pandit mox comiti fido praestabile mentis
Consilium : ille audit, votisque una incitus isdem,
Ultro abitum celerare, morasque abrumpere suadet.
Ac veluti hibernis torrens super imbribus auctus,
Jam cultum irrumpens agrum ; si forte colonus
Saxa, trabes, glebasque putres, ramosque virentes
Praecipiti opponat, raucum sonat objice fractus ;
Nec mora, parte alia, stridenti spumeus unda,
Aggere subsultat rupto, et late obruit arva.
Sic pater aethereae Franciscus numine vocis
Permonitus, sublapsa retro vestigia torquet :
Et coeptum abrumpens iter, ignotoque sub axe
Linquens ignotas urbes, populosque repostos,
Fatales sectatur agros, seseque, laboresque

Ipse suos ultro concessis devovet oris.
Ergo heros, flavi jam tum alta e sede Subasi
Digressus, fido vestigia fida Lyaeno
Unâ aequante, ibat: qui cum multa ore serebat;
Multa animo servanda dabat mandata sub imo:
Multa itidem alterno miscent sermone, levantes
Taedia longa viae scruposae, acrisque laboris.
Jam Marrucinos campos, fontisque Velini
Rosea praetereunt arva, ac saxa aspera linquunt;
Prisca Sabinorum stabula, horrentesque recessus.
Nec longum, excepti hospitio Samnitidis orae,
Demulcent cursum, et paulisper corpora curant.
At ne tanta quidem frustra, aut impune viarum
Emensi spatia; haudquicquam labor irritus auram
In tenuem prorsum effusus: quippe inclitus heros,
Eloquio exardens, passim mandata salutis
Sparserat; et virtutis opes, vitaeque nocentis
Turpem ignominiam, et poenas monstraverat acres.
Scilicet audierant illum alta per oppida gentes
Praeclarae: audierat pagana per arva juventus
Agrestum, turbaeque nurum, matrumque choreae:
Et tunc perspicuus, vitreisque subalbidus undis
Fucinus, illum ipsum circum piscosa morari
Littora, multum illum divina oracula vulgo
Spargentem eloquiis audire, animisque vereri.
Jam post ter denas succedens nona, quadrigis
Purpureis subvecta, polos aurora patentes
Lustrarat jubare auricomo; atque ex ordine coeptum
Carpebant heroes iter: simul improviso
Gargani tandem cum summa cacumina magni
Apparent longe. Garganum voce Lyaenos
Mox prior ingeminat: supplex, ad sidera palmis
Sublatis, unâque hilaris Franciscus ovanti
Assultans comiti, laeto sic ore sequutus.
Salve ingens, salve aethereum, gratissima sedes
Alituum, vertex; salve o mihi saepe cupitus.

Nec plura his. Cursum accelerant: amor acrius urget,
Quo sese montis jam jam vicinius offert
Ardua siderei moles, crescitque videndo.
At vero intento tandem ut conamine, ad imas
Radices ventum, et sedis tetigere sacratae
Limina prima gradu; rorantia sidera noctis,
Et fractae vires lentam suasere quietem.
Parent heroes suasi; sternuntque virenti
Membra solo defessa: altae frondentia quercus
Brachia defendunt rores, et sidera lassis.

Volvitur interea circum polus, et rapit ignes
Astrorum ardentes: partim hinc sese aequore condunt;
Luce adversâ illinc partim nova lumina surgunt.
Et jam praecipiti nigrantes humida currus
Nox temone urget; heroas mitior angit
Cum sopor, et tenui sensus obnubit amictu.
Ecce autem astrigeri levis alto e vertice Olympi
Delapsus Volucer, Francisci ante ora jacentis
Adstitit. Horrificâ praefulgurat aegide pectus
Olli divinum: performidabilis hastâ
It dextra: auratâ sopitum cuspide patrem
Tunc una excutiens, his ultro affarier infit.

O longum optato, Reginae numine fausto
Sidereae, et fido meme ductore, potite
Tandem rite solo; certam hic ne rere quietem
Inventam, aut penitus te jam exhausisse labores.
Namque hinc digressum latis te maxima campis
Haec regio exposcit: te rura, urbesque morantur:
Te juvenum coetus cupiunt, patrumque senatus.
Quin et pastorum vulgus rude, sive per altos
Secessus nemorum, seu prata per herbida, magnos
Collectum in coetus, et te circum undique fusum,
Audiat effantem coelestia dicta, necesse est.
Nec tu adeo quondam latrantia saxa biformis
Horrescas Scillae, non aestibus ora Caribdis
Fervida, pervadas Siculam quin protinus oram:

Et populis sanctos monitus, divinaque jussa
Insinuans, iter ostendas virtutis ad aedes ;
Et nunc surge, agedum: roseâ te luce subortâ ;
En Aurora afflat, matutinisque volucrum
Cantibus assultant campi , ramique virentes.
Surge, iter acclivum supera : obnixusque per altum
Montem, age, carpe viam; horrifici sacra limina donec
Contingens antri, nostras conspexeris aras ;
Illic supplicibus votis, manibusque supinis,
Cum precibus castis, divûm intemerata Parenti
Corda feres: liba haec bonus ille, hos poscit honores.
His volucer dictis, levibus se miscuit auris .
Somnum heros, noctemque oculis unâ effugat atram:
Emicat inde solo, constansque ita voce precatur :
Magne Ales, magni decus aetheris, inclyte ductor
Coelicolûm, quo raptus abis ? an non tibi sedes
Hic prisca, an non lecta animo domus una volenti ?
At tu (seu nunc astra poli, seu culmen amati
Montis habes; seu te Stygis invida monstra per aequor,
Perque altas nubes mox debellanda reposcunt)
Adsis o bonus, et fausto meme accipe laetus
Numine : dira mihi custos mala longius arce ,
Et casus defende atros : tandemque labores
Tu felix, mitisque fove, placidusque secunda .
Talibus orantem jam tum vigil aure Lyaenos
Hauserat arrectâ. Cui mox pater : En bona jussis
Numina (quid tu haeres?) rursum coelestibus urgent:
Tolle moras : lux alma vocat ; via praemonet acris.
Sic memorans, velox iter arripit : impiger una
Insequitur comes, et gradibus se concitat aequis.
Non tam sollicito reditu, plausuque canoro ;
Cum matutinis arguta volatibus errans ,
Jejunis primas jam tum captaverit escas
Foetibus ; ad nidos progne defertur amatos :
Pectore quam gemini valido, nisuque potenti
Heroes superant montis latera ardua sacri .

Et jam siderei prospectu limina templi,
Vestibulumque patens, gradibusque eductus ab imo
Ter trinis, ingens suggestus liminis alti
Apparent primo. Accelerant vestigia laeti:
(Nec mora) continuo succedunt postibus aureis,
Fumosique antri, et divino horrore tremendi,
Arcanum penetrale ineunt: adytisque profundis,
Accurvi, affusique arae venerantur opacum
Saxum horrendum, ingens, fortunatumque Volucris
Aetherei affatu, atque oraclo insigne vetusto.
Tum Franciscus ovans, divinaeque ignibus aurae
Deflagrans liquidis, magnum flammantis Olympi
His Regem implorat dictis. O qui tua nutu
Sidera perpetuo torques, et pondere figis
Tellurem ingenti; qui lata tumescere fluctu
Das freta, moxque eadem fremitus compescere cogis:
Accipe nos, quaeque ultro hodie damus, accipe corda
Puris juncta animis: ades, o Pater optime, fausto
Numine, ades felix, et nostris annue votis.
Da (tuus urget enim Volucer; seriemque laborum,
Sopito mihi nocte canens, denuntiat acrem)
Nosse viam optatam; quâ tandem, limite certo,
Semita defessos magno nos sistat Olympo.
Tuque adeo interea nos cedere casibus ullis,
O Genitor, prohibe: contra sed fortibus ausis
Ire doce, adversisque caput, gravibusque periclis
Objectare jube, et dare prodiga pectora vitae.
En laeti accipimus, da nunc sanctissime, jussa:
Da: sequimur quocumque trahis, paremus et ultro:
Juveris auxilio tantum, et felicibus astris.
His postquam oravit Patrem, sic ore Volucrem
Compellat coelestem iterum, votisque precatur.
Tu dehinc, o Superûm interpres fidissime, ne jam,
Ne patere haec discerpta Notis volitare per auras
Dicta leves: sed mox, precor, insinuanda Parentis
Auribus aetherei, summo levis infer Olympo.

Sic antrum hoc, pario nunc marmore dives, et auro
Barbarico effulgens, semper tibi laudis honores
Divinae resonet; semperque horrentia luces
Saxa colant haec rite tuo de nomine sacras.
  Conticuit tandem, pressoque immobilis ore
Haerebat, miranda tuens: simul ecce coruscans
Gemmisque, auroque, ac mediis interlita guttis
Sanguineis, labi coelo crux visa per auras,
Thuricremasque ambire aras ter concita circum.
Dumque heros animo stupet, obtutuque rigescit,
Vocem insperatam mox insuper auribus hausit.
Ne visa, o flavi proles generosa Subasi,
Haec horresce: tuam sortem hinc, age, percipe: signo
Fata sub hoc te dura manent. Tu fortibus ausis
Tolle modo: insignem te quondam hoc ire necesse est.
Vox siluit: crux alta polo se sustulit unâ.
Jamque antrum attonitus, mentemque exterritus heros,
Praecipue vero confusus imagine vocis
Obscurae, egrediens ibat; caecosque sub imo
Multa animo oracli eventus secum ipse putabat.
Nec vero ulli usquam, non ipsi visa Lyaeno
(Arcanum ire palam, in morem, cui sueverat omne)
Miranda effatur: sed tantum his institit olli.
  Vidimus (o laetam, et felici sidere lucem,
Auspicibusque deis exortam!) vidimus antrum;
Antrum ingens fama, atque ingenti nomine clarum.
Et nunc ignicrepis divinae afflatibus aurae,
Et Volucrum plausu coelestum ingentius illud
Assiduo, quis non credat? quis numina saxis
His addicta neget? Felix o terque quaterque,
Alituum ductor cui prisca oracula pandens,
Dixit: ego huic meme, caecis mortalibus, antro
Custodem addixi, servatoremque potentem.
Nunc ergo unde animis haec tanta ignavia nostris
Inserpit? quo gens hominum male sana veterno
Torpet, hebetque adeo, meliora ut saepe relinquat

Consilia, et superûm dona avertatur, et aedes
Spernat sidereas? Ah, tandem agnoscite certas
Spes, o mortales, coeloque attollite mentes;
Ducitis unde genus, delapsa unde ignea vestris
Lumina pectoribus fulgent: huc, huc modo, gentes,
Huc aegrae properate omnes: hic numina vestro
Et generi cognata, animisque addicta tuendis
(Dum fas, dumque sinit tempus, praesentia dum se
Ipsa ultro objiciunt, dumque exoranda patescunt
Corda) agite o, votis, donisque accersite opimis.
His pater exardens animo conclamat, et: O tu
Nunc, age, fide comes; nos hinc (ait) avocat ingens
Jam tum opus, et duri superat quod deinde laboris,
Poscit, iterque abitum monet acre, urgetque morantes.
Perge modo: nec tu certusve, ancepsve doceri
Quaere adeo, qui te callis, quo limite ducat;
Quodque solum, pagi ne humiles, urbes ne potentes
Hospitio accipiant: mitte hanc e pectore curam.
Astra viam ostendent certam: tecta hospita flagrans,
Coelesti delapsa sinu, mox aura parabit.
Sic monitis instat pater: ille unâ incitus acri
Mox prior ire gradu: linquunt sacra culmina, et an-
Sidereum aversi geminata voce salutant. (trum
Festinant ergo; passimque ingentia latis
Arva agris lustrant oculis: si qua oppida claris
Gentibus insessa, aut pagos de more jacentes,
Flumina seu propter, seu vasta per aequora campi,
Prospiciant; aut jam collectos ordine detur
Saltibus in magnis pastorum offendere coetus.
Interea rubet, et devexo Phoebus Atlantis
Coeliferi temone jugis super imminet altis.
Et jam improviso tectorum culmina Sypus
Celsa aperit: coram apparent ignota repente
Moenia. Prospectu subito, pater intonat ore
Mox laetum, exsultansque animo gestivit, et: O quam
Certa (inquit) nostris adspirant numina votis!

Quippe haud, ignarosque viae, ignarosque locorum,
Nos hodie huc vacuo fortuna volubilis egit
Appulsu, aut regio desueta errore fefellit.
Vis major, vis nimirum stellantis Olympi
E sede, ingenti cum numine lapsa subegit. (bat.
Haec dabat ore, unâque gradum, comitemque cita-
Jamque propinquabant portae; majorque videri
Urbs sensim, et celsae paulatim assurgere turres.
Vir fuit hic (primum nomen fecere parentes
Euphrosio) praestans animi, pietatis, et aequi
Servator, justique tenax, et clarus avitis
Stemmatibus, lateque agris opulentus, et auro.
Ergo hic, nescio quo (namque haud ea ferre voluptas
Suerat eum) tum multa animum raptatus amore,
Liberiore gradu, portâ se eduxerat altâ:
Desuetâ cui mox in veste Subasius heros,
Atque insperato gressu simul obvius ibat.
Admirans primo adspectu vir constitit; atque haec
Secum una. O nunc si de gente Subaside forte
Hi veniant! gentis sed quam magis inclytus ipse
Dux Franciscus (eum vulgo sic nomine dicunt)
Afforet optarim! quam mallem hic nuntia pacis
Verba salutiferae illum ipsum spectare canentem!
Ille haec secum animo versat: simul ecce propinquat
Franciscus: jam jamque adstat, jam verba salutis
Edit, amicitiaeque haud aspernabile signum.
Cui civis bonus arridens: Qui vos genus, inquit?
Unde domo? quo sacra duce haec insignia fertis?
Signa, vides quae fors nunc primum (subdidit he-
Jampridem sub flavicomo gens orta Subaso, (. ros)
Tollimus alta Deo; et vitae discrimina egenae
Tentantes, casus fortunae evolvimus acres. (rum,
Est quoque turba ingens comitum, atque experta labo-
Juncta adeo, et lateri nostro subnixa, meoque
(Dic, age, tu pudor, hoc) primum de nomine surgens.
Nec vero ignotam jampridem finibus istis

Hanc reor. Obstupuit civis perculsus amati
Nominis auditu; nec plura inferre loquentem
Desinit: extemplo sed enim procurvus inhaeret;
Et dextrâ acceptum, et geminis hinc inde revinctum,
Implexumque ulnis, sic magno affatur amore.
Chare pater, quod numen agit? quis te deus, olim
Optatumque mihi, et toties simul ore vocatum
Dirigit huc, atque has sedes invisere suadet?
Di faciles, hodie quid vos felicius orem?
Aut quid amabilius poscam? Nec numine duro,
Nec parco meme adspicitis: non irrita Coris
Vota dedi: non aversas pulsavimus aures.
Sed jam ad te redeo, pater: eja, age, limina ne tu
Nostra fuge, externis de more patescere sueta
Hospitibus: tu laetus ini, quando illa morantur
Laeta ineuntem, ultroque tibi arrisura recepto.
Talibus haerentem dictis bonus incitat hospes:
Tum simul ingressi, subeunt urbemque, domumque.
Defessis mox optatam fecere quietem,
In morem, positae sedes; dapibusque paratis,
Instructi micuere tori: tunc ordine primi,
Unà heros, sociusque alto accubuere sedili. —
Ut primum dapibus finis datus, occupat hospes
His prior heroas dictis. Nox humida coelum
Fuscis multa alis complectitur: astra quadrigis
Surrepunt tacitis, et scintillantia suadent
Corporibus requiem fessis, oculisque soporem.
Ergo et colloquiis jam tum mihi saepe cupitis
Parcamus, noctique ultro cedamus opacae;
Quo pariter mentes somno curemus, et artus.
Parent hortanti heroes; penitusque recepti
Sub sede arcanâ, se composuere cubili.
Interea humentes pressis addensat Iberis
Nox umbras: contra Eoas Tithonia conjux
Illustrat croceis surgens fulgoribus oras.
Jamque ortus, de more, tuos lux annua signans,

O magni Regina poli, lux aurea, lux quae
Divino terras, et coelum lumine complet,
Expectata oritur : cum sese corripit altis
Franciscus pater e stratis; Geniumque vocatum,
In morem, ipse suum, breviter sic voce precatur.
Accipe me, infandisque malis, saevisque periclis
Arce hodie, Vigil alme : ades, et me tramite recto
Tendere iter certum, et dextro da fine potiri.

Haec tantum ille : altis foribus gratissimus hospes
Jam jam aderat, jungitque manum, et de more salutans,
Infit: Ego haud volucrem tantummodo nominis auram
Audieram, Francisce, tui : sed clara per aures
Facta meas ierant; factorumque incitus omnis
Rumor Iapygiae sonitu nunc verberat oras.
Quin et oliviferi quae gloria, quique Subasi
Jam tum honor exsurgat, summisque interserat astris
Jam caput, Ausoniam fama indefessa per omnem
Concinit, audituque urbes simul implet, et agros.
Nec minus et gentes, quas indiga ad arma coactas
Dux monitis formas bonus, et virtutibus amplis
Imbuis, attollitque, et claris laudibus effert.
Cuncta haec nimirum de te, pater optime, dudum
Audieram : sed enim ex illo, mihi corde sub imo
Interdum fandi tecum unâ amor arsit iniquus.
Et nunc quid superest? Video, potiorque cupito
Te, pater. Unum adeo hoc par est, luxque annua po-
Reginae meritos divûm, da gratus honores : (scit;
Da (differre nefas tantae praeconia lucis)
Da monitus hodie populo, divinaque nostro
Eloquio mandata cane, et plebem instrue dictis.
Sic hospes : laeto haec Franciscus rettulit ore.

Opportuna adeo, nec jam spernenda profecto
Exigis, alme hospes : rerum nec me labor ipse
(Quandoquidem haud clara sine luce, sine omine fausto,
Aut sine mente deûm hac nos sistimur urbe) gravabit.
Te vero, qui nos (gratum ac memorabile factum!)

Ignotos, inopes, sed nil pietatis egentes,
Sponte domo socians, das victibus ire refectos,
Non foenus nullum, non gratia nulla sequetur:
Officii non te magni, non muneris ampli
Poeniteat: dignas grates persolvere nostrae
Non opis est, fateor, sed divûm. Age protinus, hospes
Magnanime, aude olim his sperare ingentia factis
Munera; teque hodie sedes, age, rere beatas
Promeritum: spectare pias tu numina mentes
Ne dubita: fandi stant praemia, stantque nefandi.
Dixit; et ad templum, multa cum luce diei,
Natorum Euphrosius turba florente, Lyaeno
Franciscus comite, approperant. Jamque alta subibant
Limina: submissi Reginae numen adorant
Sidereae, magnoque vocant ex ordine divos.
Interea, rebus divinis rite peractis,
Conticuere chori; purusque reliquerat aras
Thure vaporatas, crepitantique igne sacerdos.
Hic heros (fandi sese haud brevis obtulit ultro
Copia) suggestum stantem, ac de more paratum
Forte operi, scandens; oculis unde eminus omnes
Et legere adversos coetus, et noscere possit;
Infit: eum extemplo populus circum ambiit omnis.
Magnanimi proceres, genus altum, et clara propago,
Insignisque atavis, Grajorum et sanguine fulgens:
Tuque annis florens, et firmo robore pubes;
Annua qui magnae vota instauratis Olympi
Reginae, meritoque diem signatis honore
Natalem, et ductas priscorum ex ordine pompas
Solemnes agitis, struitisque altaria donis:
Parcite, vesano modo parcite, quaeso, tumultu.
Neve animos pigeat nostris adhibere quietos
Paulisper dictis: pro vobis, reque tuendâ
Vestrae urbis dum pauca loquar, dum moenibus altis
Instituam vigiles, et propugnacula circum
Adjiciam cum fossarum munimine longo.

Principio sed enim, o patres, agnoscite rerum
Cui jus vestrarum, totiusque urbis habenas,
Cuive potestatem par sit committere legum:
Cui regere imperio populum, atque ignobilis iras
Conveniat vulgi, et subitos mulcere furores.
Nimirum immanem quondam illaudata voluptas
Det regem immani vobis de gente, cavendum est:
Verum felices, fortunatique profecto,
Sidereo delapsa polo sanctissima virtus
Si dux laeta adsit vobis, si moenibus istis
Praesideat custos, et portis excubet altis!
  Ecce autem (aversam, dedignantemque superbo
More homines socios divam nec credere fas est)
Illa ultro vobis sese gerit obvia passim:
Qualis bissenos heroas ad astra vocabat;
Dum rata principibus coram, saevisque tyrannis
Intrepidi responsa darent, atque enthea Regis
Siderei populis canerent mandata profanis;
Spernentesque minas tumidas, violentaque regum
Jussa superborum, vibratis pectora telis
Obvia, suppliciisque darent immanibus ultro.
Quare, agite, hanc delectam animis, et pectore toto
Complexam accipite, atque ingenti ad c'scite amore
Huic vestrae reginam urbi. Tuque inclyta pubes,
Hanc, moneo, sectare ducem; ducis ardua signa
Tolle manu; cane sidereae praeconia divae:
Neve ultra e fidis castris descisce, nec ullo
Terrere incursu, hostilemve horresce tumultum.
Nec te adeo infringant duri, insuetique labores,
Quos primum ingressis objectat, iterque malignum,
Quà te praevia agit: neque enim fastigia rerum
Ardua per molles nixus, per inertia vinces
Ocia: sublimes posuit sibi diva penates:
Mox ubi per praeceps, perque aspera saxa clientes
Raptos, laeta suos tandem locat ipsa beatis
Sedibus. O tum felices quoscumque manet sors

Tanta olim! Ergo illis virtus bona gaudia servat:
Exemptique malis vitiis, et casibus, extra
Errores, extra spem turpem, extraque timorem,
Securis, laetisque animis laeta ocia ducent.
Contra autem deflecte oculos; jamque adspice turpis
Regna voluptatis; simul ipsam sceptra tenentem
Turpia cerne modo; atque animo metire sagaci,
Quas struat insidias, quas caeco pectore fraudes
Verset; agat quo praecipites juvenesque, senesque.
Promissis viden' ut blandis fucata dolosi
Oris verba sonent? Latet (ah! mihi crede) venenum
Sub donis laethale: manu laethalia miscet
Pocula circaea, et sacro ter murmure adurit.
Exeute quamprimum, o pubes generosa, nefandae
Turpia dona deae; quibus (heu, fax dira malorum!)
Illa homines, pulchrâ ex facie, sanctoque decore,
Induit in vultus, et lurida terga ferarum.
Sed jam, agedum, tum forte juvat, tum grandia defert
Munera, cum bella accendit, cum funera, luctus,
Excidia, et clades parit, atque incendia miscet.
Haec Priami tum servat opes, tutatur et arces
Rhoeteas, cum Tyndaridem dedit ire sub ulnas
Pastoris molles, et semiviros amplexus.
Quo vero jam me rapit intractabilis ardor?
Quidve magae noxas (nullius nescia culpae)
Prodere conor? Eam haud aequis incessere dictis,
Quamvis mille sonent aerato in gutture linguae,
Pervaleam, et diros evolvere pectoris astus.
Nunc tantum o libeat, cives, sed enim illius altam
Nosse, ubi regnet ovans, sese quo celsa receptet,
Quâque suas acies stipe dux tandem inclyta ditet.
Despicite ergo imi stagna exhorrentia, et aestus
Cocyti, lacrymis tumidos, et luctibus atris,
Et Phlegetontei fumantes gurgitis undas.
Cerne illic, o plebs, immanes ordine poenas,
Quae sontum exercent animas, quibus atra voluptas

Dilecta ad superos : illam ipsam cerne suorum
In medio affixam, et poenas cum sanguine dantem.
Horresce haec ergo tormenta, atque effuge, pubes:
His terrere malis : fucata avertere turpis
Dona voluptatis : summoque attollere Olympo ;
Unde tibi genus, unde salus, unde aurea virtus
Te vocat, expectatque, tibi immortalia nectit
Serta, ultroque offert : age, tu festina, capesse .
Finis erat: plebs omnis hians, immobilis haeret,
Et plura expectans, fremit ore, silentiaque amens
Improvisa adeo, et finem indignatur iniquum .
  Tum vero exoritur, serpitque per agmina murmur.
Fit globus extemplo gentis, confusaque circum
Heroa addensat sese omnis turba; juvatque
Cominus usqueadeo spectare, et noscere patrem .
Ille autem avertens plausum, et rumoris honorem,
Exosusque auram vulgi, et praeconia laudum ,
Vim fugit undantis turbae, incursumque molestae :
Et furtim elapsus, noto mox hospite tantum
Rite salutato, populumque, et moenia linquit .

FRANCISCI MAURI

HISPELLATIS MINORITAE

FRANCISCIADOS

LIBER X.

ARGUMENTUM

Fama gentis Subasaeae jam pervaserat Siciliam propter Tancredum, unum ex sociis bissenis, qui, Morico comite, plurimos adsciverat Siculos: coetusque indigorum multa loca compleverant, pariter vitam agentes = 1 = 52. *Interim Franciscus per arva, urbesque Daunias, perque alias regiones, coelestis vitae praecepta disseminabat: sed bonis de Tancredio nuntiis adlatis, in Siciliam transmittit.* = 123. *Occurrit illi Tancredius, et effusa ex urbe Messana multitudo, quam benigne excipit S. Patriarca, et verbis coelestibus affatur. Quarto autem die postquam illuc appulerat, adloquitur sodales in luco degentes prope Messanam: deinde, comitantibus eum Morico et Leone, invisit alios conventus suorum* = 197. *Devenit, multa nocte, ad coetum in excelsa rupe morantem; et postero mane, sodales cunctos accitos laetus hortatur, ut sint constantes in ea vitae ratione, quam ad Apostolorum normam incoeperant* = 313. *Parat deinde Franciscus excessum; sed alia prius perlustrat loca Sicaniae, omnes edocens iter salutis. Advenit tan-*

dem Panormum , ubi suos, digrediens, affatur; et posthac felicissimo cursu advehitur Neapolim =460. *Describit iter quod tenet Franciscus , ut redeat ad Subasum ; quanta illum cupiditate sui reviserint ; utque pristinum vitae institutum denuo susceperit* = 514. *Cogitat Franciscus ire ad Lavernam; sed prius Orandum, uti pollicitus erat , invisere. Verum Deus ab ipso exoratus, ei significat convocanda esse ante ad Subasum comitia suorum. Quamobrem statim praecipitur, ut illuc undecumque conveniant: quae fama per omnes regiones vulgatur* = 611. *Postea a versu insequenti ad libri finem, enumerantur agmina singula, quae de provinciis gentis Subasidae , tam ex Italia et Sicilia, quam ex Galliis , Hispania , et Lusitania, cupidissima visendi Franciscum , et monita coelestia discendi, ad Subasum laetissime , et celeriter coëunt.*

Fama Subasaeae gentis, pridem ardua fines
Ausoniae extremos linquens, pervaserat oram
Sicanam, et populos rumore exciverat omnes.
Namque, ut prima suae Franciscus germina prolis
Cedere olivifero pariter diducta Subaso
Jussit, et externas quamprimum invisere gentes,
Et canere eloquio populis divina Magistri
Praecepta aetherei, moresque ostendere sanctos,
Et durum virtutis iter, sedesque beatas:
Haud mora, continuo Tancredius exsilit ardens
Bissenûm e numero comitum, et primoribus unus;
Haerentemque sibi Moricum, sic vocibus instans,
Occupat: Unus adhuc haeres, Morice? eja, age, mecum
Te labor idem urget; nos sors una accipit ambos.
Tantum effatus; et in dictis, vestigia uterque,
Quo primum ardor agit, quo vis dehinc enthea raptat,
Contorsere acres. Nusquam mora, fronte Pelorus
Arduus adversâ donec sese obtulit illis.
Ergo hos jampridem Sicana acceperat ora
Hospitio; cultusque novos, habitusque rigentes,
Et curam vitae angustam, insuetumque tenorem
Admirans, sacro jam dignabatur honore.
Tum vero coetus juvenum divinitus acti,
Et cultus novitate pii, melioris et usu
Flagrantes vitae, passim per vota gemellos
Conveniunt ultro heróas; seseque volentes
Addicunt illis, gentisque Subasidos orant
Castris adsciscì, juramentisque ligari
Militiae insuetae, et sacrato foedere jungi.
Ceu quondam magnus cum rex, signa ardua tollens,
Cogit ad arma acies, bello nova quaerere regna,
Seu jam sceptra sibi, terrasque reposcere abactas
Constituens; subito excitae circum undique densis
Agminibus coëunt, stipantque insignia fortes
Celsa manus; crebro complentur milite castra:

Sic acies vulgo innumerae juvenumque senumque
Agglomerant sese, circumque heroas inundant
Affusae geminos, non cultus aspera, non jam
Angusta horrentes vitae, non dura laborum;
Sed laetae monitus, et toto pectore jussa
Ardua complexae, signis fulgentibus haerent. (pae,
Jamque adeo nova gens, pia, sancta, atque inscia cul-
Crebra locis, humiles pagos, arva, oppida complet;
Nec non et lucos sacros, nemorumque recessus
Umbrosos tenet. Et jam sicubi caeca per altos
Offendit montes, quae relligionis honore
Horrescant, antra, extemplo subit, atque frequentat,
Laeta, catervatimque colit; Cererique, Lyacique
Usqueadeo parcit latici, mollisque cubilis
Immunes ducit noctes: tantum aethera cordi
Divinis pulsare modis, Regemque deorum
Et canere est illis, et compellare precando.
Dumque ea Trinacrias nova gens monumenta per oras
Spargit ovans, vulgique animos accendit amore
Vitae inopis, callemque aperit virtutis ad aedes;
Parte alia (nequicquam animum conterritus, arva
Daunia percurrens) pagos Franciscus, et urbes
Invisit, monitisque instat coelestibus acer:
Et passim ignaros populos hortatibus implet
Divinis; rudibusque animis inserpere mores
Dat castos, sensusque pios habitare pudicis
Pectoribus. Gaudent turbae, sanctumque verentur
Heroa. Ille autem, qua se cumque aureus infert,
Aurea virtutis sua post vestigia linquit
Signa: micant gentes morum pietate refectae.
Non secus ac si forte polo decussa sereno
Sidera per noctem, longo transversa meatu
Percurrant, signentque vias, et perpete sulco
Limitem agant flammis, et multa luce coruscum.
Et jam insopitis longe lateque patentes
Per campos, urbesque altas, populosque frequentes

Fama vagans pennis, sanctum, ac memorabile nomen
Francisci, ingenti sonitu, magnoque favore
Sparserat: illum Ufens, illum et flaventia Liris
Littora arenosi, Vulturnique accola norant.
Nec vos, Romanis ducibus, Latiisque triumphis
Cannae olim infensae, non audivistis hiantes
Heroa effantem coelestia dicta Magistri
Aetherei. Illum ipsum simul audivere, supernum
Mille urbes quae littus habent; mille, alluit unda
Quas maris inferni; mille insuper oppida, late
Quae media ingenti, pinguique alit ubere tellus.

Nec vero natorum expers, Francisce, tuorum
Tunc regio haec: nempe occurrunt tibi gentis ubique
Agmina crebra tuae; simul hic insignia fulgent
Clara Subasaei cultus; et milite egeno
Plena merent hic aere tuo castra indiga passim.

Volvitur interea polus; et monstrosa suburgens
Signa per altus equos Titan, afflare gemellos
Tyndaridas, jam jamque minari incendia Cancro;
Intortisque comis, flavisque tumescere aristis
Pulchra Ceres: cum sic Franciscus voce Lyaenon
Compellat fidum, cunctantemque incitat ultro.

Fama (etenim audisti) canit, ut Tancredius olim
Digressus flavo, Morico comitante, Subaso,
Scyllaeosque canes, adversique arcta Pelori,
Intrepidusque animo, tutusque evaserit: et jam
Sicanis insedit agris, crebrasque coëgit
Indiga ad arma acies; nutuque faventis eunt res
Siderei Patris; et successu gloria laeto
Alta Subasaeae gentis se tollit ubique.
Quare, agedum (curae quando hic satis, atque laboris
Exhaustum; jam jamque vides conferta maniplis
Castra Subasaeis) nos hinc absistere fas est.

At ne terra quidem veniat mihi gratior ulla,
Nec magis optanda est, quam quo Tancredius ardens
Advocat, atque animo jam nos expectat anhelo.

Adde quod aetherei monitus impensius urgent
Per noctem Volucris ; latrantiaque inguina Scillae,
Angustamque vetant rabiem exhorrere. Quid ergo
Distinet? aut quae causa morae? Brevis hora profe-
Extremo (tu perge modo) nos littore sistet. (cto
Haec ille: aequatisque unà mox passibus ibant.
Nec longum, internam contingunt limitis oram
Ausonii, subeuntque antiqui moenia Rhegi.
Affuit optato levis hic subducta phaselus,
Immunique operis, vacuoque sedente magistro.
Hanc simul heroes conscendunt, protinus ille
Servitio laetus subit: haud ignara vadorum
Enatat uncta ratis, notosque assueta per aestus
Currit, et alternos fluctus secat ocyor aurâ.
Et jam Zanclaei saxa eructantia monstri
Cautius evitans, Siculà considit arenâ.
Vix dum Franciscus terra pede constitit, et jam
Fama viri accessum passim vulgarat. Et ecce
(Lucus eum tum forte mari vicinus habebat)
Primus sacrato descendens vertice collis,
Occurrit patri laeto Tancredius ore.
Junguntur dextris, mistàque hinc inde salute,
Itur in excelsum collem, lucumque, sacratum
Tum primum insueti cultus statione verenda.
Interea ex urbis Zanclaeae moenibus altis
Effusae approperant turbae, lucoque frequentes
Conveniunt, magnum heroem, lectosque sodales
Compellare avidae, coramque audire loquentes:
Quas, ultro occurrens, vultuque, et pectore laeto
Excipit, ingentique ardens affatur amore
Franciscus pater, et monitis coelestibus implet.
Ille animis contra intentae sitientibus adstant:
Attonitaeque, soloque haerentia lumina fixae,
Mirantur simul effantem; mirantur et oris
Non importuno depressa silentia more.
Nec tantum spectasse viros, cultusque virorum

Sat semel insuetos; sed enim usque haerere, novaeque
Scitari juvat, et primordia discere vitae.
Liquerat amplexus jam terque quaterque seniles
Lutea purpureis subvecta Aurora quadrigis;
Accitos ultro medius cum constitit inter
Franciscus comites, atque his pater optimus infit.
Multum olim, o socii, curae, vigilisque laboris
Per Salentinos agros, perque Appula multum
Late arva exhaustum nobis; populique frequentes
Multum littoreas nos distinuere per oras.
Nec vero frustra id, reor, aut sine mente deorum:
Liquimus alta etenim passim tyronibus aucta
Castra Subasaeis: nos audivere loquentes
(Sic rem sortiri divûm Rex; maximus Ales
Gargani custos sic adspirare labori)
Perque humiles pagos, per rura, per oppida, gentes.
At postquam Aetnaeos nostram pubescere prolem
Per campos auditum, animis amor ilicet ardens
Non expectatos, inprovisoque subortos
Visendi incessit natos: hinc nec mora segnis,
Non longum terrae spatium, non monstra, nec aestus
Adventum horrisoni nostrum vetuere profundi.
Et nunc, sive altos nemorum, viridesque recessus,
Sive casas, sive antra habitent, et frondea tecta,
Compellare alios comites, et visere cunctos,
Multa aveo; multa amplexus, et jungere dextras
Jamdudum exopto. Eja, age, nunc mihi fide laboris
Tu comes, o Morice, optati, monstrator et idem
Atque virûm, atque viae ignotae, jam praevius ibis.
Haec pater: unâ omnis turba infremit ore, recessusque
Impatiens, causas parat, innectitque morarum.
Ille manu, in morem, tristes mox lustrat, iterque
Ingreditur, dictâ simul; acceptâque salute.
Ergo ibant sociusque recens, fidusque Lyaenos,
Assuetus nusquam curis absistère patris:
Ibant alternis divos, divûmque canentes

Sidereum Regem: vestigia pone sequutus
Amborum, sese pater aequis passibus infert.
Qualis lucifero excitus praedurus arator,
Terga gravis cerere exiguâ, cum vomere adunco,
Mane agit abjunctos incurva ad aratra juvencos.
Pronus Atlanteas rutilis jam cominus undas
Sol afflabat equis: En, o pater, adspice montem,
(Cum Moricus prior) excelsum: Lilybeïa dicunt
Saxa illa indigenae. Non hos nulla agmina nostrae
Gentis habent scopulos. Sunt hic nemora ardua passim,
Antraque, saxaque, hiatibus exhorrenda profundis;
Et circum abruptae, montis latera aspera, pendent
Frontibus exesis rupes. Posuere sub illis
Partim jam comites angusta cubilia nostri,
Tecta super quernis texentes concava ramis;
Partim speluncas subiere, et nocte frequentant:
At cultus simul idem omnes habet, omnibus idem
Ritus, idem studium placet, unâ corpora curant.
Talia commemorat Moricus; pariterque sequentem
(Jam jam etenim fuscis nox coelum amplectitur alis)
Festinare patrem hortatur, fidumque Lyaenon:
Et tandem, stellante polo, multâque sub umbrâ
Noctis, ad excelsas rupes, atque ardua saxa
Deveniunt fessi. Stabat tum forte, sub alta
Spelunca, somni immunis Corradus, Amesto
Germano comite; uno olim quos Laria partu,
Acis arenoso flaventis littore, mater
Ediderat, pariterque vovens addixerat aris
Ambos coelicolûm, et capere indiga jusserat arma.
Hi lucum ingressos, per nigra silentia noctis,
Tum primi sensere viros; primique sub antro
Exceptos, pariter duro statuere sedili.
Paulatim interea per tecta virentia murmur
Desuetum inserpit: comitum plebs caetera ad antrum
Mox excita coit; insperatumque cupiti
Ut patris adventum norunt, simul ore, manuque

Continuo plausere omnes; laetum ardua rupes,
Laetum antra assultu simul increpuere profundo.
At postquam unà animos, et corpora lassa refecti,
Stramine praeduro se composuere, siletur.
Postera jam nigris Aurora citabat ab Indis
Quadrijuges, croceis immensi gurgitis undas
Illustrans radiis, terrasque coloribus ornans.
Excussus duro Franciscus membra cubili,
Corripit extemplo: ac primum flammantis Olympi
Supplex voce Dominum; Geniumque subinde
Compellat de more suum, faturque precando.
Fide Ales, custosque vigil, cui creditus aurâ
Vescor inoffensa; primo jam semita ab ortu,
Quo monstrante, mihi summo patet ardua coelo:
Dexter ádes, felixque veni, et meme accipe fausto
Numine: neve hodie patere ullos cominus hostes
Insultare mihi: quin tu mala longius arce,
Et casus defende atros; acresque labores
Tu tandem mitisque fove, placidusque secunda.
His pater implorat Franciscus amabile numen:
Nec minus arbuteis comitum sanctissima pubes
Sub tectis Patrem aethereum, cum plebe Volucrum,
Reginam sed praecipue divûmque, polique,
Supplex ore ciet, votisque precatur opimis.
Jamque adeo ipse suam exoptans cognoscere prolem
Et coram spectare avidus, pater optimus, ultro
Accitu sistit totum sibi protinus agmen.
Conveniunt omnes, animisque volentibus adsunt:
Ille his, in medio postquam stetit, ore serenus
Infit. Ego ut tandem, longo post tempore vectus
Huc, vos cerno libens! Ut me juvat ora tueri,
O socii, dudum optata; et miscere vicissim
Sermones castos; vitaeque evolvere egenae
Principia, atque acres sanctis mollire labores
Oraclis! Eja ergo, hodie spes discite vestras;
Atque animis penitùs memores mea figite dicta.

Principio nostrae ne vana exordia vitae,
Ne prorsus deserta opibus, ne credite nullis
Auxiliis suffulta: jacent immota sub altâ
Fundamenta operis coepti strue. Terreat asper
Forte animos cultus, durisque horrentia setis
Tegmina. Sed magnis num purpura regibus arcet
Acrem hyemem, saevumque gelu, aut morte eripit atra?
Exsortesque mali facit, exsortesque dolorum?
Esto, agimur totum extorres, domuumque per orbem
Ignari, erramus; rerum premit arcta facultas.
O, ubi, dicite, opes Croesi? sceptra aurea regis
Laomedontei monstrate, arcemque superbam.
Scilicet hos aurum, regnique immensa potestas,
Fortunaeque anceps manus, ac variabile numen
Donavere astris, et coeli sede beata?
Proh dolor! ignarosque viae virtutis, et altae
Oblitos patriae simul, hospitiique supremi,
Sors instructa dolis, rerumque infanda cupido
Abjunxere bono, et caeco mersere barathro.
Contra bisseni, jam tum spectate, clientes
Siderei (nempe electissima pectora) Regis,
Quo cultu, quo nam vitam excoluere paratu:
Discite quos monitus, quae jussa, audite, Magister
Olim errabundis dederit; quae praemia subdat,
Percipite, una acres demulcens rite labores.
Ite, ait, este humiles; animisque ardentibus ultro
Temnite opes, aurumque nocens; contemnite honores.
Imo, agite, extemplo ne dum deponite amictus
Conspicuos; sed bina fovens ne penula posthac,
Vel dum horrens Chiro nnervo stridende sagittas
Dirigit Aemonias, algentes ambiat artus:
Una satis: superat quicquid, natura recusat.
Prosequitur dius Rex, atque ita mandat alumnis.
Ite modo, et magnis occurrite regibus ultro;
Et simul audaci sic ore monete potentes.
Discite justitiam, sanctos jam discite cultus,

O gens mentis inops: Auctorem agnoscite rerum.
Semiferis ne templa deis, ne ponite monstris
Thuricremas aras: neque enim saxa aspera, sed nec
Aera pios ignes cum thuris honore merentur.
Tum contra iratos, tormentaque saeva minantes
Formidetis (adest quippe haud superabile numen,
Aethereo demissa polo levis aura) cavete.
Ergo ite intrepidi: vibratis pectora telis
Objectate ultro: cedent tela impia, cedet
Saeva acies ferri: nec demum praemia vestris
Digna ausis deerunt: magno solia aurea coelo
Stant, ubi certa quies vobis, laetique triumphi.
Haec canere aethereus Rex olim suerat amicis
Bella suis; sic deinde acres mollire labores.
Ergo, agite (ipsa eadem quando et certamina nobis
Instant, saeva isdem Rex ipse incommoda mulcet
Promissis) ne dura animis horrescite victis;
Neve acer vitae cultus premat, arctaque rerum
Conditio. Brevis urgentum; facilisque malorum
Nos agitat series: vocat immortale per aevum
Longa quies, longaeque expectant gaudia vitae;
Nempe ignara metus, fortunaeque inscia caecae.
Sic pater. At comites assultavere loquenti;
Et circum una omnes addensavere coronam,
Assensu unanimi divina exorsa probantes.
Ille autem populos sanctae virtutis egenos,
Ignarosque boni, monitis coelestibus optans
Imbuere, excessum parat; affatusque Lyaenon;
Tu Moricum, nostrumque ducem, comitemque fidelem
Siste (ait) actutum huc: opera intermissa, viaeque
Qui superest coepta jam nos labor ipse reposcit.
Dux aderat; brevibus quem mox pater occupat ul-
Littoreo stant clara sinu (sic fama) Panormi (tro.
Moenia, tranquillo ratibus fidissima portu.
Huc, postquam pagique breves, atque oppida clara,
Nos monitus sanctos, divinaque jussa canentes

Audierint, callemque arctum virtutis, et aedes
Monstrantes, populi cognorint; ultimus esto
Cursus: ad Hesperium vel nos brevis inde phaselus
Abductos revehat litus: demumque Subasus,
Reginaeque poli sedes veneranda receptet.
Haec effatus, iter Moricum jam rite tenentem
Subsequitur, multa arcano sub corde volutans
Secum una, multâque viâ taciturnus obibat.
Jam vero haud temere protenta silentia sermo
Ruperat opportunus, et ingeminata vicissim
Verba icrant passim; cum dux: Pater optime, campos
Cerne Arethusae (ait) excelsumque Pachynum;
Cerne Syracusias turres, urbisque vetustae
Moenia, famosis apprime insessa tyrannis.
Crastinus affulgens primo cum lumine vesper
Umbrosa nos sede, reor, lucoque Panormi
Sistet littoreo, et sociis conjunget amatis.
Talia dux, patri nequicquam audita, ferebat:
Nam neque festinum cursum, sed lentius omnem
Destinat ire viam, et medias pervisere gentes.
Ergo animo exardens, populosa per oppida cives
Alloquitur, monitisque ciet; corda inscia recti,
Et mentes coeli expertes, pietatis amore,
Atque aequi fovet, et divinis ritibus implet.
Non humiles pagos, non dedignatur agrestum
Conventus, non pastorum magalia linquit:
Omnes affatur, simul omnes instruit, omnes
Et virtutis iter docet, et coelestia monstrat
Praemia: contra aperit dictis, ignava voluptas
Una suos ignominiis queis turpet alumnos:
Tartareis demum ostendit quam dira sub umbris
Supplicia expectent sontum miserabile vulgus.
Haec pater intentis passim, divinitus acto
Ore, dabat populis; apparent celsa Panormi
Cum jam improviso conspectu moenia: et: O, mox
(Dux prior) extremumque viae, extremumque laboris

Haec, pater, hora dabit. Nigri viden' ardua luci
Culmina? Turba loco nostrorum haud degener alto
Consedit comitum, felicique omine servat.
Sic memorans, iter haud segnis breve corripit: et
Emicuit prior, et jam jam nemus ille tenebat. (mox
Conventum in magnum comites de more sedebant
Instructi, heroumque inter se facta vicissim,
Virtutumque recensebant insignia clara;
Cum jam improviso Moricus coram adstitit: olli
Laetitia exciti, plausuque, et voce repente
Turbant concilium, venientemque agmine cingunt:
Tum fesso, et longe vestigia lenta trahenti
Occurrunt patri; multaque salute receptum,
Mox brevibus tectis statuunt, et corpora curant.
Jam ter ab Eois Titan excesserat Indis,
Cum patri sedit Trinacrida linquere terram.
Ergo omnem aggrediens coetum, sic protinus infit.
Vidi equidem (o superûm jam tum indulgentia votis
Non diversa meis!) quam laeti flaminis aura
Res nostras successus alat: quo numine gentis
Castra Subasacae vulgo tentoria pandant:
Et quam felices, fortunatique labores
Jam credi possint nostri, dicique, beatis
Sedibus aetherei quos Rex dignatur Olympi.
En modo, quis coetus, nemorum per opaca sequentes
Dura Subasaei ritus insignia tantos,
Finibus his unquam se posse offendere credat?
Quis, quot Iapygiis invenimus agmina campis,
Commemoret dictis? turbae quae littora egenae
Illic ignota, et nostrae non hospita genti?
Horrores qui lucorum, nemorumque recessus
Immunes inopum cultus, ritusque Subasi?
Ergo, agite, o socii, tantos agnoscite honores.
At vero, angustae quod vos incomoda vitae,
Expertes et opum, simul expertesque quieti
Hospitii male suada premant, jam muneris esse

Credite divini: neque enim solia aurea coeli,
Luxuries quos atra fovet, turpisque voluptas,
Promeruisse queunt, nec sese tollere in auras
Altius aethereas, cuneisque inferre beatis;
Tartareos sed adire lacus, stygiâque necesse est
Nocte premi, aeternoque urgeri carcere, et igni.
Vos autem, quibus e coelo spectabile lumen
Affulsit, dudumque animi penetralibus haesit;
Quo nunc, exemptis errorum ambagibus atris,
Et sperare polum fas est, et cernere verum;
Accipite haec quae dicam hodie, et date mentibus imis.
Durum iter, acre, altum, praeceps, immane, tremen-
Qua vocat, et magnis hortatibus, aurea virtus (dum,
Ire adeo nobis, dux prudentissima, suadet:
Sed jam contra acies deflectite luminis ambas;
Et pariter spectate deam, spectate supremo,
Quam posuit, celsi montis sibi vertice, sedem.
Nimirum aethereis illic splendoribus aedes
Exstructae effulgent: stat formosissima moles:
Aurea, vestibulo in magno, mox prima teruntur
Limina: compages laterum aurea surgit, et aureum
Tectum omne auratis incumbit rite columnis:
Ac circum ex altis vulgo numerosa trophaeis
Dependent spolia, heroum immortalia quondam
Et decora, et longum rerum monumenta per aevum.
Hic tandem (o, vestras spes discite) servat alumnis
Diva suis non mortalem, fatisque malignis
Mercedem addictam; at laetos sine labe triumphos,
Ociaque occasus ignara, et gaudia: quae quis
Dixerit? haud fas hic bona tanta efferre loquendo.
Et nunc ergo animos certatim attollite, et altum
Arripite, o, virtutis iter: neu terreat acer
Vos labor: ite ultro, duris assuescite rebus:
Atque animos durate malis: durate nivali
Membra gelu. Ne magna quidem, ne clara putanda est
Gloria, per duros veniat nisi parta labores:

At quae vim passa est validam, nisusque per acres
Trita diu, extremos nequicquam sentiet ignes,
Nec cineres visura rogi est; sed laeta per auras
Inserpens, claris sese mox implicat astris.
Jam vero, o socii, tempus monet, ipsaque rerum
Conditio impendens, meme hinc excedere cogit.
Vos autem unanimi jam dudum pace jugati,
Este pii, sincerique, et date mutua amoris
Vincla haerere animis: foedae sit nescia culpae
Vita, piique habitent sincero in pectore mores.
Haec postquam, haerentem compellat voce Lyaenon;
Atque unà ad portum tendunt, sociosque relinquunt.
Olli supplicibus votis comitantur euntes;
Et laetum pariter cursum properantibus orant.
Interea molles (sic numen agebat) ad undas
Stabat subductâ vacuus, de more, phaselo
Rector: hic heroas venientes occupat ultro
Mox prior, invitatque rati: simul accipit ambos,
Ingentes parva vectores puppe ferendos.
Nec mora longa, Notos undantia vela secundos
Accipiunt: flatu ratis acta, et numine dextro,
Laeta secat fluctus: validis Neptunus habenis
Instat aquis, curruque premit, sternitque sonanti.
Subsidunt undae: Thetis, et chorus excitus omnis
Nereidum circumsiliunt, lustrantque choreis,
Impelluntque citam dextrâ laevâque carinam,
Haud nandi ignarae. Velox fugit illa per undas;
Donec Sebeti formoso in margine sidat,
Semiferaeque altam contingat virginis urnam.
Franciscus vero cum primum littoris orâ
Constitit Ausonii, sic fidum voce Lyaenon
Affatur prior. En votis labor omnis abunde
Plenis noster iit: nec non expleta Volucris
Aetherei mandata: urget super una laboris
Quae nos ad flavum revehat jam cura Subasum.
Hinc modo carpe viam; sequar ipse; age, previus ito.

Nona (ego nî fallor) cum se lux fessa sub undas
Condet Atlanteas, prima cum nocte Subaso
Reddet, et aethereae Dominae nos sistet ad aras.
Haec effatus; et una excitis passibus ambo
Corripiunt iter. Extorrem jam longa, per oras
Ignotas terrae, et ventosa per aequora ponti,
Perque hominum immanes ritus, gentesque feroces,
Usque adeo expertum charae discrimina vitae,
Sic domus, et nati, conjuxque pudica reposcunt.
Jamque adeo vallesque cavas, collesque supinos
Transiliunt: jamque Iliadae superantia longe
Moenia prospiciunt, septenaque culmina Romae.
Accelerant, avidi geminorum limina divûm
Visere (tantum animis ea cura recursat); et altâ
Jam portâ excepti, mox sancta ad templa subibant.
Submissi divos precibus venerantur, et urnis
Suppliciter geminis geminata ter oscula figunt.
Dis ubi factus honos, et casta mente litatum:
Nos iter abruptum revocat (pater inquit): et una
Corripiuntque viam, templumque, et moenia linquunt.
Accipit egressos regio mox limite claro,
Flaminiâ quâ strata manu saxa aspera fulgent:
Et jam piniferi dextrâ latera ardua radunt
Soractis: mox te saxoso in vertice linquunt,
Narnia: teque albo pinguens, Nar, flumine campos
Scindentem evadunt: nec dehinc mora longa, Subasum,
Reginaeque poli propius sacra culmina cernunt.
Interea sociis optatum nuntia patris
Fama canit reditum Francisci: et amabile nomen
Haud dubio praecone sonat. Simul ipse propinquans,
Jam tum improviso Reginae templa subibat
Aethereae. Sed enim longo haud post tempore, turbae
Conveniunt avidae heroem de more loquentem
Audire, et sanctas virtutes rite doceri;
Quas ille et placidis monitis, unâque severis
Prosequitur dictis; et hiantia ritibus implet

Corda piis, mentesque docet servare pudicas.
Quin etiam ipse ultro, assueto de more, frequentes
Invisit populos: vicos, rura, oppida vulgo
Percurrens, divina canit praecepta; minasque
Commemorat divûm infensas, scelerumque malorum
Ultrices poenas instare nocentibus atras
Commonet: inde animos acuens, simul aurea contra
Praemia virtutum ostendit; clarosque triumphos
Effulgere polo, et quondam expectare beatas,
Felicesque animas. Ille haec canit: auribus adstant
Arrectis populi, mentesque ad sidera tollunt.
Haec inter, magno circumlabentibus astris
Orbe poli, auratam vergens puer aureus urnam,
Aurato, auricomi perfuderat imbre jugales
Auricomos Phoebi; et jam mitior ire solutis
Alma dies nivibus: cum jam pater ocia mentis
Tranquillae Franciscus agens, laetabile magni
Orandae hospitium reminiscitur; altaque sedis
Colloquia arcanae, penetraliaque intima, tantum
Conscia sermonum, simul et memorabile primae
Foedus amicitiae, et nemorosae dona Lavernae:
Cuncta animo subsunt: dextrae data dextra, fidesque,
Jam reditum exposcunt promissum; et tempora suadent.
Sed quid agat? quonam respondeat ordine rebus
Diversis? Nam parte alia, venerabile magnae
Reginae oraclum, et mandata impensius urgent.
Ergo multa animum nunc huc, nunc dividit illuc,
Ancipitemque trahit; cum tandem numina Patris
Coelicolûm implorat, supplexque ita voce precatur.
Tu Pater, unde genus nobis, accessimus unde
Aethereos sensus; lux unde, et spiritus astris;
Inde ignis, vegetusque calor, unde aura caducis
Rebus inest: animi dubium bonus adspice meme,
Ignarumque viae tu dux rege: limite monstra
Quo me ferre pedem jubeas: quid postulet usus
Ostendas: propiusque adsis, Pater optime, coeptis:

Tum vires, animumque fove, tandemque labores
Da mites simul ire, et certo fine potiri.
His ille orabat dictis; unâque repente
Affulget tonitrus laeva de parte coruscans.
Prosequitur subito e mediâ vox reddita luce.
Tu, tibi quae mandat divûm Regina, necesse est
Expedias: primus labor hic te agit: arduus ultro
Ecce aditus rerum sese offert. Eja, age, mox te
Laetitia excipiet, cum tu numerosa tuorum
Agmina natorum adspicies: ne defice rebus
Sub tantis, animi victus: nam praeside magnâ
Divâ, opus hoc geris: haud tanto sub numine fas est
Formidare tibi. Mox vero, his rite peractis,
Festinum Hetruscus te jure reposcit amicus.
Vox tantum. Auditu primum vir constitit haerens,
Obtutuque oculos defixus, inhorruit: at mox,
Postquam laetitia exorta, et vis reddita menti est,
Accingit sese curis, animumque vigentem,
Rerum adeo versat successum, agitatque per omnem.
Tum vero accersit fidum, de more, Lyaenon,
Consiliumque aperit totisque ex ordine rebus
Edictis, certumque facit, mandatque subinde
Certa ministerio quam primum explenda fideli
Munia, solliciti nempe exposcentia curam
Structoris: subit ille animo mandata volenti;
Nec secus ac jussus (medii brevis hora) facessit.
Interea comitum simul omnis conscia rerum
Fit turba: laeto parvas rumore per aedes
Vox resonat, tempus jam tum adventare petitum,
Tota Subasaeae quo mox simul agmina gentis
Conveniant certam ad sedem; numerumque suorum,
Nominaque, atque acies, et sacra insignia discat
Franciscus, pater ipse ducum; et praeclara Subasi
Gloria, quaque Indos, et qua sol spectat Iberos,
Fulgeat, ac sublime caput tandem inferat astris.
His inopum coetus tum sic rumoribus actus,

Instaurat sacros cantus, atque acrius instat
Ritibus aethereis, donisque impensius aras
Instruit, ingeminans cultus, et laudis honores.
Scilicet imploratque deos, summumque deorum,
Supplicibus votis, Genitorem, animisque precatur:
Reginae sed enim aethereae spectabile numen
Multa vocat; tantique assuetam numinis auram,
Auxiliique exposcit opem, eventumque negoci
Felicem exorat magni: tandemque vocatu
Indigetes crebro, et precibus compellat amicos.
At pater (hic primum rebus fortuna gerendis
Nimirum oblata est par, atque accommoda visa)
Centurias gentis mox rite Subasidis omnes
Ad sese acciri, sistique ex ordine curat.
Praecipue vero jussis, ductoribus instat
Conveniant, multa edicens; jam tum ipse coactos
Quos adeo unâ omnes optat spectare; quibuscum
Opportuna queat magnis de rebus habere
Consilia, atque acres justo simul ordine curas
Quondam partiri, et duros aequare labores.
Nec non et leges, et, qui modo traditus, ordo
Vitaeque, et cultus, quo jam venerentur honore,
Explorare optat: num liba, et munia divis,
Nosse cupit, num jugis honor praefulgeat aris.
Ergo adeo cursum simul accelerare jubentur,
Flavaque conventu celebri petere arva Subasi,
Et sacra aethereae delubra invisere Divae.
Nuntia fama volat, primum vulgata per urbes
Finitimas; (nec dehinc mora) tollitur alta per auras,
Nubilaque atra secans, cursum rapit excita, et oras
Externas invisit ovans, longeque repostos
Sese agit in populos, vigil, immunisque quietis;
Donec sublimi, celerique impulsa volatu,
Limina cuncta manu gentis contingat egenae;
Atque improviso mandata, urgentia cursum
Concilium ad magnum, valvis affigat apertis.

Tum vero una adeo cunctos idem ardor eundi
Urget: amant omnes quamprimum linquere sedes,
Quisque suam: haud animos labor, haud perplexa viarum
Territat ambages: heroa audire loquentem
Tam magis exardent, quam lux magis aurea gliscit
Usque viri, nomenque ingens crebrescit ubique.
Nec mora, jam e cunctis egressae partibus ibant
Centuriae, flavique petebant arva Subasi.
Non tamen effusas passim, ac sine lege ruentes
Ire datum; sed quaeque suum, de more, caterva
Ductorem insequitur, certoque iter ordine tendit.
At tu, magne pater (tibi primum haec agmina nos-
Signa, duces, structasque datum lustrare cohortes: (se,
Nobis jam facti seriem longa occulit aetas)
Pande modo, quam quisque ducum, quibus egit ab oris
Tunc aciem: flava dic deinde e rupe Subasus
Arduus adspexit tentoria quanta per agros,
Tam multas, tam diversas coiisse sub uno
Nomine demirans gentes: dic denique pubis
Tam spernacis opum, et jam tum simul omnium egenae
Agmina quod numen coelo respexit ab alto:
Quis deus auxilio victus advenerit illis,
Gramineosque toros, positasque sub arbore mensas
Struxerit, extemploque epulis onerarit abunde.
Prima, Lavernigenae passim quae Tybridis oras
Foecundas abjuncta locis, quaeque arva Subasi
Flava colit, quam sulphureâ Nar albidus undâ
Alluit, et niveo Clitumnus gurgite creber
Perfundit, generosa cohors, duce lecta sub uno,
Ingreditur. Non hac e toto pulchrior ulla
Succedit numero: nulla hac violentius atras
Eumenidas premit, et regnis insultat avernis
Acrius: omnis eam legio miratur euntem,
Attonitisque inhians animis, hanc suspicit unam.
Ipsa caput populis, sceptroque insignis eburno,
Incessu regina gravi, sacra arva pererrat;

Mente polos, atque astra tenens, animoque furentes
Proculcans hostes, stygiae fera monstra paludis.
Post hanc, Picenis e collibus exsilit ardens,
Signa improviso attollens, pulchrisque sub armis
Effulgens ductor, totum cui protinus agmen
A tergo subit, et longo micat ordine pubes:
Gens quippe haud virtutis egens, haud indiga laudis;
Nil armorum expers; molli haud assueta quieti;
Non ignara mali. Qualis sub nocte minores
Astrorum currus inter micat aurea Phoebe,
Jam luce adversâ fraternae lampados icta:
Namque, ut flavicomo vicinior alta Subaso
Castra tenet, magnumque patrem vel prima vocantem
Audivit, captâque ducis stipe, fortibus ausis,
Addixit sese castris, patrique vocanti;
Viribus invictis ita clara, animisque superba,
Nequicquam trepidans, nequicquam bella perhorrens,
Ardua signa fovet, laetisque onerare triumphis
Festinat: tantos versat sub pectore honores!
Hinc et Tarpei supremo in culmine saxi,
Assuetus lustrare suos, et cogere coetus,
Et mulcere rudes, et fortibus addere saeva
Jura animis, cano praefulgens vertice ductor,
Procedit: totâ non hoc maturior aevo
It turbâ, et Pylios cui jam non aspera soles
Fata negent, dignus. Juxta huc Aeneia sese
Prima acies infert: cui mox bonus incola sacri
Soractis, comites nequicquam adjungit inertes.
Addunt se laeti celso de colle Falisci:
Et qui Vestinos rastris, et vomere curvo
Exercent colles, Marrucinique coloni
Accedunt, canique ducis sub nomine fulgent.
Adsunt qui gelidos urnâ, potuque Velinos
Exagitant fontes, et Rosea vomeris unco
Arva insectantur. Mittunt Aniena magistro
Flumina longaevo lectissima corda virorum:

Mittit opes Anxur niveum, crebrosque colonos
Delegat Pontina palus, delegat et Ufens.
Insuper herbosis Marsorum e montibus acres
Adsunt tyrones, tetricâque e plebe Sabellâ:
Durum utrumque genus; quibus et pastorius omnem
Mos cultum, victumque dabat: sed providus illis
Demulcensque animos dictis, et pectora labens
Signifer ore pio, saevos mansuescere sensus
Edocuit, legesque pati, monitusque coëgit.
Centum aliae, ex aliis vicis, insignibus altis
Romulidae sese ducis addixere catervae.
Nec mora, continuo, longo structa ordine latos
Linquit Iapygiae campos, signa alta ferente (unum
Sub duce, laeta manus: patriam huic unam, aut genus
Nec mores, nec lingua sonant; quamquam omnibus idem
Cultus, idem studium, et curâ raptantur eâdem.
Namque hos dux Solymi deduxit moenibus; illos
Plebs Canusina dedit; gelidis dehinc Fucinus undis
Mille alios misit, corda indefessa labore.
Tum variae gentes (magnus quas vertice ab alto,
Per latos sparsas Garganus prospicit agros:
Garganus Duce sidereo, temploque superbus
Augusto, ingenti, atque argento divite, et auro;
Fumoso horrifici cui fornice mille sub antri
Igne calent arae vigili, redolentque Sabaeas,
Et Cilicum messes, sertisque virentibus halant)
Agmina dant passim: mittuntque ex ordine coetus,
Quos Salentini, quos educat ipse Neaetus,
Quos Sybaris, Samiae quos moenia docta Crotonis,
Quosque Arpi, atque Hydrus, Lacedaemoniumque Ta-
Accedunt acies, mittunt quas rite coactas (rentum.
Olim Romano spumantes sanguine Cannae:
Tum, quae Sebethi ripas, cineresque vetustos
Sirenis liquere, adsunt; atque agmine denso
Signa ducis stipant hilares: quibus ordine Locri
Naricii dant se comites: tum denique jungit

Littore ab extremo postremum Rhegion agmen.
Cesserat Hesperiâ, Siculumque evaserat aequor
Fama Subasaei conventus nuntia: jamque
Sicaniae tota ora fremit: moxque indiga pubes
Fervet amore viae, studioque ardescit eundi.
Tum bonus exsurgens dux, atque insignia tollens
Laeta manu, ciet ingenti clamore phalanges.
Nec mora, festinant: coetus simul undique lecti,
Quisque suam, linquunt sedes. Zanclea vocanti
Ductori mox prima acies, non segnibus ausis,
Haeret: eam arctoi linquens angusta Pelori
Littora, subsequitur: tum quae saxa alta Pachyni
Incolit imbriferi, subit: huic Lilybaeia sese
Agglomerat pubes, Isdemque insignibus haeret.
Caetera confuso varias gens ordine sedes
Linquit: adest Erycis cultor: properantque catervae,
Quas Agragas praecelsus alit; quae mitis Elori
Stagna bibunt: et quae circum Symethon aquantur:
Quaeque Arethusaeos permiscent ore liquores:
Et Cyanes haustu lacrymas, urnâque frequentant.
Adsunt, quas Drepani littus, quasque alta Panormi,
Sive antris tectas, seu lucis, moenia pascunt.
Jamque instructa omnis legio undas classe premebat,
Naufraga quâ ponti rabies, visque effera, littus
Hinc Italum angusto, Siculum illinc proluit aestu.
Jam vasto epotos revomentem gurgite fluctus,
Zancleam e summa spectabat puppe Charybdin;
Plenaque circuitu flectebat carbasa laevum
In latus, aequoreis canibus resonantia Scyllae
Sub rupe adversâ devitans ora biformis:
Tum vero optatos velis a puppe sequentes
Dat Zephiros: rapit acta levi placida aequora cursu,
Et laeta Euboico potitur mox littore classis.
Emicat in siccum, primoque in margine pubes
Constitit omnis: eam monitis, victuque refectam
Dux bonus accingique viae, longoque labori

Hortatur : parent omnes hortatibus: at lux
Nona Subasacis parentes sistit in agris.
Interea , parte ex alia , percurrit Hetruscos
Fama agros, scandit montes, caeca antra recludit,
Invisit lucos , nemorumque silentia rumpit .
Tum vero effulgens pulchris dux pulcher in armis,
Attollit signa , et coetus vocat undique egenos.
Haud mora, continuo primi, quos sufficit Arnus ;
Arnus florentem pulchro qui dividit urbem
Amne, secatque agros, cursu formosus amoeno ;
Assistunt ultro: sequitur dehinc, moenia linquens
Aretina , acies: tum quae Clusina frequentat
Arva (errore latent non extricabilis urnae
Quâ cineres, Porsenna, tui) subit agmine laeto:
Huic sese comites addunt qui littoris oram
Piscosam, Thrasimene, tui , tenusque phaselos,
Retiaque, et remos , udo cum foenore linquunt:
Insuper Alpheae Tyrrhena insignia Pisae
Nequicquam exosae , Tuscâ de gente petitis ,
Adscitisque sibi castra indiga coetibus augent.
Ergo ibat tum ductor ovans ; jamque arva Subasi
Laeta tenens, acies Divae sistebat ad aras .
Hic improviso dux imperterritus oris
Adstat ab Adriacis, longoque agit ordine gentes
Tergeminas. Ipse in medio, praestantibus ausis ,
Vertitur, ore canens, dextrâque arma indiga tollit;
Tam magis effulgens, et claro laetus honore,
Quam magis innumerae coelo se gloria gentis
Attollit. Primos huic, quam tu flumine, mitis
Rhene, secas parvo, Phoebea Bononia coetus
Subjicit: hos sequitur quae linquit Ariminon, et quae
Scindit arenosi Rubiconis littora pubes .
Tum, quae coenosae liquerunt arva Ravennae ,
Accedunt, hilaresque ducem comitantur euntem
Rite manus: mox centum aliae; quas deinde, per oras
Littoreas , passim obscuro sub nomine pagi ,

Et clarae legere urbes, populique potentes.
Hae simul unanimes heroem ad sidera tollunt
Voce Subasaeum, laetaeque unâ illius omnes
Facta canunt: ut siderei jam diruta Regis
Instauret castra; ut magni regalia tecta
Praesulis attollat; sacram ut suffulciat aedem.
Ceu, dum Maeandri, seu per vada nota Caystri,
Jam pastu saturi, jam tum raptoris obuncum
Nil formidantes rostrum, laeto agmine cygni
Dant nivei cantus; stagna alta, amnisque canoris
Respondent modulis, et florida prata resultant.
Continuo his, nec more adeo, nec sanguine distans,
Immiscet coetus sese: huic genus Eridanus rex;
Eridanus pater Hesperidum, ac generator aquarum;
Flumine qui centum pagos, centum alluit urbes;
Ingentique hominum centenis usibus alveo
Nec vectare rates, campis nec fundere rivos
Desinit, avulsasque trabes devolvere; donec
Fluctibus Adriacis pronum caput altius abdat,
Et septemgeminis proscindat cornibus aequor.
Ergo hic ductori circum sua flumina gentes
Advocat in coetus: celeri mox undique cursu
Laetae acies properant. Athesin prima agmina lin-
Exin Ticini ripis assueta vadosi (quunt:
Adveniunt: et tu (melior nunc, aspera quondam
Damna ferens, spectare tuas dum sanguine ripas
Romano juvat undantes; et laeta triumphis
Gentis Agenoreae coelo se gloria tollit)
Das coetum, o Trebia, insignem fulgentibus armis.
Tu quoque, dives avis, lauroque apprima virenti
Fulgida, Idumaeisque insignis Mantua palmis,
Ultro ades, agmen agens pulchrae pulcherrima gentis:
Et, qui te placido cursu, vitreisque fluentis
Alluit, et stagno pariter circumdat inerti,
Laetus ab auricomo Benaci littore, coetus
Expertos rerum comites tibi Mincius addit:

Abduaque hinc, Lambrique tibi piscosa catervas
Littora delegant crebras: struit Ollius inde,
Transmittitque acies: nec te vicina Cremonae
Moenia deficiunt: ingentisque accola Lari
Creber adest: cunctae tibi enim tibi, Mantua, sese
Hae comites jungunt acies, unâque volentes,
Tollunt Adriaci tecum pia signa magistri.
Tertius ecce virûm, duce mox, signisque sub isdem,
Impiger exsurgens Venetis globus instat ab oris.
Huic se prima manus, cineres, antiquaque magni
Busta Phrygis linquens (assuetaque pinguia circum
Littora Medoaci laetas suspendere glebas
Vomere, et aeratis sudibus, de more, juvencûm
Terga fatigare, et duro fodere hispida ferro)
Admiscet: tum, quae non segnis Iapidis oram,
Et vada praecipitis linquit saxosa Timavi,
Plebs subit; et comiti mox sese interserit ultrò.
Adsunt quos Aponus fervens excalfacit aestu
Sulphureo: calidis hi tabida corpora lymphis
Mersare assueti, morbos, et cuspidis ictus
Mulcebant olim saevos, atque arte levabant:
At nunc Phillyrides melior docet; altius illos
Numen agit; laetos opera ad majora relegat.
Hos super, Euganeos linquens denso agmine saltus,
Lanigerosque greges spernens, hirtasque capellas,
Spernens, et mulctras dulci cum lacte capaces,
Advenit coetus; sylvestria pectora curis
Jampridem exutus patriis, jam sponte caducas
Dedignatus opes. Ergo hi jam corpora duro
Exercent cultu; perque acres ire labores,
Ignotisque malis paulatim assuescere cogunt.
Pulvere nuda premunt duro vestigia: lanis
Quaesita externis, rigidoque asperrima textu
Tegmina habent membris: succingunt reste fluentes
Nodosâ endromidas: capiti tutamen ab armis,
In morem, pendet rigidum; quod saepe reductum

Fronti hyemem, nimbos, et solis temperat aestus.
 Tot proceres dederant; tot lectos ordine coetus
Itala regna, patris Francisci signa ferentes:
Cum procul apparet subito gens extera, linguâ
Tam diversa sonans, Latio quam sanguine distans.
 Ergo iter emensus longum, durosque labores,
Alpinisque jugis adeo post terga relictis,
Dux festinus adest, ingens quem Gallia mittit:
Gallia post Latias urbes quae proxima subdit
Colla jugo, monitisque sacris, et ad ardua cogit
Signa Subasaei patris, non parca, cohortes.
Ipse autem prior, et claris virtutibus ardens
Laetus init; laeto sese fert ore priorem:
Ostentatque animos; et vivida corda suorum
Accendit comitum; dictisque hortatus amicis:
Ite (ait) hac nostris monitis tenus acta juventus;
Ite: viae labor expletus: jam jamque potiri
Francisco dabitur: jam fas erit ore propinquum
Compellare virum, pariterque audire loquentem.
Ut vos divini conspectus, et alta magistri
Colloquia, ut patris monita intemerata juvabunt!
Ut pulchrum nostra nomen de gente petitum
Jam jam dulce sonas! Latio ut jam sanguine gaudes
Ornari! Mox tempus erit, cum Caspia regna,
Quaeque ad hyperboreum penitus compulsa Booten,
Gens riget assiduis nivibus, canisque pruinis,
Te simul audierint: te, qua niger auster arenas
Exsiccat bibulas; quaque occidit Hesperus, et qua
Exit ab Oceani formosus lucifer undis;
Ingentes populi numerosa per oppida norint.
 Haec ductor: peditum ductorem crebra sequuntur
Agmina, densanturque manus, atque ordine pompis
Solemni incedunt structis; sacra limina donec
Reginae ingressae divûm, vota anxia solvant.
Prima acies, una ante alias, Parnassida quae mox
Massiliam linquens, dulcisque feracia bacchi

Jugera, ductori se pridem adjunxerat ultro,
Ingreditur, comitumque pio ciet agmina cantu.
Tum sequitur plebs laeta, Araris quae littora mitis
Curva tenet: quaeque ingentes vaga permeat oras,
Quâ foecunda pater Rhodanus secat incitus arva;
Et quâ Tyrrheni turbat vada salsa bicorni
Fronte maris. Sed praecipue micat aurea pubes,
Glandiferos saltus, umbrisque nigerrima densis
Quae nemora observat; gemmis ubi dives, et auro
Urna tuos cineres, virgo Bethana, recondit: (umque
Virgo, quae superûm Regemque, Hominemque, De-
Saepe una hospitio recipis, lautosque paratu
Regali struis una toros; manibusque recentes
Hospitis una tui das lymphas, pocula misces;
Sola penum tu rite paras; tu sola penates
Messe adoles Arabum; tantoque in munere segnem
Increpitas, querulâque infestas voce sororem.
Quis te, magna Dei cultrix, atque hospitis hospes
Siderei, quis facta piis tua laudibus aequet?
Nam te squamigeri nequicquam, virgo, draconis
Terruit os immane, ingens; frustra efferus altis
Attollens cristis ardentia colla, veneno
Te petiit saevo: quin tu imperterrita contra,
Jam super ossa hominis, semesaque viscera fusum,
Mox aggressa, manu mulcens in vincla petisti.
Tu juvenem rapidis elisum fluminis undis,
Non ope phoebea, non vi, non graminis usu,
Sed prece mortali, divûm immortalia flectens
Corda potens, Stygio revocas, atque eximis Orco,
Et rursum aetherei vesci das luminis aurâ.
Tu Gallum regem immanem, dominumque superbum,
Hospitis, alma, tui quondam venerabile numen
Ore incestantem, deridentemque profano,
Aggrederis dictis audax; linguâque magistrâ
Dejicis, exturbasque, fugasque e corde furorem:
Jamque animi victum, jam tu meliora sonantem

Ore pio, immersum sacri tu fluminis undâ
Attollis; puroque aurae jam simplicis igne
Fulgentem, aethereis tu provida sedibus infers.
Salve, diva, poli decus, et cynosura profundi:
Adsis o, placidoque invisas numine terras.
  Interea gentis seriem, numerumque sequamur,
Aequemusque tuos cantu, bona Gallia, cives,
Laeta Subasaeis quos ultro insignibus addis.
  Accola deinde tuae, formose Druentia, coetus
Succedit ripae, ripae felicis; amores
Tyrrhenûm, de more, suos quae saepe canentem,
Mulcentemque lyrâ nemora alta, et moenia vatem
Audiit, arrisitque, assultavitque canenti.
Hunc sequitur delecta cohors, quae cesserat agris
Ultro Santonicis; et quae limosa Garumnae
Alluvie pridem rastris inverterat arva.
Instant Bellovaci post has: dehinc Lingones acres,
Jam tum animis mites, naturalique furore
Jam corda exuti: tum, quos, per saxa fragosum
Praecipitans cursum, rapidis Liger excitat undis.
Hos super accedunt, seu clara per oppida vulgo,
Sive per obscuros assuetae ducere pagos
Esseda, mille manus; omnes quas Sequana praeceps
Delegit, Latioque patri transmisit ovantes.
  Tanta haec obtutu celsâ de rupe Subasus
Agmina devexo spectarat: et ecce subortus
Alter ab Hesperio gentis globus emicat orbe.
Miratur legio omnis hians, stupet ipse Subasus
Externa de gente ducem, peditumque sequentum
Instructas, in morem, acies longo ordine; quas tu
Ultro ad Romanos transmittis, Iberia, campos;
Franciscique volens castris addicis egenis:
Jam melior, divûmque piis jam nutibus acta;
Jam tristis, quod in arma ruis, quodque impia, ferro
Velatos oleâ, et niveae felicia quondam
Ultro oratores pacis tibi dona ferentes

Excipis, innocuosque obtruncas, nescia quantum
Molirere nefas, quanti rea criminis esses.
At vero, quos tu crudelis vulnere saevo
Heroas vitâ spolias, Rex altus Olympi,
Casibus exemptos diris, interserit astris.
 Ergo ibat ductor; quem mox prima agminis ala
Passibus aequabat, rutilos turbare meatus
Quondam assueta Tagi, et flavas subvolvere arenas:
Tam magis exardens, simul et virtute nitescens,
Quam minus effulgens patrii jam fluminis auro.
Huic vero insignis flavâ Tritonide Bethys,
Continuo socias, praeclara e gente petitas,
Addiderat bonus ipse manus, corda inscia fraudum,
Et durata malis, assuetaque parcere mensis.
Nec minus, ingentes foecundans maximus agros,
Junxerat et comites certatim, haud parcus, Iberus:
Et qui Pyrenen tenet altam, accesserat: et qui
Herculeam Calpen, Tartessiaque arva frequentat.
 Talis init, tantis cuneis stipatus ab orbe
Ductor Atlantaeo, tali ciet ordine pompas.
 Interea occiduo sol aureus igne rubescit,
Fumiferasque urget devexae Tethyos undas.
Astrigerum toto sensim nox humida coelo
Attollit caput, et terras obnubit inertes;
Componitque hominum curas, motusque ferarum.
Tum proceres cogunt fessas, curantque phalanges,
Quisque suam; seraeque jubent dare membra quieti.
Fit strepitus primum lenis: suus occupat artus
Mox sopor extructos, et juncea tecta silescunt.

FRANCISCI MAURI

HISPELLATIS MINORITAE

FRANCISCIADOS

LIBER XI.

ARGUMENTUM

Sollicitus de tot sodalibus alendis, Franciscus precatur Deum, cujus vocibus, signisque secundis recreatur =1= 79. *Narratur deinde, quomodo diversa munia cuncti sodales concilii obibant:* = 111. *utque die sacro Pentecostes, accitis universis in circum gramineum, quem lucus opacum reddebat, Franciscus suggestum ascendit, dicturus quae ipsos vocandi fuerit causa, iterumque docturus mandata, quae ante jam dederat, sed prius divinum advocat Spiritum* = 203. *Prosequitur postea, et loquitur de ritibus Subasaeis inter externas gentes diffusis: de aliis piorum hominum societatibus, et praesertim de illa, quam D. Dominicus eo tempore frequentem adsciverat: de traditis legibus, et praecipue de uno ministro totius coetus eligendo* = 262. *Cui muneri quum ipse, laboribus exhaustus, impar jam sit; vigiliam suam tradit Jolliae, nempe Eliae, eumque admonet de officio administrando* = 318. *Tractat insuper de tribus suae societatis principiis: docet evigilandum*

esse contra Erebi insidias; propterea que adamandam paupertatem; eique coetus comittendas habenas; cujus virtutis, adeo Apostolis dilectae, cuique immensa in coelo praemia parantur, praedicat laudes; caveant, ne cultus, aut victus cura illos solicitet; = 475. *ne foedarum rerum amore, sed modo coelestium cupidine inflammentur: denique felices eos fore, si paupertatem unice diligant. Quibus dictis, conventus omnis ad Beatae Virginis aedem se confert* = 568. *Dum haec in terris geruntur, Deus, advocatis coelestium Alituum agminibus, Franciscum commendat: egentisque coetus miserans angustias, uni ex illis imperat, ut vicinis pagis, oppidisque mentem immittat cibi potusque ad Subasum comportandi: quod statim divinus Nuntius exsequitur* = 665. *Tum gentes innumerae subeunt ante omnia delubrum: deinde per herbas se dapibus instruendis accingunt; Franciscum, et omne illius coetum invitant* = 694. *Postquam fames epulis exempta est, Franciscus altricibus catervis gratias agit, eisque dat monita salutis aeternae* = 790. *Oranti vero ante aram nocte intempesta, adstat illi ante oculos coelorum Regina, eumque monet de fatis instantibus; Orandum invisat, ac deinde petat Lavernam* = 863. *Igitur socios extremum coactos Franciscus concilio dimittit; quaeque sibi eventura sint, praenuntiat.*

Ut pompae ingentis seriem, procerumque senatum,
Magnanimosque duces, totiusque ordine gentis
Agmina lustravit Franciscus; ut ire per oras
Longinquas Italum decus audiit; utque sonorem
Nominis ipse sui late volitare per orbem,
Externasque inter sua jam tum effulgere signa
Accepit gentes; stetit, obtutuque reducto,
Ora solo defixa tenens, immobilis haesit.
At postquam excussus stupor horridus, ac simul acer
Attonitae excitus mentis vigor, ilicet unâ
Et moles rerum tantarum, atque exitus anceps
Fortunae, incubuere animo: tum fluctuat aestu
Curarum ingenti, nunc huc, nunc incitus illuc.
Mox vero (haud etenim, queat unde exposcere ege-
Auxilium rebus, quicquam mortale repertum est) (nis
Suspicit aethereos ignes; et mente beatas
Perlustrat sedes: tum compellare deorum
Quem prius ore queat, quem dehinc in vota vocare,
Multa animo versat; simul et cunctatur in omnes.
Ergo alte castris dum rite siletur, et omnem
Somnus habet turbam, mediumque agit aurea Phoebe
Per coelum niveos currus, noctisque minores
Diffugiunt, totoque ignes caput aethere condunt;
Protinus, in morem, templo bonus adstitit heros,
Affususque aris, dedit imo has pectore voces.
Magne hominum, divûmque Opifex; cui lucidus ae-
Servit ovans, paret tellus; cui marmoris undae (ther
Fluctisonae sese sternunt; cui Tartarus horrens,
Et chaos, atque umbrae, umbrarumque inamabile re-
Cum duce, cum solio, cum gente a sedibus imis (gnum,
Attremit infanda; cui mille, per atria coeli,
Aligerâ de plebe micant, diversaque servant
Castra, locis diversae acies, atque aurea circum
Ter solia, et medium te cingunt ordine trino:
Adspice foeturam nostrae, laeta adspice gentis

Incrementa, Pater: placidus, vultuque sereno
Adsis o, faustoque veni pede: numine dextro,
Auxilioque juves nos, ardua coepta moventes.
Quales bissenas acies, Pater optime, quondam
Bissenum accipimus natas e sanguine fratrum;
Dum Pelusiaci laetas prope fluminis undas
Adstant, moerentes opera ad servilia, regis
Et jussa immanis, devincti, saeva facessunt:
Quas dehinc vi multa, aerumnis, dominique superbi
Imperio ereptas, tu per vada sicca profundi
Ducis Erythraei, tutoque in littore sistis,
Errantesque diu per lustra horrenda ferarum,
Tu bonus aethereis epulis das ire refectas:
Talem haec sese infert legio, atque insignibus ultro
Subjecit nostris, nec praelia dura recusat.
Imo (o nunc, Genitor, tantos ne sperne labores)
Exutam jam cerne opibus: cerne omnium egenam,
Externas ultro, atque ignotas ire per oras.
At tu, magne Parens, nutu qui sidera torquens;
Si (quod squamigerûm pecudes, mutasque natantes
Monstriferis tot marmor alit, conditque sub undis;
Gressigerûm tellus acies tot sustinet; aër
Tot volucrum pascit) divini muneris unum
Te, Pater, auctorem facimus, meritasque dicamus,
Instruimusque aras, laudumque sacramus honores:
Dexter ades; bonus affer opem; rogo, suffice pastum,
Alme, hodie: res poscit inops: nec jam exigo lautum:
Frugis opus sat erit properatum; luxus abesto:
Stat sedare famem, non irritare profecto.
Sic orans, arasque tenens, haec audit ab aris.
Macte animo, macte eximiae virtutis amore,
Parce metu; mitte ardentem de pectore curam,
O nimium dilecte deis. Non hi tibi coetus
Aere tuo, Francisce, merent: tu signifer illis,
Rege jubente alio, cui mox alere agmina curae,
Cuique auctoratas acies parere necesse est.

Haec vox: dehinc nitidâ coeli de parte sereni,
Continuo Pater omnipotens ter fulgure claro
Intonuit laevum; ac praetentam exscindere nubem
Igneus en, ardensque globus radiante corona,
Visus, terque aras flammis ambire coruscis.
Diriguit visu, mentemque exterritus heros
Coelesti fulgore, manus devolvit in ambas
Extemplo vultum, dejectaque lumina condit.
Dum vero attonitus visa haec pater obstupet inter,
Castra per alta, suum in morem, jam strata relinquens,
Omnis ad assuetas pubes sese excitat ultro
Excubias. Sed non eadem cura omnibus instat;
Non idem exercet labor. Hi (quae maxima turba est)
Juncea tecta fovent soli, divosque precantur:
Libaque dant magno divûm intemerata Parenti:
Scilicet haud fibras pecudum, non thuris honores,
Non prosecta focis adolent; sed candida puro
Corda animo, veniam gemitu, votisque rogantes.
Hi coëunt simul ad cantus, de more, parati
Alternos hinc inde chori; Regisque deorum
Egregias dicunt laudes, divinaque facta
Voce ferunt: ut crudelis post funera mortis,
Tartarei validâ confregerit ostia Ditis
Alta manu; utque elisum in vincla petiverit ipsum,
Ore eructantem flammam, atque immane frementem;
Utque auras spoliis Orci remearit onustus
Ad superas; patrium tandem ut sublimis Olympum,
Nubivagum molitus iter, volucrique citatus
Ascensu intrarit; tonitruque ut deinde corusco;
Igne ruente polo, et magno quassante fragore,
Ipse suam pubem divinâ incenderit aurâ.
Sunt quibus et cordi est arcana volumina vatum
Sollicita versare manu; penitusque sub altis
Sacra animis monumenta virum mansura recondunt.
Qualis agit mediâ vis acres nocte molossos,
Dum pavidas sopor altus oves, oviumque magistros

Stravit, et obscuris nox imbribus aspera caulae
Formidare monet furem, incursusque luporum:
Talis sollicitas, insopitasque cohortes
Cura urget, longàque premens sub nocte fatigat.
Interea croceos bijuges Aurora citabat,
Purpureumque caput vastis tollebat ab undis
Oceani; primumque novis fulgoribs altos
Paulatim accedens montes, de more, quietos
Rumpebat volucrum, pecudumque, hominumque sopores;
Et motum, et duros referebat certa labores.
Et jam sacra dies claro fulgebat Olympo;
Scilicet aethereo quae cantat ab axe ruentem,
Igne sonante, Deum, cumulatque altaria donis,
Annua solemnes recolens ex ordine pompas.
Tum vero insonuit totis vox incita castris,
Ad commissa vocans laetam comitia pubem.
Excitae confestim acies, longo agmine, circum
Cunctae ad gramineum tendunt; niger ilice densa,
Et sacer antiquae cui relligionis honore
Aestum adeo lucus ramis frondentibus arcet:
Quas inter medius dux ipse Subasius ibat.
Postquam, consessu structo, se caetera pubes
Composuit, densisque manus micuere sedentes
Ordinibus, suggestum, operi de more paratum
Quod certo pridem stabat, pater impiger altum
Franciscus scandens superat; turbam eminus omnem
Unde oculis legere adversam, atque agnoscere possit:
Moxque infit: consessus, eo dicente, silescit.
O proceres, gens sacra Deo, caligine caecâ
Qui jam discissâ rerum, excussisque tenebris
Errorum adspicitis verum; jamque aethera tantum
Intrepidi, obnixique adeo perflatis anhelo
Pectore: quique animos fatis, dubiaeque malignis
Casibus exempti fortunae, mentis ab arce
Tranquillae excelsâ fraudes ridetis inanes;
Vanaque despicitis subter baccantia vulgo

Castra voluptatis: qui gaudia caeca, metusque
Calcatis trepidos, et falsas abnuitis spes:
Divino en hodie (nec vos latet) annua ritu,
Expleto redit orbe dies; qua Rector Olympi,
Idem opifex rerum, divûmque Repertor, ab alta
Sede poli labente Deo, tonitruque corusco
Scintillante, olim penitus labefacta virorum
Bissenûm rutilis incendit pectora flammis;
Ignarasque situ mentes, animosque vetusto
Exuit, excoluitque manu; ac bonus arte magistra
Erudiens, magno simul inflammavit amore.
Nunc ergo (neque enim reor huc sine numine divûm
Agmina diversis tanta haec e partibus orbis
Convenisse hodie) nequicquam mollibus orsis
Vos equidem aggrediar, levibusve exordia dictis
Instituam nostri sermonis: at ordine vobis
Expediam, quis amor, quae tanti causa vocatus
Me tenuit; cur tanta pati; cur aspera cogam
Vos spatia ire viae, patriosque relinquere fines.
Praeterea monitus nostros, mandataque, vobis
Quae dedimus, vos hic audire, iterumque doceri
Fas monet; edicit ratio; sacra tempora suadent:
Quo dehinc fixa animis, penitusque reposta sub imis,
Non vis ulla instans, non caeca oblivia mentis
Sedibus evaleant quondam exturbare quietis. (quam
Ergo agite, o socii (neque enim hoc ex agmine quem-
Fas torpere animis, tantove in munere segnem,
In sanctas cessare preces, aut parcere votis)
Hunc mecum celebrate diem: instauremus honores
Coelicolis meritos: linguâque, animoque faventes,
Aethereo primum poscamus ab axe ruentem,
Igne sonante, Deum, et flagrantem numinis auram.
Sic fatus, palmas supplex mox tollit utrasque:
Et jam surgentis radiantem lampada solis
Suspiciens (eadem toto simul ore fremente
Agmine) dulcisonis modulis prior incipit orans.

Aura, pios invise animos, àdes, alma creatrix;
Et nos, et tibi sacra, tuoque effecta labore
Corda subi, donisque tui pia numinis exple.
Quippe hominum tu sola graves solare labores,
Dona ferens divina; Patris simul ipsa supremi
Donum ingens, augustum, altum, regale, beatum.
Tu liquidis ardens amor ignibus: agmine tu fons
Juge, fluentisono, manans flagrantibus undis:
Tu praepingue animis, quo rite nitescimus, unguen:
Tu septemgeminis decoras nos prodiga donis:
Divinae tu vis, tu vasta potentia dextrae:
Tu delapsa polo, penitusque infusa per ora
Muta virûm, insuetis quamprimum vocibus imples.
Ergo et sidereâ da luce effulgere sensus,
Effoetasque fove mentes simul igne corusco:
Tu requiem praebe fessis, aegrisque salutem
Corporibus, validumque attritis suffice robur:
Hoste procul pulso, placidae tu candida pacis
Adsis dona ferens: tu dux, exire malorum
Da nos incursus: da, praemonstrante magistra
Te sola, aequaeva magnum cum Prole Parentem
Noscere: te medium, simul amborumque ligamen
Da colere indomitum: tandemque infusa per omnes
Ignea lux sensus, coeli da prendere sedes.
His ubi divinus Franciscus conciit auram
Vocibus aetheream, rursumque intenta senatus
Agmina totius se composuere, silendi
(Haud mora) praeceptum auditur: tum laetus ab alto,
Ore iterum insonuit pater, atque ita voce sequutus.
Audieram, o proceres, o pubes inclyta, dudum
Audieram nostros ritus, praeceptaque sacra
Extra Romanos fines, extraque potentem
Jam tum adeo Hesperiam celeri effugisse volatu;
Externasque inter gentes, populosque feroces,
Jam modulis resonare piis; monitisque volentes
Rite Subasaeis magnas parere catervas;

Conventusque virûm ingentes coiisse sub alis
Nominis Ausonii, et jam nostra edicta vereri.
Hinc tanti causa accitus; hinc me ardor habebat
Vos simul, o proceres, coram spectare vocatos
Concilium in magnum; curas, de more, quibuscum
Partiri ingentes possem, durosque labores. (nobis
Principio (haud temere id) quanto magis ardua
Res versanda hodie, nos tanto impensius illam
Consiliis, animisque bonis onerare necesse est.
Sunt alii coetus hominum, pia castra per orbem
Metantes late; sunt et sacra agmina passim;
Quae domitor rerum bonus, assertorque piarum,
Romulides genitor fovet, obnubitque capaci
Obtentu sacrae clamydis, dextrâque tuetur.
Sunt itidem leges sanctae, ritusque verendi,
Quos alii posuere viri; tenerisque dederunt
Ductores sese fidos conventibus ultro,
Quaesitosque pii natos aluere magistri
Servitio, monitisque sacris, atque ore venusto
Lambentes placide, simul effinxere recentes.
Quae vero extemplo, brevibusque exaucta diebus,
Ut nostra haec, legio surrexerit, ulla profecto
Haud nobis spectanda venit: non coetibus ulla,
Ocyus hac expleta sacris, respublica constat:
Ductor adhuc nullus sacer, alta insignia tollens,
Tam subito explevit cuneis nova castra vocatis.
Quare, agite (haud animos res tanta exposcit inertes)
Nunc vos in curas acres, partemque laborum
Accipiam, sinite, o proceres: date corda volentes
Communi versanda, atque exercenda labore.
Privatâ ne vos adeo sub pace quietos
Esse juvet: vocat utilitas en publica: ne vos
Dissimulate animis, neve exhorrescite munus.
Adspicitis nostro, longe lateque per orbem,
Quae gens, quam magni lustrentur nomine coetus;
Ductorumque manus quam crebra, Subasia tollens

Signa, novis jam tum stipet densa agmina castris.
Vos autem, dederim quae jussa ab origine vobis,
Et memores estis, reor, et meminisse necesse est.
Namque unum esse ducem, summum plebs cuncta mini-
Quem dicat, docilisque animo veneretur, ametque, (strum
Jussimus. Huic fas omne olim, imperiique futurum
Nascentis regimen, totiusque ordine gentis
Tradidimus: rursum plenâ trieteride, functo
Rite gubernaclo, cedendum ediximus illi:
Perpetuoque alios, aliosque inde ordine, tantae
Molis obire vices, et mox succedere pulso.
Hac vero me summa tenus custodia coetus,
Et labor exhausit, noctesque diesque fatigans.
Jam tum adeo effoetae vires, fessique labore
(Quamquam animus viget ipse, suoque in robore perstat)
Deficiunt, crebrisque cadunt languoribus artus:
Hinc me posse graves ultra tollerare labores,
Credite ne, moneo; ne vos spes ducat inanis.
Quin potius numero ex omnī, tantisque necesse est
Exsurgat vestrum quamprimum e coetibus unus;
Qui rerum subeat molem, et cervice subacta,
Fasce sub hoc sudet, et munia compleat ardens;
Atque gubernaclo custos datus haereat alto.
Interea sed enim vestrum se fingere multos
Augeror exsortesque onerum, immunesque laborum,
Ac prorsum indignos tanto se ducere honore:
Concilia haec, animosque probo, votisque benignus
Parco verecundis. At si modo publica passim
Rex deserta gemat, nec jam communia curet
Quisquam, ubi fas, aequumque ubi jura verenda? ubi leges?
Tandem ubī, quo premitur rerum levis impetus, et quo
Coelestes animi divûmque, hominumque tenentur
Concordes, aeternus amor? Quippe ire necesse est
Cuncta simul pessum, civilibus incita bellis.
Quare, agite, o nostra haec animis advertite dicta
Pacatis: et jam quisquam contrarius obstet

Judiciis ne, quaeso, meis. Stat protinus unum
Deligere e numero, et totâ secernere gente
(Nec reor invito tantum mens Numine votum
Versat) Iollian: legio hunc simul audiat omnis:
Hunc pariter summum patrem veneraminor unum.
Contra autem sacri sceptrum ditione superba
Polluat imperii, immanique tyrannide foedet;
Aut tumidus, tantique exsultabundus honore
Muneris, elatum sese ferat ille, caveto:
Quippe ministerium tenui cum nomine magnum
Traditur huic hodie, non imperiosa potestas.
Hinc agedum, auxilio legio ne tanta supremi
Cassa ducis, posthac gemat, atque ignara pericli,
Et tutae male certa viae, palantibus erret
Gressibus, et vitam sine more, sine ordine vulgo
Mollis agat; tu dux, praeceptor, et arbiter esto
Solus, Iollia, totius provide gentis.
Te premere imperio tumidos, attollere dextrâ
Dejectos, humilesque decet; linguâque potenti
Et mulcere simul corda, atque effingere mentes
Ignaras, placidosque animis committere mores.
Nec te adeo victum tantarum exterreat ingens
Rerum onus; aut acres curae, durique labores
Dejiciant: audendum animis: nam vivida duris
Usqueadeo virtus gaudet; seseque protervis
Casibus ultro offert, obnixa haud cedere retro.
Hinc victrix, hinc illa micans, semperque coronis
Vincta caput niveis, summi nusquam indiga honoris,
Nusquam laudis egens: olli sed gloria circum,
Et clara effulgent decora, immanesque triumphi.
Praeterea nostrae (nec vobis lucis egentem,
Obscuramque hodie, proceres, rem pandimus) urbis
Moenia jam pridem trinis innixa recumbunt
Principiis; equidem numero, reor, auspice jactis
Impare: quo tandem delapsus ab aethere credi
Hic labor, hic ritus, nostra haec vigilantia posset.

Jam vero adspicitis, quantis fundamina molis
Pulsibus hostis atrox quatiat; quibus ardua tundat
Moenia tormentis; qua dehinc struat arte ruinam.
Semifer una Orci monstrorum exercitus omnis,
Undique collectus, fremitu circumstrepit atro;
Exquiritque aditus nunc hos, nunc impetit illos;
Murorumque arces, atque alta cacumina molis,
Assurgensque, fremensque premit; nunc ima suburgens
Limina, portarumque ingentia robora quassat.
Ac veluti immanes, si quà stabula alta coacti
Invasere lupi, auditis balatibus, atros
Infringunt dentes, et saevo postibus ungues;
Mille obeunt morsus, produnt mille oris hiatus;
Crudescit rabies, faucesque irritat inanes:
Sic furibunda cohors, monstra infelicis Averni,
Sulphureis ardens facibus, manibusque cruentis,
Terribiles implexa angues, assultibus instans,
Moenibus his tales parat insidiosa ruinas.
Nos ergo excubiis, animisque, et fortibus ausis
Contra stare opus est, hostesque inhibere furentes,
Tutarique novum vallum, murosque recentes.
Praecipue vero multum explorare necesse est
Fundamenta urbis; vigilique expendere cura,
Qui constent, qua vi sedeant, quo robore subsint
Molibus impositis; utque illis haereat ingens
Machina; num praeceps sit formidanda ruina.
  Praeterea regina potens, fidissimaque urbis
Paupertas sedeat qua majestate, tuendum est;
Atque olli num clarus honor, num gloria summi
Juncta comes sceptri, soliis affulgeat altis.
Quippe deae (o proceres, mihi credite) protinus uni
Si regere hos coetus, si rerum flectere habenas
Huic olim detur; nullos haec moenia circum
Non frustra assultus quondam struet irritus hostis
Tartareus; nullas non cassis nisibus urgens
Insidias tendet: cadet hac mox praeside cuncta

Hostilis rabies; cedent bella horrida; cedent
Bellorum fremitusque graves , trepidique pavores.
Nec temere id ; tantis animi dux inclyta pollet
Viribus; isque ardor , virtus ea pectore regnat
Coelesti ; magnae tanta est prudentia divae.
Quis vero illius , digna quis laude triumphos
Egregios memoret , meritoque attollat honore ?
An non , ipsa sibi celsâ quos arce locavit ,
Exuviae immanes , atque alta trophaea , penates
Ornant praeclaros ? an non insignibus alti
Effulgent postes? raptaeque ex hoste coronae
Devicto innumerae pendent? fastigiaque armis
Summa domus celsae mille insignita renident ?
Ipsa inter decorum radiantia lumina , ridens
Degeneres hominum curas, sese ardua coelo
Attollit , nitidosque astrorum intermicat ignes.
  Imo, age, tolle acies geminas, atque adspice, pubes,
Nunc per nubivagos tractus diva excita quales
Exagitet currus ; quam multos ardua secum
Sublimes vehat heroas. Primum ordine gentes
(Mitte hic Serranos, tacitosque, age, Musa, relinque
Fabricios ; quos tu feralibus eximis urnis ,
Subvectosque effers vivacibus ardua pennis)
Cerne simul junctas aeterno foedere pacis.
Praecipue vero ante omnes agnosce supremum
Heroa , insignem mentum , longaevaque multâ
Tempora canicie niveum ; comitumque sequentem
Undenûm tum cerne aciem: hi , quos altus Olympi
Rex olim , mortalis adhuc, hominumque Magister,
Humida dum reparant subductis retia cymbis ,
Evocat extemplo , atque undis abducit amatis ,
Et prorsum ignaros divinas edocet artes ;
Nec mora , diductos opera ad majora relegat.
Interea premere heroas mala coepit egestas:
Retia jamque animis subeunt, cymbaeque relictae;
Jam subeunt artes udae ; fessosque laborum ,

Jam piget incoeptae vitae, tentantque regressus.
Hic vero exsurgit senior, coramque Magistro
Sidereo intrepidus constans, sic voce profatur.
O bone Rex, quicquid fortunae, quicquid aviti
Juris erat nobis, ultro contempsimus olim.
Quin et desertae deserto in littore cymbae,
Retiaque, et remi, magnae, Rex optime, nostrae
Sortis opes, modo cuncta jacent: teque omnium egenum
Nos inopes sequimur, tua jussa facessimus. Ergo
Dic quondam quae digna manent nos praemia? nostros
Qua mercede levas, qua spe solare labores?
O felix vestra haec (Rex excipit) o bona rerum,
O frugi jactura! hominum gens aegra beatas
Quà sedes parat, et summum mercatur Olympum.
Haec tantum effatus, plausu strepit ilicet omnis
Cum sene turba virûm, lucris gavisa repertis.
Hos ergo primos, alios dehinc mille sequentes
Evehit excelsos sublimibus aurea bigis
Paupertas, quos deinde bonis coelestibus explet.
Quare, agite, o proceres(monitus ne temnite nostros)
Observate animis divam, sacrisque volentes
Parete imperiis: ne prodite signa potentis
Reginae: vincti quin vos stipe, fortibus ausis
Circum state, ingens solium stipate frequentes;
Tendite iter durum pedibus, duce tendite magnâ.
Aspera, difficilisque via est, aditusque maligni,
Qua nos diva rapit; sed inexsuperabilis ardor
Virtutis, nil non penitus domat. Addimus acres,
Sollicitosque; olim consolatura labores
Praemia. Quid, quod nos, superato in vertice montis
Certa quies, tutaeque domus certissima sedes
Expectant fessos? Et adhuc nos tristis inertes
Torpor habet? nec tanta animis afflamus anhelis
Munera? promissis divae non fidimus almae?
Eja, agite, insani ne vana horrescite vulgi
Ludibria: incoeptae ne, quaeso, incommoda vitae

Dura, aut angustos casus, acresque labores
Formidate animis victis. Nil vilis egestas.
Tendere ad astra vetat; coelique capessere sedes
Nil prohibetur inops. Sed non jam dives Olympum
Auro emit: insontes tantum, ignarasque profanae
Culpae animas laeta accipiunt penetralia divûm.
O me quis superûm tanto dignetur honore?
O quis, ubi alma suos parco regina clientes
Munere alit tenuis victus, jam sistat, ut altae
Arboris exceptum foveat me diva sub umbrâ?
O vos, quaeso, ducem meme sectaminor ultro;
Monstrantemque viam, et monitus, legesque ferentem
Accipite: o posthac nostris ne absistite signis;
Turpia ne quisquam vestrum divortia tentet:
Neu trepidis quae dicam animis horrescite; quodque
Nunc opus ipse agito mecum, intractabile nostris
Viribus, o pubes, ne vere: audacibus aeter
Ipse favet; coeptis divûm Pater annuit altis.
Ergo, age, tolle animos, aude mecum, arripe casus
Nunc primum oblatos tibi; desuetique pericli
Tentamenta obeas. Jam jam majoribus urget
Res angusta malis: dura ac male commoda rerum
Conditio, viden' ut premat, ac circumdet egenos
Undique nos? Jam tum (nam quae satis excita rebus
Cura hominum veniat par tantis? aut labor aequet
Quis plenum innumerâ mensae cum plebe paratum?)
Et rerum novitas, et Divûm certa voluntas
Nos omnem victus longe depellere cogunt
Ex animis curam; et divinâ sorte levandos
Quamprimum ostendunt. Eja ergo, insurgite mecum,
O socii: nunc nunc animis opus: alta vocat res.
Spernere opes, aurumque nocens mandavimus olim;
Mollia jussa quidem haec: amor hic violentior instat;
Altius ingredimur; jam nunc graviora jubemus.
Ibimus attrivere solum qua rarius olim
Majorum plantae; et qua mox labor excipit acer

Audaces, perque immanes asperrima casus
Semita agit captos, perque alta pericula versat.
Nos ergo aut cultus, aut victus cura parandi
Sollicitet posthac (ea summa) cavebimus ulla.
At vos (ni pigeat monitus audire salubres)
Obscenamque famem, et saevos ridebitis aestus:
Necquicquam rigidas hyemes, fremitusque nivosi
Insanos boreae, subitosque horrebitis imbres.
Urget foedus amor, stimulatque, incendit, et urit
Omne adeo pecudum genus, alituumque, hominumque.
Inde furor sensus ciet, inde insania mentes
Praecipitat: non dura gelu, non aspera ventis
Terret hyems animos, non effera mortis imago,
Non acies ferri movet; altius ossibus haesit
Cum semel ignis edax. Coeli jacet axe sub udo,
Nocte puer mediâ, nivibus perfusus, et imbri;
Munera nec cereris, nec sedula cura parentum,
Nec serae revocant umbrae, trepidique timores.
At si hic tantus amor, quis tum divinitus altis
Mentibus insidens ardor, qualisque cupido
Securae prorsus vitae, et flammantis Olympi?
Nempe haec una mali contemptrix, una dolorum
Victrix, una expers aerumnae, et turbinis omnis.
Haec, si quâ aethereae conceptis ignibus aurae
Sustulerit sese, et coelesti lumine fulgens
Constiterit quâ nulla polos premit invida nubes,
Sed late astrorum circum micat aureus ordo;
Despicit insanos hominum pacata tumultus,
Spemque, metumque domat, casusque, et gaudia ridet;
Fortunamque premit, fatisque insultat iniquis;
Nescit quid poscat natura, quid utile vitae,
Quidve nocens misere veniat, quid corpora curet.
Nos ergo, o socii, non hunc optabimus ignem?
Non corda aethereae labefacta cupidinis aestu
Fervere, divinisque animos ignescere flammis
Usque adeo juvet, et magno tabescere amore?

Ite modo, eja, alias quamprimum e pectore curas
Mittite: solus amor, tantaeque cupidinis ardor
Insidens animis, vos coelo assuescere cogat.
  Interea sed enim vestros non aura labores
Discerpat: memores dî sunt rectique, piique:
Est honor, est olim laus, sunt et praemia factis
Digna hominum: aut quid non oculis bonus Arbiter
Coelicolûm, rerumque Sator despectat ab alto? (aequis
Imo equidem dicam tandem (mihi credite; meme,
Credite, numen agit; versoque in pectore numen)
Non prius Hesperiis hodie stabulabit in undis
Defessis sol pronus equis; nox humida late
Haud ante obnubet terras, coelumque tenebris:
Quam Pater e summo haec bonus agmina lustret O-
Et tantae miserans extrema incommoda gentis, (lympo;
Muneribus laetis, improvisique paratus
Nos levet auxilio, et mensis soletur opimis.
  At nos o nimium felices, si bona, quae jam
Paupertas nobis urget dux optima, detur
Nosse modo! Namque, etsi non foecunda coloni
Fortes arva domant rastris, et vomere nobis;
Nec lata ingentes distendunt horrea messes;
Nec constant Pariis sublimia tecta columnis;
Barbaricoque auro laquearia summa renident;
Si non et Tyrios sensit decocta colores
Nostra, sed horrificis vestis riget hispida setis:
At mores sancti nobis, at nescia fraudum
Pectora, divinoque afflatae numine mentes:
At nitidi spes certa poli; sedisque beatae,
Laetitiaeque fides, hic nos per dura fatigans,
Raptat inexhaustae: nos avia per loca sacrae
Acer agit virtutis amor: quoque alta petamus
Sidera, flammantique viam effectemus Olympo,
Sternit iter, monstratque aditus, atque ostia pandit.
  At tu, paupertas, una hujus muneris auctor,
Tu requiem nobis dux una ostendis amatam.

Quippe una aetherei tu conjunctissima Regis,
Cunarum custos primis vagitibus adstas:
Prima foves ortum: teneris, prima, ubera labris
Insertas: Pelusiacas tu fida per oras
Extorrem sequeris: reducem tu reddis avitis
Sedibus: esurientem animam tu nectaris haustu
Divite, laeta reples, trino dum confodit anguem
Tartareum oraclo: summo tu denique malo,
Pulvereo affixum libentia brachia tabo,
Suspicis, atque avidis nudatum amplecteris ulnis.
Salve, magna parens, coeli quae sola colonis
Atria terrigenis gemmata recludis, et altâ
Sede locas, opibusque auges, regnisque superbis:
Salve, nosque tuos ne dedignare clientes.
En laeti (nos laeta fove) tua castra subimus;
Abnuimusque bonis posthac servire caducis.
Tu vero, o mater, nos tandem intersere divûm
Conciliis; daque aethereis accumbere mensis.
Haec postquam tantis edixit, voce repressa
Conticuit, fandique modum dedit inclytus heros.
Tum caveam linquit: procerum simul omnis euntem
Prosequitur numerus: longâ dehinc caetera pubes
It pompâ, et Divae sedem de more revisunt.
Ventum ubi non magnae sacratum limen ad aedis,
Primorum coetus mediam cinxere corona
Supplice mox aram. Tum vero, ex agmine toto,
Ad cantus hinc inde chori simul ordine lecti
Assistunt: Superis meriti instaurantur honores:
Et voce alternâ templi sacra tecta resultant.
Interea divûm Pater, ac Rex altus Olympi
Viderat innumeris fervere Subasida terram
Agminibus; pariterque novae tot millia gentis
Tegminibus collecta aegre stabulare sub arctis.
Tum vero arcano secum ille ita corde loquutus.
Ecquid magnus amor coelestia pectora liquit?
Nostra ne jam primum miseris addicta tuendis

Cura, aevo defessa jacet? aut haec nova tantum
Gens forte humanis nequicquam obnoxia fatis?
En dux hic, tandem longo post tempore, solus
Provocat heroas bissenos; primus et aequat
Bellando, duroque inopis discrimine vitae,
Jam curam omnino cultus, victusque perosus.
Ergo arctis quid nos rebus cunctamur adesse
Auxilio ? casus quid dissimulamus egenûm ?
Dixit, et acciri toto jubet aetere divos
Arcem ad sideream: resonat clamore vocantis
Praeconis, mox astrigeri plaga lucida coeli.
Parendi mora nulla: audit quicumque per ortus
Aurorae signis rutilat; simul excitus audit
Occiduas quisquis sese ipse receptat ad aedes.
Regia continuo patet alta; adytisque reclusis,
Accipiunt notos aurata sedilia cives.
At Pater omnipotens, solio spectabilis aureo
(Unde orbem immensum, coelumque, et sidera nutu
Torquet inhexausto, et mortales sustinet aegros)
In medio residens, consessus ordine circum
Ter trino in morem structos, lateque patentes
Ter lustrat vultu; et magno cum numine sese
Coetibus immiscens, vigor idem ipse igneus, altos
Ingreditur sensus, et mentes explet hiantes.
Tum sic ore infit laeto: simul aetheris alti
Atria, tecta, fores, adytus, sedesque beatae
Dicenti arrident, subterque meantia ludunt
Astra: horret tantum Stygis implacabile numen :
Intremit, et lachrymas auget Cocytus amaras.
Coelicolae, nostri decora immortalia regni,
Quos hominum (auricomis sic dum transcripsimus o-
Semideos primos lucis, camposque beatos olim
Jussimus incolere, edictum accepistis ab ore
Actutum nostro) cura haud ingrata reposcit ;
Quae dicam accipite, atque animis servate sub imis.
Magnanimus ductor (quo prima exordia rerum

Altius evolvam) jamdudum rupe Subasi
Sub celsa exortus, vix ulli imitabile, Nati
Tentat iter nostri; obnixusque haud cedere retro
(Usqueadeo contemptor opum, contemptor et auri)
Perstat in incoeptis, animoque interritus ardet.
Jamque expers certaeque domus, certique receptus,
Sive antris, sive arboreis vitare sub umbris
Ventosque, et saevas hyemes assuevit, et imbres:
Nec non et duros sub dio carpere somnos
Saepe solet, roresque leves perpessus, et astra
Uda, sub aurorae primos sese excitat ortus.
Insuper ecce (etenim pariter spectastis et ipsi
Sparsa Subasaeos tentoria mille per agros)
Innumeras acies, variis e partibus orbis
Quas dudum accivit, castrisque addixit egenis,
Nunc pariter vestrae Reginae ad templa coëgit. (Iam
Jamque aurum, jam mandat opes procul esse; nec ul-
(Sors ignota homini, ac semel olim agitata profecto)
Permittit curam victus, mensaeque parandae.
Paret turba volens, nec formidabilis horret
Callis iter durum, nec coeptum avertitur ingens:
Is vigor est animis, ita concitat agmina ductor.
An ne igitur, vestri post aurea tempora Regis,
Heroas tantos usquam mortalibus aegris
Nosse datum? an ne unquam tales sibi dura clientes
Quaesivit virtus; et coelo sustulit alto? (nistro
Haec Pater: et Volucrum e numero (quo saepe mi-
Res hominum fractas levat, atque ope fata remulcet
Tristia, fortunaeque ictus, et vulnera placat)
Elicit, ad seseque unum vocat, atque ita fatur.
I modo, fide, celer, zephiris, age, pande vocatis
Stellantes alas; terraeque Subasidis omnes
Nuntius invisens pagos, atque oppida clara,
Mentem adeo certam populis immitte quietis;
Reginae extemplo vestrae ut delubra petentes,
Dona laboratae cereris, dulcemque lyaei

Laetitiam, et mensae totius rite paratum
Compertent. Ibi magna virûm, gens omnium egena,
Jam confecta fame, victus ope turba levanda est.
  Vix Pater haec, Volucer ventis, et fulminis alis
Ocyor, explerat Patris jussa; oppidaque unâ
Perlustrans, gentes desueto afflarat amore.
Ergo idem simul ardor habet, simul excitat omnes
Cura eadem populos: juvenes labor occupat acer:
Obsequium tardis senibus maturius instat:
At pueros levis urget amor: studio acta frequenti
Matrum opera effervent: flammis pars viscera torrent,
Caesa in frusta, boum: pars dulcia liba, fabasque,
Vulcano, in morem, domitas, calidisque fluentis,
Vectandas mox expediunt: haec pinguia farra,
Congestumque penum simul omnem, omnisque para-
Plenius instructum mensae advocat; illa canistris (tum
Confertam stipat cererem; testaeque lyaeo,
Queis sub jam validus desudet vector, inundant.
  Jamque adeo variis collectae ex urbibus una
Crebrae aderant gentes: pariter delubra subibant
Jam magnae sacrata Deae, atque in vota vocabant,
Suppliciter laetae, divos, Dominamque potentem:
Adspiciuntque virûm succensa altaria circum
Attonitas acies; mediumque heroa supinis
Aethera luminibus spectantem, animoque tenentem;
Nec quicquam ingressu, magno aut clamore ruentum
Excitum, aut quid vile suo cum corde putantem.
  His turbae inspectis, animis stupuere: diuque
Ut tandem heroum quo fine quiesceret ardor
Frustra expectarunt, rumore per agmina densa
Paulatim exorto, sacrato e limine templi
Effundunt sese unanimes; nactaeque recessus
Haud longe herbosos, nemorumque umbrosa virentum
Tegmina, se confestim hilares cerealibus omnes
Rite ministeriis accingunt. Sternere pictis

Hi primum, de more, solum mantilibus: illi
Mox laetam cererem expletis inferre canistris:
Liba alii, et pandis tanrorum lancibus, exta
Tosta subingerere, et latis apponere mensis;
Tum passim invergnntque cados, et vina refundunt:
Spumant, et baccho ardenti crateres inundant.
Hic ergo heroem, totiusque agmina gentis
Accita, instructis ultro plebs sedula mensis
Invitat, suadetque animis discumbere laetis.
Continuo pater, ante alios, Franciscus opimas
Primus init mensas: sequitur dehinc caetera pubes,
Gramineisque affusa toris, longo ordine sedit.
Jam vero compressa fames; cum lene per omnem
Consessum inserpit murmur. Tum providus heros
Surgit Franciscus; spectansque hinc inde, catervas
Miratur simul altrices; miratur et ardens
Ignotae obsequium plebis, diversaque tanti
Agmina conventus; extemploque excitus acri
(Vivida quippe urget desueti gratia facti)
Ardore effandi: O virtus, ades (inquit) ab alto
Aethere nunc, si quando, mihi, atque illabere menti.
Mox ergo exiguum tumulum capit; eminus unde
Adversos oculis legere, atque agnoscere possit.
Concurrunt confestim omnes juvenumque, senumque
Undantes turbae; matrumque sine ordine crebrae
Agglomerant sese circum, addensantque catervae.
Ille infit, medio has fundens ex aggere voces.
Quis deus, o gentes (neque enim vos numinis ac-
Nullius reor imperio) succurrere egenis (tas
Praemonuit rebus? Quae vos pietatis imago
Impulit huc afferre dapes? quove omine tantus
Diversas advexit amor, pariterque coëgit?
Unde adeo vestras implevit nuntius aures,
Huc tantas coiisse acies? Vestrasne per oras
Vox hominum insonuit? famâque exterruit ingens
Vos rerum novitas? Summo an mage lapsus Olympo,

Coelicolûm e numero vobis levis affuit Ales,
Qui Patris aetherei portans data jussa, moneret
Vos opibus tantis incommoda nostra levare?
At quicumque hominum suasor, quicumque deorum
Auctor, et obsequii monitor, non indigus unquam
Laudis erit; nulloque abolescet tempore facti
Fama loquax; memori non unquam has eximet aevo
Ulla dies ventura dapes; non pocula siccis
Hauriet haec labris unquam sitibunda vetustas.
Vivet opus, sacrâ praefulgens rite tiarâ
Tarpejâ de sede pater dum fulmina mittet
Terrifica, et sacro mentes aget igne rebelles:
Quin mihi turba olim si qua est ventura nepotum,
Perque humiles pagos, perque oppida clara, per aedes
Eloquio sacras, pia facta, eccelsa tonabit.
  At vero jam vos ne dona haec, neve laborem
Credite nubivagas vestrum effudisse per auras;
Neu quondam obsequiis deberi praemia tantis
Nulla putate. Extat primum ingens gloria facti,
Ore canenda hominum, coeloque aequanda sereno:
Sed nec dehinc meritis deerunt sua munera tantis;
Quippe olim vos certa manent, et maxima reddet
Actutum Pater omnipotens hominumque, deûmque.
Interea summo vos corda attollite coelo
Vivida, jamque animis stellantia discite Olympi
Atria flammantis; quo vos haec munera porro
Tanta vocant. Eja, audentes insurgite magnis
Pectoribus; totasque animorum intendite vires;
Sideraque obnixae duro petite ardua gressu.
Neve metu trepidate; aut terreat asper euntes
Vos callis; neu spem tam certam amittite: sed jam
Hic unum edicam, nec vos monuisse pigebit;
Dicta ultro accipite, et monitus date cordibus imis.
  Nimirum ac turpis, dira, atque immunda voluptas,
Mentibus humanis haud res ulla officit aeque.
Mollibus haec assueta choris, durosque labores

Fluctibus interea Titan devexus Iberis
Mergitur, et roseos magno lavit aequore vultus:
Nox subit, et toto accendit sua lumina coelo.
Franciscus sociis: Ite, aurea fulserit ortu
Crastina cum primo lux (inquit) adeste frequenti
Conventu huc omnes; rebus quo rite peractis,
Dimissi patrias abitu remeetis ad oras,
Quisque suam. Paret plebs laeta, ac jussa facessit.
Ipse autem e sacro nequicquam absistere templo:
Obscurus sed enim, solusque in nocte silenti,
Ante aram multa aeterni Patris auribus orans
Insonat eloquio, magnoque affatur amore.
Mox vero placidâ correptus membra quiete,
Incubuît prono vultu, somnumque petivit.
Sic, dum forte puer spumoso reppulit ore,
Jam satur, exhaustas mammas, cervice reflexa
Languet, et altricis gremio procumbit amatae.
Ecce autem, quanta infertur spectanda Tonantí,
Aethereos inter proceres, cuneosque beatos,
Ante oculos visa est Regina adstare deorum,
Affarique ultro, monitisque urgere jacentem.
O nova progenies, eadem et gratissima Nati
Cura mei; invictae dux o fortissime gentis;
Ecquid rere tuos extremo fine labores
Defunctos? ecquid portus intrasse quietem
Tranquillam credis; fluctus maris unde tumentes,
Et decertantes siccis aquilonibus austros
Securus ridere queas? Ne finge quietem,
Ne pacem compone animo: labor improbus instat;
Et te pontus adhuc habet impacatus; et euris
Acta ratis, syrtesque timet, Maleamque fragosam.
Altera erunt tibi bella: tuo sudore madescent
Tyrrheni mox arva soli: generosa Subasus
Busta dabit. Levibus non haec tibi fingit inanis
Somnus imaginibus; sed ego ipsa (agnosce potentem
Reginam divûm; quam tu modo liminis hujus,

Custodem, dominamque vocas; cui thuris honores
Hic dudum, festosque dies, vigilemque sacrasti
Ignem aris) tibi certa cano. Lentos, age, somnos
Rumpe modo; precibusque piis, votisque futuri
Supplicibus cumula jubar almum rite diei:
Promissique memor reditus, festinus Hetrusci
Quamprimum Orandae tecta hospitis alta revise.
Antra etenim te nigra vocant, te saxa Lavernae
Praerupta expectant, nemorisque silentia poscunt.
Illic magna tibi domus, illic fida tuorum
Tecta, per extremae famâ quae littora Calpes,
Nigrantesque olim resonent delata per Indos:
Illic nocturnas tibi praelia dura per umbras
Eumenis atra parat; torvisque armata colubris,
Terrores molitur atrox, fraudesque, minasque.
Tu ne cede retro; ne diram horresce furentem;
Ne saevis terrere malis: tela ignea monstri
Tartarei sed contra animis audacibus ito.
Hos simul alma dedit monitus, se miscuit umbris.
Tunc heros, nocte ex oculis, somnoque fugatis,
Exsurgens, tollensque manus, sic ore precatur.
O Dea, siderei thalamo desponsa Tonantis,
Connubii o genitrix expers, et cassa pudore
Numquam virgineo; nostros invisere somnos
Quae te causa agit? an ne meos, Regina, labores
Solatura venis? Sed quo te proripis, alma?
Quo festina ruis, Virgo? an mea lumina furtim
Suffugiens, ades, et meme specularis amictu (tas,
Coelesti obscura? At quo te, Dea, cumque recep-
Qui te cumque locus, coeli quaecumque sereni
Pars habet, hic merito semper cumulabere honore;
Hic semper precibus, plenisque vocabere votis.
Tu vero me, sponte tuis, animoque sequaci
Accipe parentem monitis; arceque periclis
Infandis me, Diva potens; et numine dextro
Adsis, eventuque pio tua dicta secundes.

Talibus orabat; Divam sic ore ciebat.
Et jam stelliferum toto condebat Olympo
Diffugiens nox atra caput; croceosque jugales
Aurora Oceani surgens pellebat ab undis:
Cum legio omnis ovans pariter delubra revisit;
Mox pater occurrens cui primo e limine fatur.

Magna, animoque diu res exoptata volenti,
O proceres, effecta mihi: quippe ardua rerum
Tantarum moles haud aequo pondere nostris
Viribus instabat. Quamquam, oh! nec parta labori
Certa quies; nec portus adhuc, tutique receptus,
Nec dum quassatae statio bene fida carinae
Sese offert: mihi bella canunt, pugnasque feroces,
Numina sancta deûm; fraudes mihi, Erinnyas atras
Praedicunt struere, et pedicas aptare latentes.
Praecipue Regina poli meme acrius urget:
Nempe hinc digressum celerem canit ipsa; monetque
Festinare abitum; certasque invisere terras
Cogit, ubi acre manet me bellum, acresque labores.
Parendum est (sanctis quis enim parere deorum
Abneget imperiis, divinaque jussa recuset?)
Audendumque animis, dum res jubet alta labores
Ire per extremos; adsint modo numina certis
Auxiliis; et honos, et sint sua praemia factis.
Non ergo ulla in me mora, non me detinet ultra
Segnities. Mox ibo, sequar, sanctissima Virgo,
Quo me cumque vocant divina oracula; quo tu
Ire jubes, Regina. Adsis tantum ipsa, serenâ
Flammiferi de parte poli, et meme accipe euntem.

At vos, o proceres, cunctique ex ordine coetus,
Jam votis adeo plenâ cum mente potiti,
Ite modo: patriae loca nota revisite sedis,
Quisque suae: longaque via simul ite remensa.

FRANCISCI MAURI

HISPELLATIS MINORITAE

FRANCISCIADOS

LIBER XII

ARGUMENTUM

Romanus Pontifex, accepto a Fama nuntio concilii Subasaei, utque vicinia tota, monitu Coelicolum, jejunam gentem convectis dapibus levarit; admiratur homines divitias spernentes, curamque cultus, et victus negligentes: statuit illis opem adferre, et manum artificum mittit Asisium, quae Virgini templum ingens, eique vicina tecta construat = 1 = 103. *Materies ergo ad aedificandum paratur; et trium mensium spatio moles jam surgit* = 143. *Interea Franciscus cum Leone Aretium ex promissis contendit: cujus adventum audiens Orandus, amico fit obviam; eum laetus compellat; seque itineris comitem offert, ut Lavernae loca illi commonstret* =235. *Contra Franciscus amico, cujus numquam animo excidit memoria, se gratum praebet ob tantum amorem, totque beneficia: sed majora munera sibi, suisque recusat* = 318. *Postero mane Franciscus Orando, et sodali Leone comitatus, ingreditur iter Lavernam, cujus cacumine conspecto, mirum in modum exsultat, eique*

futuram celebritatem gratatur = 385. *Orandus postea declarat, quo tempore rupis illa disjecta sit; utque ibi raptores olim conventum faciebant* =417. *Deinde progrediens, silicem monstrat saxis undique praecisis, ubi latro insignis, cui nomen Lopo, incolebat; ejusque adspectum, et vires immanes describit; narrat nefanda facinora noctu ab eo patrata; utque tandem a canibus cervum insequentibus, discerptus, miserrime interierit*= 629. *Commonstrato deinde quodam rupis inaccessae loco, coeli Alitibus frequentato, duabusque casis nullo ornatu constructis, in quibus moretur cum suis Franciscus, qui gratum illi animum tanta ob promerita testatur; digreditur Orandus, ibique illum relinquit* = 670. *Franciscus tunc monet Leonem quae ipsis vita iis in locis sit agitanda* =709. *Redeunte autem die, quo Crucis signum impensius venerantur Christicolae, et coelestes etiam Aligeri, vexillum sanctissimum subsequentes, choreas ducunt; Genitrix Virgo divinum Filium precatur, ut hac die heroem Subasaeum, in antro degentem, quinque telis perfodiat, et, ex ordine fatorum, sua in illo vulnera renovet* = 802. *Annuit Unigena ingens ostentum: mandat Aligero famulo, ut Francisco deferat, rata jam fore quae Virgo Mater jamdiu ei praecinuerat* = 869. *Ales aethereus extemplo mandatum exequitur: Franciscus eventum aequo animo expectat, precesque ad Deum effundit* =920. *Tandem hortatu etiam divini Patris, Jesus Christus insidens cruci apparet Francisco; et monet quantus ei dolor hauriendus sit ex quinque ictibus: qui primo interius pectus perfodiunt, mox pectus, palmas, et pedes terebrantes, quinque coruscantes plagas efficiunt.*

Postquam flavicomi, jussu patris, indiga pubes
Deseruit laetos fines, atque arva Subasi;
Diductaeque acies, passim ducis arma sequutae
Ardua, quaeque sui, notos petiere recessus:
Nuntia fama novi conventus, protinus arces
Iliadae ad magnas cursum, rumore secundo,
Detorquet celerem. Primumque immurmurat, inter
Vulgus iners, depressa solo; mox alta sonorum
Attollit caput, et claras sermonibus aedes
Implet ovans, laetisque secat cava nubila pennis:
Nec modus effandi, sacrata palatia donec
Adscendens, magni patris diverberet aures.
Tum canit, innumeras diverso e sanguine gentes
(Queis neque opes ullas curae, non quaerere victum;
Relligione sacras, ritu, cultuque verendas;
Ore canens magno, quas flava e rupe Subasi,
Franciscus, ductor novus, indiga ad arma vocarat)
Convenisse simul; pulchrisque Subasidis orae
Insedisse agris. Canit ut vicinia tota,
Coelicolûm monitu, victum transmiserit illis:
Utque urbes clarae, passimque sine ordine pagi,
Undique convectis dapibus, jejuna levarint
Agmina; et aerumnas, et saeva incommoda egenae
Lenierint gentis, curâque, opibusque juvantes.
Addit vociferans, ut juncea tecta catervae
Structa, improviso, pastorum more, sub alto
Monte frequentarint; partimque sub aetheris axe,
Partim sub quernis stabularint agmina ramis.
Nam neque ibi usus adhuc tectorum, non domus ulla,
Nec dum coctilibus vacuas educta sub auras
Molibus, hospitia exstabant, sed limine parvo
Tantum, atque exiguâ surgens testudine templum
In medio, igne calens, et messibus ara Sabaeis
Dives, inhexausto fumum exhalabat odore,
Perpetuum, Regina poli, tibi munus honoris.

Talia Romulidae (famâ gliscente) per aures
Saepe ierant patris; penetraliaque intima magni
Saepe animi rerum novitas pulsaverat ingens;
Dum tandem angustam gentis miseratus egenae
Sortem ille, haec secum tacitus sub corde loquutus.
O pudor! o mors! o tempora perdita! quo nos
Diversi traxere dies, diversa frequentes (quo
Vota? quis, heu! mentes nostras amor incitat? aut
Error agit? Vanis hominum labor usibus ardens
Instat; inopsque animi gens, atque ignara salubris
Consiliis infaustas, nequicquam exercita, curas
Usqueadeo evolvit; nempe infelicia captans,
Noxiaque ultro animis, sed mox dolitura, paratis.
En passim immanesque domos, turresque superbas
Extruere, et vacuas educere tecta sub auras
Ardua, et ingentes solido de marmore postes
Ponere, cura hominum exardet. Viden' alta per urbes,
Perque agros ut prisca aetas monumenta locarit?
Et vulgo moles Circi, et spatia ampla profanis
Ritibus, obscenisque addixerit impia ludis?
At nostros nec templa deûm, nec sancta recludunt
Numina thesauros: passim aversamur egenas,
Et premimus turbas: inopum nec parcimus ulli:
Nec res infractas miserorum attollere curae est.
En novus hic ductor nova, ad indiga castra voca-
Agmina desuetae gentis; jussitque vocata (vit
Spernere opes, aurumque nocens, curamque parandi
Cultumque, et victum; et tentare pericula vitae
Extrema edocuit. Sed quis (bene quippe merendi
De miseris jam tanta olim se copia numquam
Obtulit) auxiliis, opibusque juvare profusis
Dejectos parat? aut quis jam miserescere gentis
Usqueadeo spernacis opum, spernacis honorum
Aggreditur? quisve insuetos, acresque labores,
Angustosque pius rerum solabitur usus?
Nempe animos haud fas torpere inmunere tanto,

Aut segnes cessare manus, aut parcere magnis
'Divitiis. An ne, auxilii quae munera poscit,
Non pia res? non sancta hominum, non inscia culpae
Gens ipsa? an non ductoris fama inclyta toto
Orbe sonat, coeloque micans se gloria tollit?
An ne etiam crescens cum jam orbis, origine prima,
Ornatu effulsit tenero, non insimul aequum
Imperii accepit sceptrum? rerumque novarum
Numina primaevis statuerunt gentibus usum
Communem, atque aurum terrâ vetuere recondi?
Et nos, ah! miseris coelestia dona negamus?
Auxilium prohibemus opum? communibus uti
Externos tanta invidia est? tantisque citamur,
Ardemusque odiis? sic dedignamur egenos
Consortes rerum? Sed quid? non omnibus idem
Ortus? idemque hominum genus, una ab origine surgens?
Num proavos germen variat? num dispare primus
Sanguine progeniem humanam complectitur auctor?
Sed jam equidem nosco non evitabile divûm
Consilium. Nos quippe manet, nosco, ardua moles:
Nostras poscit opes, nostroque explenda labore
Res tanta est. Agedum (longe mora segnis abesto)
I, manus artificum: pete nunc laeta arva, Subasus
Quâ sacros aditus, patuloque jacentia campo
Reginae divûm spectat delubra potentis;
Limina parva modo, mox coelo aequanda supremo.
Nempe hic sacrato vicina adjungere templo
Tecta, animo jam nunc sedet, opportuna futuris
Hospitibus; si quâ posthac dux providus illuc
Agmina tanta virûm cogat, pompasque frequentes
Advocet, et magni coetus instauret honorem:
Neu gens forte hyeme, aut aestu deprensa fatiscat.
Haec pater increpitans secum digesserat: et jam
Artificum delecta manus (vox regia quando
Urget) iter festina rapit: divertit euntem
Nec mora, nec requies, tenet arva feracia donec,
Quâ sacro lavit amne greges Clitumnus opimos.

Tum magis accelerat cursum: nec longius inter
Tempus obit medium: divini limine templi
Sistitur, et summissa Deae prece numen adorat.
Atque hic e numero senior, gnarusque negoci,
Gnarus et ipse operum, comitum quem caetera pubes
Rite audit, medius stans, altae accommoda moli
Metatur spatia, atque animo secum ordine signat.
Quaeritur extemplo tenuis, de more, tabella,
Archetypae quâ scripta domus formetur imago.
Nec mora: mille manus coëunt: pars caedere sylvas,
Et teretes laevare trabes, ferrique polire
Robora dura acie: pars fundamenta refosso
Alta locare solo, penitusque immergere fundo.
Uvidus hic limus coquitur, tutamen ad imbres:
Illic durities silicis, junctura tenaci
Dente operis molem, curvâ fornace liquescit.
Praecipuus vero, longinquâ e sede recisa
Saxa loco vectare, labor. Montem ilicet ergo
Itur in excelsum: sonat ictibus ardua rupes:
Praecipitesque ruunt scopuli, saltuque patenti
Desiliunt campo: vicina fragoribus antra
Assultant vastis: credas aquilonibus atris (di.
Aut Haemum everti, aut Rhodopes latera aspera scin-
Nec minus interea silices devolvere curae est,
Et plaustris vectare rudes; quippe acriter instat
Dura manus juvenum, fortes sortita labores.
Et jam plena novos ter luna ostenderat orbes,
Cum pater ex altâ despectans rupe Subasus,
Miratur subitam molem; miratur et unde, (rum,)
Cujus ope (an ne hominum manibus, jussuve deo-
Improviso adstent tecta hospita: mox tamen omnis
(Quippe tuo, Regina deûm, jam numine verti
Rem tantam agnovit) cessit stupor: excitus ille
Assultatque animo, et turbis gratatur egenis,
Auxiliis, opibusque adeo jam rite refectis.
Interea fidum (Tyrrhenus namque recursans

Usque animo, pactum reditum exposcebat amicus)
Franciscus pater aggrediens sic voce Lyaenon,
Compellansque : Age, tempus (ait) jam jam hospitis
Praeclaras nostri, Lydosque revisere campos. (aedes
Hoc promissa petunt, hoc dextrae dextera primum
Juncta, fidesque monent: et jam, reor, anxius aegro
Ille animo culpatque moras, et tempora signat,
Enumeratque dies, et votis aethera complet.
Talia fatus, iter longum simul arripit acer.
Tum vero affusos coetus, atque ordine circum
Adstantes comitum, manibus lustrabat, et ore,
Accinctusque dabat moestis, de more, salutem.
Cui paribus figens animis vestigia fidus,
Jungebat sese comitem, gressusque Liaenos
Aequabat. Celeri (medium breve temporis) omne
Emensi spatium cursu, jam moenia cernunt
Eminus Aretî, supremaque tecta domorum:
Atque hic Franciscus socio prior institit ore.
En iter expletum. Quae tanti causa laboris,
Haud ignota tibi: neque enim non prodiga nosti
Jampridem hospitia Orandae: scis deinde Lavernae,
Ex illo, ut me ardens amor urgeat, utque cupido
Dudum animum raptet; lucosque invisere, et antra
Horrida, inaccessique optem saxa aspera montis.
Ergo, agedum (unus enim sociûm delectus ab omni
Tu mihi gente venis) unâ mecum ardua solus
Nunc juga conscendes: comes indefessus ibidem
Curarum, atque omnis casus idem ipse levamen
Mite aderis: per te labor omnis mollior ibit;
Sive aestus me ferre juvet, seu frigida coeli
Sidera, nocturnisque humescere roribus optem.
Haec, et plura ardens socio dum praecinit heros,
Hospitis Orandae non segnis nuntius aures
Implens, haud dubiâ Franciscum voce reportat
Adventare ultro, et jam limina nota subire.
Concitus ille gradu festino, occurrit amico,

Accepitque manu, atque humeris circumtulit ulnas;
Liminis alta dehinc subter fastigia duxit.
Tum solio acclinat molli, reficitque quiete:
Ac prior excipiens, laetis sic vocibus infit.
Exiguum est meritisque tuis, rebusque gerendis
Quicquid ego impendive olim, aut impendere posthac
Evaleant nostrae vires: nec me reor unquam,
Nec quicquid gentis fert dives Hetruria, donis
Posse aequare tuas, meritoque extollere honore
Virtutes. Hinc parva damus: sed enim ipse profecto
Non magna affectas; nec te unquam gloria fallax
Subvexit tumidum, aut popularis sustulit aura.
Sed jam age, chare hospes, dudum expectate (rever-
Te quando huc hodie adspicio; neo lusus inani (sum
Spe queror; o, sed nec te unquam, pater optime, quon-
Immemorem nostri rebar; nec prima superbum (dam
Sprevisse hospitia, et laetos temerasse receptus;
Nec reditus culpare moras, nec fingere dextram
Infidam, aut vanae, mendacisve irrita linguae
Promissa audebam) nunc tandem celsa Lavernae,
Crastina cum primum sese lux aurea ponto
Extulerit, nemora umbrosae (modo tanta voluptas.
Sitque animo modo tantus amor) visurus abibis.
Ipse autem, ne nostra putes dona irrita, nullis
Deficiam in rebus: sed quo simul omnia certis
Perlustres oculis, scopulos, deserta, latebras,
Antra, nemus, rupes, lucos, praeruptaque saxa,
Unà adero comes ingrediens; et singula pandens,
Non dubius monstrator ero, aut narrator inanis.
Praeterea (nam prima fides data, juraque primi
Hospitii me sacra monent) extructa repente,
Partim fagineo textu, partim acta cavatae
Fornice sub rupis procurvo, bina videbis
Tecta, haud eximiae surgentia culmina molis,
Non ditata auro, Pariisque effulta columnis;
Qualia sed metuens boreamque, imbresque nivoso

Durus in alpinis subito locat incola saxis.
His gelidos vinces nimbos, hyemisque fragores:
Propter et haec, rapidis exardens Sirius astris
Mitior adveniet. Si vero plurima tecum
Turba dehinc comitum subeat victura, domorum
Ipse modum, numerumque mihi mox praecipe tantum;
Nec mora; quot socii valeant complere reperti,
Tot sub rupe domos, nigrâve sub abiete cernes.
Interea dum tu novus advena, celsa jugosi
Culmina montis habes, hos ne desuesce penates
Visere; neu quaeso, pigeat discumbere nostris
Quondam saepe toris: quin tu, pariterque tuorum
(Quanta erit) has numquam gens, exhorrescite sedes.
Non cassi accessus, non vota procacibus euris
Effundetis: habent placidos haec limina divos:
Has sibi divitias jam numina certa sacrarunt.
Imo, agedum (sedet hoc animo) fortuna beato
Indulgens vultu, quicquid mihi reddit opimo
Undique proventu, domino tibi serviat uni.
Haec bonus Orandes; cui non indigna vicissim
Ore Subasaeus, sic orsus, reddidit heros.
Magne hospes, praestans animi, servator et aequi,
Assertorque acer pietatis; limina postquam
Haec ego digrediens liqui (quamquam usque labores
Instabant, animumque graves, noctesque diesque,
Urgebant curae) tua numquam pectore imago
Excidit: una mihi sed enim altius acta resedit
Usque animo. Me nulla dies non ore sonantem
Audiit Orandae nomen: rorantibus umbris
Humida nox quoties terras spargebat inertes,
Continuo in somnis mihi tristis adesse jacenti
Ante ora, et pactum jam voce reposcere clarâ
Ipse videbaris reditum, neglecta Lavernae
Objiciens saxa ingemere, et querula antra vocare
Jamdudum accessus nostros, cultusque recentes.
Hinc me ardens reditus cura, atque amor acer habebat.

At quo, diversas (quando hic data dextera dextrae
Ad te adeo remeare, hospes, me saepe monebat:
Parte aliâ incoepti conventus plurimus ordo,
Et gravium moles rerum angere, et arcta facultas)
Divisum in partes, animum convertere possem?
Quidve agerem? Neque enim tantos abrumpere quivi,
Aut prorsum infectis rebus dimittere coetus. (gis,
Sed jam, agedum, quid parva mihi tua munera fin-
Quid meriti exigui pendis? quae turbida vultum,
Liventemque animum, Cocytique ebria luctu,
Prospicit invidia, et felicia coepta profanat
Ore atro, atque usum divini muneris odit?
At me non unquam (neque enim fas) arguet aetas
Immemorem facti quondam ventura; diesque,
Quo primum hospitio domus haec me laeta recepit,
Semper honoratus, semper mihi candidus ibit,
Et rediens aderit solemni luce quotannis;
Dum superi liceat vesci mihi luminis aurâ.
Quin etiam, nobis si qui post fata nepotes,
Qui non degeneres turpi formidine nostros
Horrescant monitus, aversenturque labores,
Succedent; tua facta canent, tua munera dicent.
Nunc ego, posthabitis lucis, antrisque Subasi,
Ad scopulos (hinc disce, hospes, tua maxima dona;
Disce modo, gentis Tyrrhenae gloria fulgens,
Obsequiis fatear quantis, semperque fatebor
De me, deque meis meritum te rebus) amatos
Accedo Hetrusci montis, novus incola, primus
Prima audens duri tentare cubilia saxi.
Hic (diversa meis ni sancta oracula divûm
Omnino obstarent votis) componere vitam
Extremo cuperem fato; et (quos ordine paucos
Auguror esse) dies placidâ lenire quiete.
Sed jam nunc, mora nulla, sequor venerabile numen.
Quo me cumque vocat, quo me cumque orbe caducum
Nuda premat tellus, minimum est. At deinde negari

Jam mihi finge urnam. Quid tum? me ne insuper au-
Sideribus pictus coeli tegere abnuet orbis? (reis
At nos (o caecas mentes, o vana furentum
Consilia!) obliti famae melioris, inanem
Rumorem excipimus, tenuesque paramus honores;
Dum vecta externo sinuosa per aequora ab orbe,
Artibus excolimus miris, titulisque superbis
Ornamus saxa, et rutilo succendimus auro:
Nimirum pictis tecta opportuna colubris,
Squallentique situ demum, et paedore replenda.
At vero longaeque vitae, durique laboris
Quod jam te comitem, monstratoremque novarum
Certum habeam rerum, votis ardentibus opto:
Quod mihi divitias tot dehinc, natisque futuris
Elargire meis, horresco, ac fixa refutat
Mens. Tuque unâ horresce, hospes; sed prodigus illas
Parce aliis, quos ista dabunt tibi moenia vulgo;
Quos vicina ferent, quos tota Hetruria mittet.
Me vero, ipse olim scis, et te scire necesse est,
Utque amor omnis opum, utque omnis defecerit at-
Atque auri vesana fames. Nunc mollibus ergo (doi
Ne donis adeo indulge: ne tu modo votis
Hanc pestem, aut crudele meis compone venenum.
Talibus heroes sese hinc atque inde vicissim
Compellant. Rubet interea sol pronus, et undis
Auricomum Hesperii jam jam caput aequoris abdit;
Udaque paulatim fuscas nox explicat alas.
Olli, composito tandem sermone, silescunt:
Tum mensae, cereris; nox intempesta, quietis
Dona ferunt: lassosque sopor suus occupat artus.
Postera jam referens ortus, lucemque, coloremque,
Astra polo, et terris aurora fugaverat umbras;
Cum bonus Orandes thalami penetralia linquens,
Infert se laetum, pactique haud immemor, ultro
Francisci sedem magni petit hospitis altam.
Ille autem, in morem, primo exposcebat Eos

Occulere immanes, dirâque e caede regressos
Saepe ultro excipiens, curâ, hespitioque tueri;
Nunc me laeta fove, et gremio simul accipe duro,
Hospitibusque piis tutum da fida receptum:
Da certam (o felix, quoniam ad meliora vocaris,
Haud ultra infamis, probrisve obnoxia) sedem.
Fors et tempus erit, cum te, tuaque antra, latebrasque,
Hoc nemus, hos scopulos tanti meminisse juvabit
Hospitii; astrigero cum jam nitidissima coelo
Pervolitans, clari attollet se gloria facti.
Quin etiam miranda adeo nunc accipe; quae jam
Non linguae volucrum, non praepetis omina pennae
Vana mihi, sed certa canunt oracula divûm.
Haec juga, Tyrrhenis non tantum ex urbibus olim,
Finibus aut Italis, vulgi crebra agmina visent:
Sed quae prona tenent devexae littora Calpes,
Quaeque tuos primae spectant, aurora, rubores,
Festinae has sedes, haec dura cubilia, gentes
Accedent; atque his altaria parva sub antris,
Certatim externo cumulabunt munere, et alta
Thure vaporabunt summi fastigia templi.
Ille haec: oranti divûm Pater aethere ab alto
Annuit; et rata dicta volens, saxa ardua nutu
Concussit; terque auratâ cum luce coruscos
Dat tonitrus, coeli laeva de parte sereni.
At bonus Orandes (magno quemquam optat amico
Commonstrare locos coram, et monumenta locorum
Pandere cuncta ardet) visis mox territus haesit;
Obstupuitque animo, gelida formidine quassus.
Ceu quis, forte gravi compressus membra sopore,
Velle loqui sibi visus, hiat, nec verba sequuntur,
Nec vox ulla sonat; frustra ciet ille latebras,
Obnixusque urget sicci pulmonis anhelas.
At demum, ut vires, solitusque per ima refluxit
Ossa calor, suaque excitae lux reddita menti est;
Incipit. O terris decus addite; gentibus aegris

O columen coelo lapsum, ac spes certa salutis;
Hic specus, haec rupis disjectae caeca vorago,
Atque immane patens (tunc cum sol aureus orbi
Subduxit lucem, lethum indignatus acerbum
Auctoris rerum; et late sola vasta patentis
Telluris gemuere, cavis decussa sub antris;
Moeniaque horrisono mundi convulsa tremore,
Impleruut trepidas gentes mugitibus atris)
Apparens primum, vicinos undique pagos
Spectatum accivit magnae nova monstra ruinae.
Namque ferunt, vasto tremeret dum pondere tellus,
Haec saxa immanis penitus vi quassa tremoris,
Dissiluisse; atque ingenti diducta fragore,
Quâ modo laxa patent, traxisse voraginis ora.
Ex illo (quando antra, nemus, latebraeque profundae
Rupis inaccessae, loca tuta nocentibus essent)
Saepe hic conventum dirae fecere catervae
Raptorum; praedasque loco assuevere recentes
Partiri secum, et laetae convivere rapto.
Haec memorans, simul ante ferens vestigia, primo
Adscensu superat clivum, tumulique cacumen:
Tum montis dorsum (quâ laeva hinc despicit altum, (quit)
Praeruptumque latus; dextra hinc nemora horrida lin-
Progrediens monstrat. Tunc: O pater, adspice (dixit)
Hunc silicem (tendensque manum, simul indice mon-
Cernis ut insurgat praecisis undique saxis, (strat):
Supremo aëreas imitante cacumine metas?
Junctus erat quondam rupi: nunc distat hiatu,
Quantum non longi committat machina pontis.
Hunc nostris famâ notum fecere diebus,
Impia semihominis monumenta, innataque cordi
Dira Lupi feritas, et caedum saeva cupido.
Sarmaticis (ea fama canens) hic debita factis,
Supplicia infandis fugiens, excesserat oris:
Informis visu, atque immanis corpore, et ore

Terrificus; caput assurgit cui turbinis instar,
Incultisque riget setis; frons turget acuto
Tubere; subter hiant orbes, oculique reposti
Interius sedere truces, atque igne micantes:
Talis erat, talemque feri genuere parentes.
Hanc igitur sedem monstrum illaetabile nuper
Coeperat; his dumis, caecisque latebat in antris
Per lucem: at postquam nox intempesta silebat,
Et late obtentas densabat fusca tenebras,
Horrificas sedes, et foeda cubilia linquens,
Praecipitabat atrox descensum montis ab alto
Vertice; et immani rabie turgentia quassans
Pectora, mox agros ferus irrumpebat apertos.
Vae pecorum stabulis, vae tunc agrestibus illis,
Quos nec firma domus, portae non vectibus aereis
Effultae poterant, non robora saeva tueri:
Quippe manu claustra effringens, postesque revellens,
Fortia nunc juvenum, nunc tarda senilibus annis
Corpora, nunc haustu siccantes ubera natos,
Imbellesque nurus raptat, timidasque puellas.
Accipe nunc majora, pater, nec mollia fatu,
Nec voce incertâ, dubiove auctore relata.
Lanigeros si forte greges, armentaque raptor
Impeteret (stabulis, heu! mitior ira leonis,
Hyrcanaeve tigris rabies impasta veniret
Mollior) infanda nimirum caede magistros
Prosternit primum; tum vi septa alta refringens,
Molle pecus ferroque necat, manibusque cruentis,
Dentibus infrendens spargit, laniatque, trahitque;
Neu gravia effugiant taurorum corpora caedem,
Mox ille insurgens nodosi roboris ictu
Fulmineo magnis inculcat strata ruinis.
At postquam non sponte animi, sed fessa quierat
Immanis rabies, reditumque parabat ad altae
Limina foeda domus; oneratus stragibus armos
Lanigeris, pedibusque trahens post terga juvencos,

Saepe etiam geminos forma praestante, subibat:
Quam facile errantemve agnam, errantemve capellam
Ore lupus rabido trahit, ac vorat inter eundum.
Nunc captos quae mulcta viros, quod deinde manebat
Supplicium, cape: mente hauri miserabile factum.
Huc nempe attractos, non jam spirabilis aurae
Quamprimum dulci spoliabat munere; sed mox
Obscenamque famem, jejuniaque atra parabat.
Roboreo namque injecto per dissita ponte,
Summo infelices sistebat vertice saxi,
Praecipiti aut saltu, longa aut ibi morte necandos:
Imo (gentis enim vis effera credere suadet
Et morem, et faciem sceleris) vaga fama canebat,
Visceribus solitum humanis, et sanguine vesci.
  Tale diu monstrum pridem has exterruit oras,
Et miseros dira vastavit caede colonos;
Coelicolis donec tandem miserantibus, ultor
Affuit, et stygio sua munera reddidit orbi.
  Heroum Hetruscique soli, Latiique superbi
Nulli animo inferior, nulli virtute secundus,
Guidus, ab antiquo Pheretraeae sanguine gentis,
Tum fuit. Hic, de more, gelu duratus, et aestu,
Primaevos forti venatu assueverat annos
Excolere; et cursu celeres praevertere damas,
Aut jaculo petere, et spumantes cominus audax
Figere apros. Solidis at postquam firmior aetas
Accessit membris, non illum cura paterni
Implicuit numerosa laris, cultaeve novales;
Non venus, aut dulces animum flexere hymenaei:
Sed mox arma placent, saevusque in pectore magno
Gradivus sedet: horrendo juvat oppida bello
Jam quatere, et latis acies struere ordine campis.
  Ergo optata dies aderat, quà tempora Parcae
Tandem Sarmatici complerent debita monstri;
Hetruscique Lopus timor, atque infamia saxi,
Ederet elisam, et scelerato in sanguine mersam,
Sontem animam, et poenas factis expenderet aequas.

Namque heros senio jam tum defessus, et annis;
Post victas acies, pugnataque bella, trophaeis
Mille actis, mille exuviis ex hoste relatis;
Ad patrias sese demum revocaverat oras.
Invitus tamen ocia amans, desuetaque tristi
Bella animo repetens, indignabatur inertis
Corporis effoetas vires, hebetemque senectam.
Tunc ergo (ex illo, quando hoc solamine tantum
Saepe excire animum residem, et turbare quietem)
Venatum ire parat: mora nulla, ad limina coetus
Conveniunt ultro juvenum; mediumque veredo
Frenato heroem subvectum; humerosque gravatum
Devexos pharetra insigni, cornuque retento
Accipiunt; portaque effusum it protinus agmen.
Hic jaculo levis; huic nitido venabula ferro
Terga premunt; pars lina ferunt; flexusque plagarum
Expediunt; sine more, canum ruit ardor odorus.
Stat nostris haud longe oculis (en adspice) collis
Conspectu apparens, rapido qui plurimus Arno
Incubat, et flavas amnis despectat arenas.
Horrificus vertex, umbrâque nigerrimus olli
Surgit; nec nostro huic, Appenninoque jugoso
Invidet intactos peropacae frondis honores,
Non veteres fagos, non robora saeva, nec ornos.
Quo postquam ventum est, gnaris mox retia circum
Tendere nodosa, et densos indagine saltus
Cingere cura fuit. Tacito succincta labori
Turba silens primo; at demum clamoribus instat.
Ecce autem, silvâ e mediâ (accepere sonantes
Venantum subito fremitus) simul agmine denso
Excitam cervorum aciem per devia volvit,
Praecipitemque rapit fuga caeca, metusque suburget.
It clamor coelo; luctantes vincula rumpunt
Arcta canes: rapidis voces dant cursibus alas:
Cornigerique fugam glomerant, et retia saltu
Tenta levi superant: magnos ramosa fragores

Cornua dant, flictuque sonant collisa frequenti.
Jamque adeo exierant, jam tota armenta per aequor
Sparsa ruunt volucri cursu: nec fulminis ignes,
Nec Gortyniacas velocius ire sagittas
Credideris: non sic tumidis aquilonibus Arctos
Vertice ab excelso laxas inmittit habenas.
Unus erat toto ferus agmine, corpore vasto
Altius ingrediens cunctis; cui caetera vulgi
Turba subit, quantâ lepus iret mole sub illis.
Hic vero (seu jam cursum fortuna regebat,
Pectore seu credas partem insedisse ferino
Divinae mentis, sensusque agitasse retusos)
Ut nemore excessit denso, liberque patentis
Arva soli pedibus tetigit; mox separe cursu,
Praecipitique fugâ, diversa per avia certum
Huc tenuit pavitans iter, hac se condidit umbrâ.
Longa canum dimissa cohors, pecus omne fugacis
Armenti indignans simul, atque ignobile vulgus
Ultro despiciens, rapidis hunc cursibus unum
Insequitur; tantum huic latratibus incita crebris
Instat, hiansque ciet morsus, atque increpat ore.
Sarmaticus raptor miseris pastoribus, illo
Forte die, armenti partem subtraxerat; et jam
Sub fago abductos tauros numerabat opaca.
Ecce autem, adversum in latus ut fera lumina torsit,
Cornigerum videt; et telum mox turbidus ingens
Corripit, atque alte supremâ librat ab aure;
Inque feri tergum fugientis destinat ictum.
Librantem videre canes, quae maxima cervum
Turba sequebatur: primusque Lycaos acutis,
Insuetisque ciens latratus vocibus, agmen
Incendit totum; monstrumque immane, relicto
Cornigero, incursu, rostrisque invadere suadet.
Protinus unâ omnis, rapidâ velocius aurâ,
Condenso assultu, turba ingruit: Harpalos unus;
Quem pridem elisi, sub saltibus Appennini,

Gloria tollit ovans, laetusque honor incitat apri,
Accenditque animos, et saevas aggerat iras;
Prosilit, atque alios fugit ante elapsus: Amintor
Subsequitur velox: quem trux premit Hippasos: illum
Pheocome nato Lycida comitata rapaci:
Tum Lycabas, Dictysque sagax, et nare Lycetus
Utilis, Hylonomesque ferox, et fidus Araeus,
Et villosus Helops, et nigro pectore Tigris,
Alba Nape, at fuscis maculis interlita dorsum. (sum
Tum, quos longa mora est numerare, sine ordine cur-
Immiscentque, ruuntque alii: ac simul agmine facto,
Tum primum horrificâ pectus formidine quassum,
Turbatumque animo, et certae rationis egentem
Raptorem densa cingunt, rabidaque corona.
Ille fugam trepido frustra pede tentat: inanis
Tum labor omnis: hebent vires, animusque fatiscit:
Vastificaeque manus defectae robore languent.
Nulla mali superest fuga; vis haud ulla periclo
Eximit: ultores adsunt; ultricia morsu
Stant circum ora canum: et jam laevo primus ab armo
Eurynomus dependet atrox, et dentibus uncis
Nunc fera terga fodit, nunc ilia laxa revellit.
Inde Lycus dextrum femur, Osberus inguina rictu
Dilacerant: subitoque omnis coit undique turba:
Hic trahit, hic mordet, fodit hic, eviscerat ille.
Sic obit ingentem nigrans concursus acervum
Frumenti, duro formicae longius ore
Cum cererem adsportant, et subterranea victu (sto.
Tecta replent, recoluntque hyemem. pareuntque repo-
Jamque immane, ferox, turpe, atque inamabile mon-
Morsibus horrificis lacerum jacet: efflera gliscit (strum
Tam magis ira canum, quam sanguinis unda cadaver
Trux magis atra lavit: certatim rostra cruenti
Visceribus condunt, et fibras dente lacessunt.
Interea juvenum manus ardens, pulvere in atro
Signata alipedum passim vestigia servans,

Numine agente deûm, gressus huc vertit anhelos.
Ut venit, viditque horrens, vastumque cadaver,
Adspectu obriguit primo, atque immobilis haesit.
At postquam informis diri praedonis imago
Cognita, truxque horror, feritasque apparuit oris;
Exiliunt, unâque exclamant: Vicimus (omnes)
Vicimus: insperatus honos, insigne trophaeum
Stant hodie nobis: praedae sat nostra superque
Lina tenent: Hetruscam hodie defendimus oram,
Mille animas ulti, mille oppida, mille rapinas.
Haec, et plura canunt: nemus assonat, antra resul-
Vocibus. At nequeunt expleri corda tuendo (tant
Informes artus, immaniaque ossa, trucesque,
Infossosque oculos, et semiferos adspectus.
Tum demum arrectae caput a cervice revulsum
Affigunt hastae, et magni solaminis instar,
Ferre parant, praecone: Lopi! clamante per urbes.
Haec memorans, subit unà heros, jugaque ardua
Monstrat inaccessi. Tum: Subsidentis opaco (montis
Vallis (ait) nemori, modicam, pater, hanc viden' oram?
Hic domus Alitibus coeli: si credere dictis
Agrestum fas est; qui, postquam semifer atro
Occubuit fato Lopus, inter frondea luci
Culmina, coelicolûm voces, et laeta frequenter
Carmina, se dicunt, celeresque audisse volatus:
Jamque loci horrorem, nemorisque silentia nigra
Relligione sacri, sese expavisse fatentur.
Hactenus antiqui monumenta ostendimus aevi.
Huc modo flecte aciem, geminasque addisce sub alta
Rupe casas, tecta ornatu haud extructa superbo;
Qualia sed dudum promisimus. Haec tibi saevas
Defendent hyemes: spumantis brachia Cancri
Ibunt hic tepida: et miti Canis ingruat astro.
Ingredere o quaecumque vides; et vilia magnis
Aude, hospes, conferre opibus; gazisque superbus
His, contemne Hermi rutilas flaventis arenas,

Orandes multis tam multa: Subasius heros
Contra pauca refert. O quis tibi digna vicissim
Praemia mortalis reddat? certare merendo
Quis valeat tecum? Nihil o, nihil hospitis ampli
Officio deest, nec quicquam tibi prorsus omissum est:
Francisco Orandes, fidei memor, omnia solvit.
Quid vero hic repetam, quantis tu laudibus olim
Hunc lucum extuleris? quam nostris commoda votis
Haec antra, has umbras, haec aspera saxa probaris?
Et tamen haud fictor fandi, haud narrator inanis:
Quin hodie rerum parcus laudator haberis.
At sperare, tuis meme persolvere grates
Posse unquam meritis dignas, modo desine: tantum
Haec oculis divûm atque hominum Sator adspicit aequis;
Praemiaque, et meritos quondam tibi servat honores.
Haec pater. Orandes famulis tum rite vocatis
Discessum edicit: parent dicto ocyus illi.
Jamque adeo, multâ dictâ, acceptâque salute,
Tyrrhenus carpebat iter laetissimus heros.
Franciscus vero subter frondentibus umbris,
Fagineaque domo, et saxi sub rupe cavata
Se locat, unâque accersit sub tecta Lyaenen.
Tum prior: Ecquid erit nostro jam parta labori
Hic requies? an nos iterum Dominator Olympi
Impulerit gentes petere, atque errare per urbes,
Perque humiles pagos, hominumque invisere mores?
Atque equidem, ni jam divina oracla vetarent,
Rupe sub hac (adeo quondam hic me concitat ardor)
Supremo optarem vitam componere fato.
Interea divûm Genitorem flectere nobis
Sit precibus curae, et votis placare potentem:
Oremus pacem, et palmas tendamus utrasque.
Praecipue aetherei Genitrix pulcherrima Regis
Exoranda piis donis, animisque cienda est
Supplicibus: quippe ante alios haec una severis
Me monitis agitat, jussisque haud mollibus urget:

Usque premens, cohibensque, ultro se mille periclis
Obtulerit. Tu noctivagam, imperterrite, turbam,
Armatamque cies: tu mactatoribus ultro
Te prodis, servasque tuos a caede clientes.
Ah, magnae, insontisque animae tua prodiga virtus!
Tu praecelsum onerans suspenso corpore malum,
Transversum passis robur metire lacertis.
Te Stygis atra palus tremuit: mundique nocentis
Dux, horrens tua signa, imis se condidit umbris.
Nec te aerei vectes, nec te alta repagula valli,
Portarumque morae, ambiguum, aut rationis egentem
Detinuere illic: quin tu praedator Averni,
Ingruis, atque atro, centena in vincla petito,
Deripis exuvias, et tergora detrahis angui:
Inde pias animas sub luminis evehis oram.
Salve, o Progenies magno, salve, aequa Parenti:
Et tua sacra hodie, devictaque bella canentes
Adspice nos, felixque veni, et rege numine fausto.
Haec terris late resonat dum carmine sacro
Gens pia, supremi per magnas aetheris aulas
(Quâ Pater omnipotens divûm, spectabilis aurea
Luce, sedet medius; subterque meantia circum
Sidera prospectu fovet; ac discordia magni
Foedere perpetuo componit semina mundi)
Coelicolas nova pompa ciet: nova gaudia tentant
Aligeros coetus. Et jam puer arduus ibat,
Totus collucens, laceroque in veste sub ostro
Auratâ increpitans, radiisque micantibus ardens;
Aurea cui roseam stellis implexa corona
Nectit caesariem, et sacra tempora taenia cingit;
Purpuream in nodum clamydem collegerat auro.
Hic crucis auricomum, et flammantem sanguine malum,
Aetheraque immensum radiis simul illustrantem,
Attollens, pompae, totiusque ordine gentis
Ductor ovans, ultro subit, ac se praevius infert.
Tum vero Alituum pariter gens tota, choreis
Extemplo in morem structis, signa alta ferentem

Subsequitur, Regemque canit, Regisque triumphos
Aeternos; sed praecipue praeconia sacrae
Vocibus attollit crucis: aurea tecta resultant,
Et late ingentis reboat plaga fervida coeli.
Ut vero ante Patris conspectum, atque ora canentes
Evasere acies, thiasos circum agmine fuso,
Plauserunt de more hilares: tum rite sedentes,
Ter trinis cinxere choris solia aurea, Regique
Ostendere crucis robur spectabile sacrae.
At Genitrix Nato coram, pulcherrima Virgo,
Adstat: eam pepli mirus velabat amictus;
Fulgore irradians orbis, cava tempora circum,
Aureus, et vario flammantes ordine gemmae
Suggestum aeterni diadematis attollebant,
Regni insigne sacrum, et capitis venerabile tegmen;
Obtulerant Divae quae cuncta Subasides olim:
Et mentem aversam, atque irati pectoris aestus
Supremi tanto placarant munere Patris.
Virgineâ tum sic Nato Dea voce loquuta est.
Nate, dies ostentum ingens, quod mente recondis,
Haec rite expectat: namque hac magis apta novandis
Vulneribus quae, Nate, tuis? Age, tu bonus altas
Cerne hodie terras. Sanctae viden' agmina gentis,
Quam laetis tua facta canant, tua praelia dicant
Vocibus? utque tui late micet alta trophaei
Gloria, et astrigero tollat sese inclyta coelo?
Tuque adeo victor, debellatorque vocaris
Eumenidum; meritique tibi instaurentur honores:
Quin etiam (et tamen his nil majus, Nate, creatum
Per te usquam est) coetus simul, et tota agmina no-
Gentis, ad haec hodie solemnius undique tecta (strae
Conveniunt; laetoque ferunt victricia cantu
Signa. Vides circum intentis ut vultibus omnes
Mandata expectent. Quid tantis deficit orsis?
Nempe Subasaeus monitis non aspera nostris
Heros corda gerens, jam tum capita ardua saxi

Hetrusci moerens tenet, antraque vocibus implet ;
Et gemitu nemora alta ciet , veniamque precatur.
Tu modo flecte oculos (pepli velamina pandit ,
Fata viri monstrans) simul haec , Nate, adspice (vates
Num frustra haec rubro cecinit monumenta sub antro?)
Da tandem rata sint: da vivo in corpore gentes
Monstra piae haec spectent:jam denique perfode qui-
Nate ; Subasaeum telis heroa; notasque (nis ,
Membris , signa tuae stellantia mortis , inure .
  Mater ab his tacuit: placido mox ore , tacenti
Filius haec. Non me (nec tu id rere) effugit, olim,
O Genitrix , nostrum quam multis nocte petisti
Heroem monitis: vidi quibus ipsa fatigas
Sopitum imperiis: vidi illum denique , montis
Hetrusci sub rupe cava , suspiria tristi
Eructantem animâ , et gemitu nemora alta cientem.
Nec mihi fata viri , Rubrique oracula Saxi
Excessere animo: mea nec sententia quicquam
Versa retro , o Mater. Ne tempora longa morarum
Finge: hac fata tenus , fatorumque ultimus ordo ,
Ostentumque ingens , ostentiferique diei
Occuluere ortum: magnique haec rite Parentis
Nutus , ad extremos spectacula distulit annos.
Nunc quoniam monet alma dies, jamque ipsa vocat res,
(Haud mora longa) feret mea signa Subasius Heros.
  Sic Natus: facili dehinc numine dicta sequutus,
Annuit: attremuere ingentis moenia coeli ,
Atque unâ excussis micuerunt agmina pennis
Alituum , circumque assultavere choreis.
Qualis , ubi in magno pubes numerosa theatro ,
Quondam adeo opperiens spectacula laeta, resedit;
Instructo tandem venientibus ordine mimis ,
Fit subito clamor ; perque alta sedilia voces ,
Et plausus volitant ; consessusque instrepit omnis:
Talibus hic , votis plena jam mente potiti ,
Mox animis , coetus simul infremuere volucres.

At Rex illustrem radiis circumtulit aureis
Ter faciem: novies solio circumflua late
Gens, Regis lustrata pio ter lumine, gaudet.
Inde unus, famulûm numero delectus ab omni,
Mox adstat solio: divinique impiger oris
Expectat nutum, et facilis mandata capessit.
Rex infit: Ne prima quidem juvat ire per orsa:
Haec tantum cape dicta, animoque adverte tenaci.
Stant praerupta, jugis sub nubiferi Appennini,
Saxa, Arnus primum quâ sese attollit in auras,
Irriguoque secat florentes agmine campos.
Gens Tyrrhena loco vetus, assuetudine prisca,
Et turbae agrestes nomen fecere Lavernae.
Hic modo (nec tu adeo nescis) antra horrida noster
Franciscus, flavi lucis, scopulisque Subasi
Posthabitis, colit; et gemitu nemora ardua complet,
Primaevae incusans commissa piacula vitae.
Quid memorem, victum dent ut radicibus herbae
Angustum evulsis? potum ut cava saxa propinent?
Hunc equidem mihi jam similem haec mea signa fu-
Delegi, ostendi; atque ipsi accepistis ab ore (turum
Saepe meo jam vos, exsultastisque reperto.
Ergo, age, pelle moras; celeres molire per auras,
Fide, viam: et pronus terras invise jacentes.
At simul umbrosae attigeris juga celsa Lavernae,
Exutus pennis humeros, sub fornice rupis
Contemplare virum, meriti nullius egentem.
Tum faciem tibi sume novam; cava nubila circum
Induere, aëreosque artus, hominisque loquelam
Adde ori, geminoque gradus pede finge decoros:
Quo capere ipse acie, et certo comprendere visu
Te queat: extemploque his ultro affare sedentem.
Non frustra accessus olli mea, nocte sub alta,
Hetruscam ad sedem, Genitrix pulcherrima suasit;
Non vana in somnis fallax oracla loquuta est.
Cuncta rata expectet: sciat irrevocabile fatum,

Virgineo quodcumque potens Dea praecinit ore.
Tum magnus bonus adde animos: hortare, paret se,
Venturis (quoscumque feret sors) casibus ultro
Intrepidum caput objectans: is nuntius ito,
Rex ita: nec cornu velocius exit arundo,
Parthe, tuâ propulsa manu; non tela Cydones
Acrius excutiunt nervo, quam regius Ales
Viderit Hetrusci nemorosa cacumina saxi.
Quo postquam ventum, et jussi cava corporis umbra
Constitit, improvisa viro sese ilicet offert.
Obstupuit subito adspectu pater; oraque fixus,
Obtutuque haerens, stetit: ultro cui bonus Ales.
Exue corde metus, vultumque attolle: supremi
Interpres Regis venio, non tristia portans
Visa, neque horrificis turbata assultibus urgens
Pectora: laetitiam veniens gero: laeta subinde
Omnia discedens nimirum ego linquere suevi.
At tu, quicquid erit, quanta aut res (nem pe tibi ingens,
Divinum, insuetum monstrum, ac memorabile partum est)
Ne fuge, neve animo trepidans, horresce: sed ultro
Contra tende ferox; congressus fortibus ausis
Insuetos, pugnamque subi certaminis acrem.
Haud nova jussa cano: scis ut te, nocte sopora,
Magna olim oraclis moneat Regina deorum:
Tu fata expecta rata, quae canit aurea Virgo.
Res dura est, durosque eadem factura labores,
Quae te urget: sed certus honor mox deinde subibit,
Mulcebitque graves casus; cui gloria sese
Blanda dabit comitem, quae te demum inferat astris
Sublimem, et nitidi summâ locet aetheris arce.
Haec quondam tecum sors rerum, is vertitur ordo.
Dixerat, exutusque umbrâ, se miscuit aurae.
Hic heros (nec vana quidem monita alta putarat
Alitis) excutiens sese, quid pectore in imo
Evaleant animi vires, quo robore constent,
Quamprimum explorat: secumque: Haud mollibus ausis

Nunc opus est (inquit); quae me praemit, enthea vox
Vidi equidem ardentes oculos, vultusque decorem;(est.
Meque adeo afflavit divini spiritus oris.
Et cunctabor ego? et tam certa oracla refellam?
Imo age; seu dextrum, laevum sive intonet aether;
Seu res laeta cadat, duris seu casibus instet;
Aequus uterque animo eventus: jam compare voto
Utrumque expecto, pariterque utrumque juvabit.
Haec secum: atque unâ has effundit ad aethera voces.
O Pater, o, divûm; rerumque, hominumque Repertor;
Quae modo tanta animis, unde haec coelestibus ardens
Cura hodie? quis amor novus hic? quae nuntius Ales
Monstra canit ventura mihi? quae praemia, quas spes
Rebus in angustis, aut quae solamina tandem
Affore promittit? Sed me quid tanta necesse est
Nosse modo? Tu dexter ades, Pater optime, tantum:
Et sors nulla mihi non cedet victa ferendo.
Talibus oranti saxum respondet opacum.
Interea Pater omnipotens, e sede suprema,
Haerentem his Prolem jam compellaverat orsis.
Te vocat alma dies: longas molire quid ultra,
Nate, moras? Praemissa tui bonus audiit heros
Dicta oratoris: quid dehinc coelestia poscant
Mandata expectat, variosque in corde volutat
Secum una rerum eventus. I, confice, Nate,
Coepta; virumque tuis, age, tandem insignibus orna.
Audierat magni Patris haec hortamina Natus;
Et simul aethereas devexus liquerat arces.
Jamque adeo Hetrusci super horrida culmina saxi,
Arduus, auricomâ circumfulgente coronâ,
Heroem speculans, coelesti nube sedebat.
Tum vero eximiae telum crucis extruit altum;
Cui mox affixus passos hinc inde lacertos,
Supplicio ut quondam diro sub gente profana
Mulctatum accipimus, distenta mole pependit:
Continuoque alas bis ternas ordine fingit

Diversorum operum; atque humeris committit habendas
Ipse sibi; arrectas capiti dat tegmina binas;
Demittit totidem, circumque his induit artus
Sidereos; motum extremis per inane duabus
Exercens volucrem, frondosa cacumina luci
Auricomis radit pennis (mirabile visu!)
Donec Francisci supra caput adstitit altus:
Ad quem improviso adversus, sic deinde loquutus.
  O lux, o gentis fortissime ductor egenae,
Quae te nunc imo sub pectore cura remordet?
Quidve animo versas? Nostri ne arcana ministri
(Meme agnosce deûm Regem, dominumque potentem
Aetheris, et latas torquentem numine terras)
Sollicitant dicta? An ne iterum jam invisere gentes,
Et canere ignaris solito coelestia turbis
Eloquio mandata paras? rursumque labores
(Te neque enim ignavis fas est mollescere curis)
Ire per assuetos juvat? At tu nunc, age, quicquid
Corde agitas, mitte actutum, ac simul exue magno
Jam tum cuncta animo: solumque (impensius olim
Quando ipse optasti saepe id, precibusque petisti)
Morte obita quantum ipse tuli (si te is rapit ardor,
Si potes, atque ea vis animo est) arcesse dolorem;
Obnixusque avido mecum una plenius hauri
Pectore; dehinc totos undantem infunde per artus.
Verum, age, disce viam, qua res modo certa sequatur:
Nam labor hic mecum: tu solum haec jussa capesse.
  Adspice nunc (ne vana quidem te ludit imago)
Et quinis meme divinos ictibus artus
Perfossum; lethique immanis signa ferentem,
Aurea nunc, foedata olim, perfusaque tabo
Pulvereo, cognosce: dabunt haec namque dolorem;
Quem tu adeo exoptas, quem tota mente requiris.
Imo age, finge tuis eadem haec modo prorsus inuri
Artubus; et certum tanti conaminis, ardens,
Jam finge eventum; dubia nec mente refelle,

Aut anceps animo dicta aversare profano:
Nec mora : inusta tuis membris eadem ipsa nitescent.
  Rex tantum haec. Moeret, stupet, horret, conticet
Obtutuque haeret, cervixque rigescit, et omnis (heros,
Excidit ore decor: jam vivum tristis imago
Nil porsum ostendit. Quales assueta 'figuras,
Aut ex aere cavo, pallenti aut marmore, fingit
Artificis manus, et templis affigit honoris:
Tali vir specie, sic sese corpore praefert.
Tum simul introrsus circum praecordia magnus
Cogitur, atque ardens dolor ossibus aestuat imis.
Principio affixi penitus tota intrat imago
Regis eum; mentique haerent divina profundae
Alloquia; aethereus dehinc jussis nuntius instat;
Tum subit, atque animo telum crucis ingruit horrens.
Primae autem, ante alia, interius sub pectore quinae
Insedere notae, et saevum fecere dolorem.
Ingemit ergo heros; clausumque cor aestuat intus,
Euripi more; et venis erumpit apertis
Restagnans dolor. Ac primum latus haurit hiatu,
Vulnus agens; plantasque fodit; palmasque terebrat;
Transfixaeque manus, simul et vestigia acutis
Vectibus apparent, transutaque vulnera ferro:
Mox quinae effulgent plagae, radiisque coruscant.
Quales mane rosae primo sub sole rubescunt,
Purpureive inter ceu narcissos hyacinthi;
Sive comà rutilant quali modo Plejades ortae.

FRANCISCI MAURI

HISPELLATIS MINORITAE

FRANCISCIADOS

LIBER XIII.

ARGUMENTUM

Franciscus, lenito aliquantulum dolore sub pectore, fulgentes, et sanguine rorantes plagas contemplatur, admiraturque immensam Dei in se benignitatem: orat etiam Coelites, et praecipue **D. Michaelem**, *cui aram consecrat ad instar illius quae est in aede Gargani: quas preces Deus libentissime accipit, et auream nubem demittit, quae Lavernae nemus, montemque obtegat, et longe lateque effulgens, viciniam compleat stupore* =1= 74. *Fama continuo isthaec miranda in populos diffundit; et singula quaeque defert ad Subasum. Multi interea curiosius Orandeum montem invisentes, Franciscum tantummodo taciti observant; cum frequentes circumstant; et ab ore divina praecepta loquentis pendent* = 117. **Is** *autem, soluto coelestium* **Alituum Principi** *magno jejunio, Subasum revisere decernit: sed prius, coetu suorum, qui jam ibidem coaluerant, de more, advocato, eos alloquitur extremum: hortatur, ut constantes sint in incoepto; quid illis curae esse debeat, inculcat; valedicit*

hospitae telluri ; monetque suos, ut semper bene factorum Orandi sint memores; optat ut aliquis suorum quandoque celebret ejus promerita in se, inque coetum universum : caveant tamen, ne effusa ejus largitate abutantur ; neve paupertatem ipsis usque adamandam, cogant a castris suis exsulare = 309. *Postea Leone comitatus, ac suis moerentibus bene ominatus, suscipit iter ad montem Subasum, atque ad fanum D. Stephani, hydropicum a medicis desperatum integrae sanitati subito restituit* = 375. *Iter facienti Francisco adducitur a turba opem poscente puella a daemonibus obsessa, neque corpore solum, verum animo quoque divexata; a qua, precibus ad Deum fusis, malignos spiritus jubet excedere* = 504. *Biduo itineris transacto, Perusiam perveniunt Franciscus asello vectus, Leo pedes, lateri ejus inhaerens ; et inde Subasum, ac Virginis delubrum conspiciunt. Deinde se denuo itineri comittens, S. Patriarcha memorat cum Leone, quomodo hominum mentibus divina insideat vis; et quamquam variis illi perturbationibus commoveantur, tamen omnes boni cura alliciat. Sed diverse fluxis bonis plerique intenti, in coelo, unde orti sumus, quique nos manet, certam, aeternamque esse nobis domum obliviscamur : illuc aciem, cogitationesque flectendas* = 603. *Petenti Leoni, num heroes in Graecis et Romanis historiis celebrati, veris fuerint virtutibus praediti, respondet : eos egregie factis hominum plausus sibi quaesivisse, mentem vero ad coelum non extulisse: hominibus colendas esse virtutes quibus alae insunt, non quae geminis plantis defigunt solo vestigia* = 675. *Adveniunt tandem heroes ad suos, qui eos laetissime excipiunt. Jamque fere duos annos Franciscus Christi Crucifixi signa ferebat in corpore, cum Unigena compellat*

Genitorem, tempus adesse, quo finis imponatur Francisci doloribus: cum esse tempestivum coelo. Sinit Pater Gnatum, aethereis Alitibus comitatum, inferre Francisci animam sublimem per auras. Itaque Dei Proles Aliti coelesti dat mandata ad Jacobam, de Septem Soliis nuncupatam: Ales continuo jubet matronam parare quae ad imminens Francisci funus requiruntur = 773. Et jam Francisci nomen in terris effulgebat, religio in ora Subasi florebat; cum ille supremam horam adventare praesentiens, Deum humillime obsecrat, suisque nuntiat triumphum a divina bonitate sibi paratum, eique indigum coetum commendat = 837. Deinde suos ad se vocatos alloquitur postremum: exsultat de morte sibi instante; solatur moerentes; eisque ultimos monitus relinquit: de virtute nempe, et paupertate adamandis = 910. His dictis, animam placidissime efflat: natorum turba in lacrymas solvitur: advenit matrona Jacobe ad inferias, suamque in Franciscum pietatem ostendit = 968. Corpus defletum, pheretro impositum, deferunt proceres ad templum; Bernardus exequias maxima hominum frequentia celebrat: sed luctantem animam corpore solutam, Christus in coelum sustulerat, delectaque in sede locaverat.

Liquerat interea divûm Rex alta Lavernae
Culmina; jamque adeo tractus, qua lucidus aether
Purpureos ignes, et scintillantia noctis
Lumina contorquet, superans, flammantis Olympi
Aurea sidereis repetebat tecta quadrigis;
Magnus ubi aeterno Genitor complexus amore
Illum, animo dulci, et solio circumfovet aequo:
Pacato cum jam saevo moerore sub alto
Pectore, ceu somno leni, modicoque solutus,
Ora tenet defixa pater Franciscus; et auro
Stellantes rutilo, et rorantes sanguine plagas
Spectat inexpletum, longumque immobilis haeret.
Postquam autem rediere animi, atque in pristina san-
Robora tabentes artus, sensusque reduxit; (guis
Ille, ut erat saxis affusus poplite curvo,
Sic orans, cum voce manus ad sidera tendit.
Omnipotens divûm Pater, ac Sator optime rerum,
Servatorque hominum; coelum qui numine torques;
Sternis et undisoni maris aequora; comprimis iras
Ventorum effraenas, atque impia Tartara quassas:
Me ne hodie tantis ultro fulgoribus ornas?
Tanton' me, Genitor, duxisti munere dignum?
His ne meos radiare jubes insignibus artus?
At quibus haec meritis, quibus haec me gloria factis
Prosequitur? quae bella mihi devicta? quis ardor,
Quae vis tanta animi, decus hoc, sertisque coruscis
Insignem, augustum, atque altum peperere triumphum?
Queis, age, tandem ausis, quove haec praeclara labore
Signa mihi, aetherei decora immortalia Regis?
Ergo honor, heroum (seu quos nova sustinet aetas,
Seu memorare libet quos saecula prisca tulerunt)
Hactenus haud ulli addictus, mihi creditur uni?
Uni fas tantum? his unus, sub nomine claro,
Prodigiis deposcor ego? et quo jam vocor ultra?
Quae decora his majora mihi, quae gloria major

Amplior ? At tu, magne Pater, bonus adspice; felix
Adsis; tuque haec signa fove, et data munera serva;
Ignarumque viae rege me, et miserescе labantis.
Sic orat: primum, ante omnes, his rite supremum
Compellat dictis Patrem; dehinc aetheris alti
Reginam implorat; totiusque agmina gentis
Mox ciet aligerae; et bissenos ordine supplex
Heroas vocat: at multo sermone fatigat
Ductorem hastiferum, divinumque aegide pectus
Insignem; stygii qui terga horrenda draconis
Et premit infesto mucrone, et calcibus angit.
Hunc vero excelso Gargani e vertice Dauni
Advocat, et luco, saxoque invitat Hetrusco:
Huic et praeruptae parvo sub fornice rupis,
Extructam, in morem, brevibus suggestibus aram
Semper odore novo, semperque recentibus auget
Floribus: hic parcens epulis, et sera recusans
Pocula, belligerum numen jejunus adorat.
Et jam tum e nitidi Genitor bonus aetheris arce
Supremà audierat voces, et casta precantis
Vota viri audierat: celeres nec passus in auras
Irrita diffundi, confestim clarus Olympum
Concussit magnum, et tonitru de parte serena
Increpuit laevo: terque aureus ipse corusca
Luce micans, nubem aethereo demisit ab axe
Fulgentem, auricomam, et radiorum ardente corona
Praecinctam; quae mox circum nemus ambiit, omnem
Obtexit montem. Qualem niger Auster arenis (que
Pastus Atlanthaeis, madidoque repente volatu
Altius assurgens (ponto seu praepete cursu
Dum late incumbit; seu dum convalle coactus
Perfurit angusta, et flatu suspirat anhelo)
Fert nimbum, et coelum simul eripit omne, diemque:
Talis erat nubis species; sic candidus orbis
Amplexu auratae circum caliginis omnem
Cingebat lucum; et longe lateque coruscis

Lustrabat radiis colles, lustrabat et imas
Convalles: stupet interea vicinia tota
Fulgorem insuetum, et lucem mirantur agrestes.
Haec mira, hos rerum motus (dum rupe geruntur
Sub Tusca) vigil arrectis, quibus omnia captat,
Auribus accepit Fama: et vix ordine cuncta
Norat adhuc, cum mille locos, mille oppida factis,
Et populos late rumore implerat ovanti.
Tum vero alta levem per nubila densa volatum
Corripiens, iter ad pulchrum mox laeta Subasum
Molitur; laxis nec jam modus ullus habenis,
Donec olivifero tandem pernicibus alis
Vertice consedit fixis. Tunc aere canoro
Intendens vocem, Francisci insignia magno
Portentosa canit sonitu; edicitque, Lavernae
Rupibus insedisse sacros, nova monstra, supremo
Aethere delapsos ignes; canit, omne repente
Ut lux visa nemus, totumque ambire cacumen
Montis, et umbrosos ut flamma innoxia lucos
Depasci visa est, et circumlambere sylvam.
Fama canit: longe in populis, lateque per agros,
Ardua vox resonat, clamoribus omnia complet.
Jam vero interea nemorosa ad culmina montis
Turba Orandaei sociûm convenerat ingens:
Ingenium hi, tractumque loci cognoscere, sedes
Hi praedonum avidi antiquas, atque antra profanae,
Olim sacra deae, ritu modo culta verendo;
Hos nemorum cupidos, solosque habitare recessus
Assuetos, deserta vocant, saxa orrida pascunt,
Umbrosaeque animos mulcent scenae: allicit unus
Sed pater unà omnes; certatimque unius omnes
Inspiciunt facta; ipsum unum mirantur, amantque.
Quin saepe occultum (seu dum coelestia secum
Signa aperit, seu dum, nemora inter densa, silenti
Nocte gemit, vallemque imam, praeruptaque saxa
Immugire docens, et respondere gementi)

Eminus observant taciti , adspectantque latentes:
Saepe illum, sub rupe cava , sive abiete nigra,
Agmine circumstant denso, stipantque frequentes;
Poscentesque graves monitus , divinaque verba ,
Pendent suavisono intenti narrantis ab ore .
Sic Pandionia ad nidos ubi mane loquaces ,
Pabula parva ferens , remeat festina volucris ;
Implumes tollunt capita , et cervicibus altis
Mox crepitant foetus, et colla voracia tendunt ,
Certatim rostro simul insidiantia matris .
Et jam Libra astris soles aequarat eundo ;
Garganique jugo , sacris , et honoribus amplis
Hastifer aethereus , de more , citatus ad aras ,
Purpureis vectus pennis , remearat Olympi
Stellatam ad sedem: cum rite Subasius heros
Solverat Hetrusco jejunia longa sub antro.
Mox ergo e luco (quippe id sibi numina certis
Oraclis canere audierat , durosque labores
Expleri jam jam norat) decedere amato
Destinat , et flavi tandem juga celsa Subasi ,
Et sacra intactae delubra revisere Matris.
Hinc omnem ad sese coetum sub fornice rupis
Scruposae accersit comitum , de more , suorum ;
Quos inter , laeto vultuque , animoque , sedili
Composuit duro , et medium se rite locavit.
Tum vero sic infit (hiant , atque auribus omnes
Arrectis monita alta bibunt): O candida pubes ,
O socii , quos nostrarum sors aspera rerum
Nequicquam terret ; nequicquam jussa fatigant ,
Quae dedimus ; non arma gravant , quae ferre ju-
Nil vitae pertaesum acris, nil ardua coepti (bemus;
Ingentis moles quatit , aut desueta refringit:
Vidi etenim dudum , cum prima pericula mecum
Tentastis , vos audaces , cupidosque laborum ;
Ardentesque animos , et vivida corda notavi:
Ecquid vos igitur ventura redarguet aetas?

Ecquid degeneres forte, aut spectabit inertes
Sera dies? Ah! foedâ animos ne pollue sanctos,
O pubes, ignominiâ: ne tu modo coeptis
Absimilem egregiis finem, et tam fortibus ausis
Turpe aliquid junge, aut super indue dedecus ullum.
Adspice nunc (libet hoc iterumque iterumque monere)
Adspice quam rapidis eat irreparabile tempus
Cursibus: instet equis quam mors infesta citatis,
Dissimulare cave: monitus ne temne salubres.
Imo agite (extremum meme exaudite loquentem,
O socii) melior quoniam pars acta dierum,
Effugitque suo cum robore firmior aetas;
Quod superest vitae, quae Parcae ex ordine pensis
Immotis servant, bene gestis tempora rebus
Exornate: animis torporem pellite inertem.
Jamque adeo sit cura, breves virtutibus annos,
Angustosque dies claris extendere factis;
Sit curae, unde animus nobis, cognoscere; sit quo
Exoptet reditum; quantos modo devius erret
Per casus; quam degeneres, quam vertat inanes
Hic curas mortale genus, cum tollere in altum
Dissimulet sese, et coelum aversetur, et astra.
Proh dolor! humanas quae, tanta insania mentes
Vertit? quo pollens adeo, et tam scita nocendi
Circe agit? unde rapit? quarum in mala terga ferarum
Induit? aethereos quo tandem murmure sensus
Urit, et exturbat divini luminis haustus?
Et juvat ergo oras blandas, littusque canorum
Sirenum colere? immanis juvat atria Circes,
Mostrificumque habitare solum? Patria, altus Olympus,
Non tellus homini est. Pudeat spelaea ferarum
Sidereo praeferre polo: pudeatque caducis
Deservire bonis; et noxia quaerere semper;
Semper et irati pelagi versare procellas.
Vos autem, o socii, rerum caligine qui nunc
Discussâ, adspicitis verum; et jam puppibus altis
Intrastis portum, et littora fida tenetis;

Errantesque salo, tumidisque aquilonibus actos
Despicitis procul e celsa, et miserescitis arce: (quis.
Accipite haec mea dicta hodie, et date mentibus ae-
Si vacet, et primâ memorare ab origine pergam
Quanta, hominum gens una, polo deducat ab alto
Munera; quis fandi modus? aut quo fine quiescam?
Principio (neque enim vobis incognita rerum,
Nascentisque recens genitalia semina mundi:
Hinc intacta meis dictis primaeva relinquo)
Eumenidum invidiâ, et squamosi fraudibus anguis,
Aethereis procul exilio depulsus ab oris,
Infelix lugebat homo: nec jam ulla regressus
Spes erat, aut iterum visendi limina coeli
Amissi; nî certa Dei, atque aequaeva Parenti
Progenies, delapsa polo, moribunda subisset
Membra hominis, fatoque ultro occubuisset acerbo.
Tum coeli patuere aditus, et ad aethera primum
Facta via est: tum gens hominum coeleste revisit
Hospitium. Sed enim interea, labentibus annis,
Nequicquam secura quies, tutique recessus
Hic nobis: furit assidue succincta colubris
Eumenis; iratumque, et inexsaturabile vulgus
Gentis tartareae ciet, invidiaeque cruentis
Exacuit stimulis animos, odiisque nefandis.

Hinc hominum Sator ille pius, divûmque supremus
Rex, mortalis adhuc, nec dum per nubila curru
Sidereo molitus iter, victorque potitus
Sede poli; dum bissenos heroas ab omni
Seligeret numero, lectissima corda virorum;
Arma invicta dedit, muniminaque alta reliquit,
Eumenidum vires quibus, incursusque furentum
Frangere, suppressos astus, fraudesque latentes
Detegere, atque acres iras contemnere possent.
Tum, quis bellandi modus, armorumque quis usus,
Edocuit; quamque iratum foret aequor arandum,
Quam vastae assiduo tentandae remige syrtes,

Praemonuit: cautosque horrenda ad praelia misit;
Et tenues magnis jussit dare fluctibus alnos.
His ultro ecce viris (adeo hoc vos scire necesse est)
Me comitem addixi; simul horum insignia dextrâ
Attollens altâ, vos dura ad castra vocavi.
Nec molles thyasos, genialique ordine vobis
Extruxi mensas, vario aut convivia luxu;
Nec posui ingentesque domos, Parioque superbas
Marmore: quin astu abductos a moenibus altis,
Mox intentatos, solosque habitare recessus
Edocui, exiguas sedes, et frondea tecta
Ponere, et horrificis suadens stabulare sub antris.
Quae cuncta, o socii, simul haec lectissima tellus,
Ingenioque soli, et tractabilis ubere coeli
Sufficit, apprimeque animis dat munera nostris.
Namque, antra ut pateant, ut densa cacumina nigrum
Attollat nemus, exesique immane minentur
In coelum scopuli, et praecelso vertice nubes
Exsuperent, notum vobis jam, cernere suetis.
Nunc ergo, ne tanta animis, rogo, munera caecis
Despicite: oblatas vobis ne spernite sedes:
Sit cordi hic jam parta quies. Eja, ite frequentes,
Ite per umbrosum lucum, simul ite per altas
Speluncas: Regem assuetis concentibus almum
Dicite coelicolûm: Regis quoque dicite Matrem
Intactam: et votis, precibusque vocate supremum
Ductorem Alituum: totasque ciete choreas.
At vos, o cautes durae, tuque hospita tellus,
Salvete, et nostros longum servate nepotes:
Este illis generosa domus; natisque futuris
Praebete hospitium; fidos praebete receptus.
Tu nemus, intactumque comas, expersque securis
Vive diu; lassisque acres defende calores.
Unum adeo semel, atque iterum monuisse juvabit:
Flavicomi ne te lucis praeferre Subasi
Usquam aude; neu te Reginae aequare potentis

Posse aedem spera, neu parva cacumina tentâ:
Sed magnam venerare Deam; pia semper adora
Limina supplicibus votis. Age, prima subinde
Tu mox regna tene; tibi proximus ordine post haec
Surgat honos: jam nostrarum (quaecumque erit olim)
Praecipue attollet coelo te gloria rerum.
Vos contra, o socii, memores este hospitis olim;
Orandaeque animis longum servate per aevum
Nomen; magnanimique abolescant dona, cavete,
Tanta viri: neu vos antra haec, rupesque fragosas,
Regna olim nostra, et nostris transcripta maniplis,
Obducive situ sinite, aut torpere veterno.
Imo agite, haud segnes: non rarus saxa colonus
Haec teneat, sed turba frequens: sint optima morum
Qui populis monumenta ferant; virtutis et aedes
Praemonstrent; quique edicant oracula vatum.
Exoriare aliquis nostris e coetibus olim,
Orandae qui facta canas; qui regia vulgo
Dona per ora virûm portes; qui carmine dicas,
Ut primum exceptos nos ille penatibus altis
Foverit hospitio; et, longis sermonibus actis,
Ingentes ut opes partim largitus egenis,
Partim coelicolis, proventum effuderit omnem.
Tum cantes, nobis, venturorumque nepotum
(Qui mox cumque ferent) nostrorum ut coetibus ultro
Has dederit dono sedes, nostrisque dicarit
Usibus hunc lucum; nos ut perduxerit ipse
Huc, iter ingressus, placidus comes; utque per altos
Deducens scopulos, veterum monumenta locorum
Singula monstrarit passim; utque edixerit olim
Haec antra immanes, foedosque habitasse colonos.
Jam vero hic meme tempus monet, acribus ultro
Vos onerem jussis: transcribi, agite, ordine quondam
Haec date perpetuo vestrorum dicta futuris
Natorum natis, et qui nascentur ab illis.
Quis vestrum ignorat (neque enim facta inclyta clarae

Lucis egent) nobis dudum quam larga pararit
Hospitia Orandes ? quantisque profusus egenos
Juverit auxiliis ? genti quae spondeat olim
Dona Subasaeae ? Verum quanto amplius ille
Muneribus certat, nos tanto impensius aequum est
Consulere angustis rebus ; totius et usum
Devitare penus. Tum multa expendere fas est
Quid cultus vitae insuetus, moresque recentet;
Quid Superis promissa fides ; quid denique poscat
Aurea paupertas : ne quondam, prodigus heros
Dum nimium indulget vobis, insana cupido
Oris inexpleti, semperque rapacis, hiatus
Praepandens avidos, nostri vi limine regni
Prodat eam, et longe depulsam absistere cogat.
Quare, agite, oblatis omnino parcite rebus ;
Parcite opes tanti magnas petere hospitis usu ;
Neve animis sedeat tam dira licentia vestris.
Me vero (quondam sic namque oracula divûm
Sancta canunt, reditumque mihi praenuntiat ore
Virgineo Regina poli) laeta arva Subasi
Nunc reducem accipient: fato haec me terra reposcit.
Hic tandem, facto jam tantis fine, Lyaenon
Sic brevibus monet. Unus ades mihi fide: laborem
Tu longae solare viae: ne desere : lasso
Tu columen, membris custos tu sedulus aegris.
Haec memorat: lacrymis suffusos undique pubes
Circumstat defixa oculos ; tristique tumultu
Abscessum patris delamentatur acerbum :
Quam bonus ipse manu sacrâ lustrabat, et ore ;
Accinctusque dabat moestis, de more, salutem.
Sic, ubi pastor agens alta ad dumeta capellas,
Matribus adjungit, septisque intercipit haedos
Invalidos, et quos jam cultris destinat aris :
Depulsum gemit, et balatus objice clausum
Dat longos imbelle pecus ; frustraque petulco
Ore vocat matrem ; frustra ubera nota requirit.

Ergo iter ingressi, paulatim culmina montis
Suffugiunt, comitumque oculos magis usque fatigant.
Est inter tetricos modico locus aequore colles
Protentus, saxisque horrens; qua gurgite Tibris
Parvus adhuc, fluvioque brevis, perque aspera pronum
Saxa ciens cursum, stringit non grandia lapsu
Moenia praecipiti; plebes quam dicitur urbem
Tusca sibi, nomenque suum sacrasse coronae
Aethereae, et longos positam coluisse per annos.
Quo postquam ventum est, veteris pater hospes amici
Aedibus excipitur notis: tum corpora curant
Unâ heros, sociusque epulis, placidaque quiete.
Vir fuit hic, cui tota (horrens, ac flebile monstrum!)
Viscera flumineo suffusa liquore tumebant,
Flammeaque ardebant: largis nec potibus ardor
Cedebat: tam quippe vocant mage pocula fauces
Flagrantes, quam plena illi magis ora redundant,
Et tumor increscit miseris, humore refuso,
Artubus. Ergo atros luctus, saevasque querelas
Tantum ille ingeminat, crudelia numina dicens,
Crudelesque moras lethi, crudeliaque astra:
Paeonias frustra tentatas devovet artes,
Et frustra expertum toties, frustraque vocatum
Odit Philyriden, medicasque avertitur herbas.
Audierat tamen hic clari memorabile nomen
Francisci; nec non pridem facta inclyta norat.
Mox ergo (hic primum spes quando oblata salutis)
Ultro animi fidens, arrectusque omine tanto,
Poscit opem patris: invitis nec jam irrita vota
Numinibus versat. Namque ut bonus adfuit heros,
Ut tetigit, simul utque sonos demurmurat ore
Coelestes, lustratque manu (mirabile dictu!)
Continuo cessitque dolor, cessitque refusa
Alluvies; unâ omnis abit tumor; et decor artus
Mox aequalis obit, redeuntque in pristina vires.
Mirum, insuetum, ingens, divinumque undique turbae

Attonitae circumspiciunt opus. Ille ubi firmo
Nequicquam titubans gressu stetit: Haec mihi forma
Vera ne? (ait) vivo ne ipse? an suprema dolores
Forte meos lux exhausit? vivo ipse profecto :
Nec ludunt umbrae: deus haec agit : haec ope divûm
Proveniunt, nosco: humanae non talia vires
Dona ferunt: tua, sidereae, pater optime, lucis
Quae radiis micat, et praeclaris fulgurat astris,
Fudit opus magnum, nullos majora per annos
Non fusura, manus: virtus latet enthea palmis.
Haec vir fatidicis memorabat vocibus. Heros
Discessum interea molitus, rite tenebat
Certus iter: fidus curis, animoque Lyaenus
Olli non impar, ibat comes, illius ore
Multa legens monita, atque imo sub pectore condens.
Et jam devexo rutilans temone, rubentes
Phoebus Atlanthaeas currus urgebat in undas;
Cum medio ecce viae (venturum nuntia passim
Fama heroa canit) sese fert obvia patri
Turba virûm. Hi miseram stipantes undique matrem,
Usque adeo cingunt mediam denso agmine: jamque
Multa recusantem, et contra simul obnitentem
Vi raptant juvenes: et ut fera brachia vinclis
Arctassent duris, manibusque in terga retortis,
Astu praedomitam cepissent; protinus illa
Emicet effugiens, pubemque elapsa relinquat
Delusam, repetatque cavas, de more, latebras.
Hanc juveni inviso jampridem (ea fama) jugarat
Primaevam durus genitor: vesana subinde
Illa atros sine luce dies, noctesque soporis
Immunes, lacrymis, luctuque incestat amaro.
Hinc pater, hinc genitrix, et quae fuit una sorori
Chara soror, blandos monitus, solantiaque ultro
Verba ferunt: aversa modum, finemque gemendi,
Abnuit illa, Patrique deûm convicia magno

Dira facit. Jamque e stygiis furialia regnis
Monstra ciere parat, seseque immanibus hydris
Destinat Eumenidum: nec dehinc mora: nocte silenti
Exsurgens furibunda, domo se proripit, altasque
Evolat in sylvas, obscuraque lustra ferarum. (rit;
Dumque amens, animique furens caeca antra requi-
Terricrepis ardens facibus, crudelis Erinnys
Improviso adstat, coramque insultat, et atris
Anguibus hirsutum quassat caput, et fera jactat
Vipereis circum spiris data brachia: moti
Cervices alte subito erexere cerastae,
Et linguis sonuere atrum, et micuere trisulcis.
Constitit infelix visu perterrita virgo
Immani: obriguere oculi, cervixque repente;
Perque artus, perque ossa tremor subit intima quas-
Frigidus it toto promptus corpore sudor. (sans;
Tum vero incoepti piget, et furialibus ausis
Poenitet addixisse animum: jam vocibus altis
Multa hominum ciet auxilium, veniamque precatur
Numina: rebus inops at sero consulit aegris.
Quod superest, trepidat: trepidantem corripit ultrix
Eumenis; extemploque ciet Phlegetontis ab undis
Monstrorum omne genus: legio advolat ilicet atra;
Invaditque, trahitque aegram, furiatque venenis
Vipereis mentem, poenisque exercet amaris.
Non tam immane Athamas, non sic ululavit Agave;
Penthea discerpens haec, ille ad saxa Learchi
Dura, ferox, caput effringens: jam caede furores
Mitius Orphea Ciconum exarsisse putares.
Perfurit ergo amens, poenisque afflicta cruentis,
Bacchatur; si quâ stimulos, acresque furores
Excutere infelix lymphato e pectore possit.
Ex illo turbas hominum, sacrataque divûm
Templa cavet; veteres jam tum exhorrescit amicas;
Horrescit sedes, et limina nota parentum:

Caeca latens fovet antra die, solosque recessus;
Nocte insopitam, subter rorantibus umbris,
Excipiunt arva, aut horrentia lustra ferarum.
Interea agrestum coetus si forte repertam,
Aut consanguinei deprensam in vincla petissent,
Assuetâque domus statuissent sede revinctam;
Continuo horrificis ululatibus omnia complet,
Congeminat fletus, lamentisque instrepit atris.
Nunc vero lugubre canit, nunc voce fragores
Terricrepos coeli, pelagique imitante procellas,
Tecta domus quatit, et tonitru simul aethera pulsat.
Hanc ergo implicitam loris, atrumque frementem,
Spumantemque oris rictum, atque ardentia flammis
Lumina torquentem, pubes collecta trahebat,
Sistebatque patris pedibus venientis, et orans
Auxilium miserae poscebat: quippe salutem
Fama, canens opera alta viri, dextramque potentem,
Et matutini praecurrens nuntia facti,
Nequicquam ambiguam quondam sperare monebat.
Constitit, obtutuque heros hic providus haesit;
Moxque infelicis sortem miseratus iniquam
Matris (ea haud homini vis est, haud tanta potestas;
Haud res ipsa ingens aequa est mortalibus ausis)
Attollens coelo palmas, sic voce precatur.
Magne Opifex rerum, Domitorque ingentis Olympi;
Alituum quem mille obeunt famulantia circum
Agmina; cui vastos sternunt maris aequora fluctus;
Cui paret tellus, metuit quem Tartarus ingens;
Quem Furiae, quem rex Erebi implacabilis horret:
Adspice nunc, ut monstra tuis acherontia regnis
Insultent: viden', aethereo quas semine fictas
Tu solus Genitor terreno obnubis amictu,
Ut coelo avertant animas, passimque sub undas
Detrudant stygias? Quin, heu! modo corpora poenis
Afflictant diris miserorum, et verbere quassant;
Vipereisque hebetant mentes, furiantque venenis.

Heu! quianam foedis tam saeva licentia monstris ?
Quidve tuam luere atra sinis, Pater optime, gentem
Supplicia ! at merita est rea culpae, et criminis. Esto.
Sed tu non ne olim veniam bonus objicis ultro
Sontibus ? indulgesque reis ? et grandia vulgo
Dona super, tantum pacem exposcentibus, addis?
Ergo animis si cura hominum coelestibus ulla est,
Si qua hodie pietas antiqua tuetur ab alto
Aethere mortales aegros ; hanc adspice matrem
Nunc, oro, miserae da tandem evadere pestem
Crudelem, o Genitor, monstrosoque eripe fato.
  Sic orat : furit illa, gemit, stridoribus altis
Exululat; tum mole ingens, atque ardua, praecepsque
Heroem petit ; ut quondam Tyrinthius ardens
Irruit in Cacum, aut quantus Polyphemus in Acin.
At Pater intrepidus furias deridet inanes ;
Ingeminatque preces, supplexque in vota vocatos
Sollicitat divos, atque acrius instat, Erynnin
Increpitans. Et jam legio tremit effera ; jamque
Mitius intus agit, ceditque, ruitque, fugamque
Praecipitans, acri vi tandem exterrita, matrem
Deserit, et vasto tonitru simul aethera quassat.
  Illa hic submissoque gradu, excussoque furore,
Corruit ; extemploque artus labefacta resolvit
Exangues. Jacet, haud ullo sub pectore motu
Spiramenta ciens: quondam ceu fessus arator,
Seu sub glandiferae frondoso tegmine quercus,
Sive sub incurvo scruposae fornice rupis,
Deprensus nimbo, cadit atro fulmine quassus.
Insequitur vulgi confestim clamor ovantis:
Et coelo plausus: Francisci nomen Olympo
Assonat; et valles circum, montesque resultant.
Tum consanguinei collapsam in tecta reportant ;
Et lymphis revocant animam, atque aspergine bacchi.
  Continuo et magnum heroem, sociumque Lyaenon,
Multa indulgentes animis, multa ore verentes,

Sub tecta accipiunt: dapibus dehinc rite refectos,
Stramineoque toro, atque agresti sede locarunt.
  Interea nox, astriferis invecta quadrigis,
Praecipitat cursum; croceosque aurora jugales
Evocat Oceano, totoque agit orbe tenebras:
Corripit e stratis cum se pater excitus altis
Franciscus, fidumque vocat, de more, Lyaenon;
Hospitibusque datâ multâ, acceptâque salute,
Mox iter ingreditur. Comes una passibus aequis
Prosequitur, tardique vigil rude terga fatigat
Vectoris: nec deinde usquam sessoris amati
Amittit curam; lateri sed fixus inhaeret,
Nutantemque regit custos, et sustinet aegrum.
  Jam semel atque iterum nigros spectarat Iberos
Vesper, et occiduas gentes bis sparserat umbris:
Cum Tybrin excelsi turrita heroes ab urbe
Despiciunt, imae vallis devexa secantem;
Et longe adspectant flavi laeta arva Subasi;
Parvaque Reginae delubra jacentia campis
Sidereae patulis geminatâ voce salutant.
Accelerant; atque hic dictis pater ipse futurum
Mulcet iter, sociumque prior compellat euntem.
Fide, audis? Audi, atque animo mea dicta reconde.
Principio cape, divini sibi numinis haustu
Quemque hominum nascentem animas arcessere puras.
Hinc illos coelestis amor rapit: enthea namque
Ignibus aethereis, sensus effusa per omnes,
Vis agitat mentes, et noxia corpora fraenat;
Neve hebetent animas, terrenos temperat artus.
Et tamen hi cupiunt, gaudent, metuuntque, dolent-
Atque omnes idem ardor habet; sed et omnibus unaque;
Cura boni: hujus amor vocat, allicit, attrahit omnes:
Unum id amant, cunctique optant, totisque sequuntur
Viribus: una omnes sed non via ducit euntes.
  Quippe hos ingenium fovet, et solertia vivax,
Natura donante, ciet; quos discere semper,

Et vitam egregias juvat excoluisse per artes,
Praestantesque usus meditando extundere rerum.
Hinc versare manu veterum monumenta virorum
Assiduâ curae est: atque hi modo semina rerum
Scrutantur, modo ne immensi primordia mundi
Ulla ierint; aut jam semper, nec limite primo
Clausa ingens steterit moles, rimarier audent:
Nunc juvat astrorum cursus, coelique meantis
Explorare vias: cur fulgeat udus Orion
Ense; quid hibernis protendat noctibus umbras;
Cur bruma horrescat; nix unde, unde imber, et ignes;
Grandine quis terras, quisve aethera fulmine quasset.

Forma, decorque aliis, vegetoque in corpore vastae
Optantur vires; atque his sine more parandis
Inconsulta bonis hominum gens aethera votis
Multa onerat, divosque orat, precibusque fatigat.
Tum, quibus haec natura, parens infensa, negarit,
Dejectos, viles, inopes, miserosque vocare,
Et vitae exsortes felicis dicere suevit.
Verum, age, conspicuos, picturatisque nitentes
Pavones caudis, cur hac ratione beatos
Credere non ausim? cur non Massyla leones
Terra suos? Indi cur non vastos elephantos?

Jam vero externis (haec namque domestica nobis)
Quis labor, aut quae cura instet, simul adspice rebus.
Divitias optant alii, quae maxima turba est;
Nec jam quaerendi finem (namque occidit auri
Haud unquam vesana fames) furiata cupido
Agnoscit. Nondum primus jacet ardor habendi,
Cum novus insurgit; jejunos semper hiatus
Praepandit, semperque sinu tumet illa capaci.
Et jam cerne alios similes, et compare fato
Innexos. En martis opus, vitaeque labores
Sanguineae duros juvat hos condiscere ab annis
Primaevis: tum vastifico pervadere gentes
Externas fremitu, et saevo quatere oppida bello.

Nec vero pars una orbis, non angulus unus
Sufficit immensi: sed enim insultare per ortus
Aurorae libet extremos, et Tethyos undas
Pertentare rubrae, et nigros contendere ad Indos;
Scilicet ut populos late sua sub juga mittant,
Quosque ingens tellus fovet, et quos alluit aequor.
His bene credit emi turba haec male provida factis
Nomina, perpetuum quondam victura per aevum.
Sed quid ego haec tantis? quidve his te jam moror ultra?
Huc huc flecte oculos, bacchantisque agmina gentis
Perdita Achaemenio penitus nunc adspice luxu.
Hanc, virtute procul pulsâ, illaudata voluptas
Pellaci trahit ore; animisque illapsa, superbum
Imperium late exercet; solioque potita,
Regna aliena premit, furtisque exsultat iniquis.
Ah! gens una hominum magno quae ducis Olympo
Semina, quin tu, olim quo te dea perfida raptat,
Adspicis immanem cassum? quin provida cernis
Quo te praecipitat captam? aut unde evehit, ut spes
Eripiat certas, merito ut te fraudet honore?
Ah! fuge monstrificae, fuge Thessala carmina Circes;
Ne fluxis modo crede bonis: quin ardua coelo
Tolle caput, sanctumque genus, cognataque nosce
Sidera, coelestesque satus; unde aurea prodis
O stirps, aut in quos iterum reditura crearis.
Non hic certa domus: magni plaga lucida coeli
Te vocat, expectatque; et jam patria astra reposcunt.
O pater (hic fidus tandem excipit ore Lyaenos)
Olim ego Grajugenûm, Romanorumque per ora
Haec monumenta virûm passim volitare frequenter
Audivi; quae cuncta animo simul ipse volutans,
Spes hominum mecum saepe indignabar inanes.
At tu, si quid habes certi, si qua est via caecis,
Quâ bona vera animis optato agnoscere detur,
Ede, pater; tantique operis succurre labori.
Annuit; extemploque heros sic deinde loquutus.

Unum adeo (nec cuncta vacat memorare profecto)
Hoc tantum cape : missa aliis jam caetera sunto .
Haud aegre invenies virtutum effulgere signis
Queis visum est coeleste bonum : nam quicquid acerbi,
Quicquid terrifici , quicquid miserabilis usquam est
Exitii , non jam exhorrent , ubi vivida virtus
Coelestes animos opera ad praeclara vocarit.
En patriae mutant dubiae res: ilicet adsunt
Hinc Decii ; in flammas ruit illinc Mutius audax;
Et ponti intrepidus Cocles defendit Hetruscos:
En acies stratae , devictaque gloria belli
Occidit: exardens , et magnae prodigus ultro
Mox animae Paulus , morti se devovet atrae.
Nimirum hi fortes: nec deerant , provida magnos
Queis tunc mens animos valido sub corde regebat ;
Quosque fides , sanctique decus coeleste pudoris ,
Quos pietatis amor , cultus quos fecerat aequi
Apprime insignes , et relligione verendos .
Ergo his perpetuos quis non addicat honores ?
Quis neget egregiis coelestia praemia factis ?
Non ita , ne (moneo) tu rere id : gloria quando
Ardua nequicquam sese horum attollere coelo ;
Sed dejecta solo , proclivi serpere cursu ,
Voce hominum contenta cani, plausuque foveri .
Jam vero optato quo tandem fine quiescam ,
Da placidas aures , atque haec mea percipe dicta .
Sunt geminae , quibus alta solo vestigia presso
Defigunt, quibus et captant bona turbida, plantae :
Sunt totidem umbrantes humeros, quibus aethera tra-
Exsuperantque cavas nubes, virtutibus alae. (nant,
Sublimem his mutae exercent , tacitaeque volatum ;
Donec sidereos tractus , sedesque beatas
Vi multa arripiant . Quo postquam tramite longo
Delatae, aeternisque bonis , soliisque potitae
Optatis , constant , matura silentia cantu
Rumpunt, aethereoque exsolvunt vota Parenti ,

Suspenduntque tholo exuvias, tumulisque trophaea
Constituunt sacris, onerantque altaria donis;
Exemptaeque malis, durisque laboribus, et jam
Nequicquam incursu fortunae, aut turbine rerum
Quassandae, errores despectant aethere ab alto
Indignos hominum, et casus miserantur iniquos.
Et tunc ignavi mortales carpere durum
Usque adeo cunctamur iter, qua praevia laeto
Effulgens vultu vocat alta ad sidera virtus?
Et fugimus, coelo per quos via certa, labores?
Et, quae fida offert dux, praemia temnimus ultro?
Ultro ignominias nobis arcessimus atras?
Ah! vitae exactae pudeat, gens o bona, tandem.
Aligerae jam scande leves, age, concita bigas
Virtutis; vacuasque alte molita per auras
Lora manu, tacitos exerce muta volatus.
Neve dehinc pedibus terras devexa per imas
Curre iter: at magnâ tantum duce sidera forti
Congressu pete; et ingentis sacra ostia coeli
Praedatrix irrumpe boni, sedisque beatae:
Unde voluptatem irrissam, secura malorum
Arce sedens tutâ, jam tum ore immane frementem,
Bacchantemque animo, et frustra sua damna gementem,
Despectare queas; Stygis unde horrentia subter
Moerentis vada, Cocytique tumentia luctu
Stagna, Acheronteique ardentes gurgitis aestus
Cernere erit; quo sentum animae, turbaeque nocen-
Fulmine dejectae immani, flammantibus undis (tum
Pendunt supplicia, et jugi torrentur in igne.
Hoc iter heroes longum sermone levarant.
Et jam finis erat dictis: delubraque Divae
Haud longe apparent simul improvisa potentis.
Vix introgressi, et Superos de more precati,
Cum subito occurrit comitum laetissima pubes;
Excipiuntque patrem, et subvectum molliter ulnis,
Sub penetrale ferunt, fessumque ex ordine curant.

Et jam, sidereis postquam fulgoribus artus
Accensus, gressuque tremens, et debilis aegro,
Franciscus pater Hetruscis decesserat oris,
Bis Titan, retro cursu flammante reducto,
Liquerat Aemonii glacialia sidera monstri;
Bis tumidum radiis Cancrum lustrarat anhelis;
Et quater umbra ierat luci par nigra diei;
Parque hominum sopita quies quater acta labori:
Cum Genitor Divûm, et summi Regnator Olympi,
Innixus solio stellanti luce corusca,
Totus amore flagrans, et laeta mente serenus,
Aetheraque illustrans vultu, media arce sedebat;
Perpetuumque dabat cursum lucentibus astris;
Et rerum vitas animo fundebat ab alto.
Cui Natus. Meme, o Genitor, nunc ipsa vocat res:
Nunc et tempus adest (tibi enim jam cognita primum
Summa omnis rerum, et miri sententia facti)
Signiferi tandem-quo dura incommoda nostri
Adspiciam; atque acres miserans per membra dolores
Languida serpentes, praesens mitescere cogam.
Tu, Pater (hoc matura dies, hoc postulat heros
Jam tempestivus coelo) viden', aeger ut annos
Jam binos mea signa ferat? Modo numine votis
Cede meis facili: heroem da solvere nexus
Mortales: duros da jam exhaurire labores:
Da puram, insontemque animam jam pondere molis
Terrenae exutam, convexa revisere coeli,
Et laetam augustâ nobiscum hac sede potiri.
Opportuna peto: sine, me hoc modo posse petentem:
Prosit eum mihi jam similem haec mea signa tulisse.
Filius haec: contra cui mox Pater, oscula libans,
Aeternoque fovens gremio, amplexuque choaerens,
Intulit. An ne tuas vires quicquam effugit usquam,
Nate? Quid hoc precibus tantis onerare necesse est?
Quid fato addictum petis? Opperiuntur amatum
Heroem magni dudum alta palatia coeli.

Ergo, age (quando amor is tibi nunc, ea, Nate, vo-
Est animo) i, tecum sublimem tolle per auras (luptas
Indigetem: siste huc altum, et bonus infer Olympo:
Imo, acies (si quando) omnes nunc instrue gentis
Aethereae; laetis quae te comitentur ovantes
Ordinibus; quae voce canant facta inclyta magni
Signiferi: ceu, post pugnata, evictaque bella,
Post rapta arma virûm, exuviasque, hostesque subac-
Magnanimos reges turbae, populique, patresque, (tos;
Laetitiâ exciti, et ludis, plausuque frementes,
Attollunt coelo, et claros dant ire triumphis.
  Talia sidereus Genitor: vox aethere toto
Interea rumore sonat, spargitque secundo
Laetitiam superis, coelique alta atria complet.
Scilicet audierat Volucrum gens affore tempus,
Quo tandem, insignis stellis fulgentibus artus,
Astra Subasaeus conscenderet arduus heros,
Conciliis superûm decus, atque honor additus ingens.
  Ergo omnis toto legio fremit excita coelo
Alituum, laetumque sonat; stellantia passim
Tecta novis fervent studiis. Tum regia Proles,
Aeternoque aequeva Patri, fidum eligit omni
E numero Volucrum; breviter cui talia mandat.
  Et rupes Tarpeja tibi, rupisque colona,
Magna Jacobe, olim nota est. Age, donec utramque
Adspicias, te nulla quies, mora nulla volantem
Praepediat; lucus nec te Soractis amatus
Detineat celsi. Cursus dehinc fine potitus,
Mox decus Ausonidum, specimenque insigne pudoris
Divini, his tantum praeclaram heroida dictis
Alloquere: I, mater, festina, Subasida terram,
I, pete, Francisci funus structura supremum.
  Rex tantum: zephiros cursu praevertitur Ales,
Et sublimis adhuc medium verrebat inane;
Cum jam dejectas Capitoli despicit arces.
Tum vero devexus iter declinat, et imum

Turbineo flexu descensum, et nubila gyris
Circinat obliquis ; Jacobes ardua clarae
Donec tecta volans stringat plaudentibus alis.
Ventum erat ad castas sedes: incognitus alto
Infert se thalamo: matrem hic (venerabile visu!)
Conspicit egregiam: haudquicquam sub pectore curas
Degeneres versantem, animo aut quid vile putantem.
Tantum autem arcano fruitur taciturna deorum
Colloquio, et Patrem compellat mente supremum.
Tunc ergo his (neque enim effigie, sed voce fatigat
Ales eam) sese jussis onerarier audit.
Laetus ad aetheream (mora parva) Subasius heros
Tendit iter sedem, et terrena mole solutus
Spiritus, Eois mox sese interseret astris.
Tu ne dissimula, neu magno defice amico:
Busta etenim te sancta vocant, supremaque poscunt
Funera: (tolle moras) ades obsequiosa sepulchro:
Non hominum canit haec ; divûm sed nuntius affert.
Sic monet, effugitque Ales, monitamque reliquit.
Hi motus coelo. Terris memorabile nomen
Francisci simul effulget, simul ora Subasi
Omnis ovans heroa canit: templa alta resultant
Concentu, precibusque: omnis calet ara Sabaeis
Messibus, igne micat, libisque, et floribus halat.
Una autem ante alias splendet, praeque omnibus u-
Reginae divûm fervet conventibus aedes. (na
Jamque Subasaeâ cives ex urbe frequentes
Saepe aderant : unâque viri tantum unius omnes
Conspectumque inhiant, et inusta insignia membris
Divina ingenti contendunt cernere amore.
Nec minus excitae vicina per oppida gentes,
Foemineos coetus, puerosque, chorosque puellarum
Ore, manuque viri lustrandos, undique ad aedem
Trasmittunt Divae, et votis sacra tecta frequentant.
Et jam Rex superûm, structis de more choreis,
Maturabat opus; decora immortalia ab imo,

Conciliis Divûm, et summo jam debita Olympo,
Secum una aethereis vecturus ad astra quadrigis.
Ergo aderat tempus non eluctabilis horae,
Quo Parcae niveis pensis extrema legebant
Stamina Francisco. Confestim praescius ille
Agnovit fatum, atque animo exsultante recepit
Spes immortales, felicisque otia vitae.
Tum vero has, orans, effudit ad aethera voces.
Magne hominum, divûmque Parens, Sator optime re-
Tuque una aeterni Proles, aequaevaque Patris, (rum,
Et vos Alituum cunei, indigetesque beati;
Accipite, oro, hodie Franciscum extrema loquentem,
Et date, quaeso, meis devexas vocibus aures.
Si vacet, et sontis numero comprendere noxas
Pergam animae, si quam saepe olim perditus ipse
(Nam neque erat tecum concors mea caeca voluntas,
Nec virtutis iter meme tunc ire juvabat)
Ore profanarim tua jussa, exorsus ab alto
Principio referam, memoremque infanda meorum
Pressius ausorum, et veteris contagia vitae;
Quis fandi modus? aut quo tandem fine quiescam?
Et tamen, o Genitor, nec tu das sanguine poenas
Me luere immanes; nec crimina tanta reposcis,
Quae meminisse pudet, mens quae sibi conscia facti
Nunc horret, culpatque adeo, refugitque. Sed o jam
Discite, mortales, quo me pia numina tollant,
Unde vocent, quae deinde parent, quo laudis honore
Dignentur. Si qua innumerae decus agmina gentis
Magna ferunt ducibus, nostros aequare triumphos
Quis valeat? nostro quae sese gloria regno
Componat? vires nostrae quis provocet urbis?
Stant vi fixa sua fundamina trina, superque
Moenia consurgunt, et propugnacula circum
Horrescunt: heroes ab aggere mille coruscant,
Aeratisque micant peltis, atque ensibus omnes
Fatiferis, martis turba haud ignara cruenti.

Desinite o meme lacrimis, atque omine tristi,
Desinite et laetos simul incestare triumphos.
Nunc vero (neque enim vos longa ambage morabor,
Nec fandi vis aegra queat) suprema loquentem
Percipite: atque animis penitus mea figite dicta;
Perpetuaque manu transcribite coetibus olim
Venturis nostrae gentis; pereantque cavete.
Ardua, sidereas quae nos via sistit ad arces:
Nec nisi per duros calles, clivosaque saxa
Aurea tendit iter virtus: hac ire necesse est
Vos duce; praecelsi montis si culmen amatum
Exsuperare juvet, sedesque intrare quietas,
Et demum optatis dulci stabulare sub umbra.
Nec vos interea seges hic Lernaea laborum
Terreat Exsurgentum; neve horrescite casus
Innumeros: praefulget enim, passimque malignos
Emollit dux ipsa adytus, et praemia monstrat.
Ipsa eadem, foribus residens fidissima coeli
Portarum custos, venientes accipit ultro
Felices animas; functosque laboribus astris
Inserit heroas, claroque immittit Olympo.
Quin et me, vestrum superet quo tutius altum
Quisque iter, audistis pridem mandata ferentem:
Haec illesa animis, moneo, servate volentes;
Et nostris, dum fas, parete hortatibus. Instat
Debita cuique dies, et inevitabile tempus
Imminet interitus cunctis: stat ferrea Clotho
Surdum opus intorquens, cogitque, trahitque morantes.
Ne vero res dura animos, angustaque frangat;
Neve horrens vexet cultus, tenuisque supellex.
Imo, o felices, iterumque iterumque beati,
Noscere si curae vobis sit munera, quae jam
Aurea paupertas fundet! Nempe hac duce quondam
Bissenum manus heroum, coelestia Regis
Aetherei signa attollens, validâque per orbem
Alta ferens dextrâ, bissena sedilia coelo

Et peperit tum dura sibi, et modo parta triumpho
Laeta tenet claro, totoque exsultat Olympo.
Non ergo haec eadem vobis regina parabit
Praemia? num tantum vobis infida, negabit
Proventum, et vestras vacuis spes ludet aristis?
Imo ubi diva potens, eadem et fidissima regni
Dux nostri, ore diu vestro, cultuque per orbem
Fulserit: emeritos vos blanda attollet ad altas
Continuo sedes, et tutâ sistet in arce.
Eja ergo, o socii, promissis fidite divae:
Neve mihi volucres sopito haec fingere somnos
Credite: numine agor, versoque in pectore numen.
Dixerat haec: et jam per languida membra refusus,
Frigenti serpit dolor altius, et vetat horrens
Plura loqui: tantum lustrat pia dextera coetus.
Tum vero somnus fluitantia lumina condit
Pacatus: mors purpureo consedit in ore,
Terrore exuta, et placidâ congesta quiete.
Quantus, Bistoniae cum primum, vere reverso,
Phoebeae rutilo percussae lampados igne,
Aut tepidis zephiri spirantis leniter auris
Incaluere nives, praecelsis liquitur humor
Montibus, et valles praeceps decurrit in imas:
Tantos demittunt humentia lumina rivos
Natorum; sic in lacrimas it turba profusas;
Frigentemque patrem gemitu circumstat amaro.
Ecce autem, regemens dum sic penetrale tumultu
Miscetur tristi, resonantque sine ordine voces
Luctificae, natis, et foemineo comitatu
Stipata, et sacri feralia rite sepulchri (quam
Dona ferens, Jacobe aderat: namque (haud mora) post-
Praepetis audierat coelestia jussa ministri,
Anxia, funereis opibus, de more, paratis,
Longum herois iter brevibus transegerat horis.
Ergo improviso Romana gementibus illis
Coram adstat mater: corpusque exangue jacentis

Ut primum vidit patris, irruit incita, et atrum
Incumbens gemit. Ac veluti Bethana virago
Aetherei quondam vestigia sacra Magistri
Ore, sinuque fovens, largo moestissima fletu
Lavit: eam interea tacitis incessere dictis
Aemulus, atque ignominià damnare pudoris:
Sic patris exanimi parcentibus Ausonis ulnis
Stellantes complexa pedes, atque oscula figens
Humida, inexhaustos gemitus dat pectore mater.
Tum lentam sese, quamvis properaverit, amens
Incusat, tardosque accessus increpat ultro:
Nec non visa refert, divinaque jussa renarrat.
Hic vero (immitis quamquam dolor omnia turbat,
Muniaque abrumpit gravis exequialia luctus)
Intenti comites, funebre ex ordine curae (ratus
Queis sacrum instruere est, fervent, moestosque pa-
Urgent ardentes. Ac primum sedis honestae
Delecto hospitio, suggestae molis in auras
Educunt tumulum, et sacrato carmine signant;
Fulgentemque crucem formant, notissima divo
Arma, virumque suis stellantem insignibus addunt.
Parte alia, puro latices e fonte petitos
Aere cavo excipiunt alii, domitosque calore
Flammarum expediunt, et corpus flumine purgant.
Cesserat has inter curas e corde parumper
Jam matris dolor; et tristem vis reddita mentem
Excierat. Tunc funereum jubet ocyus omnem
Ornatum afferri; vestes, funalia, odores,
Vela, torosque leves. Tum membra exanguia mollis
Carbasus obnubit, tenuique involvit amictu:
Mox vero Assyriis respergunt roribus artus,
Coryciosque imbres, et odora opobalsama vergunt,
Verque Arabum fundunt: Cinyreidos illita guttis
Vela Palaestinis super immaduere fluentis.
Defletum hic corpus molli imposuere pheretro;
Ultro humeris proceres cui mox subiere recurvis

(Grande ministerium !) : facibus longo ordine coetus
Fulgent accensi , et flammis late omnia lustrant .
Ut ventum ad tumulum, in medio statuere pheretrum:
Et circum ad cantus patres, de more, coacti,
Felici misere animae felicia honoris
Munera supremi, aeternamque dedere quietem .
Inde animo , linguaque gravis , maturus et aevi
Bernardus dextra corpus ter lustrat ; et unda
Spargit ter pura ; ter flamma , et thuris odore
Rite vaporatum , sacrata contegit urna .
  Rex vero aethereus , cum pridem in limine vitae
Luctantem heroem coelo spectasset ab alto ;
Longius haud passus crudos saevire dolores ,
Aligerûm ingenti circum stipante corona ,
Ultro se placido lapsu demiserat: et jam
Haec , instans olli supra caput , ore sereno.
O vita , o magnis defuncte laboribus , ecquid
Agnoscis me ? Agnosce: oculos nunc exere laetos.
Adsum equidem , toties olim promissa daturus
Gaudia: laeta dies eadem , et suprema, quieti
Haec te perpetuae , et magno transcribet Olympo.
Tuque , anima o saevis jam pridem erepta periclis,
Solvere: quid cessas ? terrena , age, vincula rumpe:
Molem linque gravem , sedesque attollere ad altas.
  Haec memorans Rex ore, manu jam pectus anhelum
Presserat: exsiliens mox illa , et frigida linquens
Membra , Deique sinus inserpens laeta per altos ,
Condiderat sese penitus. Nec dehinc mora: bigis
Illam sidereis vectam cum Rege Volucres
Sustulerant coelo , et delectâ sede locarant.

Ad Divum mancae laudis excusatio

Non potui , nec erat mihi fas aequare canendo
Te , pater ; aequasti qui donum aequabile nulli.

IN

FRANCISCIADOS LIBROS XIII.

ANNOTATIONES

ANNOTATIONES IN L. I.

v. 1 = 2. Astricomis ... vulneribus. *De hoc, et aliis insolentibus vocabulis, quae Maurus vel procudit ipse, vel ab impuris fontibus derivat, diximus in critica disquisitione initio voluminis, quam adeas, si placet. Hic ergo lectorem latini nitoris, et bonae poeseos studiosum admonebimus, nos valde in incerto esse utrum horum, novitasne verbi, an tumor metaphorae, maxime in primo poematis vestibulo, sit vitium dicendi magis improbandum. Quae ad epici carminis propositionem annotanda erant, in praefatione jam attigimus.*

10 = 22. *Imitatur Virgilium, Georg. L. I. v.* 24=42, *et Lucanum, qui Virgilii habet similia, Pharsaliae L.* 1. *v.* 44 = 66. *Confer utrumque poetam cum nostro, et videbis quod illi omnino falso, atque adulatorie, alter de Caesare Augusto, alter vero, pessimo exemplo, de immanissimo tyranno Nerone, hic verissime dici de Divo Francisco, qui quum et Seraphicus et Patriarcha pauperum, sive Evangelicae paupertatis Apostolus merito nuncupetur, haec dubium faciunt poetam, an inter Angelicos Ordines, an Patriarchas inter, et Apostolos receptus sit. Quare, ut primam Divini*

Spiritus (v. 5 = 9.) ita hanc alteram sanctissimi Patriarchae invocationem omnibus numeris absolutam judicamus .

46. Multa *pro* multum *est a Virgilio , aliisque bonis auctoribus ; sed hanc, aliasque itidem raras in illis dicendi rationes passim a Mauro usurpari videbis .*

69 = 70. *Hi duo Mauri versus in memoriam revocant illum Virgilii :* Haec alternanti potior sententia visa est ; *Aen: IV. v.* 287.

80. *Janus a Virgilio, Aen. L. XII.*, bifrons ; *ab Ovidio, I. Fast.*, biceps *nominatur , et alia item nomina habuit , vel cognomina ; sed illum* occipitis non lumine frontis vidisse, *nove , atque ideo non latine dictum videtur .*

176 = 212. *Describit poeta corruptissimos saeculi XII. mores , quo constet , factum omnino divinitus , ut Franciscus errantes homines ad bonam mentem, atque ad Evangelicas leges revocaret . Idem adfirmant in Prologo Auctores Vitae , quae inscribitur* Legenda trium Sociorum , *omnesque uno ore illius infelicissimi temporis Historici . Vide de hac re nostras in Aligherii hymnum annotationes ad finem . (n.* 1. *)*

216. *Hac periphrasi diducta a lustris ducentis , et quadraginta , quae a Christi obitu adnumerantur, indicatur poetice annus, quo Franciscus natus est Assisii ; qui annus ex cl. Papinii sententia (La Storia di S. Francesco d' Assisi ecc. Fuligno* 1825. *L.* 1. *C.* 1. *Pag.* 11. *) est a recuperata salute MCLXXXI. mense Septembri ; quo die vero, ignotum est. Locutio , quae numerum tantummodo rotundum exhibet , est plane Virgiliana .*

250. *Optimo jure et hic et postea,* v. 308,, *loquen-*

tem inducit poeta Divum Michaëlem, quippe et Coelestium Aligerum Princeps, et infernorum Spirituum generi humano adversantium hostis infestissimus, et quem Franciscus maxime colebat. Haec altera Michaëlis oratio imitatur Veneris orationem apud Virgilium, Aen. L. 1. v. 233., ut aeque Divini Redemptoris responsum, v. 348; licet sententiae initio repetitae sint, non valde quidem opportune, a Jobi Cap. XXXIII: tamen postea refert aliqua ex parte Jovis in dicendo tenorem (ib. v. 261.); in quibus Mauri orationibus, et maxime in ea quam postremam indicavimus, non semper poeticum decorem, ut Christianum vatem deceret, servari videmus. Quare si cupis perspicere, quomodo poeta Christianus Deum O. M., Coelitesque ex personarum gravitate loquentes debeat inducere, adi egregium Torquati Tassi poema (Gerus. Lib. C. 1. St. 7 = 12., et ibidem St. 13 = 17.) ubi et Pater Aeternus, et Divus Michaël gravissimis verbis loquuntur, quamquam italicae orationis forma ex ethnico poeta, nempe ex iisdem Virgilii locis desumpta sit.

444 = 486. *Pulcherrimus hymnus, quem delecti Ageres canunt in laudem divini Reparatoris. Hujus exemplar vide in Virgilio Aen. L. VIII. v. 285., ubi juvenum chorus, alter senum concinunt Herculis laudes. Hic vero in christianum argumentum apprime traductam imitationem adspicies, quamquam latini poetae vestigiis Maurus omnino insistat, etiam in ea figura, qua a narrantis persona in aliam verba transferuntur. Sed* calcare praelia, *quod habetur v. 454., nescio an bonam sapiat latinitatem.*

512 = 539. *Adverte hoc in libro, itemque in VII., Tisiphonem easdem agere partes contra Franciscum, quas Juno contra Aeneam in Virgilio; ideoque illam, et nunc et alias, in eamdem prope loqui sententiam. Vide Junonis orationes in I. Aen. v. 41., et in VII. v. 293.*

614. *Similitudinem lupae profecto Maurus duxit a Virg., vel ex II. Aen. v. 355., vel ex IX. v. 59.; sed alia omnino forma, et alium ad finem, mutatis, additisque circumstantiis, quae novam, et pulchram efficiunt: et haec imitandi ratio sane laudabilis.*

636. *Quis fuerit iste Macherius ex tellure Subasia, qui alios lacessit ad luctam, nos in Italicis hujusce aevi historicis nequicquam quaesivimus. Sed, quamquam bellum, quod Perusinos inter et Asisinates exarsit, non effinxerit Maurus (nam et Celanus de eo loquitur in secunda vita, c. 1. pag. 140., Tres Comites, c. II., ac saepe tunc temporis italicae urbes finitimae inter sese depraeliabantur, atque, ut lepidissime ait Tassonius, loquens de temporibus huic nostro proximis,* Secchia rapita *c. I. st. 3.*

Ruzzavano tra lor non altrimenti
Che disciolte polledre a calci, e a denti);

tamen hunc Macherium personam a Mauro confictam arbitramur. Illius autem cum Barconte singulare certamen descriptum est ad Virgilii normam, Aen. lib. V., ubi Daretem, atque Entellum cum cestibus luctantes inducit. At nova, et jocundissima nobis videtur in hac descriptione similitudo canis, v. 661 = 64., qui dentibus petit juvencum; quam poetae sui temporis mores praebuerunt. Tunc enim non modo plebecula, sed et principes

viri hujusmodi certaminibus delectabantur, quibus populi mores ferociores redduntur, quum juvenci adeo homini utiles, canesque nostri fidissimi custodes, sese invicem lacerantes conspiciuntur; quam consuetudinem et adhuc in aliquibus Italiae locis vigere quisquis humanitatis studiosus est, dolet quam maxime.

Sed certamen, quod postea Subasidas inter ac Perusinos gliscit atrocissimum, expressum est ex L. VII. Aen., ubi ex cervi occisione ferocem pugnam Ascanii comites, et Latini agricolae immiscent. Verum, ut aperte dicam quod sentio, pugna illa Virgiliana occasionem deinde praebet belli saevissimi, quod valde dubium facit, an Teucri possint in Latio consistere: quod idem fieri non videmus in hoc poemate; namque ex isto certamine, ac postea ex ipso bello, quod a Perusinis infertur genti Subasidae, nihil aliud consequitur quam Francisci captivitas; quae nihil pene ad illius maximas res pro Christiani populi utilitate perpetratas conferre nobis videtur.

ANNOTATIONES IN L. II.

v. 3. *Subasus mons est, ad cujus radices cubat Asisium, divi Francisci Patria. Hinc saepissime in hoc poemate Subasus pro urbe Asisio, et alia itidem nomina ab hoc detorta, quae ut propria, nemo reprehendet, quippe necessario, non ornandi causa efficta, quemadmodum coetera, pro quibus poetam nostrum incusandum censuimus. Habes in v.* 5. orae Subasidis, *pro agro Asisinate; occur-*

rent identidem vocabula Subasigenae,*pro* Asisinates; Gens Subasia *vel* Subasaea , *pro coetu Franciscali*, *pro civitate Asisinate ; et alia hujuscemodi* .

87 = 97. *Bellum hoc episodicum, quamquam prolixe descriptum reprehensione dignum putamus ; tamen poeta aliquo modo conjungit cum prima sui carminis actione. Illo enim nihil aliud quaerit Tisiphone, quam excidium Francisci , qui* decus immortale Subasi *futurum est.*

119. *Mauri figmentum, quo Birtolides cum delecta manu primorum juvenum sese Subasaeis proceribus, de summa Reipublicae consultantibus, aggressurum noctu negligentes hostes pollicetur , diductum est, nonnullis immutatis , a pulcherrimo Nisi, et Euriali episodio in IX. Aen. v.* 176 = 449., *cum quo conferre nostrum non absurda res erit.*

250. Numero exigui , sed vivida bello Corda, Subasaei , *est a Virgilio* .... : exigui numero, sed bello vivida virtus. *Aen. L. V. v.* 754.

286. *Versus est* 160. *L. VI. Aen., mutato tantum ultimo vocabulo; nam pro* serebant , *Maurus reposuit* volutant. *Sed hoc convenientius viris suspensis , et de summa reipublicae salute in eodem loco consultantibus ; illud dubiis, sed iter facientibus.*

303. *Oratio Mistae , qui coelesti Numine afflatus, suos ab incoepto deterret , monstratque longe Franciscum , decore admodum efficta nobis videtur, quo Perusini sine ignominia absistant a bello, domumque , re infecta , revertantur. Nobis tamen , ut ingenue loquamur , non placet recessisse poetam ab historia ; quae edocet , non unum Franciscum, sed alios etiam Asisinates , tam nobiles quam*

ignobiles, inter captivos fuisse; atque, ut Celanus inquit, elapso tempore modico, *ut Tres Comites*, expleto anno, reformata pace, *a vinculis omnes liberatos. Quae nihil ad fabulam, ut haec magis vel juvet, vel delectet, possunt conferre, praesertim in hujusmodi carmine, quod totam herois vitam complectitur, satius est a poesi ea removere, in iisque ab historia non aberrare. Poterat Maurus aliquid ex Francisci captivitate attingere, quo illius vel resipiscentiam praepararet, vel futuram sanctimoniam portenderet, eo magis quod historia nonnulla huic rei opportunissima suppeditabat.*

353. *Thesauri allegoriam, cujus amore exardet Franciscus, transtulit poeta non tantum ab Evangelio, ubi praecipitur, quaerendum esse* thesaurum non deficientem in coelis, *sed ab iis, quae memorat Celanus in Vita Prima, C. IIII.; quibus si ille omnino adhaesisset, multo magis poetica fuisset narratio.*

Jam resipiscit Franciscus, et in speluncam montis Subasi se recipit, ubi commissa deflet piacula: quod tamen, recuperata libertate, non subito evenit. De antro illo loquuntur omnes Divi Patriarchae historici.

369. Flavi montis: *is est Subasus, quem poeta appellat saepe* oliviferum, *ideoque* flavum, *epitheton hujus arboris proprium, ut nos edocet Virgilius, Aen. V. v.* 309.: flavaque caput nectentur oliva.

388. *Duobus morbis afflictum fuisse Franciscum, antequam perfectiorem vitam inciperet, narrant historici. Primum aegrotavit anno aetatis suae quarto et vigesimo, laboravitque stomachi, et virium defectu a quo morbo*

liberatus despicere coepit quae antea dilexerat : sed, ut memorat Celanus, Vita I. p. 6. : Expectat Franciscus adhuc divinam fugere manum, et paternae correctionis paulisper oblitus, arridentibus sibi prosperis, cogitat quae sunt mundi etc. *Proximo autem anno repente in morbum incidit Spoleti, quum militatum iret in Apuliam cum quodam equite suo familiari, ut gloriam, cujus avidissimus erat, sibi compararet. Quum hic febri aegrotaret, dormienti sibi audiit indici, Deo serviendum, Asisiumque pedem referendum. Nescio cur Maurus de primo tantum morbo locutus sit, cum alter magis poeticae fictioni idoneus videretur.*

415. *Verbum* colludere *de viribus jam confirmatis, vel roboratis usurpatum, non arbitror proprie dictum. Similitudinem colubri, v.* 417 = 19. *transtulit Maurus a II. Aen., v.* 471 = 75.

420 = 76. *En primum Francisci factum maxime dignum commendatione, quod in omnibus ejus historicis invenies. Hoc fuse narrari non displicebit, si cogitaveris, hanc esse cyclici poematis naturam, quae insignis viri res gestas pene omnes enarrat.*

477 = 85. *Famae descriptionem, imo pulcherrimam omnium Idolopejam in IV., Aen. v.* 174 = 90., *quis ignorat? At vide quam sit periculosae plenum opus alaee adtingere ea, quae summi poetae adamussim effinxerunt. Cur hic noster Famam depingit* raucisonam, *et cum* gutture stridenti, *quum praeclarissimum factum divulget, non pravum ut Fama Virgilii, qui tamen illi* raucum *hunc* sonum *non dedit? Cur* scissae vestis ei tegmen *adtribuit, quum* mobilibus alis *postea* adtollatur? *Nec video, cur ea* pernici

cursu ardua nubila exsuperet, *quod in Virgilio, ut caetera, allegorice, et perbelle confictum: neque huic loco quadrat; nisi dixeris, voluisse Maurum significare, illud Francisci factum non modo per vulgi, sed et per principum virorum ora quam celerrime ivisse; quod et longe petitum, et absonum hic judicamus.*

486 = 578 *Non videtur nobis personae decori conveniens haec fictio, qua Aeternus Pater, ut ad Franciscum mitteretur Ales coelestis, eligit pingendi et exculpendi peritum, qui, utpote hujusmodi picturis coelorum atrium affabre ornaverat, Francisco allegoricas picturas effingeret. Nec minus importunum arbitramur alterum commentum (v.* 541=578*), quo Aliger aethereus deum Somnum inquirit, qui Francisco soporem injiceret, ut ipse postea divinum mandatum perficiat. Hoc ab Areosto primum excogitatum est, qui Divum Michaëlem facit itidem Dei jussu quaerentem Discordiam, et Silentium, quorum alterum in Somni domo morantem ille invenit; ejusque domus descriptio, quamquam ex XI. Metam. v.* 592. *magna ex parte sublata, miram tamen habet suavitatem, leporemque (Vide Orl. Fur. C. XIV. St.* 75; *et ib: St.* 92 *). Id vero non dedecet omnino tam varium, tamque multiplex poema, quod sapit etiam comoediam: at in hoc carmine pene totam Sanctissimi Patriarchae vitam complectente, hujusmodi commenta locum habere plane non debent. Nec praetereundum, Summi Patris orationem esse longiorem quam postulet Supremi Numinis Majestas, cui breviloquium dandum est, ut bene Servius adnotavit ad ea Virgilii:* Juppiter haec paucis; *Aen. X. v.* 16.

543 . . . distertere opinus. *Vox* distertere *non proba est , sed simplex* stertere *; nam* desterto *latine quidem dicitur , at alio prorsus sensu , id est* stertendi finem dare *; quod huic loco contrarium est. Neque* opinus *construitur ex optimae notae scriptoribus , apud quos et adjective sumitur , et* nec *illi praemittitur . Sed fortasse scribendum erat* opinans.

581. *Visi hujusce mentionem facit Celanus, praecipue in Vita altera, pag:* 141. . . . . Palatium speciosum sibi *(Francisco)* in visione ostenditur , in quo varios apparatus armorum , et sponsam pulcherrimam cernit; vocatur in somnis Franciscus ex nomine , et horum omnium promissione allicitur. *Picturas addidit Maurus , qui tamen* Sponsam *non debuisset praeterire.*

708. *Arboris visionem arbitror a Mauro translatam non ex ulmo Virgilii , sede somniorum, quae foliis sub singulis haerent (Aen. VI.*282.*) sed ex libello italice scripto tam simpliciter et nitide, quam qui maxime, cui titulus* = FIORETTI DI S. FRANCESCO = , *ubi haec narrantur :* Frate Jacopo della Massa m' ha manifestato, e detto, che dopo molte cose, che Iddio gli rivelò dello stato della Chiesa Militante, egli vide in visione un arbore bello e grande molto, la cui radice era d' oro, li frutti suoi erano uomini, e tutti erano Frati Minori: li rami suoi principali erano distinti secondo il numero delle Provincie dello Ordine, e ciascuno ramo avea tanti Frati, quanti n' erano nella Provincia improntata in quello ramo, e allora egli seppe il numero di tutti li Frati dello Ordine, e di ciascuna Provincia, e anche li nomi loro, e la etade, e le condizioni, e gli uffici grandi, e le dignitadi, e le grazie di tutti, e le colpe (*C.* 48. *p.* 89. *Ediz. del P. Cesari*). *Sed hoc aliquanto post Franciscum contigisse, nempe*

cum Beatus Joannes Parmensis coetui Franciscali praeerat: ideoque anacronismon hic esse, et Maurum, item ut supra, plura de suo penu adjecisse perspicies. In hac enarranda visione, poeta effinxit vocem Frondigenas, *i. e.* fronde genitos, *ad formam* nubigenae, *vel* terrigenae, *quae latinissimae sunt: eamque minime damnamus eamdem ob causam, quam supra adtulimus.*

807. Puer Idaeus, *est Ganimedes, cui nolim Franciscum puerum comparari.*

851 = 898. = 918. *Hi duo puelli, qui duabus ex frondibus ejusdem plantae exsiliunt, sunt duo Divi Patriarchae Alumni; Antonius nempe cognomento Patavinus, et Bonaventura, sanctitate non minus quam doctrina utrique insignes: quod apertissime declaratur a versu* 920. *ad* 942.

991 = 99. Portae somniparae. Somniparus *vox est ex vocabulis* pario et somnus *efficta, quam Maurus parere non debuisset. Portas autem Somni, alteram ex ebore, ex cornu alteram, sumpsit idem ex VI. Aen., nescio tamen quam apte ad suum consilium.*

ANNOTATIONES IN L. III.

v. 23 = 27. *Eleganter hisce versibus significatur Christicolas vocari ad sacrificium solemne cum cantu.*

Ea quae sequuntur, partim ex historia deprompta sunt, partim a poeta nostro conficta. Referunt enim historici, Franciscum ad divi Damiani templum venisse, ante Christum in cruce suffixum orasse, eumque loquentem audiisse, atque imperantem, ut fa-

tiscentem Ecclesiam restauraret: quod non de illa, ut inquit Celanus pag. 145., quam Christus proprio sanguine acquisivit, sed de templo divi Damiani, jam pene ad ruinam prono, Franciscus interpretatus est.

109. *Dat hic poeta verba Francisco, antequam aurum de paterna arca auferat, nimis fortasse longa; sed profecto hanc iterum (V. L. I. v. 176 = 7.) occasionem arripuit, ut pessimos illius saeculi mores describeret, quo clarius pateret, quantum Christianus orbis debeat sanctissimo Patriarchae, qui pristinos Christicolarum purissimos mores, atque instituta revocare aggressus est; quam rem attigit etiam Poeta Florentinus in laudibus Francisci et Dominici. (V. Ann. 1. in versum* = In se sicura *ecc.)*

208. *Non intelligo cur hic quoque poeta, et libro proximo, ab historia recesserit. Non enim Franciscus, ut divi Damiani templum restauraret, aurum ex patris arca furtim, amotis vectibus, subripuit; sed stragulam vestem ex patris taberna plurimam eripiens, Fulginium eam secum, equo insidens, portavit; venditisque protinus veste et equo, pedes, pecuniam detulit ad divi Damiani aedituum. Ita sese habuit res, ut omnes antiqui historici, nulla differentia, testantur; Celanus, Vita I., Cap. IV.; Tres Comites, c. VI; Bonaventura, c. II. Sic furtum magis patrem latere poterat; sic demum, nostra sententia, narratio plus admirationis, plus probabilitatis simul, et jucunditatis habuisset. Nec quae postea de patre excandescente a poeta effinguntur, ab historiae veritate aeque aberrantia, eamdem ob causam nobis omnino probantur. V. L. IV. a v. 14. ad 96]*

265. = 768. *Exemlo Heleni, qui L. III. Aen, a v.* 374. *ad* 462., *Aeneam non modo cursum quem debeat tenere, sed etiam quid ei peragendum sit, postquam in Italiam appulerit, quaeque illi posthac evenient, edocet omnia non brevibus verbis, Maurus aedituum divi Damiani inducit, qui fatidico ore locutus, primo Jesu Christi verba interpretatur, deinde quae illi divo numine, ac mente contingent, singula expedit. Quisquis non ignorat, Deum O. M.* superbis resistere, humilibus autem gratiam dare, *non indecore humili aedituo tantarum rerum praedictionem tributam judicabit. Sed hic, ut alias, majorem fortasse lector eruditus rerum, et verborum parsimoniam saepius desiderabit.*

557. *Effuge hoc alterum insolens vocabulum* lenticomus, *quod Maurus a verbis* coma *et* lentus *audacter nimium effinxit.*

563. = 618. *Historiam hujusce* Capellae, *sic nuncupati ab italica voce* cappello, *quod, ut noster inquit, primus inter suos caput tegendi usum invexit, quique, licet divi Francisci socius, Judam Iscariotem imitatus, laqueo sese suspendit, abnegant, et omnino rejiciunt recentiores Francisci vitae scriptores (Vide cl. Papinium L. I. p.* 196.*); quippe veteres hujusce rei mentionem non faciunt. Et profecto Celanus, in Vita altera, p.* 156., *duos commemorat fratres, qui magnam sibi sanctitatis famam aucupaverant; sed eos semel visos, bonum habuisse vultum, non ingenium, D. Franciscus judicavit: de quo, ait ille loquens de secundo,* judicium Sancti patris, quod perversus erat, apostasia tandem probavit; *sed neutri eorum cognomen* Capellae *fuisse tradit. Tres Socii*

tantummodo memorant Joannem de Capella, ut sextum qui sese Francisco addidit comitem (C. IX).

604. *Plagam hic Erebi sextam nominat Maurus, Aligherium potius, qui in ea hypocritas coërcet, quam Virgilium sequutus, qui, Aen. VI. v. 434., in tertia umbrarum regione eos collocat, qui* lucem perosi animas projecere.

618. Hoc uno avulso comite, haud tibi deficit alter. *Versus ex Virgilio desumptus, Aen. L. VI. v.* 143.: uno avulso, non deficit alter*; sed a propria significatione ad metaphoricam non sine lepore translatus.*

667 = 723. *Divertit poeta in laudes Hispelli, patriae suae; quod nemo profecto ei vitio vertet; sed, licet sub alia persona, paullo jactantior quam par erat, de se ipse loquitur, qui post lustra bis terdena, saeculo nempe XVI. ineunte, ibi natus est, inopi militiae nomen dedit, et primus Franciscum epico carmine in coelum sustulit.*

731. *Attingit poeta calamitates, dissidia nempe, ac tribulationes in Minorum Ordine olim futuras: quas quum d. Patriarcha, morti proximus praedixerit (V. Bonav. C. XIV., et Papinium, L. I. N. XVII. p. 238.), non erant hic memoranda, nec contra vaticinantium morem tam singillatim cuncta enumeranda.*

ANNOTATIONES IN L. IV.

v. 163 = 170. *Adverte novitatem, venustatemque similitudinis, qua Franciscus curis hinc inde oppressus, comparatur puello, quem dura tetrici magistri jussa cogunt nodosum lemma extricare.*

171 = 402. *Commentum, quo Voluptas et Virtus Franciscum ad sese allicere, pro viribus quaeque, conatur, transtulit Maurus a noto poemate de Herculis clypeo, quod Hesiodo solet attribui: sed earum orationes Ovidianam luxuriem imitantur, et superant.*

412 = 18. *Voluptas indignatur, quod Franciscus forti animo illius monitus contempserit; sed sese tamen solatur, cogitans illud tempus, quo, post Francisci obitum, propago ab illo ventura suum per terrarum orbem vexillum portabit, eique inserviet. Quibus verbis nobis illud tempus significari videtur, quo Elias universo coetui Franciscali praepositus, pristinam Divi Patriarchae paupertatem, duramque vitam oblitus, sese divitiis, luxuriaeque corrumpendum dedit, aliosque non paucos sui imitatores effecit: de qua re vide libellum Italice scriptum, cui titulus:* Vita di Frate Elia ecc. scritta dal P. Ireneo Affò M. O.; Parma Carmignani, 1783. p. 74. *Si vero poeta respexit ad Franciscales atratos, qui auctoritate Summi Pontificis, aliquid de rigida illa paupertate remiserunt, quibusque permissum est ut praedia possiderent, temeritatis notam effugere haud potest.*

428 = 663. *Convivium, quod Franciscus sodalibus, ab his impulsus, paravit, narrat Celanus, Vita Altera p.* 141., *ac Tres Comites, c. III. Verum hoc contingit statim ac Spoleto in patriam ille reverterat, Christi militiam, non mundi, secuturus, antequam Jesus Christus de Cruce ei loqueretur, et quam de stragula veste furtim divendita, ac de abjecta et paupercula vita adeo saeve illi pater succenseret. Quam rerum seriem absque causa hic esse a Mauro turbatam, no-*

bis omnino non placet ; licet epici poetae nec temporum, nec rerum ordinem servent in narrando , ex prisca licentia. Sed hujusmodi convivii descriptio, maximi erat in hoc poemate momenti ; propterea quod ab illa hora *(ut ajunt Tres Comites, C. C.)* coepit sibi *(Franciscus)* vilescere, et illa contemnere , quae prius habuerat in amore , non tamen adhuc plene , quia nondum erat penitus a saeculi vanitate solutus. *Peracto convivio , Franciscus, qui psallentes saltantesque sodales lentissime persequebatur , gradum repente continuit , restititque diu immobilis , divina quadam spiritus jocunditate perfusus. Hic , quum ejus adspectu obstupescerent socii , cuidam ex illis interroganti an uxorem vellet ducere, respondit, sese omnium nobilissimam, ditissimam, pulcherrimamque ducturum, paupertatem allegorice intelligens. Cur ergo historiae veritatem , tot mira continentem, deseruit poeta, ut fictas sine ratione fabulas consectaretur ? Ea praetermissa , quid Maurus reposuit ? Nempe Idam puellam canentem ad sonum chordarum , qui primo Joannis Evangelistae laudes concelebrat , dein futuras Francisci res gestas fatidico ore praenunciat. Est ne veri simile , hoc in eo convivio factum , ubi juvenes ,* filii Babylonis, *ut illos nuncupat Celanus , discumbebant ; quique , ut ejusdem utar eloquio,* cibariis repleti ad vomitum, plateas civitatis ebriis cantilenis commaculabant ? *Verum post aeditui in libro praecedenti, aliaque id genus vaticinia , quid hoc opus erat? Caeterum hic etiam conatus est Maurus imitari Virgilium , qui, Aen. I. v.* 703 = 751., *crinitum Jopam inducit canentem ad Didonis mensam ; et ab eodem etiam convivii*

apparatum magna sumpsit ex parte.

448. *Franciscus absens* niveo *lapillo subdidit* furvum, *id est atrum, ex notissimo veterum more, qui dies felices* albo *lapillo, dies autem aerumnosos* nigro *notabant. Sensus ergo hic est: diem felicissimum in tristissimum vertit absentia Francisci: quod tamen longe abest a vero; ille enim aderat convivio.*

459. Poscit tum praesul ab alto plectra toro. *Praesulis nomine hic intellige thaliarchum, seu convivii praestitem, quem diximus supra fuisse, ex historicis, Franciscum: de quo vide etiam Ann. VIII. in Hymnum; v.* Nè gli gravò ec.

526 = 558. *Ida puellus, loquens de Joanne Evangelista, visum primo unius, deinde quatuor coelestium Aligerum describit, ad normam eorum quae in Apocalypsi describuntur, C. VII.; ubi Franciscus, quemadmodum ait d. Bonaventura, in Prol. Vitae B. F.*, sub similitudine Angeli ascendentis ab ortu solis, signumque Dei vivi habentis, astruitur non immerito designatus.

652. *Vide annot. in v. 286. L. II.*

769. = *ad finem. Diximus jam nobis non probari poetam deserentem historiam, quae docet, Franciscum renuentem prius ad jus vocari coram Consulibus, stitisse postea, patre citante, coram Episcopo, eoque praesente, cessisse bonis paternis. Neque ea longa oratio (850 = 871.), qua Franciscus patrem neque ex vero, neque ex decore incusat, tanti est, ut simplicitatem, ac sublimitatem repraesentet illius brevissimae, quam refert Celanus (Vita Altera, p. 146.):* Audientibus autem, qui convenerant, multis; amodo, inquit, dicam libere Pater noster, qui es in Coelis, non pater Petrus Bernardonis, cui non solum reddo

Ecclesiae pecuniam, sed integre vestimenta resigno. Nudus igitur ad Dominum pergam. *Disce, lector, ex hoc loco, copiam sermonis officere interdum sublimitati, cui simplicitas, et breviloquentia sunt caeterarum omnium virtutum carissimae. Habes in v.* 772. praesule sacro, *et alias persaepe hoc vocabulum pro Episcopo, vel Antistite, quorum alterum magis ad poesim idoneum; sed vox* praesul, quod ea fuerit principis Saliorum appellatio, *ut jam annotavit Morcellius, Elect. l. I., Epig. IV., male aptatur Episcopo.*

ANNOTATIONES IN L. V.

Et hujus libri initio, ut alibi annotavimus, poeta, saepius quam necesse fuerat, ab historia recedit; nec semper, mea quidem sententia, feliciter. Displicet eum nihil dixisse de vinculis, in quibus inventum filium, et inhumanissime vexatum pater domi habuit aliquamdiu, invita uxore, quae natum, absente marito, ab illis exsolvit. Verum est quod ait de Antistite Asisinate (v. 17 = 29)*, hunc suo pallio nudatum Franciscum contexisse; sed confictum est quod postea legitur, agricolam nempe improviso ad urbem, negotii causa, advenisse, suumque rude tegminis textum, ex humeris rejectum, dedisse Francisco: hic enim agricola inter Antistitis familiares numerabatur. Nec credas subito Franciscum amatae crucis forma textum illud vulgare insignivisse (v.* 45.)*: tunc etenim, ut memorat divus Bonaventura, inventum forte gypsum cepit, eoque vestem ad crucis normam in rustico illo texto notavit; quod revera protinus effecit. Deinde Antistes (v.* 81 = 140.*)*

divino Numine afflatus, juvenem solatur, *et laudibus ad coelum effert; quantaque ab eo sint peragenda praedicit: cujus orationis alteram partem, si ea advertas quae diximus ad v.* 428, *L. IV., omittendam fuisse censebis.*

49. Performidabile, *vocabulum* a formidine, *vel* formido, as, *novo exemplo a Mauro procusum*, *et*, *quod pejus est, saepe repetitum.* Performidatus *et* performidolosus, *ad quorum exemplum illud effictum est, satis latinae sunt voces.*

86 = 87. Quis Deus, quae Numina. *Haec* magis portenta, quam nomina, *ut verbis utar divi Hieronymi*, in ore Christiano sonare non debent.

159. *Pro* Atracia arte, *seu Thessala, magicam intellige, sic dictam ab Atrace, urbe Thessaliae, ubi haec pessima ars maxime viguit.*

248 = 386. *Aliquot annos post conversionem, vitamque in solitudine durissime actam, quam rem eleganter descripsit poeta a v.* 190. *ad* 247., *coepit revera Franciscus, et literis et voce, homines a vitiis absterrere. In hac oratione arbitror Maurum pleraque congessisse, quae in divi Patriarchae epistolis habentur, ad earum exemplum conscriptis, quas prisci Ecclesiae patres ad universos Christicolas dare solebant. (Vide S. Francisci opera omnia; Augustae, Anno MDCCXXXIX.; Opusculorum Tomo I. P. I.)*

290 = 91 *Ex v.* 19. 20. *Aen. L. VII.*

376. *Virg. Aen. IX. v.* 641. sic itur ad astra. *Mauri versus est pulchra hujus hemistichii paraphrasis.*

380 = 84. *Lector Virgilii studiosus meminisse debet, hunc locum desumptum esse ex Elysii descriptione, Aen. VI. v.* 640, 1.: *duos autem versus postremos, ex eodem libro v.* 795, 6.

403 = *ad finem. Loquitur poeta de Bernardo Quintavalle nsi, quem vocat divus Bonaventur*

Francisci primogenitum, tam prioritate temporis, quam privilegio sanctitatis ; *a B. autem Leone in B. Aegidii vita dicitur :* Vir mirabilis, multa decoratus prudentia, et divitiis redundans.

Ludit autem poeta (v. 404. = 12.) *in nominis origine primum a* vere *deducti ; unde* vernus, a, um, *et, ex illius sententia*, Vernardus, *donec litera v. in b. mutata ex more plebis romanae, quae* bixit *pro* vixit *proferebat (sic etiam Tusci scriptores, primis italicae linguae temporibus,* boce *pro* voce, boto *pro* voto, *aliaque id genus edebant, scribebantque)* Bernardus *effectus est. Hujusmodi collusiones dedecent fortasse epicum poetam; sed Maurus in hoc quoque Virgilium sequutus est, cujus exempla vide in Annot. V. ad Hymnum Alighierii.*

452. *Suum Genium appellat Angelum custodem suum, ad quem sequitur pia, et elegans precatio.*

583. *Hujus orationis, quam ad Eumenides habet Michaël, initium desumptum videtur ex illa, quam ad malignos spiritus a coelesti Aligero habitam esse legimus in maximo Italorum Vate (Inferno. C. IX. v.* 91.).

771. *Bernardi conversionem narrant fusius Tres Comites C. VIII. ; verum nec isti, nec alii historici hanc referunt visionem. Maurus, ut mirabiliora faciat quae narrat, multa effingit imitando Virgilium, ethnicamque superstitionem: quae res raro admodum Christiano argumento commode aptatur.* Trini *autem* monitus *(v.* 786.), *quos de cava nube vox reddita edicit, qui sint, disce ex d. Bonaventura, C. III., ubi haec habentur.* A Deo, inquit *(Franciscus)* est hoc consilium requirendum *(nempe quomodo Bernardus mundo nuntium remittens Deo inserviret).* Intraverunt proinde in Ecclesiam s. Nicolai, et, oratio-

ne praemissa, cultor Trinitatis Franciscus ter Evangeliorum librum aperuit, trino a Deo exposcens testimonio sanctum Bernardi propositum confirmari. In prima libri apertione illud occurrit: *Si vis perfectus esse, vade, et vende omnia quae habes, et da pauperibus*. In secunda: *Nihil tuleritis in via*. In tertia vero: *Qui vult venire post me, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me*. Haec est, ait Vir sanctus, vita, et regula nostra, omniumque, qui nostrae voluerint societati conjungi.

848. Mox cuncta simul date cognita venum. Hoc est venumdate, *ex usitata apud Grecos, et Latinos figura, quae Tmesis appellatur*.

ANNOTATIONES IN L. VI.

v. 1 = 7. *Verissimum est quod inquit poeta, Francisci famam magis magisque in dies per gentes crebrescere; cujus rei praecipua causa haec erat, quod hominum mentes non minus exemplo, quam verbis efficacissimis illico a vitiis removeret, atque ad perfectae vitae rationem impelleret. Nec fere unquam populo verba faciebat, quin aliqua insignis viri conversio recenseretur. Quod etiam testatur maxime ille* Ordo, *qui dicitur* Tertius, *vel* Ordo Poenitentium, *institutus propter illos, ut legitur in Chronico* XXIV. *Generalium*, qui matrimonio juncti facere poenitentiam flagitabant. *Tot enim erant viri et foeminae, qui Francisci verbis commoti ad meliorem frugem redire cupiebant, ut, quum in claustra secedere non possent, novam propter illos sodalitatem instituere necesse fuerit.*

Vitae institutum, quod Franciscus suis servandum proposuit, continet hic liber. De quo illud prius admonendum videtur, quod me-

morant Tres Comites, C. IX., ad finem : Plures regulas fecit, et eas expertus est priusquam faceret illam, quam ultimam reliquit fratribus. *Quaenam igitur ex multis est haec, quam integram poeta versibus complexus est? Prima perscripta fuit A. R. S. MCCX.; eaque in Capita XXIII. divisa, ab Innocentio III. qui tunc rei christianae praeerat, non Apostolicis literis datis, sed voce tantummodo fuit adprobata. Ultima autem, quae dicitur* secunda regula, *verbis etiam pressior, at prioribus remissior, confirmata fuit ab Honorio III. Pontifice O. M., Kal. Decembris A. MCCXXIII. Hanc nobis exhibet Maurus, sed more suo, et ex licentia epicis praecipue vatibus concessa, multa quae spectant ad primam, cujus nullum extat exemplar, ea praesertim omnia, quae ad Romanum iter a Francisco cum undecim sociis susceptum, ad visiones, ac demum ad summum Pontificem Innocentium, transtulit in ultimam; sed isthaec narratio habetur in proximo libro.*

In editione Fulginati Franciciados, quam prae oculis unam habemus, signata sunt ad libri oram ejusdem Regulae capita, a I. usque ad X., ut quodque caput deinceps a poeta pertractatur. Nos ergo, ut lectorum, et maxime religiosorum hominum utilitati consulamus, aliquid de hujusce regulae capitibus, sobrie tamen, attingemus. Poeta vero fusius multo haec tractat, quam sanctus Patriarcha; et plura adnectit, quae decerpsisse putamus ex illis, qui commentationes in Regulam divi Francisci conscripsere.

117 = 167. *Pertractat poeta ea, quae in secun-*

da Regula brevissime conscripta sunt, C. I. nempe de observantia eorum, quae in Evangelio praecipiuntur, de tribus votis, deque obedientia, et reverentia, quam debent Fratres Summo Pontifici, atque uni totius ordinis ministro.

168 = 252 *Vide C. II., ubi agitur* de iis, qui in Ordinem sunt recipiendi.

253 = 363. *V. C. III., quo agitur* de divino officio, et jejunio, et quomodo Fratres ire debeant per mundum.

A. v. 272. usque ad v. 280. legitur egregia paraphrasis Dominicae Orationis, quam etiam Italici poetae nonnulli nobilissimis versibus incluserunt : quos inter praecipue enumerandi videntur summus Aligherius, qui ab illa incipit C. XI. Purgatorii, et Peregrinus Salaudrius, qui illam expressit Italico epigrammate ejus generis, quod nuncupatur Sonetto.

321. Quae trudit noni mensis lux prima kalendas. *Indicat mensem novembrem, qui nonus est a martio, unde Romanis annus exoriebatur. Ab illius mensis kalendis incipere debet ex regula primum magnum jejunium, quod producendum est usque ad diem natalem Divini Reparatoris. At v. 326. loquitur poeta de altero jejunio, item quadraginta dierum, quod a festo Epiphaniae suscipiendum est, sed sponte, non jussu : versibus autem* 342 = 3. *praecipitur jejunium singulis totius anni sextis feriis: quae omnia habentur in hoc capite III.*

359. *Versus factus ad exemplum Virgilii :* Et bene apud memores veteris stat gratia facti. *Aen. IV.* 539.

364 = 424. *Consule C. IV.* Quod Fratres non reci-

piant pecuniam. *Hic Maurus, versibus* 384=6, Haec etiam *(paupertas)* stabulis.... Avertat nostris pecuaria cuncta necesse est, *praelibat nonnulla ex penultima regula, quae in postrema non leguntur. In illa namque, C. XV., haec occurrunt :* Nullo modo apud se, nec apud alium, et aliquo modo bestiam aliquam habeant *(Fratres mei, tam Clerici quam Laici)*.

425 = 462. *Hic ea continentur, quae habet C. V;* De modo laborandi.

463 = 548. *V. C. VI.*; Quod nihil sibi approprient Fratres, et de eleemosyna petenda, et de Fratribus infirmis. *Versu* 485 *:* ne proli (posthuma quondam etc.) . *Verbis his prolem quae posthac aliquid possideat*, posthumam *appellat, quod nempe veros Francisci imitatores eos autumat poeta, qui unice adament paupertatem. Vide Ann. ad v.* 412=18. *L. IV. Sed a v* 508. *ad* 527 *. legitur pulcherrimus hymnus in laudem paupertatis, quem aptissime poeta tribuit Francisco, qui et hymnos cecinit, et paupertatis sponsus vocabatur. Locus ille* : Summo tu denique malo etc., *diductus nobis videtur ex Aligherio, quem, si placet, consule, notrasque in eum locum commentationes, N. VI.*

549 = 618. *Pertractat poeta ea, quae leguntur in C. VII.*, de Poenitentia Fratribus peccantibus imponenda.

619 = 697. *Hoc loco Maurus complectitur quae praecipiuntur et Capite VIII.* de electione Generalis ministri *etc; et C. IX.* de praedicatoribus.

698 = 796. *V. C. X.*, de admonitione, et correctione Fratrum, *cujus hic noster est fidus interpres.*

797 = 833 *Consule C. XI.*, Quod Fratres non ingrediantur monasteria Monacharum.

820. Tertia Acidaliae Divae commenta. *Qui sensus hic lateat non obscurum est, si quis hujus XI. capitis verba attente consideret, ubi I. praecipitur*, ne Fratres habeant suspecta consortia, vel consilia mulierum; *II.* ne ingrediantur monasteria Monacharum; *III.* ne fiant compatres virorum vel mulierum, ne hac occasione inter Fratres, vel de Fratribus scandalum oriatur *Commentum hic in malam partem accipiendum est pro mala fictione, dolo, vel fraude. Hoc ultimum ergo est tertium Veneris commentum, idest tertia fraus, qua sub pietatis, et religionis specie, Francisci sodales Venus in sua retia trahere studebat.*

834. *Consule C. XII. et postremum, cujus titulus est:* De euntibus inter Saracenos, et alios infideles. *Duo postremi versus habent aliquid simile Virgilii in tribus postremis L. III. Aen. versibus, in quibus poeta suam ipse concludit narrationem, postquam Aeneas tamdiu Deorum fata, suosque cursus docuerat.*

ANNOTATIONES IN L. VII.

A 1. *versu usque ad* 154. *describitur Daemonum concilium, quod advocatur, ut Francisci incoepta frustra sint. Hoc loco poeta decerpsit nonnulla ex VI. Aen. aliqua etiam ab Aligherio; sed integram imaginem hausit praecipue ex L. I. v.* 121=235. *Christiados Hieronymi Vidae: ex quo nobis videtur et magnus ille Torquatus Tassus hausisse pulcherrimam concilii ab Inferorum rege habiti descriptionem (Ger. Lib. C. IV. St.* 1. *e seg.), qua caeteros omnes superavit.*

139 = 154. *Imitatio haec est manifesta Virgilii,*

apud quem, Aen. L. VII. v. 323 = 571., *Alecto, Junonis impulsu, furorem suum primum in reginam Amatam, deinde in Turnum, Rutulorum regem, ac postremo in Latinos agricolas, Teucrosque immittit; ubi ea quae ad Turnum spectant (v.* 445. *) prae aliis omnibus poetica visa sunt Juvenali (Sat VII. v.* 66 = 71.*)*.

221. *De illis quae hic ad finem usque narrantur, diximus in prima superioris libri annotatione.*

245. Romulides nutu torquet pater optimus. Romulidum *puto legendum; namque, ut docet Morcellius (Elec. L. I. C. II. Ep. VI.)* Romulidae *sunt Romani*, Romulides *autem Romanae; ut apud Virgilium* Iliadae, *et* Iliades. Romulides *autem singulari numero non est latinum.*

272 = 308. *Totus hic locus, ubi aeternus Pater dat mandata juveni Aligero perferenda ad Summum Pontificem, quo praeparatur Francisci adventus ad urbem, petitum est a Virgilio, Aen. L. IV, v.* 221., *in quo Juppiter praecipit Mercurio quae ab illo Aeneae sint dicenda, ut ab Africa excedere maturet. Sed brevis oratio potior fuisset pro Supremi Numinis majestate, ut etiam ad v.* 486, *L. II. monuimus. Hoc loco coelestis Aligeri volatus refert perfectissime volatum Mercurii. Hic enim volans* apicem, et latera ardua cernit Atlantis duri, coelum qui vertice fulcit, Atlantis *etc; ille adspicit latera* Soractis amati, Soractis *etc. hic consistit in eo monte; ille in altero: quam nimiam in imitando diligentiam*, putidam *jure optimo cum Tullio vocabis: quamquam in hoc totam imitandi rationem plerique positam esse sibi persuadeant. Videbis hic quoque Somnum ab eodem Aligero advocari, ut L. II. ad v.* 486.

704. Geminosque vocamus coelicolas *etc. Intellige Apostolos Petrum et Paulum, quos advocat semper Pontifex maximus in apostolicis literis sub finem.*

873 = 898. *Locum hunc vetustae superstitionis indiciis adspersum, et a christiano poeta prave translatum ex X. Aen.*, v. 219., *ubi Aeneae naviganti Nimpharum chorus occurit, libenter omnino expunxissem (quod ajunt Tuccam, et Varium fecisse aliquoties in Aeneida), ne pius lector indignaretur, quod Nymphae e flumine emineant in christiano poemate. Si enim* omnes dii gentium, daemonia (*Psal XCV.* 5.), *quomodo Nymphae d. Patriarchae incoepto possunt favere?*

ANNOTATIONES IN L. VIII.

v. 1 = 30. *Principium a VII. Aen. ingeniose petitum, atque in rem suam a Mauro conversum.*

31 = 142. *Describit pestiferam luem, quae tunc temporis per Italiam, et praecipue per Latium grassata est: quam descriptionem si comparabis cum illa quam habet elegantissimus Boccatius, videbis, morbi naturam non admodum inter hanc et illam differre. Sed multa hic Maurus congessit ex animalium peste, quae est in III. Georg.*, v. 478., *omnibus notissima; aliqua etiam ex III. Aen.*, v. 135. *De hac vero pestilentia, quod sciam, non meminerunt historici.*

181 = 89. *Locus simillimus VIII. Aen.*, v. 34 = 359. ; *sed felicissime in christianum argumentum traductus.*

197, *Quis fuerit hic vates Panthiades, qui solitariam vitam in Saxo Rubro montis S... sanctissime agitabat, nos fatemur plane i-*

gnorare, nec potuisse usquam invenire: nisi forte dixeris, Maurum hoc nomine significare voluisse Fratem Silvestrum, cujus multae narrantur mirae visiones, et eum aliquamdiu in monte supra Asisium jugiter orationi vacasse, atque a Francisco, propter singularem sanctimoniae famam, duobus ex sociis ad illum missis, de divina voluntate erga se exploranda consultum fuisse, memorat d. Bonaventura, C. XII.

Totus hic liber episodium continet, in quo tamen Francisci poeta non obliviscitur. Nam Vates in visu audit ab Unigena et illum memorari, orantem, ut Deus a mortalibus dirum averteret morbum, et postea in peplo ejus quoque imago conspicitur. Quamquam, ut dicam quod sentio, quum hic opportuna occasio se offerret ostendendi, qua Franciscus charitate in Deum, atque in homines flagraret (nam saepissime elephantiasi praesertim affectis, quae pestis illis temporibus erat communis, opera et solatium praebuerat), nollem nunc Franciscum ad coelum supplices tantummodo manus tendentem videre.

400 = 561. Placet haec pepli fictio, quam ex Virgilio aptissime in rem nostram translatam judicamus, ut videre est Aen. I. 483=5, et XI. 477. Fortasse Maurus, per temporis anticipationem, vestem aliquam describit, quae suo aevo vel Asisii, vel alibi fuerat acu picturata. Hujusmodi vestes, et matronarum etiam pompae, ex vetusto christicolarum more, maxime in sanctissimae Deiparae honorem jure optimo fieri consueverunt, et a christiano poeta commodissime describuntur. Matrum orationem (557 = 561.) egregie imitatam vi-

debis ex illa, quam Latiae matres habent apud Virgilium, Aen. XI. 483 ; *cujus breviloquentiam egregie imitatus est Tassus (G. L. C. XI. st.* 30.).

460. Ostendens Cisseida canis. *Nempe aequaeva Hecubae, Priami uxori, quae filia Cissei.*

665. *Hic quem Maurus vocat* Lyaenon, *est B.* **Leo**, *comes divi Francisci, eique acceptissimus ; cujus etiam vitam perscripsit una cum Rufino, et Angelo, sociis B. Patriarchae, quae communiter appellatur* Legenda trium sociorum, *a nobis saepius memorata.*

742. *usque ad finem. Orationem Divi Francisci Aretii habitam in templo majori, cum annua vota dd. Filippo et Jacobo Apostolis die eorum natali solvebantur, non a poeta prorsus confictam arbitramur, quum constet ex historia, illum plerasque Italiae regiones, et praecipue Hetruriam saepius peragrasse, atque salutaria virtutis monita quacumque disseminasse ; quod, ut diximus, suae conversionis initio, epistolis ad universos Christi fideles datis, jam fecerat.*

ANNOTATIONES IN L. IX.

24 = 420. *Agit de conversione Orandi Comitis, quam noster Aretii accidisse narrat. Multa hic videbis quae in historicis non invenies, quippe efficta a poeta non sine venustate, ac poetica probabilitate. Nec displicet tam multis verbis produci hanc narrationem de Orando, cui cum Francisco tanta necessitudo intercessit ab eo tempore, quo efficacissima ejus oratione permotus, totum se vitae pientissimae dedit; qui Franciscum Lavernae monte donavit ; eique humiles casas in illo extruendas curavit, in ubi majori ad-*

miratione digna Francisco evenerunt.

252 = 268. *Quae hisce versibus includitur sententia, deducta est manifesto, sed fusius expressa, ab illis Aligherii (Purg. C. XIV, v.* 148.)*:*

Chiamavi il Cielo, e intorno vi si gira,
Mostrandovi le sue bellezze eterne:
E l' occhio vostro pure a terra mira?
Onde vi batte chi tutto discerne.

367 = 70. *Hic poeta se ipse per Franciscum significat, et laudat: quod fecisse sub aliorum persona Virgilium, et Aligherium, nemo profecto mirabitur.*

434 = 39. *Noctis descriptio ab adiunctis, ut Rhetores dicunt, et omnino petita ab ea quam habet Virgilius absolutissimam, Aen. IV., v.* 522 = 32. *Sed quod amoenissimam illam descriptionem gratiorem facit, nempe rerum oppositio, propterea quod, dum universus terrarum orbis quiescit, una Dido curarum fluctibus aestuat, hic non adeo lectoris mentem percellit. Vocabulum autem* gressigerum, *quod poeta a* gressus *et* gero *de suo capite protulit, cum ei Virgilius pulcherrimam vocem* quadrupedum *praeberet, improbare, ut caetera hujusmodi, debemus; quamvis illo Maurus et omnis generis animalia, et homines simul complecteretur.*

448 =474. *Describit visum, quo dormienti Francisco, et longum iter cogitanti, apparet Sanctissima Deipara, jubetque illum redire ad Subasum, eoque advocare universi coetus comitia. Qua fictione, opportune admodum inducta, praeparatur lector artificiose ad ea, quae poeta proximo libro narraturus est.*

585 =*ad finem. Pars libri hujusce plura habet quae*

quae poetica admodum, atque poematis scopo consentanea nobis videntur: apparitio nempe d. Michaëlis, quum sese Franciscus ad ejus templum in Gargano monte exstructum, omnitanque celeberrimum, devoti animi ergo, sese conferebat; et visio Crucis in eo delubro coelo delapsae, ex qua impendentia fata Franciscus portendit.

Sipontum advenienti Francisco occurrit ad urbis portam Euphrosius quidam, illum videndi percupidus, qui advenas in suas aedes perducit, oratque postea Franciscum, ut postero mane, qui dies erat natalis Virginis Deiparae, verba in ejus delubro ad populum haberet, et huic salutares monitus daret. De Euphrosio nihil in historicis invenimus; sed hujuscemodi res peregrinanti Francisco saepissime occurrisse conspeximus. Orationem autem (a v. 886. *usque ad.* 978.) *effictam a poeta ex verisimili, ut alias monuimus, atque ad eum finem, quem sibi divina Providentia in eligendo Francisco proposuerat, ut nempe Christicolas ad virtutis amorem revocaret, nemo non videat.*

707. Auspicibus Deis. *Nollem hanc, et alias hujuscemodi, quae passim occurrunt, locutiones, veteris superstitionis indicia, conjectas in carmen christianum, a quibus Maurus ipse se abhorrere profitebatur.*

750. Sypus, *vel* Sipus, *saepius* Sipontum, *urbs Apuliae Dauniae, quae saeculo eodem excisa fuit; sed a Manfredio rege, Friderici II. notho, apud eandem extructa fuit, quem dicta a fundatore Manfredonia, vel novum Sipontum.*

850 Amor iniquus. Iniquus *pro maximo, et in bonam partem acceptum, latinum non puto;*

Virgilius iniquam *dixit Junonem (Aen. VIII. v.* 292.*), et Palladem* non aequam *(I. v.* 483.*; quae vox idem sonat ac altera, minus tamen quam* injustam , *et nos italice interpretari possumus* indiscreta , *sed semper in malam significationem.*

ANNOTATIONES AD L. X.

Hic liber partim continet Francisci orationes vel ad suos, quos invisit, vel ad populos, quos inter coelestis vitae praecepta disseminabat; partim enumerationem eorum qui Asisium ad comitia convenerunt. De Tancredio, quem primum in Siciliam coetum indigorum intulisse Maurus affirmat, eique aucto quamplurimis sociis praefuisse, cum eo Franciscus advectus est, nihil aliud inveni, nisi eum a d. Patriarcha inter suos adscriptum fuisse. Sed Franciscum, ut populos divinis praeceptis imbueret, peragrasse Dauniam, Apuliam, Brutium, Campaniam , atque in Siciliam ad suos transmisisse, historicae veritati consentit.

Quod autem pertinet ad haec universi Franciscalis coetus comitia , quae materiam et proximo praebent libro , si lector quaerat quo tempore habita sint , respondere non non dubitamus , nullum his certum tempus posse constitui : plura enim, more suo , Maurus in hunc locum congessit , quae ad multa spectant comitia. Et revera si numerum expendas eorum , qui non modo ex Italia ; sed etiam ex Gallia , Hispania , et Lusitania convenere, videntur haec fuisse comitia habita anno MCCXIX., quibus sodalium quinque millia, et amplius adfuisse dicuntur,

et vulgo nuncupantur Capitolo delle Stuore; *quod confirmare poeta videtur postremis hujusce libri verbis = et juncea tecta silescunt, et v.* 25 = 28. *L. XII. Quem tamen numerum excedere quam longissime veritatem, invitis veterum historicorum auctoritatibus, evincit, mea sententia cl. Papinius (T. I. p.* 185.). *Primis tantummodo Franciscalis sodalitii annis, cum pauca numerabantur coenobia, omnes ad Subasum, et bis singulis annis Fratres coibant: at postquam in provincias ordo distributus est (quarum in Italia jam A. MCCXIX. octo numerabantur, hisque paulo post quatuor ultra montes et maria adjectae sunt) ut pauci sodales ex quaque provincia ad concilium mitterentur, legibus fuit constitutum. Hic tamen Maurus omnes pene ex omnibus provinciis sodales longo ordine gradientes convenisse narrat Asisium; quod rei veritati omnino repugnat. Nominat etiam proximo libro Jolliam, scilicet Fratrem Eliam, quem Franciscus in suum locum suffecit, quod A.* 1222. *contigisse demonstrant Papinius, et Affò, quum vita functus fuisset Petrus Cattanius, qui Francisci gesserat vicem. Sed quamvis alteri vigiliam suam tradidisset Franciscus, seque Generalatu abdicasset, nihilo minus utrique ejus Vicarii habiti sunt, vivente Francisco. Et revera Elias, A.* 1232., *coetui regundo praepositus est; et tertius a Francisco, nempe post Antonium Parentium, Minister Generalis adnumeratur. Pleraque tamen eorum quae a Mauro memorantur, pertinent ad comitia A.* 1223. ;*sed poetica, ex more, utens licentia, quod jam in legibus quas pluries Franciscus suis dederat ef-*

fecit (Vide 1. ann. L. VI.), hic de comitiis agens renovavit.

Hanc alteram partem refertam veteris geographiae eruditione conspicies, et manifestam, Virgilii imitationem, Aen. VII. v. 641., et X v. 163., in quibus Romanus vates agmina enumerat, eorumque duces qui vel pro Latinis vel pro Trojanis ex universa Italia convenerunt; quam imitationem, si majorem quam coeterae omnes a poeta laborem expressisse dixeris, a veritate non aberrabis; sed coeteris esse minus felicem, descriptionemque rei militaris, ad rem religiosam transductam, huic nihil dignitatis addidisse, immo gravitatis et ponderis multum detraxisse, haud falso quidem judicabis.

122. Zanclaei monstri. *Aetnam intellige, quae non longe abest a Messana, olim dicta* Zancle, *quam propterea Maurus appellat, v.* 132. Urbem Zanclaeam, *ut Virgilius pro Troja dixit* Urbem Trojanam, *Aen. IV.* 342.

201 Stellante polo. *Verbum* stello, as, *a quo est participium praesens* stellans, *activa significatione a priscis Latinis, non neutra, ut hic, usurpatur; et propterea, nulla habita ratione, improbamus.*

516 = 18. *Hic vides primo* auratam, *deinde* aureus, *et statim* aurato, auricomi, *et proxime* auricomos; *quam verborum traductionem diligenter vitabis, nisi pueriliter ingeniosum te velis praebere.*

860 = 65. *Adverte pulchram Franciscalium comitum habitus descriptionem.* Endromidas fluentes *appellat Maurus crassas tunicas, quibus Minores induuntur;* endromis *enim, qua voce utitur Juvenalis, est vestis hirsuta, villis longioribus.*

910 = 941. Virgo Bethana, *est B. Maria Magdalene, domo Bethania, quae Massiliam translata, ibi diu vixisse, et sanctissimam mortem obiisse dicitur; quare illic praecipue colitur religiosissime Hinc est, quod Mauri\ illius provinciae socios commemorans, digreditur in laudes B. Virginis, eique hymnum concinit, quo virginis laudes elegantibus sane versibus celebrantur. Sed quod illam dicat, ut de Baccho Horatius, immanem draconem manu mulcentem in vincula conjecisse, hujusmodi commentum in rem christianam apte cadere nobis haud videtur.*

989. Tartessiaque arva. Tartessus *est urbs Hispaniae in ora Herculei freti, vulgo* Tariffa, *unde* Tartessia littora *apud Ovidium, Met. L. V.* Tartassium *autem, unde* Tartassius (Tartassiaque *legitur in editione Fulginati*) *est urbs Galliae in Vasconia, vulgo dicta* Tartas. *Poetam loqui de prima id nobis indicio est, quod Herculeam Calpem, a qua non longe distat* Tartessus, *jam nominavit; et hic de Iberica provincia, non de Gallica sermo est*

ANNOTATIONES IN L. XI.

Totus hic liber agit de comitiis, quorum coitionem in superiori libro narraverat. Nunc quae in iis gesta sunt, pluribus verbis commemorat, partem ab historia petens, partem de suo capite comminiscens.

1 = 8. *Periodus ex VIII. Aen., v. 1 = 6., translata est, quoad conformationem.*

91 = 102. *Hymnus in honorem Divini Reparatoris, quem aliis omnino versibus et sententiis hic repetitum, non improbabis.*

138 = 9. Jamque aethera tantum Intrepidi, obnixique

adeo perflatis anhelo Pectore. Perflare *Maurus hic usurpat metaphorice, nullo veterum exemplo; namque apud illos semper adhibetur vel pro* flare ubique, *vel pro* valde flare. *Hic sensus est: nihil aliud nisi coelestia, mente vel corde agitatis. Adfinem huic locutionem invenies, v.* 428.: et adhuc nos tristis inertes Torpor habet? nec tanta animis afflamus anhelis Munera? *Hoc est ab illo Virgilii*: et me saevus equis oriens afflavit anhelis; *Aen. V.* 739., *ubi tamen* afflare *propriam habet significationem.*

180 = 203. *Alter hymnus, sed praecativus, in Divini Spiritus laudem, vel potius paraphrasis ejus hymni quem canit Ecclesia, quique incipit:* Veni, Creator Spiritus.

225 *et* 230. *Intellige primo loco coetus monachorum, qui a primis Ecclesiae saeculis, secundo coetus religiosorum hominum, qui recentissime fuerant instituti. De his vide Ann. VIII. in Aligherii hymnum (v.* Ma regalmente ec.*).*

227 =8. Ministerium tenui cum nomine magnum. *Ludit in nomine, quo dictus est provinciae, vel coetui universo praepositus, diducto a* minus, *ne ille videlicet Christianae humilitatis oblivisceretur, ex illis Evangelii verbis:* qui prior est, fiat sicut minister.

384 =7. Supremum Heroa . . . comitumque sequentem Undenum aciem. *Intellige Apostolum Petrum cum undecim sociis, qui primum Evangelicam paupertatem secuti sunt.*

427 = 29. *Sententiam videas optime expressam ex illo Virgilii, Aen. VI., v.* 806: Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis? *Quam etiam noster Aligherius, sed ut maximum vatem decet, ita transtulit:*

Vedi se far si dee l' uomo eccellente,
Sì ch' altra vita la prima relinqua. *Par. IX.* 42.

523. Namque etsi, etc. usque ad v. 537. *Eleganter profecto transfert poeta ad vivendi rationem quam incoeperant d. Francisci sodales, id quod ait Virgilius, agricolarum vitam commendans (Georg. L. II. a 461. ad 471): ex quo loco, ut initio hujus libri, et periodi formam Maurus perbelle imitatus est; quod raro ferme accidit, cum aliorum insistimus vestigia; et tamen, quod puerile admodum est, in hac tantummodo re communiter Rethores classicorum imitationem constituunt.*

539 = 557. *Iterum poeta laudes concinit paupertatis, quod fecit et L. VI.; sed versibus 547 = 9. eamdem repetit sententiam, quam nos ex Aligherio deductam judicavimus.* Attamen *quod toties Franciscous suis paupertatem praecipiat, mirandum non est, quum ejus, ut inquit B. Thoma de Celano*, sese maritum vocaret, atque hanc filiis suis diceret perfectionis viam, hanc aeternarum divitiarum pignus, et harram (*Vita Altera, pag.* 174., *Cap.* De paupertate).

686. Et pandis taurorum lancibus exta Tosta subingerere. *Vocabulum* subingerere, *ex* sub *et* ingero *usurpatur a Mauro, nescio quo exemplo; nam Festus ex Passeratii observatione, utitur quidem ea voce, sed alio prorsus sensu. At hujusmodi convivium graphice a poeta describitur, et poetico mirabili adornatur. Si rei descriptionem nullo apparatu factam, et nihilominus suavissimam legere velis, adi libellum, cui titulus:* Fioretti di S. Francesco, *C. XVIII.*

1 = 12. *Iterum poeta Famam inducit, nec tamen improbamus, quamvis eam supra descripserit, L. II. v. 477 = 85. Hic etenim poetice narrat, Pontificem Maximum certiorem factum de mirabilibus rebus, quae in coetus Subasaei comitiis evenerant; hoc nuncio permotum, et hominum inopiam miseratum, artificum manum misisse Asisium, quae delubrum ingens Coelorum Reginae, atque delubro proxima tecta ad excipiendos Francisci sodales, quam celerrime extrueret. Sed animadvertendum, haec per prolepsim narrari; namque ad Gregorium IX. P. M., qui antea Cardinalis Ostiensis dicebatur, ejusque patrocinio utebatur praecipue Franciscus, pertinent haec jussa; tantaeque rei procuratio Frati Eliae commissa fuit.*

30 = 35. *Intellige aedem B. Virginis, quae nuncupatur* Portiuncula, *apud quam Minores primo habitarunt; quamque Deiparae prae aliis omnibus ei dicatis templis carissimam esse S. Patriarcha divinitus cognoverat.*

126 = 34. *Imitatur eleganter Virgilium, qui caesas arbores ad extruendam Miseno pyram describit, Aen. VI.* 179=83. *Sed noster opportune rem ab arboribus ad saxa, lapidesque traduxit.*

389 = 90. *Sententiam expressit ex Lucano, qui de Magni Pompei corpore in Aegyptio litore jacenti ait:* coelo tegitur qui non habet urnam; *quae sententia, si eam expenderis, nihil magni praesefert, ut primo adspectu videtur: nam etiam vilissimorum brutorum insepulta cadavera coelo teguntur.*

398 = 622. *Haec non brevis hujusce libri pars pulchram exhibet Virgilii imitationem, cujus celeberrimum est episodium, Lib. VIII. Aen.* 185=275.; *quo inter sacra quae in Herculis honorem faciebat, Evander rex hospiti Aeneae memorat, quomodo Alcides latronem Cacum necaverit. Sic Orandus Comes (nempe Orlandus Catanius, Clusii Comes, Eques splendidissimus) prosecutus Franciscum, ejusque socium Leonem, Lavernam petentes (cui monti nomen dedit* Laverna, *quae a coecis idolorum cultoribus ut latronum Dea colebatur, sed vulgo dicitur* Alvernia, *vel* La Verna*) commonstrat Francisco rupem, in cujus antro habitabat insignis latro de gente Sarmatica, qui propter immania scelera, patria profugus, eo secesserat; inde noctu in proximos agros impetum faciebat, nefariaque crimina perpetrabat; qui tandem, quum illuc venatum cum aliis multis ivisset Guidus quidam ex patritia Aretinorum nobilitate, ab ejus canibus horrendum in morem discerptus est. In hac descriptione nihil me offendit; nisi longior canum enumeratio, qui latronem adgrediuntur.*

481. Visceribus solitum humanis, et sanguine vesci. *Est ab illo Virgilii, Aen. III.* 622., *ubi ait de Poliphemo:* Visceribus miserorum, et sanguine vescitur atro. *Complures hujusmodi versus, hoc maxime libro, atque etiam sententias a Virgilio petitas, passim reperies.*

710 = 738. *Die annuo redeunte, quo Crucis signum impensius Christicolae venerantur, sanctissimo hominum Reparatori hymnum concinit poeta, jam tertium; quem tamen huic loco idoneum arbitramur. Eo enim poeta lec-*

torem disponit ad illa , quae prae omnibus admiranda in postremo carmine de Francisco est narraturus ; videlicet Christi vulnera, quae illi in corpore jam jam divinitus erant infligenda. Placet ergo illo die , qui a coelicolis etiam celebratur, Virginem matrem precari Unigenam , ut , ex fatorum ordine , Subasaeum heroem in antro morantem quinque telis perfodiat ; placet Divinum Filium committere Aligero famulo , ut nunciet Francisco , rata jam fore quae Deipara ei praenunciaverat ; placet denique Jesum ipsum apparere Francisco , eumque monere quis illi hauriendus sit dolor, interius primo, mox etiam exterius: quibus mirandis optime lector praeparatur ad ultimum facinus , quo Francisci sanctimonia insignissime decoratur .

747 .... Laceroque in veste sub ostro Aurata increpitans. Lacerum , *epitheton* ostro *tributum* , *fortasse* sparsum , fluens *ostrum significat ; sed hoc sensu probum vocabulum non autumo.*

762. Ut vero ante patris conspectum, atque ora canentes Evasere acies . *Eleganter deductum ex illo Virgilii , Aen. II.*531*:* Ut tandem ante oculos evasit , et ora parentum.

814. Ostentiferi diei. *Vox ab* ostentum et fero, *nempe* ferens ostentum , *sed quam Ambrosius tantummodo inter sinceras voces adnumerat, Facciolatus, et Forcellinius ex latinarum numero extrudunt.*

ANNOTATIONES IN L. XIII.

Postremum Francisciados librum , de quo jure optimo adfirmatum est , continere epilogum pulcherrimarum virtutum quae in toto poe-

mate, sparsa hac illac, conspiciuntur, nos etiam prae ceteris ornatissimum judicamus; ac nedum poetam in extrema operis parte animo non defecisse, sed et altiores spiritus sustulisse. Quae miranda de Laverna monte memorat poeta, postquam hic Franciscus Christi vulnera in suo receperat corpore, quaeque illinc Asisium iter ingrediens divinitus fecit, ea non conficta a poeta, sed ab historia desumpta.

259 = 287. *Grati animi monumentum hic praebet Franciscus, qui Orandi Comitis in se, suorumque coetum promerita quamplurima commemorat; atque haec versibus olim ut mandentur exoptat: quo in loco Maurus artificiose iterum sub d. Patriarchae persona suum poema praenunciat. Felix est* applicatio *(ut eam Rhetores nuncupant) Virgiliani versus* 625. *IV. Aen:* Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor, Qui etc.*; quem Maurus, parva immutatione, sic protulit:* Exoriare aliquis nostris e coetibus olim, Orandae qui facta canas *etc. Quod si huic rei mentem adjicies, Franciscum et poesim adamasse, et hymnos nonnullos concinuisse, verisimillimum reperies quod Maurus effinxit. Versus etiam* 287. *est ab illo Virgilii: Et* nati natorum, et qui nascentur ab illis *(Aen. III.* 98).

319=24. *Pulcherrima similitudo, et pathos plena, aptissima ad rem exprimendam. Duo in hoc libro ex praecipuis Francisci miraculis commemorantur: cum nempe a monte Laverna jam infirmus, et morti proximus, ad Subasum revertebatur; alterum, quo hydropicus a medicis desperatus ad integram sui ... sanitatem ab ipso est revocatus, quod acci-*

dit prope Fanum d. Stephani ; quam urbem appellat poeta coronam aetheream , *quod nempe* stephanos , *greca vox , latine* coronam *significat , idque oppidum Italice vocatur* Pieve di S. Stefano , *ubi Franciscus ab Orando Comite amicissime , et religiosissime exceptus est (hujusce rei narrationem habes a v.* 327. *ad* 370 *): alterum quo , iter prosequens, puellam a daemonibus saevissime vexatam , precibus ad Deum fusis , liberavit , quod contigit non longe a Fano S. Sepulchri ; quod italice appellatur* Borgo S. Sepolcro. *Haec altera narratio producitur a v.* 376. *ad* 500. *Utraque autem elegantissima .*

402. Terricrepis facibus ; *et v.* 440. , fragores Terricrepos coeli. Terricrepus , *idest* cum terrore crepans , *epitheton fulminis , ut ait Forcellinius sed a sinceris procul amandanda , quae tantum a sequioris aevi scriptoribus usurpatur , eo tamen sensu , quem habet vox* terribilis, *ut hic etiam secundo loco adhibetur. Cur saltem primo non usurpavit aptissimam, pulcherrimamque Virgilii vocem* thuricremis *(Aen. VI. 553.) ?*

518. Turrita ab urbe. *Perusiam intellige.*

Iter facienti Francisco varios poeta tribuit sermones de rebus ad morum scientiam spectantibus , et convenienter admodum , ut ego sentio. Namque optime decebat , virum sanctissimum, quem Divina Providentia constituerat ut homines ad virtutis tramitem revocaret , verae virtutis effigiem propemodum effingeret , eam divinitus in hominum animis impressam esse, et a falsa sinceram virtutem segregandam edoceret. Nos in hujusce libri argumento ejusmodi sermonum synopsim descripsimus.

532. Et tamen hi cupiunt , gaudent, metuuntque , do-

lentque. *Versus ex Virgilio expressus. Aen. VI.* 733: Hinc metuunt, cupiuntque; dolent, gaudentque.

584. Achaemenio luxu. *Sic dictus ab Achaemene, quem Herodotus ait fuisse primum Persarum regem, a quo postea omnes reges usque ad Darium editi sunt. Horatius etiam, quum regem opulentissimum vellet nominare, dixit* divitem Achaemenem *(L. II. Od. XII. v. 26.).*

592. Adspicis immanem cassum? Cassus *adjective ab optimis latinis usurpatur cum nomine ablativi casus conjunctus, quippe qui oritur a* careo; *ita* lumine cassum *dixit Virgilius, Aen. II.* 85. *Sed hic* cassum *substantive sumitur, nullo veterum exemplo, qui hoc sensu* inane, vel vacuum *dicebant.*

833 = 34. *Non placet ob eam causam, quam supra adtulimus,* Parcarum *hic fieri mentionem, et postea, v.* 889 = 90., *ab eodem Francisco, ut imminentem hominibus mortem significaret, sic dici:* Stat ferrea Clotho Surdum opus intorquens, cogitque, trahitque morantes; *nec v.* 794=5: Parcas niveis pensis extrema Francisco legere stamina.

Felicissimus Francisci obitus, ejusque animae coelum ingredientis triumphus, carmini finem constituit: nihil enim reliqui est post praemium amplissimum, quo Deus O. M. optime de Christiana re meritum Patriarcham est muneratus. Verum hujus narrationis initium facit poeta a v. 683., *quo lectoris animus ad beatissimum d. Francisci exitum praeparatur. Idcirco a Mauro machina inducitur, quemadmodum in principio poematis: sed pleraque ad obitum Francisci pertinentia ex historia deprompta sunt, quamvis poetico ornatu depicta. At quod me-*

morat poeta, coelestis Aligeri monitu venisse ad Subasum matronam Romanam (quae Jacobe de Septem Soliis vulgo dicebatur), eamque, ut altera Magdalene, pretiosa unguenta ad Francisci funus adtulisse, haec veterum historicorum auctoritati haudquaquam innituntur; ex quibus tantum colligimus, fuisse pientissimam foeminam ex vetusta et primaria Romanorum nobilitate, Francisco acceptissimam; tertio ab illo constituto ordini, quemadmodum et Comes Orlandus, nomen dedisse; postremo vita sanctissime transacta, Beatorum Indigetum numerum auxisse.

842 = 910. *Sermo quem ultimum habet Franciscus ad suos, tempori, et personae apprime convenit; quia exsultat, ut par erat, de morte sibi imminente; solatur suos ob eam causam moestissimos, atque in lacrimas effusos; eisque paupertatem praecipue commendat: quae magna ex parte expressit auctor ab historia. Celanus enim, p. 268., haec habet:* Triumphum revera expectabat intrepidus, et consertis manibus justitiae complectebatur coronam. *Deinde eodem capite:* Fecit fratres omnes assistentes ibidem ad se vocari, et verbis consolatoriis pro sua morte demulcens, paterno affectu ad divinum est hortatus amorem; de patientia, et paupertate servanda sermonem protraxit, caeteris institutis sanctum Evangelium anteponens. *Caeterum Francisci invidenda hominibus mors adeo lectoribus animum explet, ut poeticis figmentis nihil indigere nobis videatur. Quod item ad libri finem ait de Francisci triumpho quem jamdiu lector expectabat ob ea, quae in coelis Aethernus Pater, et Filius Unigena invicem dixerant (a v. 697.*

ad 729.), *petitum est ex visis religiosorum fratrum post d. Patriarchae obitum, tam a Celano*, *p.* 270 = 1., *quam a Bonaventura*, *C. XIV.*, *memoratis. Atque utinam ut isthuc figmentum, sic alia in poemate sparsa historicae veritati niterentur, ex Horatii praecepto :* Ficta voluptatis causa sint proxima veris (*Poet. v.* 382.)! *Non aucupasset profecto Maurus a Virgilio, pluries quam opus fuerat, fictiones a re christiana remotissimas, quod aegre erit illum fecisse et in extrema hujus libri parte* (*v.* 981=994.), *ubi Francisci animam in limine vitae luctantem Christus a corporis vinculis solvit, quemadmodum Iris adstans supra caput Didonis, Aen. IV.* 693. *Quantum enim Francisci placidissimus exitus abesse debet ab ejus difficili obitu, quae violentas in sese manus injecerat!*

961 = 980. *Francisci funus describitur a Mauro ad exemplum illius, quod Miseno ducit cum Teucris Aeneas (L. VI. a v.* 212. *ad* 231*).* Corycii imbres *sunt crocus, sic dictus a monte Coryco in Cilicia, qui plurimum et optimum gignebat.* Cinyreidos guttas *intellige Myrrham, quae Cinyrae filia, in arborem ejus nomen referentem mutata est.* Cinyreis, dos, *dicitur a Mauro hic Myrrha, ut Hecuba a Virgilio* Cisseis, *idest filia Cissei, Aen. VII.* 320., *itidem a nostro memorata, L. VIII.* 460.

Quemadmodum initio voluminis diximus, post poematis annotamenta adjicimus B. Francisci laudes, quas in III. Aligherianae Comoediae parte canit sanctissimus Ecclesiae Doctor Thomas Aquinas, qui poetae coelos scandenti apparet in sole, ubi justa Florentini poetae commentum, ii divina visione fruuntur,

qui terras doctrinae splendore illustrarunt. Ne autem extranei lectores, in quorum manus fortasse hic veniet liber, hoc poetico munere careant omnino, dabimus hymnum Aligherii latinis versibus redditum a Carolo Aquinate, Societatis Jesu Sacerdote.

Fani 10. *Aprilis* 1833.
IMPRIMATUR
P. D. DEANGELIS VICARIUS GENERALIS

Fani 15. *Aprilis* 1833
IMPRIMATUR
Fr. JOSEPH MARCELLINI Gnus Min. Cnlium.
et Vic. S. Officii Fani.
VISTO
DEODATO ROSA Governatore Distrettuale di Fano

INNO

DI

DANTE ALIGHIERI

IN LAUDE DEL PATRIARCA

S. FRANCESCO D'ASSISI

COMMENTATO E RAGGUAGLIATO

COLLA

FRANCISCIADE DEL MAURO

DAL CANONICO

RAFFAELE FRANCOLINI

DA FANO

PROFESSORE D' ELOQUENZA NEL SEMINARIO DI SENIGALLIA

III

INNO

DI DANTE ALIGHIERI

IN LODE

DEL PATRIARCA S. FRANCESCO

D' ASSISI

(Vedi Divina Commedia. Par. C. XI, v. 28.)

V. 1. La providenza, che governa il mondo *V. N. I.*
Con quel consiglio, nel quale ogni aspetto
Creato è vinto pria che vada al fondo;
4. Però che andasse ver lo suo diletto
La sposa di colui, che ad alte grida
Disposò lei col sangue benedetto,
7. In se' sicura ed anche a lui più fida,
Duo principi ordinò in suo favore,
Che quinci e quindi le fosser per guida.
10. L' un fu tutto serafico in ardore, *V. N. II.*
L' altro per sapïenzia in terra fue
Di cherubica luce uno splendore.
13. Dell' un dirò, perocchè d' amendue
Si dice l' un pregiando, qual ch' uom prende,
Perchè ad un fine fur l' opere sue.
16. Intra Tupino, e l' acqua, che discende *V. N. III.*
Del colle eletto dal beato Ubaldo,
Fertile costa d' alto monte pende,

19. Onde Perugia sente freddo e caldo
Da Porta Sole, e dirietro le piange
Per greve giogo Nocera con Gualdo.
22. Di quella costa, là dov'ella frange
Più sua rattezza, nacque al mondo un sole,
Come fa questo talvolta, di Gange.
25. Però chi d'esso loco fa parole *V. N. IV.*
Non dica Ascesi, chè direbbe corto,
Ma Oriente, se proprio dir vuole.
28. Non era ancor molto lontan dall'orto, *V. N. V.*
Ch'e' cominciò a far sentir la terra
Della sua gran virtude alcun conforto.
31. Chè per tal donna giovinetto in guerra
Del padre corse, a cui, com'alla morte,
La porta del piacer nessun disserra:
34. E dinanzi alla sua spirital corte,
Et coram patre le si fece unito;
Poscia di dì in dì l'amò più forte.
37. Questa, privata del primo marito, *V. N. VI.*
Mille e cent'anni e più dispetta, e scura
Fino a costui si stette senza invito!
40. Nè valse udir che la trovò sicura
Con Amiclate al suon della sua voce
Colui, ch'a tutto il mondo fe' paura:
43. Nè valse esser costante, nè feroce;
Sì che dove Maria rimase giuso,
Ella con Cristo salse in su la croce.
46. Ma perch'io non proceda troppo chiuso,
Francesco e povertà per questi amanti
Prendi oramai nel mio parlar diffuso.
49. La lor concordia, e i lor lieti sembianti *V. N. VII.*
Amore e maraviglia, e dolce sguardo
Faceano esser cagion de' pensier santi;

52. Tanto che il venerabile Bernardo
Si scalzò prima, e dietro a tanta pace
Corse, e correndo gli parv' esser tardo.
55. O ignota ricchezza, o ben verace!
Scalzasi Egidio, e scalzasi Silvestro
Dietro allo sposo; sì la sposa piace.
58. Indi sen va quel padre e quel maestro *V. N. VIII.*
Con la sua donna, e con quella famiglia,
Che già legava l'umile capestro.
61. Nè gli gravò viltà di cuor le ciglia,
Per esser fi' di Pietro Bernardone,
Nè per parer dispetto a maraviglia;
64. Ma regalmente sua dura intenzione
Ad Innocenzio aperse, e da lui ebbe
Primo sigillo a sua religïone.
67. Poichè la gente poverella crebbe
Dietro a costui, la cui mirabil vita
Meglio in gloria del ciel si canterebbe;
70. Di seconda corona redimita
Fu per Onorio dall'eterno Spiro
La santa voglia d'esto archimandrita.
73. E poi che per la sete del martiro, *V. N. IX.*
Nella presenza del Soldan superba
Predicò Cristo, e gli altri che 'l seguiro;
76. E per trovare a conversione acerba
Troppo la gente, e per non stare indarno,
Reddissi al frutto dell'italica erba.
79. Nel crudo sasso intra Tevere, ed Arno
Da Cristo prese l' ultimo sigillo,
Che le sue membra du' anni portarno.
82. Quando a colui, ch' a tanto ben sortillo, *V. N. X.*
Piacque di trarlo suso alla mercede,
Ch' egli acquistò nel suo farsi pusillo;

85. Ai frati suoi, sì com' a giuste erede,
Raccomandò la sua donna più cara,
E comandò che l'amassero a fede:
88. E del suo grembo l'anima preclara
Muover si volle, tornando al suo regno,
Ed al suo corpo non volle altra bara.
91. Pensa oramai qual fu colui, che degno *V.N.XI.*
Collega fu a mantener la barca
Di Pietro in alto mar per dritto segno:
94. E questi fu il nostro patriarca:
Per che qual segue lui com' ei comanda,
Discerner puoi, che buona merce carca.

HYMNUS
EX ITALICA IN LATINAM LINGUAM
HEROICIS VERSIBUS CONVERSUS
A CAROLO AQUINATE
SOCIETATIS JESU PRESBYTERO
QUI TOTUM DANTIS POEMA LATINE REDDIDIT.

Provida consiliis (1) *mens Regnatoris Olympi,*
Quam sibi diffuso quaesivit sanguine sponsam,
Nimirum genus electum, domus utraquae Phoebi
Qua surgit, late regnans, pietatis amorem,
Et recti studium mansurum ut servet in aevum,
Heroes legit geminos ab origine rerum;
Qui fido incertum regerent moderamine: coetus
Aemulus aligeri fuit alter, Numinis ardens
Quem magis urit amor; coelestes alter Ephoebos
Exprimit, uberiora patent queis lumina mentis.
Alterius laudes nitar dum promere, laudes
Prosequar alterius; namque arridere Tonanti,
Et rectum vitae sociis ostendere callem,
Una duos aequo tenuit cura impigra voto.

(1) Versus, qui praecedit, clauditur adjectivo *profundis*, qui pertinet ad nomen consiliis, a quo incipit latina periodus; sed ille minime refert submississimam italici vatis imaginem, ut videre est in prima annotatione.

Suetus ubi duris colit arva laboribus Umber,
Mons amnes inter geminos nemorale cacumen
Nubibus assurgens infert: qua semita ducit
Mollior ad clivum, bene natam sustinet urbem,
Moenia quae notat ad solem Perusina ruentem.
Felix terra novo tribuit cunabula Soli,
Gangis ut exoritur nitidis, quem cernimus, undis... (1)
Ille salutares primo diffudit ab ortu
Virtutum radios, durum expugnare parentem
Magnanimus, votis adversum ardentibus, almae
Dum sobolem egregiam sociali foedere pugnat
Fungi heroinae, fatui vehementius ipsa
Mortales quam morte timent. Desponsa tenaci
Illa tamen demum nexu, cum rite sacerdos
Adstaret, vitae testis, custosque sacrorum
Antistes: Sponsae simul et crescentibus annis
Crevit amor; dulces mors unica solvit amantes.
Praesidio sat tuta suo licet illa Gradivi
Riserit arma; leves placido cum pectore casses,
Caesarea pulsante manu, sarciret Amyclas;
Et quamvis firmas celsa ad molimina vires
Spondeat, ausa crucem conscendere, nudaque Sponso
Sidereo jungi; lacrimis cum tristis amaris,
Haereret defixa solo moestissima Mater;
Tantis fulta tamen meritis, post funera prolis
Divinae viduo jacuit male nota recessu,
Assisias cupidis donec complexibus illam
Stringeret, ingenui testatus cordis amores.

(1) Quare hic tres versus italicos Aquinas vertere omiserit, vide ann. IV, v. 23-27. Liceat nobis hunc locum supplere:

Ergo qui de illa loquitur, totam exprimat ut rem,
Non proprie Assisium, ast orientem nomine dicat.

Ne te suspensum ambiguo sermone fatigem,
Quem dixi sponsum, Franciscum concipe, sponsae
Nomine paupertas tibi sed generosa recurrat.
Mira fides, blandi obtutus, atque ardor amoris
Mutuus, et laeto ridens concordia vultu,
Allexere novos sacra ad vexilla sodales.
Hinc pede nudato, stimulis ardentibus actus
Convolat angustas primum Bernardus in aedes,
Aegidiusque simul, simul et Silvester, et ingens
Copia Christiadum vestit se cannabe crassa,
Et nudas duro suffulcit robore plantas.
O veras; notasque parum mortalibus aegris
Paupertatis opes, non intellectaque dona!
Non proavis ille obscuram, et sine nomine gentem
Dissimulans, vilique habitu despectus, ad undas,
Tybri, tuas tendit, sociis stipatus, amictus
Quos rudis, et torti praecingunt vincula funis.
Ad Vaticani accessit cum culmina, Pastor
Romulidum, flectit qui Relligionis habenas,
Flamine divino impulsus, quas vertice leges
Procumbens prono attulerat, firmasque, ratasque
Esse dedit. Sacrum sed cum, crescentibus annis,
In latas magis usque plagas soboles ederet agmen,
Os solum coeleste sonans quod laudibus ornet
Commeritis, olli Sacrorum tradita cura,
Christiadumque gregis custodia, munere summi
Pastoris, cui fas reserare, et claudere coelum.
Ille etiam fuso testari sanguine verum
Relligionis iter flagrans, non territus oras
Barbaricas adiit: sed non reparabile nactus
Errorum grassans virus, doctaque medentis
Vulnera non superanda manu, bona semina glebis
Ne frustra indomitis jaceret, remeavit in oras

Ausonias, curas non pascere passus inanes.
Alverni demum surgunt immania saxa
Qua ripas, Tiberine, tuas, Arnique minores
Inter aquas, divinae excepit vulnera prolis,
Conspicuis impressa notis; servavit amoris
Pignoraque aetherei, nostros sublatus in orbes
Donec digna tulit demissae praemia vitae.
Progeniem affatus sociam, jam morte propinqua,
Ut colerent inopem sincero pectore cultum,
Commonuit; celsumque redux praedives in axem,
Injectae gelidos artus succedere terrae
Mandavit, nullo pompae exequialis honore.
Hinc ducis egregii liceat deprendere laudes,
Olli qui socius ventosa per aequora cymbam
Christiadum rexit, fidam defixus in Arcton.
Hesperiae hos animos gessit lux inclyta gentis,
Et nostri Ductor coetus Gusmanius Heros.
Qui faustam tanto inscendit Ductore carinam,
Quoque vocat sequitur, fluxae non foenora mercis,
Sed vehit haud umquam periturae pondera gazae.

ANNOTAZIONI SULL' INNO.

Prima di venire alla sposizione dell' Inno, crediamo di dover preoccupare alcune inchieste, che intorno al nostro proponimento far ci si possono; le quali siccome a tre per nostro avviso riduconsi, così partitamnte dichiareremo 1.° perchè a così lungo poema latino abbiam giudicato ben fatto di aggiungere questo breve poema italiano; 2.° per qual motivo a questi versi tolti dall' undecimo del Paradiso si è per noi dato il titolo d' Inno; 3.° qual metodo abbiam seguito sì nelle altrui chiose, sì nelle nostre.

Quanto alla prima, due ragioni principalmente ci hanno recato a questo consiglio. Imperciocchè abbiamo stimato dover esser utile, e dilettevole insieme a quelli che amano e coltivano le buone lettere, e in ispezialtà la sacra poesia il vedere, di che guisa un medesimo argomento abbia fornito all' uno un epico poema; all' altro un episodio della sua epopea: come il primo lo abbia amplamente trattato, valendosi delle Virgiliane finzioni, e tutta compresa la vita del santo Patriarca; l' altro per l' opposito, che da Virgilio ha tolto il suo bello stile, restringa in picciolo campo la vasta materia, seguitando passo passo l' istoria in quello stesso genere di poesia, dove l' immaginazione più signoreggia; e nientedimeno dimostrisi quel valentissimo poeta ch' egli è. Ma l' incarico, che, a fine di soddisfare alle oneste preghiere dei nostri amorevoli, ci siamo di buona voglia tolto, d' illustrare, per quanto era da noi, la Francisciade, come ci ha cresciuta l' ammirazione pel sovrano italico poeta, il quale abbiam veduto

avere dalla istorica verità saputo trarre le sue maggiori bellezze; così ci ha fatto conoscere, che alcuni suoi concetti ed espressioni nè state erano per gli antichi, nè pei moderni spositori ben chiarite, e che perciò le avevano anzi alcuni fuor di ragion ripigliate. Il perchè coll' aiuto delle vecchie cronache, le quali per cagione della Franciscìade abbiamo dovuto cercare, entrati siamo nella speranza di poter per questa almeno, sebbene picciolissima parte, arrecare alcun lume alla Divina Commedia; la qual cosa non è meraviglia che non abbiano potuto compiutamente fare quei valentuomini, che tutto quanto il vastissimo poema dell' Alighieri impresero a commentare.

Ma che abbiam dato il titolo d' Inno a questi pochi versi della Dantesca Epopea, non dovrà riuscir nuovo a chi ponga mente, che questa picciola parte distaccata dal tutto costituisce dipersè un perfetto poema; e che l' Epopea delle poetiche forme più ampla, e più dignitosa, in sè tutte le racchiude, come quella che le altre, eccetto la lirica, ha generate. Ma oltrechè inni propriamente si appellano le lodi di Dio, e di quelli, che a lui sono singolarmente diletti, (il che bastar dovrebbe, perchè questi versi, da sè considerati, sieno intitolati Inno) Dante ha veramente introdotti nel suo epico poema più inni, seguitando in parte Virgilio, il quale uno ne ha principalmente posto nell' VIII dell' Eneida (v. 285-302.) in lode di Ercole; di che abbiam toccato nelle note alla Franciscìade, (L. VI, ann. v. 463) dove se ne vede la imitazione. E avvegnachè le lodi di Virgilio in pochi versi si chiudano, e parte abbia faccia di narrazione, parte sia posta nelle altrui labbra; e però i Retori siffatta maniera comprendano sotto una figura, per essi appellata Metabole, ossia Passaggio da persona a persona; (Vedi Longino Sublime sez. V, e XXVII) nondimeno dai più savii comentatori si dicon Inno. E qui è da ricordare, che due principali specie d' inni si assegnano dai maestri delle poetiche cose, breve l' una, e che accenna soltanto i fatti più insigni; e questa è la forma eletta massimamente da Orazio tra i profani, dai santi Gregorio e Ambrogio tra i sacri poeti; l' altra comprende un più vasto campo, a modo di panegirico; e di questa infra i gentili poeti tiene il principato Callimaco, infra i cristiani sovra gli altri antichi noi riponiamo Prudenzio e san Paolino. Il nostro Alighieri parecchi inni di questa foggia ha con bell' artificio

innestati nella sua Epopea, dei quali uno si è questo, che ora togliamo a chiosare; nè cede punto in bellezza agli altri che s'incontrano nella cantica del Paradiso, quali sono le magnifiche lodi dell'aquila C. VI., l'elogio del Patriarca S. Domenico C. XII, e in fine quello, onde ha principio l'ultimo Canto, col quale si commenda, e si prega la Vergine Madre, e che ha fornito al Petrarca l'esemplare di quella bellissima canzone laudativa e precativa ad un tempo, che comincia *Vergine bella*. Così da questo lato eziandio si aggiunge pregio di novità alla Dantesca Epopea, la quale se il dotto Mazzoni non ha potuto con due grossi volumi provare essere simigliante ai poemi di Omero e di Virgilio, dai quali in quanto alla materia, alla forma, e al moltiplice fine al tutto si dilunga, neppure al cavalier Monti è venuto fatto di persuadere, la Divina Commedia, perchè vocaboli tecnici contenga, esser poema didascalico (Proposta vol. III, par. II, pag. LXXXII). E nel vero, da mille luoghi di quella si raccoglie patentemente aver lui inteso di comporre un epico carme, e sulla più malagevole e vasta materia che altro poeta si proponesse, e con magnifico e altissimo stile; al qual lavoro quasi soprumano erasi egli venuto preparando dapprima colle Canzoni, che nella Vita Novella scrisse in commendazione di Beatrice, foggiandola come donna di virtù, e fugatrice dei vizii; delle quali canzoni egli cita nel Pg. XXIV. 51 la prima, *Donna che avete intelletto d'Amore* per ricordare il suo *nuovo stile* (il quale è una cosa col *bello stile* del I. canto), o vogliam dire il vero modo di poetare da esso trovato per primo. Ma più particolarmente alla composizion del poema si apparecchiò colle canzoni allegoriche, dove, infingendo di lodare le bellezze di Beatrice, egli commenda veracemente la Filosofia, e due ne rimembra nella Commedia (Pg. II, 112; Par. VIII, 37).

E venendo infine alle chiose, noi abbiamo in prima poste, al modo che tengono i chiosatori de' Latini Classici, le scelte annotazioni de' più famosi tra gli antichi spositori ed i moderni, dove elli dirittamente hanno ragionato; e a queste aggiunte abbiamo amplissime illustrazioni nostre, alcune grammaticali, le più istoriche o critiche, colle quali a nostro potere ci siamo studiati di tutte chiarire le cose che all'inno pertengono; per modo che, se non compiuto e perfetto, chè arditi non siamo di tanto sperare, almeno diligente comento s'abbiano gli studiosi

del sovrano poeta: sul quale questa oggimai è la ferma e costante sentenza dei savii, che chi attentamente non istudia nel divino poema, indarno aspira alla lode di gentile e reputato scrittore.

E perchè, in fatto di letterarie composizioni, il comparare insieme le cose è giudicato di molta utilità per gli studiosi; abbiamo stimato, non dover esser fuor di proposito il riscontrare a quando a quando il poema coll' inno, acciocchè meglio si vegga qual cosa manchi nell' uno, qual sia da commendare nell' altro. Per questa cagione, similmente offertoci il destro dalla materia, abbiamo a quando a quando alcuna cosa toccata dei principali punti alla Dantesca Commedia pertinenti, massimamente riguardo ai primi due canti; i quali si può dire che ne porgano la chiave per tutto quasi disvelare l'intendimento della Commedia; la quale ancora *visione*, e *sacro poema*, non senza perchè, si appella dall'autor suo. Ma questi nostri pensamenti, ovvero opinioni, che domandano una più ampia e separata trattatazione, forniranno, se a Dio sarà in piacere, l'argomento a tre ragionamenti, 1.° sopra la moltiplice allegoria della Dantesca Commedia, e in particolar modo sopra quella, che si contiene nel Prologo, e nella Protasi di essa; 2.° sopra la natura del poema di Dante; 3.° intorno al bello e nuovo stile dell' Alighieri. La qual fatica intendiamo d' imprendere a pro di quella eletta gioventù, che natura ha disposta a questi studii gentili, e al cui ammaestramento abbiamo finora spesi gli anni migliori, acciocchè ella abbia come una introduzione allo studio di questo poeta; a bene intendere il quale i più ampli comenti eziandio si trovano scarsi. Ai letterati, che molti e di grande dottrina e rinomanza hanno con amore al sommo poeta gli studi rivolti, in luogo di presumere, che per le nostre osservazioni si possa alcun novello lume apportare, indirizziamo calda e leale preghiera, perchè le nostre opinioni col loro sapiente giudicio pesando, se ragionevoli e sode le troveranno, c' incuorino alla non agevole impresa; o, dove torte e malfondate le stimino, dalla inutile e lunga fatica ci distolgano

N.B. I Comentatori antichi e moderni, de' quali abbiamo poste le chiose, o intere, o compendiate, così per dichiarare il testo, come per confutare le loro opinioni, sono i seguenti, cronologicamente annoverati:

1. L'Ottimo, cioè l'ottimo Comento della D. C., Testo inedito ec. stampato la prima volta in Pisa 1829.

2. Benvenuto de' Rambaldi Imolese: del cui comento non abbiamo in istampa se non quello che ne ha dato il Muratori nelle Antichità Italiche.

3. Carlo d'Aquino della C. di G., che in fine di ogni cantica traslatata in esametri ha brevi annotazioni Napoli 1728.

4. Pompeo Venturi della C. di G.

5. Il P. Lombardi M. C. Roma. Fulgoni 1791.

6. Gaetano Poggiali, in Livorno 1807-1813.

7. Il prof. Biagioli. Il suo Comento uscì la prima volta in Parigi 1819.

8. Quirico Viviani editore del Codice Bartoliniano della D. C. Udine 1823.

9. Antonio Cesari P. D. O. Bellezze della Commedia ec. Verona 1826.

10. Paolo Costa. La D. C. con brevi note ec. Bologna 1826.

N. I. v. 1-6. Sentenza sublimissima, la quale così è spiegata dall' Ottimo » con quel consiglio profondo, cioè col suo sapere, nel quale nulla luce creata puote attignere al cupo ..... sì che innanzi che sia al termine, si è vinto, cioè non ha possanza di considerare tanto a dentro ». Ed egli ne fa pur sapere, questo esser concetto di S. Tommaso, e altro simigliante trovarsi nel Pg. VI., 121-123.

Aspetto qui vale *vista*, cioè *intelletto*: *ogni aspetto creato è vinto*, intendi *degli uomini*, *e degli Angeli* — quia nullus intellectus Angelicus, vel humanus potest pertingere ad totalem cognitionem divinae sapiaentiae. — Benvenuto.

Però che andasse ecc.: *però*, e *perciò* hanno il medesimo valore, ossia *per questo*. (Vedi Cinonio, cap. 204 § I) Adunque *però che* (e noi lo scriviamo disgiunto, per cagione del numero poetico, siccome è scritto nella chiosa dell' Ottimo) significa *per questa ragione*, *perchè*, ovvero *acciocchè*. Laonde male il cav. Lamberti, nelle illustrazioni al Cinonio, aggiunge questo luogo di Dante come un esempio del *perocchè* invece di *quantunque*, lat. *quamvis*., C. 205, § III.

La sposa di colui ecc. La Chiesa militante, la quale (Cristo) col suo sangue benedetto sposò in sulla croce, gridando per lo desiderio della vita de' peccatori, e per la puntura della separazione (in quanto uomo) dell' anima dal corpo — L' Ottimo.

In se sicura, senza temer le offese degli inimici, cioè degli eretici, sicome chiosa Benvenuto; *ed anco a lui più fida*, acciocchè a lui servisse più fedelmente, e non adulterasse pei vizj — Et hic nota (prosiegue Benv:) quod de rei veritate Ecclesia Dei non bene incedebat recte, privata bonis ducibus. Nam Sacerdotes seculares, et Monachi antiqui multum defecerant in virtute, moribus, et scientia. Ideo bene Deus succurit huic defectui cum istis duobus principibus, qui verbo, et opere erigerent ruentem Ecclesiam — Dello stato infelice della Cristianità in quel tempo

favellano anche i Tre Compagni, C. IX. della Leggenda, con siffatte parole — Erat tunc amor, et timor Dei quasi ubique extinctus, et via poenitentiae penitus nesciebatur. Nam in tam praevaluerat carnis illecebra, mundi cupiditas, superbia vitae, quod totus mundus in his tribus malignitatibus penitus videbatur. — L' Alighieri con rapida pennellata, qual si conviene al lirico poeta, ed a colui che si era proposto di crearsi un *nuovo e bello stile*, che fosse ad un tempo *breve ed arguto*, ne dipinge innanzi tratto la misera condizione di quel secolo: la qual cosa egli fa similmente nell' Inno in lode di S. Domenico (C. XII. v. 37-39):

L' esercito di Cristo, che sì caro
Costò a riarmar, dietro all' insegna
Si movea tardo, sospeccioso, e raro;

sul qual terzetto vedi, o studioso lettore, che bella chiosa fa l' Ottimo — Dice, che l' oste di Cristo, cioè li Cristiani si movevano *tardi, sospettosi, e rari* dietro all' insegna. Nota tre difetti, *tarditate*, cioè lentezza, e pigrezza in operare; *sospettoso*, nota vacillitade, ed incostanza circa la fede; *rado*, cioè poca gente andava in quella oste, la quale oste costò così cara a riarmarla. Oh quanto sangue innocente, e giusto si spese per riarmarla! Tutti i santi libri ne sono pieni. —

Il Mauro, nel L. I. v. 176-212, e in altri luoghi, ne porge il ritratto di quel secolo, che le molte e pestilenziose eresie, e i più sconci vizj bruttavano.

Duo principi ordinò in suo favore. Chi non riconosce di subito in questi due principi i due gloriosi Patriarchi Francesco e Domenico, ordinati dalla providenza di Dio a favore della Chiesa? Così nell' altro inno v. 45;

E, come è detto, a sua sposa soccorse
Con duo campioni ecc.

Che quinci e quindi le fosser per guida — Idest qui recte ducerent bigam Ecclesiae — Benv. Che sotto la figura di biga, ossia carro di due ruote, sia dal poeta rappresentata la Chiesa, appar manifesto dai versi 106-109 del citato canto XII. » Se tal fu l' una ruota della biga (cioè S. Domenico) ..... Ben ti dovrebbe assai esser palese L' eccellenza dell' altra ecc. (cioè S. Francesco.) »

Se poi ami di vedere di che guisa

» Un carro in su duo ruote trionfale » (Pg. XXIX, v. 107)

allegorizzi poeticamente con bellissime immagini, tolte dal profeta Ezechiello e dall' Apocalisse, la Chiesa, e le sue diverse vicende, leggi il canto 29, e il 32 del Purgatorio. Al qual proposito non taceremo, che l' Ottimo nel dichiarare questo allegorico carro, appresso aver detto, che per le due ruote s' intendono i *due Testamenti, dalla destra il Nuovo, dalla sinistra il Vecchio*, soggiunge — avvegnachè l'autore in altra parte dica, che l' una delle ruote della Chiesa sia santo Domenico, cioè sapienza, e l' altra santo Francesco, cioè contemplanza, povertà, e amore, capitolo XI, XII. *Paradisi*. E così vedi, che *esso autore, secondo varj rispetti, varj offizi, e nomi attribuisce* —.

Il principio di quest' inno è pieno di nobiltà, di magnificenza, e di splendore poetico, sì nelle sentenze, sì nelle spressioni; ed anche il periodo, che in nove versi si allarga, giova non poco alla bellezza. Il Mauro eziandio dà cominciamento al poema con accorgimento, e con dignità, attesa la descrizione per noi accennata, e la introduzione della poetica macchina; sulle quali cose però nelle annotazioni del poema abbiamo abbastanza indicato, quali sarebbero stati i nostri desiderii.

N. II. v. 10-15. *L' un fu tutto serafico in ardore*: Benvenuto chiosa questo verso così — Idest de ordine Seraphinorum, qui magis ardent in amore Dei. Quasi dicat tamquam Angelus, non homo, ardens in charitate — I due seguenti versi sono per lui dichiarati in tal guisa — Fuit splendor sapientiae in mundo;..... unde dicit: di *cherubica luce*; idest de ordine cherubinorum, quia habuit intellectum angelicum. Nam fuit magnus doctor, et illuxit mundo sapientia sua —.

D' amendue Si dice l' un pregiando ecc. Lodando uno dei due, qualunque si prenda alcuno a lodare, si vengono a lodare insieme tutti e due: *perchè ad un fine* ecc: perchè operarono amendue al fine medesimo di sostenere, e guidare la Chiesa. Il P. Lombardi. Al qual proposito Benvenuto — Et heic nota, quanta arte utatur Auctor in ista fictione. Nam inducit Thomam de Aquino, qui commendat vitam Beati Francisci, et damnat vitam suorum fra-

trum sancti Dominici. Quia melius testimonium est, et facilius creditur, quando aemulus laudat aemulum, et ita quando culpat suos — *L' opere sue*: nota che *sue* per *loro* non è posto qui per la rima, dacchè gli antichi usavanlo spesso anche in prosa.

Qui l' Alighieri congiunge i due Santi Patriarchi, i quali si proposero il medesimo intendimento; e in sulla fine dell' inno, vuole che dall' eccellenza dell' uno si conghietturi l' eccellenza dell' altro. Similmente nell' inno in lode di S. Domenico (C. XII, v. 43 e 109.) fa che questi *due campioni* soccorrano di concerto alla sposa di Cristo. Con che il poeta non si dilunga dall' istoria, onde impariamo, che la riforma della cristianità fu da Francesco adempiuta principalmente colla pratica, e predicazione delle cristiane virtù, di cui regina è la carità; da Domenico in precipuo modo colla sapienza, e dottrina. Laonde non possiamo approvare che il Mauro in tutto il poema non nomini mai il *degno collega* di Francesco; nè se ne giovi a variare la sua epopea, almeno con un episodio. E potea farlo, per nostro avviso, molto acconciamente o nel descrivere i generali comizi dell' ordine, o nel raccontare il viaggio del S. Patriarca a Roma. E nel vero, in quanto ai primi, Domenico, giusta l' autore de' Fioretti, intervenne al capitolo detto *delle Stuore*; e si era forte meravigliato, che quivi S. Francesco detto avesse. — Io comando, per merito della santa obbedienza, che tutti voi che siete congregati quì, che nullo di voi abbia cura, nè sollecitudine di veruna cosa di mangiare, o di bere, o di cose necessarie al corpo; ma solamente intendere a orare, e laudare Iddio: e tutta la sollecitudine del corpo vostro lasciate a lui, imperocchè egli ha speziale cura di voi — (Cap. XIIX. p. 34). Veduto di poi, come tanta gente fu quasi miracolosamente provveduta di vettovaglia, S. Domenico = Cognoscendo veramente, che la provvidenza divina si adoperava in loro, umilmente si ricognobbe, che avea falsamente giudicato Santo Francesco di comandamento indiscreto; e andandoli innanzi, inginocchiossi, e umilmente disse sua colpa, e aggiunse: Veramente Iddio ha cura speziale di questi santi poverelli, e io non lo sapea; ed io da ora innanzi prometto d' osservare la evangelica povertà santa; e maladico dalla parte di Dio tutti li Frati dell' ordine mio, i quali nel detto ordine presumeranno d' aver del proprio —. Convengo col P. Papini (Storia di S. Fran-

cesco, T. I, p. 246) « che l' autore (de' Fioretti), che affè non era un' oca, si lasciò trasportare dalla corrente della novità, abbandonando le antiche limpide sorgenti; e, se bevve talvolta anche a queste, pur volle mescolarvela, sicchè pochi articoli si abbian sinceri » (e di questi non n'è uno fermamente, a nostro parere, il precitato racconto); nè per conseguente mi acconcio al sentimento del P. Cesari, il quale protesta di avere in reverenza tutti i fatti straordinarii, e i miracoli in esso libretto recitati, perchè li credettero il Vadingo, e il Recoletto (pref. ai Fioretti p. VIII). Non era certo di tal parere il P. Affò, il quale, nella vita del B. Giovanni Buralli, dimostra esser quel libro *pieno di favole.* Ma il poeta non è astretto, come l'istorico, di ornare la verità, dilettandosi egli in ispecial modo della verisimiglianza, che è l'anima della poesia, e che si ritrova in assaissimi fatti narrati nei Fioretti, e in altri libri non pochi sulle Minoritiche cose, ai quali non sembra avere il Mauro dato opera quanto era mestieri. Intorno all' andata di Francesco a Roma, il Mauro ve lo fa ire due volte; la prima per l'approvazione che ottenne della sua Regola da Innocenzo III, l'altra nel ritorno dalla Sicilia; il qual secondo viaggio è una immaginazione del poeta, benchè più volte il Santo Patriarca veramente vi si conducesse. Si sa che anche Domenico vi si recò nel 1215 al tempo del concilio Lateranense IV; e quindi l' anno appresso, nel quale ebbe ai 21 di decembre l'approvazione dell' ordine. Che bella occasione era quella prima d' introdurre i due patriarchi nella Franciscíade, narrando poeticamente il loro incontro appo il Cardinale Ugolino, siccome lo recita F. Tommaso da Celano! (pag. 227). Noi confidiamo, che quanti amano la schietta e disadorna semplicità, non ci sapranno malgrado se loro questa narrazione offeriamo per noi traslatata, valendoci in parte della versione dell' Ottimo, che, nel chiosare il v. 124. *Ma il suo peculio* ecc., ce la dà tronca ed abbreviata — *Nella città di Roma quelli chiari luminari del mondo, beato Domenico e beato Francesco, erano dinanzi al Cardinale d' Ostia, il quale fu poi Papa;* e mentrechè melliflue cose a vicenda di Dio favellavano, *disse loro* finalmente *il Vescovo:* Nella Chiesa primitiva i Pastori della Chiesa erano poveri, e per carità, non per cupidità ferventi. *Perchè*, soggiunse, *non facciamo noi Vescovi e prelati de' vostri frati, che per dottrina e per esemplo avan-*

zano gli altri? Intra i santi si fa del rispondere lunga tenzone, non si sottraendo elli, ma sollecitandosi, anzi l' uno costringendo l' altro alla risposta; posciachè l' uno precedea l' altro, e però l' uno si era devoto inverso dell' altro. Pur *l' umiltà vinse Francesco, ch' elli non fosse antimesso a rispondere*; *vinse* anco *Domenico, acciò che elli primo rispondendo, umilmente ubbidisse*. Rispondendo *adunque B. Domenico*, disse al Vescovo: *Signore, se li miei frati si cognoscono, elli sono levati con buono scaglione; ed a mio podere io non gli lascerò salire ad altra altezza di dignitade* (1). Com' egli ebbe così brevemente conchiuso,

---

(1) Notisi, che le parole in carattere corsivo sono dell' Ottimo; ma noi alcuna volta per più fedeltà vi abbiamo qualche picciola cosa mutata, non però in questo luogo, dove il testo latino dice: *Domine, gradu bono, si cognoscunt, sublimati sunt fratres mei, nec pro meo posse permittam, ut aliud assequantur specimen dignitatis*. Il volgarizzamento antico rende, per nostro avviso, perfettamente il concetto dell' istorico: ma il P. Papini che lo traduce liberamente, ha fatto dire a S. Domenico appunto il contrario di ciò ch' egli disse, ponendo queste parole — *Risponde che di buon grado accorda, che a Frati suoi conosciuti idonei sia affidato l' Episcopato, non mai altra dignità* — (Vita di S. Fr. Libro I, C. X, pag. 89). Secondo la qual versione, alla domanda del Cardinale consentito avrebbe Domenico, non già Francesco; quandochè ambidue diedero negativa risposta, l' uno affermando, alto essere abbastanza il grado di religioso, perchè i suoi frati non desiassero d' essere più superni; l' altro da esso nome de' Minori cavandone ingegnosamente la ragione, e per soprappiù aggiungendo altre cose che suonano il contrario della petizione. Che questo sia il vero concetto, sarà chiarito abbastanza e dai versi dell' Alighieri, e dalla sposizione dell' Ottimo —.

Ma il suo peculio di nuova vivanda
E' fatto ghiotto sì, ch' esser non puote
Che per diversi salti non si spanda.

Ora converte santo Tommaso il suo sermone contra quelli frati che sono oggi nell' Ordine de' Predicatori, dicendo che il peculio di santo Domenico è fatto ghiotto di nuova vivanda, *quanto adesso*, cioè di prelazioni, e d' onori temporali; onde non può essere che non disvii e spandasi per diversi salti. *Saltus* è il luogo dilettevole, piena di morbida pastura —.

Nella qual chiosa noterà il lettore, aver noi riposte al suo luogo le

inchinandosi B. Francesco dinanzi al Vescovo, disse: *Signore, li miei frati sono per questo chiamati Minori, perch' elli non presumano di farsi maggiori.* Ammaestrali vocazione di rimanersi nel piano, e dell' umiltà di Cristo seguitar le vestigia, acciocchè finalmente, nella retribuzione dei santi, sieno più che gli altri esaltati. Se volete, disse, che portino frutto nella Chiesa di Dio, teneteli, e consevateli nello stato di lor vocazione, e riconduceteli al piano, eziandio contraccuore. Il perchè pregovi, o Padre, a fine che elli non si facciano tanto più superbi, quanto più poveri, ne' contra gli altri insolentiscano, che a niun patto consentiate, che ascendano a prelazioni. Queste fur le risposte de' Beati — E qui l' istorico rivolge un caldo parlare ai figliuoli dei santi, chiamandoli *tralignanti, ed illegittimi* per l' invidia, e l' ambizione, ond' erano signoreggiati: le quali parole noi crediamo aver suggerite a Dante quelle amare trafitture che, in persona di S. Bonaventura, si scagliano contra i Minori del suo tempo (C. XII. v. 112-126). Ma che ad un fine fossero le opere dei due Patriarchi, nol mostra eziandio la visione di S. Domenico, narrata nella Cronaca dell' Umbro; per la quale egli vide la Beatissima Vergine Madre supplicare al Figliuolo indignato contro i peccatori, e fermo di tutti sterminarli, che sospendesse il flagello, infino a tanto che i suoi fedeli servi Domenico, e Francesco mandati non avessero ad effetto i loro divisamenti?

Dalle quali cose conseguita, che non doveva il Mauro starsi contento a dar solamente un cenno degli altri religiosi instituti, antichi e novelli, siccome egli ha fatto nel L. XI.

---

parole *quanto adesso*, perchè non intralciano elle il discorso, siccome afferma l' editore del codice, ma spiegano più chiaramente, come i costumi dei frati predicatori del tempo di Dante fossero diversi da quelli del tempo di S. Domenico; e il regolare costrutto grammaticale si è questo, *quanto è fatto ghiotto adesso.* Le parole *si cognoscunt*, traslatate dall'Ottimo *se li frati miei si cognoscono*, vagliono, *se conoscono se stessi*; se pure non si voglia prendere il sì per affermativo, e pleonasmo; vezzo comune de' Trecentisti: oggi si scriverebbe, *se li frati miei lo conoscono*; ma che i padri del nostro idioma non abbiano usato mai l' articolo *il* o *lo* in siffatti costrutti, è dottamente mostrato dal cav. Vannetti (osserv. Orazio: sopra il sermone Oraziano, num. 75).

v. 222-235.: massimamente che essa materia gliene porgeva l' opportunità. Sebbene non è questa la sola omissione, di cui gli si debba dar carico; perciocchè altre ce ne ha di non minore importanza; e in fra queste, l' accorto e pio leggittore sopra tutto si ammirerà di non trovare in così lungo poema nè menzionate pure le *povere signore*, nè S. Chiara; tuttochè pertenessero elle al secondo dei tre ordini pel santo Patriarca fondati.

N. III. v. 16-24. In questo tratto il poeta circoscrive Assisi, patria di S. Francesco. Il P. d'Aquino Gesuita, nella sua traduzione della Div: Com: in latini esametri, alla prima nota di questo canto, così dice — Questo così sottile sminuzzamento usato dal poeta, per additare la città d' Assisi, non pare, che convenga al decoro e gravità d'un Beato, e Dottore della S. Chiesa, che parla nel quarto cielo, e meno s' addatta alla gravità del verso eroico. — Molti luoghi si potrebbero quì allegare, se d' uopo fosse, del massimo epico latino, il *maestro, e l' autore* dell' Alighieri (Inf: C. I. v 85.); dai quali aperto si vedrebbe, che il particolareggiare eziandio più minuto, non che sia disdetto, anzi conviene talvolta all' epica gravità; quando cioè ritrar si debbe alcun luogo insigne per alcun fatto, come si è nel caso nostro Assisi. Con simiglianti particolari descrive il poeta nel canto seguente la patria di S. Domenico, Callaroga; la quale descrizione non ha dato punto di noja al buon Padre. A noi all' incontro sembra una viva dipintura la Dantesca topografia di Assisi, posta tra il fiume Tupino, che vien da Nocera, e il Chiasi, che discende da un colle in quel di Gubbio, dove S. Ubaldo, prima di esser Vescovo, era vivuto Eremita. La costa che pende da un alto monte, ossia dal Subaso, tanto rammemorato dal Mauro, la costa senza ripida salita, e fertile, perchè tutta d' olivi, e di viti rivestita, ne sottopone forse alla vista una men leggiadra immagine dell' Oraziana Ustica, che in faccia a valli spaziose, sopra rilucenti rocce si adagia? (Odi Lib: I. XVII. 11.). Anche il *Freddo, e il Caldo*, che nelle diverse stagioni sente Perugia, da quella porta che riguarda al Subaso, nol rapresentano a vicenda o tutto ricoperto di nevi, o signoreggiato dai cocenti raggi del sole? Che manca a questo paesaggio, perchè il prospetto riesca il più ampio, isvariato, e gradevole? Ecco il dirietro della montagna, la parte opposta all' oriente, e tutta sassosa e diserta, ove per *greve giogo piange Nocera*

con Gualdo. E qui nota, o lettore, la doppia significanza di questo *giogo*, così nel Latino, come nell' Italico idioma; dal che ti si fanno innanzi due altre vivissime immagini. Percioccbè, o tu prendi il *giogo* per lo cacume di quell' alto monte; e vedrai, che quelle due terre ben hanno onde piangere per nevi, per geli, per nebbie, ed altri non pochi disagi, a cui soggiacciono le città poste in altura, o alle falde d' un monte; ovvero tu prendi metaforicamente quel *greve giogo* per la mala signoria, che sempre accuora i popoli soggetti; e allora ti trafigge l' anima il pianto di quelle due città » *sottoposte al re Ruberto; e per la supposizione* (1) *dice* (il poeta) *che per grave giogo servano al re; dunque non con libera voglia*». Io mi sto con questa spiegazione dell'Ottimo, la quale mi sembra assai più delle altre conforme allo spirito della divina Commedia: la cui Allegoria, com'esso Dante significò, e similmente notò il Boccaccio nel principio del suo Comento, è *polisensa* (2), a foggia del primo fra tutti i libri,

---

(1) Il proprio significato della voce *supposizione*, dalla latina *suppono, suppositio*, non è registrato nella Crusca, nè in altri posteriori lessici, che io conosca, ove solo si nota il metaforico, cioè *ipotesi*, *supposto*; e neppure trovasi nell' indice posto in fine del Comento dell' Ottimo; benchè si dica d' avervi segnate tutte le voci dell' anonimo chiosatore che mancano alla Crusca, o che sono in diverso significato.

(2) Il vocabolo *polisenso*, da noi usato in questo comento, non è nella Crusca, nè in alcuno de' più recenti dizionarii, tuttochè copiosissimi di giunte: ma in quella vece l' Alberti per primo, se io non sono ingannato, pose nel suo Dizionario universale, e appresso a questo esempio, altri, e ultimamente il gran vocabolario di Bologna portano la voce *polisenno*, tutti citando un luogo del Boccaccio nel comento sopra la Commedia di Dante. Ma che a questa voce sia stata immeritamente data l' italica cittadinanza, e tolta all' incontro fuor di ragione alla parola *polisenso*; e che, per conseguente, espugner quella si debba, è questa allogarvi, io spero di potere infino all' evidenza provare.

Per sentenza di Quintiliano, di quattro cose si compone ogni linguaggio — sermo constat ratione, vetustate, auctoritate, et consuetudine — (I. O. lib. I, cap. X); delle quali cose ovechè si dimostri, nessuna esser in favore del preteso addiettivo *polisenno*, ed anzi le più di loro stare per l'addiettivo *polisenso*, non rimarrà certo veruna dubbiezza, qual delle due voci sia apuria, qual genuina. E, consultando innanzi a tutto la metafisica ragion delle lingue, si possono e deggiono distinguere più maniere

cioè della Bibbia; tanto più che il poeta, se voluto avesse con quel *giogo* significare o il cacume del Subaso solamente, o Perugia, parmi che usata avrebbe non la generica forma *per*, sì la dimostrativa *pel* grave giogo. Ma rade volte avviene di leggere un luogo alquanto esteso della Dantesca

---

di *sensi*, non già di *senni*. E nel vero, se pigliasi *senno* per *sapienza*, e *saviezza*, come in quel di Dante, il quale dice di Salomone: Ei fu re che chiese *senno* (Par. XIII 95), e come negli Amm. degli Ant. dist. IX, rub. II, III, IV, ove queste tre voci più volte s'adoperano indistintamente l'una per l'altra; è agevole il comprendere, che ciascuna di esse indicando cosa astratta, e d'una sola e medesima guisa, nè può per intrinseca natura avere il numero del più, nè distinguersi in più maniere. Che se nell'Alighieri si trovano i *senni* umani (Inf. C. VII, 81) quivi deggiono figuratamente interpretarsi coll'Ottimo per *intelletti*. I *cinque senni* dell'Albertano, in luogo dei *cinque sentimenti corporali*, non fanno punto al nostro proposito. Piuttosto potrebbe sembrare che *senno* per *sentimento* o *significato* venga in ajuto dal *polisenno*, se imprima nell'esempio recato nei dizionarii a questo paragrafo — Pregoti che non metti parola per parola, ma senno per senno — (Amm. degli Ant. rub. IV, 7.) la voce *senno* non dovesse interpretarsi per *intendimento*, che vale ben altro. Così nel precedente numero dei medesimi Ammsi legge — io recando questo libro in latino abbo posto più *intendimento per intendimento* che parola per parola —; e il titolo di questa rubrica si è — Di curare più dello intendimento che delle parole — Ora, come quivi S. Concordio ne ammaestra al n. 8 — Contra ragione e perversa cosa mi pare non attendere *alla virtù* del detto, ma alle parole: e questo non si conviene a chi la divina scrittura vuole intendere —Così Dante nel Conv. Tr. III, C. X., afferma che nella figura Dissimulazione, le parole sono a una persona, e la *intenzione* (ossia intendimento) è a un'altra — Nell'allegoria, ad esempio, delle prime parole della Commedia di Dante la *selva oscura*, e la *diritta via smarrita* significano quello, che appunto suonano esse parole; ma l'intendimento del poeta, nel senso litterale o istorico, è, secondo ch'io penso, di denotare il reggimento Fiorentino involto nella ignoranza, perciocchè la verace maniera del governare, che gli antichi Fiorentini sapevano dal 1250, cioè infino dal tempo di Brunetto Latini (Vedi Zannoni, pref. al Tesoretto) erasi dai reggitori d'allora perduta; ma delle parole medesime ben altro è l'intendimento nel senso morale, dovendosi per quelle intendere l'uomo, che trasviato per li vizii e le passioni, le quali alle frementi belve fur simboleggiate e dai gentili, e dai cristiani filosofi, ha disconosciuto il cammino della virtù — E' adunque da tenere almeu per sospetto questo valore del voca-

Commedia, eziandio di quest' ultima Cantica, che principalmente contiene il mistico senso, dove non si vegga alcun tratto satirico appartenente al senso politico, o istorico, che vogliam dire. Nell' Inno seguente in lode di S. Domenico s' incontra un motto acutissimo (v. 88-90.) contra Bo-

---

bolo *senno* in luogo di *sentimento*, o *significato*, dovendosi anzi interpretare per *intendimento*, che anche *intenzione*, da Dante e da Brunetto Latini, si disse *intendenza* nel Tesor. c. V — Spesse fiate Le parole rimate Ascondon la sentenza (il concetto) E mutan la *intendenza* —. In questa significazione similmente non si dovrà dir *polisenno*, ma *polisenso*; perciocchè altra cosa è l' intendimento, o intenziou dell' autore, ed altra il vario e diverso senso delle parole. Oltre di che, a fermare l'autorità di cotal voce, sarebbe mestieri produrre esempii di esso Boccaccio, nei quali si vedesse usato *senno* per *senso*; il che non mi ricorda di avervi mai letto. Ma perchè, giusta l' insegnamento di Quintiliano, la ragione in quanto al linguaggio è precipuamente riposta nell' *Analogia*, o proporzione, e talvolta ancora nell' *Etimologia*, perciò di questa è ora da fare alcun motto, mostrandoci ella nel nostro caso la vera origine della parola, non l'analogia, che considerando la sola terminazione, o desinenza de' vocaboli, qui non ha luogo. Ognuno sa che dal latino *sensus* è venuto l' italiano *senso*; e che per conseguente è da reputar falsa l' opinione del Ferrari e del Menagio, che da *sensus* trassero *senno*, il quale, per sentimento del Muratori, dal Tedesco *sinn* è venuto. Ma, lasciando stare questa forse dubbia originazione di *senno*, chiaro è che da *poli* e *senso* nasce naturalmente *polisenso*, come tutte altre parole per simil guisa composte. Consultando adunque la ragione, che nelle lingue eziandio si debbe più che altra cosa ascoltare, hassi a dire *Allegoria polisensa*, non *polisenna*.

Intorno alla consuetudine non è da parlare, posciachè questo non è vocabolo sottoposto all' arbitrio dell' uso, come non sono quelli che ad arte o scienza appartengono.

Passando ora all' *autorità*, che colla *vetustà* congiungeremo, nelle quali ogni linguaggio principalmente si appoggia, ella sarebbe per fermo grandissima, ed inappellabile, benchè del solo Boccaccio, e intorno ad un vocabolo per lui usato pure una volta. Ma che dice quest' unico esempio? — Si può meritamente dire questo libro esser *polisenno* ..... perciò dissi questo libro esser *polisenno*, perciocchè tutti questi *sensi* ..... li si potrebbero in assai parti dare. Boc. C. D, (il quale esempio nell' Alberti è ripetuto alla voce *Allegoria*). — Lascio stare, che l' Edizione unica di questo Comento, come delle altre opere del Boccaccio in prosa, che è fatta in Firenze colla data di Napoli, è piena di errori; e chiarir se ne può chiunque confrontar voglia i due soli primi periodi della vita di Dante Alighieri di questa edizione colla recente correttissima del

nifazio, cui sopra tutto l'Alighieri si toglie di mira nel suo poema. Il medesimo fa egli qui, come in altri assai luoghi, contra Re Roberto, il principale sostenitore dei Guelfi nel tempo che il poeta scriveva il Paradiso, al quale obbedivano molte città non pure dello stato della Chiesa, ma anche della Lombardia.

---

ch. Bartolomeo Gamba. Ma chi non vede al primo aspetto, che da esse parole del Boccaccio — perciocchè tutti questi sensi ...... li si potrebbero in assai parti dare — raccoglier si debbe, vera essere per l'osservata ragione etimologica la lezione *polisenso*?

Senza che, ove si scoprisse il fonte nel quale ha il Boccaccio attinto questo vocabolo, potrà egli rimanere ombra di dubbio in veggendone l'antichità? Ora ecco il testo originale onde il Boccaccio ha tolto il vocabolo *polisenso* — Ad evidentiam itaque dicendorum sciendum est, quod istius opera (cioè la Commedia) non est simplex sensus; immo diei potest *polisensuum*, hoc est plurium *sensuum* — le quali parole così giacciono nella epistola, con la quale Dante intitola a Can Grande della Scala la Cantica del Paradiso. Io trovo nelle mie schede notato quel luogo del Boccaccio un poco diversamente da quello che viene allegato dall'Alberti; ma non so di certo, se io lo trascrivessi parola per parola, ovvero lo compendiassi; nè ora ho l'agio di consultare la stampa. Io trovo adunque scritto così — Si può meritamente dire, questo libro esser *polisenno* cioè *di più sensi* —; e queste parole accordandosi esattamente alle latine, conseguita, che il Boccaccio debbe avere scritto *polisenso*, non *polisenno*: di che si farà vieppiù capace chi leggerà e nella precitata epistola latina di Dante, e nel proseguimento di esso capitolo del Boccaccio, la spiegazione che danno ambidue, l'uno volgarizzando l'altro, *dei più sensi*; del letterale cioè, e dell'allegorico, o morale. Ora non è ella ragionevol cosa, che il trovatore d'un'allegoria di più sensi, ch'ei primo de' poeti introdusse nella sua novella Epopea, trovasse similmente il vocabolo proprio che questa nuova idea significasse; e che il Boccaccio nel suo Comento recasselo nel nostro volgare? I nostri trecentisti non erano neppure scrivendo latinamente così schizzinosi, come per amore della purità si mostrarono i latinisti del secolo XVI, nel foggiare nuovi vocaboli a denotar nuove cose; ed imitando i classici latini, li componevano ancora con voci di due diversi linguaggi, nomate perciò dai latini grammatici *ibride*; (nel qual senso non è registrato questo vocabolo nei nostri lessici, sebbene alcuni ne abbiamo noi pure, quali sono *monocolo*, dal greco-latino *monoculus*, al quale somiglia *polisenso*; e *bigamo*, dal latino-greco *bigamus*. Laonde la ragione, la vetustà, e l'autorità rigettano il *polisenno*, e fanno onesta e lieta accoglienza al *polisenso*. Che se con tutto ciò

Questa gentilissima pittura, il cui bello appunto è riposto nello sminuzzamento che tanto dispiace al P. d' Aquino, non è terminata. Ella si compie con un' immagine più delle altre poetica, con un sole cioè metaforico, che spunta di quella costa; ed ecco il quadro perfettamente finito.

---

fosse pur qualcheduno ancor perplesso su questo vocabolo, trasportato pel Boccaccio dal latino di Dante nell' italico linguaggio colla medesima proferenza, proporrò un altro luogo di essa epistola, volgarizzato similmente dal Boccaccio nel principio del suo comento; e si vedrà che quindi, come altri vocaboli, così questo ha egli recato medesimamente nella nostra favella. Tratta l' Alighieri sulla forma della sua Commedia con queste parole — Forma sive modus tractandi est poeticus *fictivus*, *descriptivus*, *digressivus*, *transumptivus*, et cum hoc *definitivus*, *divisivus*, *probativus*, *improbativus*, et exemplorum *positivus* — Il Boccaccio volgarizza letteralmente così — La forma, ovvero il modo del trattare è poetico *fittivo*, *discrittivo*, *e digressivo*, e transitivo; e con questo *difinitivo*, *divisivo*, *probativo*, *reprobativo*, *e positivo* d'esempli — Cap. I. della I. Cantica. Il Buti, la cui lettura ancora M. S. fu divulgata parecchi anni appresso quella del Boccaccio, volgarizzà istessamente; se non che in luogo di *transitivo*, pone *transuntivo*, come nel testo latino; e la Crusca (ed. 1729-38) che all' addiettivo *divisivo* allega più distesamente il testo del Buti, col *transuntivo* si è poi dimenticata di registrare al suo luogo questo vocabolo. Chi si pigliasse la briga di riscontrare questi nove addiettivi nei più insigni nostri dizionarj, troverebbe 1. che tutti e nove sono passati dal latino di Dante nel nostro volgare; 2. che i vocabolarii, allegando a ciascuno di essi (eccettochè alle voci *diffinitivo*, e *positivo*; ma *diffinitivo* non è nella Crusca, sì *diffinire*, e *diffinito*) l' esempio o del Buti o del Boccaccio, portano la medesima traduzione del luogo di Dante; 3. che col testo del Buti si corregge il testo errato della traduzion del Boccaccio, dove il *transumptivus* di Dante male è renduto per *transitivo*, e legger vi si dee *transuntivo*, come nel Buti; nè si dee credere che ambidue i vocaboli vagliano il medesimo, benchè i dizionarii dichiarino perfetto sinonimo di *transizione*, o trapasso, figura rettorica, non pur transazione, ma e *transunzione*, ove l' es. di esso Buti quanto ridicolosamente si arrechi in conferma, ognuno sel può vedere: 4. finalmente, che alcuni di questi vocaboli non sono ben definiti nei vocabolarii, perchè nè si esprime la natia forza che hanno per la natura di lor desinenza, nè la primitiva significanza è dichiarata. Che più? Quel valorosissimo ingegno di Gasparo Gozzi, a rendere la Dantesca voce, non si arrischiando forse di traslatarla tal quale, nè il *polisenno* approvando,

Ma intorno a questo allegorico Sole, non dobbiam trapassare quel che ci sembra da essere più ammirato nell' altissimo poeta, vale a dire, che le poetiche bellezze d' ogni maniera, e più nuove, e più singolari, sa egli cavare dall' istoria, e da essa materia; il che e da questo luogo, e da altri appresso sfavillerà. L' immagine del Sole

---

amò meglio di foggiare un altro vocabolo, scrivendo — Dopo avergli (a Cangrande) detto diverse parole intorno alla sua Commedia, gli dichiara ch' è *moltisensa*, cioè di più sensi (Difesa di Dante Dial. I.) — Nè questa voce avrebbe egli per fermo coniata, ad imitazione forse di Udeno Nisieli, che dizione *moltisillaba* disse per *polisillaba*, se immaginato avesse, avere tanto prima di lui il Boccaccio adoperato l' altro vocabolo; ma i codici o le stampe, o gli uni e le altre insieme avergliela guasta, e mal concia.

Ma, dacchè l'argomento ci ha condotti a grammaticalmente considerare questo luogo dell'Alighieri, non trapasseremo, che lo dovevano aver davanti sopra d' ogni altro quei critici, i quali sulla natura della Dantesca Epopea intendevano di ragionare; perciocchè con quelle brevi parole tutta l' Alighieri ci mostra la forma, onde egli l' ha imprentata. Oltre di che avvisiamo, che se nell' epistole il poeta ha dichiarata con tecniche voci la nuova foggia del suo poema, ce ne abbia eziandio, per gentil modo, e ingegnoso, poeticamente fatti accorti nel IV. dell' Inferno, là ove a Virgilio procedono incontro quattro primarii poeti, Omero, Orazio Satiro, Ovidio, e Lucano, che l' Alighieri onorano col farlo della loro schiera. E nel vero, Dante, che erasi tolto a Duca Virgilio in quanto al poetico stile, e al viaggiar in Inferno, e in Purgatorio, ha seguitato in prima Omero, che gli antichi appellavano *il padre della finzione*, rivestendo, come fa quegli, di poetiche immagini i pensamenti della Filosofia e della Teologia; è ito dietro no al lirico, ma sì al satiro Orazio, sferzando così i pubblici, come i privati perversi costumi, al modo della vecchia commedia Ateniese, e della nuova trovata prima dal Greco Menandro, e dai Latini Plauto e Terenzio imitata; della qual commedia la satira Romana per Lucilio inventata, e per Orazio alla perfezion condotta era un rampollo; ha nel suo poema rinchiuso la sublimissima Teologia de' Cristiani, siccome Ovidio aveva nella Metamorfosi fatto di quella dei gentili: finalmente nella guisa che Lucano, facendo materia del suo epico canto la cittadina guerra infra Cesare e Pompeo, celebrata avea la ruina della latina libertà, in sulla quale surse per opera di Cesare la Romana Monarchia; così l' Alighieri cantò la caduta dei Guelfi, o vogliam dire del popolare reggimento, che licenzioso contro gli ottimati, e i nobili imperversava, e che di que' tempi l' idolo era dei popoli d' Italia, se la Puglia si

gli fu per altri suggerita: ma egli continuando quella metafora, ne ha tratto poscia una convenevole, e splendida allegoria. Hanno voluto i comentatori additare da qual luogo Dante la togliesse; ma sono caduti in vituperevoli errori. Già il dotto P. Lombardi aveva notato, che il chiosatore dell' edizione Nidobeatina, e similmeute il Vellutello, e il Daniello, si erano ingannati di grosso, affermando » che Dante fa da S. Tommaso d'Aquino appellarsi *Sole* S. Francesco, coerentemente ad aver esso S. Tommaso scritto la di lui vita, nel principio della quale dica — *Quasi Sol oriens in mundo Beatus Franciscus vita, doctrina, et miraculis claruit* — » Con che S. Tommaso d' Aquino,

---

eccettui; e presagiva, che la prisca Monarchia de' Romani, vagheggiata tanto desiosamente dal poeta, risurta sarebbe per opera d' un principe, il quale uscirebbe di alcuna delle possenti Ghibelline famiglie, non di qualunque italica provincia, ma di quella parte d' Italia non picciola, nè ignobile, che dal Feltro di Romagna estendesi sino a Feltro della Marca Trivigiana, pel qual tratto d' italico paese a quando a quando stati erano valenti guerrieri, ardentissimi in parte Ghibellina, che quivi massimamente signoreggiò. Questi, nella mente dell'Alighieri, era istoricamente il *veltro*, che cacciar doveva per ogni Italica villa la *lupa*, ossia la parte dei Neri, o, che è il medesimo, i Guelfi, e la Democrazia. Intorno al qual veltro, posciachè oltre la dotta opera del signor Troya sul *Veltro allegorico*, si è lungamente disputato nel preterito anno (Vedi l' Antologia di Firenze fasc. di febraio) se fosse nato o no, qui faremo solamente avvertire, che Dante prima dice in modo assoluto, che *il veltro verrà* (Inf. I. 102) poscia qual egli sarà, di che parte d'Italia, e di che prosapia uscirà, e che queste cose annunzia in tuono profetico. Ma altro è dire *verrà il Veltro*, e altro *nascerà un principe*, il quale sarà il veltro fugatore e uccisor della lupa. Questa seconda cosa sarebbe troppo lontana dai desiderii del poeta, il quale, nel Pg. XX, 10-15, maledicendo la lupa, s' impazientisce perchè il veltro tardi di troppo. — Quando verrà per cui questa disceda? — Nè si dee tacere, che nel chiosare il verso 10, il ch. professor Costa dice così — Nota che spesso la poesia di Dante, come egli dice nel Convito, è *polisensa*, di più significati — dove, se l' autorità di tanto letterato ne rassicura nella nostra opinione, crediamo nondimeno di dovere osservare, che Dante dice veramente nel Conv. Trat. II. c. I, p. 56. Edizione di Padova — Che le scritture si possono intendere e debbonsi sponere massimamente per *quattro sensi* — ma che non ha posta italicamente questa parola in esso Convito, sì latinamente nella memorata epistola.

che qui, per poetica finzione, commenda S. Francesco, è da quelli tolto in iscambio del B. Fra Tommaso da Celano, uno dei primi compagni del S. Patriarca, il qual F. Tommaso primo ne scrisse la vita per comandamento di Gregorio IX. nel 1229., e poi ne fece un' altra più copiosa per ordine del Generale Crescenzio, il 1246. Nè la prima, nè la seconda vita del Celano cominciano dalle parole, *Quasi Sol oriens;* ma sì nel terzo opuscolo che alla prima vita pertiene, intitolato *De Canonizatione Beati Patris nostri Francisci, et de miraculis ejus*, recita, che Papa Gregorio, ito con tutta la corte in Assisi per canonizzare beato Francesco, innanzi che proferisse le solenni parole della canonizzazione — predicò a tutto quanto il popolo; e, con affetto mellifluo, con voce sonora, annunziò le maraviglie di Dio: lodò ancora con nobilissimo sermone il santo padre Francesco; e rammemorando, e annunziando la purità del conversare di lui, fu tutto di lacrime bagnato. Il suo sermone prese siffatto cominciamento: *Quasi stella matutina in medio nebulae, et quasi luna plena in diebus suis, et quasi sol refulgens, sic iste affulsit in templo Dei.* — (Vita prima pag: 106.): le quali parole sono nel C. 50. v. 7. 8. dell' Ecclesiastico, e fornirono al sommo Pontefice bello argomento all' elogio. S. Bonaventura, nel C. XV. e ultimo della sua Leggenda maggiore, ci narra la medesima cosa, e non si discosta dalle tracce del Celano. Ma la leggenda de' Tre Compagni (distesa dal B. Leone, che presso il Mauro è il fido Acate di S. Francesco) ha tolto da quel testo il pensiero del Prologo, mostrando con bella semplicità e aggiustatezza la simiglianza fra il sole, e il S. Patriarca — Praefulgidus ut lucifer, et sicut stella matutini, *imo quasi sol oriens* mundum inflammans, mundans, et foecundans, ut quaedam nova lux, oriri visus est Franciscus. Qui ad modum solis, ipsum mundum quasi sub frigiditatis, obscuritatis, et sterilitatis hyeme torpescentem, verbo et opere, quasi radiosis scintillis, perlustrans, veritate radians, charitate accendens, et meritorum fructu multiplici renovans, et decorans, variaque ligna pomifera, in tribus ab eo ordinibus institutis, virtute miranda producens, quasi ad tempus vernale perduxit universum — Appresso a questi primarii Biografi, ma parecchi anni più tardi, Fra Bernardo da Bessa, compagno e segretario di S. Bonaventura, scrisse un compendio della vita del S. Patriarca, intitolato, *De Laudibus Sancti Francisci;* il qual

comincia: *Quasi sol oriens in mundo*; e questa è la vita dai comentatori male a proposito citata. Del quale errore a noi sembra, che l'origine ripeter si debba dalle chiose dell'Ottimo, perciocchè, come ne avverte l'erudito e benemerito suo editore (vol. I, pag. XIV.) — in esso, come nella più parte degli antichi comenti di Dante, si trovano quà e là glossemi, e interpolazioni di diversi chiosatori, più o meno istruiti, che furono insieme poste senza discernimento dagli amanuensi — Ecco qual mostruosa confusione si trova alla chiosa delle parole: *Nacque al mondo un Sole*, v. 50 — Inchieder si potrebbe, perchè l'autore introduce santo Tommaso a narrare la vita di santo Francesco, e non uno de' suoi frati. A ciò risponder si può, per questo dire un *Sole*, che il detto s. Tommaso, primo per comandamento di Papa Gregorio IX scrisse la detta vita, cominciando: *Quasi sol oriens in mundo Beatus Franciscus vita, doctrina, et miraculis claruit: vita, inspirando spiritum lucis; doctrina, seminando; miraculis, fructificando, et alia causa*: cioè, che più è dicevole la laude per altrui bocca, che per la propria; e quegli meglio la sa, che più presenzialmente la vede, come vide santo Tommaso, e sentì — Noi siamo persuasi che l'anonimo autore di esso comento, il quale anche l'antico o il buono o l'ottimo suole esser chiamato, non dovesse pigliare l'un Tommaso in vece dell'altro; perciocchè dalla narrazione dell'incontro fra i due Patriarchi (Vedi p. 15) ben si vede che la leggenda del Celano eragli nota. Or proporremo di che guisa sanar si possa, e supplire la corrotta lezione di questo passo — Inchieder si potrebbe, perchè l'autore introduce santo Tommaso a narrare la vita di santo Francesco, e non uno de' suoi frati. A ciò risponder si può, cioè che più è dicevole la laude per altrui bocca, che per la propria. Per questo dire un sole, *è da sapere*, che *Frate* Tommaso *da Celano*, primo per comandamento di Papa Gregorio IX scrisse la detta vita; e quegli meglio la sa, che più presenzialmente la vede, come vide Frate Tommaso, e sentì (1): *della qual vita fece uno sunto Frate Bernardo da Bessa*, cominciando: *Quasi sol oriens* ec.

---

(1) Queste parole alludono a quelle, che si leggono nel principio del Prologo della 1. vita, ove il Celano afferma di voler raccontare *ea*

Sul terzetto che comincia, *Di quella cosa*, il Biagioli così ne ammonisce » Due cose singolarmente s' hanno a notare; la prima si è, rispetto al senso, l' accidente del nascere il sole talvolta di Gange, cioè più del solito ardente, e infocato, a dimostrare da che parte denomina il poeta *sole* S. Francesco, che è riguardo a quel serafico ardore detto di sopra, onde fu tutto acceso; la seconda è la bella frase poetica, *dove ella frange Più sua rattezza*, per la quale quella non meno bella del XII. del Pg., *Si rompe del montar l' ardita foga*, ci si ricorda a doppio diletto ».

N. IV. v. 25-27. Il concetto racchiuso in questo terzetto è dal P. d' Aquino reputato *un' arguzia non poco leggera, e non degna di così grave poeta*; e pertanto ei l' ha trapassato senza voltarlo in latino: ma il suo confratello P. Venturi lo dice *concetto di tre quattrini*; sul qual mordace motto niuno de' moderni Commentatori più celebrati ha saputo contenere la propria indignazione. Il Padre Lombardi — Sbuffa quì il Venturi. Ma se bene, come benissimo, appella Dante S. Francesco un Sole, se S. Bonaventura nella vita del medesimo S. Patriarca (nel Prologo) appropria a lui quelle parole dell' Apocalisse: *Vidi alterum Angelum ascendentem ab ortu Solis, habentem signum Dei vivi*; ben anche può richiedere, che non *Ascesi*, ma *Oriente* si appelli il luogo, onde il medesimo santo Patriarca nacque — Il Biagioli, seguitando il suo stile, dà villanamente al Venturi dell' ubbriaco; e finalmente il P. Cesari usa parole in apparenza gentili, ma che non beffano, ne' straziano meno — Da quel Messere (che è però assai benemerito nelle spiegazioni partenenti a sto-

---

saltem, quae ipsius ore, vel a fidelibus, et probatis testibus intellexi. Il medesimo si afferma dai tre compagni nell' epistola al Generale Crescenzio, avendo elli scritto in quello stesso anno che il Celano scrisse la 2 vita. Forse si dovrebbe supplire con più parole, aggiungendo, che il Celano compose di poi un' altra vita, e ciò ch' egli racconta nel sermone precitato di Papa Gregorio, e chiudendo la chiosa col Sommario che ne fece F. Bernardo; sebbene queste ultime parole noi le crediamo interpolate, perchè l' Alighieri ai fonti, non ai rivoli dell' Istoria si dissetava, massimamente ch' egli ascritto al terzo ordine Francescano ben conosceva i più veraci biografi del Santo, come pei molti luoghi da noi allegati è manifesto,

ria) io, m' aspettava che lo apprezzasse anche meno, cioè un fuscel di paglia — E quì voglio che tu rida, o cortese leggitore, del modo, con cui que' due Messeri si escusano della loro irragionèvol censura. Il P. d' Aquino soggiunge così alle parole per noi allegate. — Io non cedo a veruno nella stima, anzi nell' ammirazione di questo impareggiabil Poeta; ne' solamente l' ho dimostrato in altre mie opere, col lodarne la singolarità dell' ingegno, e prenderne in parecchi luoghi la difesa, ma lo dimostro assai palesamente di presente colla intrapresa di questa arditissima traduzione; tuttavia non posso non avvertire, o dissimulare alcune piccole macchie di questo *sole*, per non dipartirmi dall' allegoria dal medesimo introdotta in questo passo — E il P. Venturi, copiando il P. d' Aquino, e mutando al suo proposito, dopo i *tre quattrini*, prosiegue di tal guisa — Io non cedo ad alcuno nella stima di questo impareggiabile poeta; e mi pare di averlo dimostrato, intraprendendo il fastidioso lavoro di questa dichiarazione: pure non ho per bene dissimulare le piccole macchie di questo sole, dirò così per non dipartirmi dall' allegoria, di cui egli ancora in questo passo si vale.

Io mi sono meravigliato, che il dotto Rosa Morando, il quale così per minuto rivide le bucce a cotesto spositore da Siena, gli abbia lasciato passare intatta quella censura. Al che ho io ora supplito, tanto più che, sendo per grande ventura oggidì in onore e nell' Italia e fuori lo studio di Dante, mi pesa forte il veder ristampar così spesso, e gir per le mani de' giovani il Venturiano Comento, il quale ha fatto alla D. C. quel servigio, che all' Eneida la barbara interpretazione latina del P. de la Rue, la quale ne' primi soli sei versi contiene almanco dieci solenni spropositi.

Ma per venire alla sostanza, egli è da tenere per fermo, che i pensieri dedotti dalle etimologie, e in breve, i giuochi tutti di parole non sono da biasimare, quando ne suggeriscono naturalmente alcun gradevol concetto; siccome qui avvenne all' Alighieri, il quale nominar dovendo la patria di S. Francesco, allor detta *Ascesi*, avverte, che chi dee far parole di essa, se vuol dir proprio, cioè adoperare un vocabolo che tutta ne significhi l' idea, e non con difetto, come fa sempre chi parla senza proprietà, debba chiamarla *Oriente*, per essere ivi nato questo metaforico sole di santità. Io penso, che questo amore delle

etimologie, per altri ancora osservato nell' Alighieri, gli sia stato ispirato da Virgilio, onde egli tolse il suo bello stile, sin da quando compose le canzoni, e che nel solo primo Libro dell' Eneida ha due versi, i cui concetti sono tolti per simil guisa dalle parole *saxa*, e *Julus*. » Saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus, aras; VIII. 113. At puer Ascanius, cui nunc cognomen *Iulo* Additur (*Ilus* erat, dum res stetit *Ilia* regno) v. 272. » e più specialmente nel VI. v. 242. » Unde locum Grai dixerunt nomine Aornon » i quali versi, perchè sembra che vi stieno a grande disagio, i moderni critici gli hanno voluto espugnere; ma ben si leggevano nei codici antichi, poichè commentali Servio, il quale fu letto e studiato dal nostro Alighieri.

Quanto alla voce *Ascesi* in luogo di *Assisi*, come oggi si chiama questa città, nota il Lombardi, che anche G. Villani così l'appella; e noi aggiungeremo, che così pure è scritta ne' Fioretti, e nell' Ottimo, del quale, che nel medesimo modo leggesse non ne lascia incerti la Chiosa » Dice che non basta dire *Ascesi*, ch'è a dire *montai* » Il Codice Bartoliniano legge Assesi, e il suo editore preferisce la lezione di quell' unico codice, come *più prossima all' odierna foggia di pronunziare quel nome, cioè Assisi*. Noi faremo osservare; che *Asisium* con una sola *s* è d'origine Greca, così forse detto dal fiume *Asius*, poi *Clasia*, o *Clasius*, e in Italiano *Chiasi*, volgarmente *Chiascio* (Dante lo indica con quella graziosa perifrasi, *l' acqua che discende* etc:) e con questa ortografia si trova nelle iscrizioni, ove leggesi *Municipium Asisinatium*. Quelli poi che scrivono *Assisium* gli danno origine latina, sicome ne mostra il Mauro in quei versi —

Hanc, quoniam montis radicibus *assidet* imis,
Assisium prisci latio sermone vocarunt.
Francisc. L. II. v. 343.

N. V., v. 28-36. Era ancor giovinetto Francesco, perciocchè nell' età di anni 24 dalle mondane vanità si ritrasse, quando cominciò a far conoscere all' ingannata gente, quanto gran bene si ritrovi nella povertà. Questo è il concetto racchiuso nei primi tre versi; ma il poeta, al modo che tengono i Tre Compagni nel prologo (V. nota III.), continuando la metafora del *Sole*, lo ha poeticamente significato.

E' cominciò a far sentir la terra Alcun conforto ecc. è costrutto latino; *cominciò a fare la terra sentire*, cioè, come interpetra il Biagioli, *a fare che la terra sentisse.* Il nostro volgare ha presi molti costrutti e frasi dal latino, che usavasi di que' tempi. Esempj di modi simiglianti si trovano in gran numero, e in versi e in prosa, ne' nostri antichi: eccone un saggio dal Convito — Lo tempo chiama, e domanda la mia nave uscire di porto — (Trat. I. pag. 56; Edizione di Padova) : e quivi medesimo — Dico, che questa sposizione conviene essere litterale e allegorica. — E però ragionato della imperiale (autorità), procedere oltre si conviene la mia digressione a vedere di quella del Filosofo — Trat. IV, c. VI, p. 230. E in fine di esso cap. pag. 237. — Meglio sarebbe, voi, come rondine, volare basso, che ecc. — Un regolare costrutto del verbo *fare*, con un concetto simigliante a questo di Dante, si vede nel seguente luogo del Petrarca —

Eolo a Nettuno ed a Giunon turbato
Fa sentire ed a noi, come si parta
Il bel viso dagli Angioli aspettato.
P. I. son. 26.

Che per tal donna ecc. » Ecco il conforto dalla terra ricevuto; che egli mise agli uomini in amore la povertà col suo esempio, e le ricchezze in disprezzo. Se il vero è vero, che *radix omnium malorum cupiditas*, non potea Francesco far al mondo maggior bene, che a fare agli uomini amare la povertà » P. Cesari. Quanto alla frase *corse in guerra del padre*, esso chiosatore bene spiega, *alla guerra che gli movea il padre;* e nota esser nuovo questo modo: la quale sposizione noi anteponiamo a quella del Lombardi che qui trova una *tmesi*, invece di dire *incorse guerra del padre;* e così pur dice il Biagioli. A noi sembra che altro sia *incorrer guerra*, o *in guerra*, e altro *correre in guerra*, comecchè sieno in realtà le stesse parole. Col primo modo si esprime una mala cosa, nella quale l' uomo casca, o s' incontra inavvertitamente, senza cioè che se l' aspettasse; laddove coll'altro viene significata quella deliberata volontà, per la quale ardito, e volonteroso si fa propriamente il guerriero incontro agli apparecchiati nemici, o figuratamente, un uomo di eroica virtù, in cambio di fuggire i pericoli, e le persecuzioni, anzi coraggioso le affronta.

Chi ha letto negli antichi Cronisti, più volte per noi ricordati, e massimamente nel Celano, che nella V. I.ª, C. V; più distesamente degli altri narra questo fatto, come cioè Francesco, ancor novello atleta di Cristo, sapendo che il padre, corucciato seco oltremisura, il cercava, mentre in casa il cappellano di S. Damiano fuori d'Assisi ei facceva dimora, appiattossi in una buca da esso scavata, e per un mese vi stette, arrischiandosi appena d'uscirne alcuna volta *ad causam humanae necessitatis;* che quivi con dirotte lagrime, e continue pregava il Signore, perchè dalle mani de' suoi persecutori lo liberasse, che sebbene niente fidasse nelle sue forze, nondimeno, la Dio mercè, avendo ivi gustato una inesplicabile e inusitata allegrezza, di subito levossi pronto, sollecito e giulivo, e imbrandito lo scudo della fede a combattere pel signore, e delle armi di grande fiducia guernito, si mise in cammino per alla città, e di divino ardore infiammato, cominciò ad accagionare se stesso di miseria di cuore, e di dappocagine; che infine appresso questo egli sostenne imperturbato e costante beffe ed ingiurie dal popolazzo, villani rimproveri, battiture, e ogni guisa di mali trattamenti dal padre, infino ad essere da questo disumano in tenebrosa stanza rinchiuso: chi sa queste cose tutta comprenderà la forza e la bellezza della novissima dantesca espressione, *in guerra del padre corse*, la quale è come un ristretto di questa istoria. Nè crediamo d'ingannarci, affermando, che con esso modo ha l'Alighieri significato ciò che Virgilio egregiamente disse, *ruere in bella*; VII. 782., *curruque in bella ruebat*; e IX. 782., *pariterque in bella ruebant*; o il *ruere in arma*, XI. 886 ..... oriturque miserrima caedes Defendentum armis aditus, *inque arma ruentum;* o l'altro di tutti bellissimo —, Aeneadae *in ferrum* pro libertate *ruebant*. VIII. 648.—Perciocchè, sebbene abbia egli fatto italiano il latino *ruere* Virgiliano, nel senso neutro assoluto di *precipitarsi* — aut quo *ruis?* inquit, II. 520. — dicendo esso similmente, Inf. XX., v. 33. — Perchè gridavan tutti: dove *rui*, Anfiarao? — e nel Par. XXX. 82. — Non è fantin che sì subito *rua* Col volto verso il latte — nondimeno *il correre in guerra del padre* è la medesima cosa, che il *ruere in bella, o in arma, o in ferrum* di Virgilio.

E dinanzi alla sua spirital corte, Et coram patre le si fece unito — Il fatto è più per minuto raccontato nella leggenda de' Tre Compagni, C. VI, ai quali per nostro av-

viso è ito dietro l'Alighieri. Essi ci dicono, che il padre di Francesco, tornato a casa, nè ritrovato il figliuolo cui già la madre avea liberato della prigione, corse al palazzo del comune, richiamandosi di lui dinanzi ai consoli; che avendolo esso citato a comparire davanti a loro, Francesco riputandosi sciolto dalla loro giurisdizione, come addetto al servizio di Dio, si rifiutò d'andarvi, nè quelli ve lo vollero astringere; che sendo perciò stato citato dal padre dinanzi al Vescovo, e prima da questo amorevolmente ammonito, vi si condusse, e per solenne modo rinunziò a tutta la paterna eredità, infino al vestiario, che aveva indosso. Tutto ciò è con poetica precisione e nobiltà compendiato dall'Alighieri. *La spirital corte* è adunque il tribunal vescovile, ossia spirituale, che dicesi comunemente *curia o foro ecclesiastico;* e pel padre intender si debbe il natural padre di san Francesco, no il padre spirituale, ossia il Vescovo, come male con altri spiega il Venturi, che inoltre taccia di voci dozzinali latine le parole *Et coram patre, perchè*, dice acutamente il Lombardi, *da lui non trovate tra l'eleganze del Manuzio.* Al che noi aggiungeremo, che il poeta accenna con quelle al seguente passo del preallegato libretto — Et intrans cameram Episcopi, exuit omnia vestimenta de rebus suis, et ponens pecuniam supra ipsam *coram Episcopo*, et *Patre*, aliisque astantibus, nudus (1) foras exivit — et dixit etc. — (Vedi l'ann. al v. 769. l. IV. Francisc.) Ma, come è già stato per altri notato, non intraponendo mai l'Alighieri latine parole al suo poema senza ragione, crediamo averlo fatto questa volta, affine di significare, che, sebbene a dispetto del padre, Francesco legittimamente si disposò alla povertà, e che ne fu fatto, per così dire, formale istrumento per man di notaio in lingua latina, secondo il costume, che è durato infino ai nostri tempi. Darà luce a questa nostra conghiettura la chiosa di Benvenuto » Hic Thomas probat per effectum, quomodo Franciscus vero amore dilexerit dominam paupertatem, quia *accepit eam in legitimam uxorem suam, et consensit in eam* » E chi rimembra le parole della Genesi, C. 2. v. 24 — Relinquet ho-

---

(1) E qui, e in altri luoghi simiglianti, per *nudo* intendi *col solo ciliccio in dosso.*

mo patrem suum, et matrem, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una — si avvedrà, che qui figuratamente si parla del matrimonio, per Francesco stretto colla povertà, dinanzi al tribunale del Vescovo, a malgrado del padre suo, ivi presente, ma sotto condizioni durissime, consenziente, e corucciato fieramente col figliuolo appunto per questo suo grandissimo amore inverso la povertà: cose tutte consentanee all' istoria, e dal poeta adornate con poetiche immagini, e locuzioni.

Il verso, *Poscia di dì in dì l' amò più forte*, è per tal modo esposto da Benvenuto meglio che dagli altri chiosatori — Tamquam bonus maritus, qui numquam caram suam uxorem dereliquit usque ad mortem, immo nec in morte oblitus est ejus. —

N. VI., v. 37-48. Dice che mille cento anni, e più, la povertade dispetta, ed oscura stette dalla morte di Cristo, suo primo marito, infino al dì, che 'l beato Francesco la sposò, che fu nell' anno del Signore 1207, o poco più, o poco meno; che nullo, dice, la invitò. L' Ottimo. Alla parola, *si stette senza invito*, chiosa il Cesari » O che gemma questo *invito!* Non fu anima che le dimandasse la mano » E Benvenuto — Dicit, quod ista muliercula turpis steterat vidua per mille annos et ultra, quia nullus voluerat eam videre, vel audire, nedum accipere eam in uxorem, et amplexari — E perchè a questo luogo può surgere difficoltà, come sia, che per tanto tempo la povertà si stesse senza invito; quando che molti santi Padri ed Eremiti amarono la povertà, ed ebbero il mondo in dispetto per Gesù Cristo, egli risponde — Nullus tantum et in totum amavit paupertatem tam perfecte, tam generaliter, tam volenter.

Nè valse udir ecc. Di questo e del seguente terzetto il Poggiali così sentenzia — A dir vero qui Dante fa parlare san Tommaso con poco criterio, confrontando l' affetto alla povertà dell' etnico Amiclate con quello di G. C., e con questo quello della B. V. M. — Ma il P. Cesari con assai lunghe parole riprende la terzina, *Nè valse esser costante* ecc., come contenente *alcune sconvenevolezze, le quali tuttavia il luccicare abbagliante di questo pensiero di Dante non avea prima lasciato vedere;* il qual concetto egli, parlando per altrui bocca, dice avere *un certo che di bello ardire, che scuote non poco; parere molto forte e inaspettato; essere sempre piaciuto al possibile, come cosa*

meravigliosa : ma che, se debbe dire ogni suo pensiero, da qualche tempo in quà gli è divenuto sospetto, e non può tanto piacergli più, chè gli par di vedervi non so che di esagerato, e di troppo, e che dia quasi nel falso — Le principali ragioni, ch' egli ne rende, sono tre » 1. Non è ragionevole, e giusto il ragguagliare la povertà *personificata* per figura, ed una vera, e viva persona, come è la Vergine Maria. 2. Il poeta abbassa quì la Vergine per innalzare sovr' essa la povertà, e questo eziandio nol credo troppo ben fatto; essendo tale la dignità di questa creatura, che non è da essere ragguagliata con nessun' altra, e via meno postale sotto. 3. In che menomò Maria rimanendo al pie' della Croce? Non doveva ella, nè potea salirvi sopra, salvo se Cristo non gliel comandava. » A queste cose appone — Che sentenza è nascosta sotto questo figurato salire in Croce della povertà? Certo questa; che G. C. amò tanto questa sua sposa, che la volle seco morendo in Croce, a trionfar della morte, e degli amori terreni. Questo concetto è bellissimo; e ponendolo solo, senza altro ragguaglio, riusciva a crescer lume, e commendazione ad essa povertà. Ma, contrapponendogli il restar di Maria giù a pie' della Croce, che si è fatto di bello? Nulla, pare a me — E conclude — Quel baglior di concetto non ha sostanza — (Bellezze ec. Par. Dial. V. pag. 205).

Noi, per l' amore che portiamo a tanto poeta, comecchè ci riconosciamo cotanto inferiori al senno di questi due letterati, pure, da filial riverenza e pietà sospinti, ci facciamo innanzi ardimentosi a difendere, come meglio sappiamo, il primo padre della Italica lingua, e poesia; perciocchè nessun valoroso, quanto è alla nostra contezza, si è mosso a pigliarne le difese. Dal che apprenderanno i giovani specialmente, doversi aver sempre il piombo ai piedi nel ripigliare gli altissimi ingegni, i quali, pel consentimento delle nazioni e dei secoli, sono da tenersi per maestri e per esemplari dell' universa posterità.

Rispondiamo adunque al Poggiali, non aver lui posto mente ai due sensi, morale e anagogico, della Dantesca Commedia, nella quale il poeta si fa guidare per l' Inferno, e pel Purgatorio dal poeta Virgilio; che rappresenta la morale filosofia, o, che è il medesimo, l' umana ragione, o sapienza, accompagnata colla finzione poetica; come per Beatrice che guidalo in Cielo, è figurata la Teo-

logia; e che l' una e l' altra sono figliuole di Dio; (1) il che appunto ha inteso l' Alighieri di significare allegoricamente nel suo poema. Ma la moralità pur de' Gentili non ci fa ella conoscere ogni generazione di virtù, e di vizii? Gli antichi Filosofi non hanno elli favellato egregiamente di ciascheduna di quelle, eccetto le virtù per noi appellate teologali, che non si possono cioè dall' uomo senza il superno lume acquistare? Che fosse adunque Povertà un bene, non un male, come universalmente si estima, hanno veduto alcuni eziandio de' gentili Filosofi, e in particolare i Legislatori delle antiche repubbliche. Di quelli l' Alighieri nomina solo Lucano, filosofo e poeta similmente, il quale, nel V. della Farsaglia, v. 526, favella del povero pescatore Amiclate, niente pauroso alla vista di Cesare, che a tutto il mondo faceva paura; il qual luogo daremo traslatato da esso Alighieri, ripigliando però le sue eloquenti parole un poco dall' alto, come quelle, che versano appunto sui beni della povertà, e sui mali delle ricchezze. — Cagione è di male (la lor possessione) che fa pure vegghiando lo possessore timido e odioso. Quanta paura è quella di colui, che appo se sente ricchezza, in camminando, in soggiornando, non pur vegghiando ma dormendo, non pur di perder l' avere, ma la persona per l' avere! Ben lo sanno li miseri mercatanti che per lo mondo vanno, che le foglie, che 'l vento fa dimenare, li fa tremare, quando seco ricchezze portano; e quando sanza esse sono, pieni di sicurtà, cantando e ragionando, fanno lo cammino più brieve. E però dice il savio » Se vôto camminatore entrasse nel cammino, dinanzi a' ladroni canterebbe » E ciò vuol dire Lucano nel quinto libro, quando commenda la povertà di sicuranza, dicendo » Oh sicura facultà » della povera vita! Oh stretti abitaculi e masserizie! oh » non ancora intese ricchezze delli Dei! A quali tempii e a » quali muri poteo questo avvenire, cioè non temere con » alcun tumulto, bussando la mano di Cesare? » E quello dice Lucano, quando ritrae, come Cesare di notte alla casetta del pescatore Amiclas venne, per passare il mare Adriano — (Convito Trat: IV. C. XIII. p. 273-4). Ma se

---

(1) Della filosofia, simboleggiata nel Convito in Beatrice, così nel Tratt. II. C. XIII. in fine — Siccome detto è, questa donna fu figlia d' Iddio, regina di tutto, nobilissima e bellissima Filosofia!

anco i gentili Filosofi hanno insegnato essere povertà un bene; solamente però il nostro Divino Maestro, preponendola a tutte le cose di questa terra, e coll' esempio suo spirandone negli uomini l' amore, l' ha innalzata al grado di celestiale virtù. Nè l' uno esempio, nè l' altro erano bastati all' uomo per rendergli cara questa virtù, la quale per più di undici secoli si rimanea dispregiata, ed oscura. Più volte il poeta, e massimamente nel Purgatorio, ove recita esempj di vizj e di virtù (Vedi C. X. e XII.) accoppia ai fatti dell' istoria sacra que' della profana, e della favolosa altresì, che sotto il velame allegorico morali veri nasconde; nè mancano comentatori, che gliene dieno biasimo, e mala voce: il che accade per non aver essi bene atteso allo scopo morale, ed ascetico della Dantesca Commedia; tuttochè il poeta ce ne abbia ammoniti nel principio del suo poema.

Dalle quali cose conseguita, condannarsi a gran torto il poeta *di poco criterio*, là ove, per l' opposito, sommo discernimento ne mostra: perciocchè il concetto, che in questo terzetto, con breve dire ed arguto, che proprio è di Dante, racchiudesi, qual altro egli è se non questo? — Non valse a mettere agli uomini in amore la povertà l' avere i Filosofi insegnato ch' ella procaccia ai mortali sicurezza, e che all' incontro le dovizie fanno i possessori di esse tremare ad ogni ora per la paura di perder l' avere, ed anco per l' avere la persona; come, tra i molti esempj che si potrebbono allegare, ne dà a vedere il pescatore Amiclate, il quale, in mezzo ai tumulti delle cittadine battaglie, dormiva nella sua capanna tranquillo, nel tempo che quegli che a tutto il mondo fece paura, il ricchissimo e potentissimo Cesare, timido e mal fidando nelle sue forze, all' uscio del colui abitacolo bussava per soccorso. — Come cader poteva in mente d' alcuno, che quì si faccia comparazione del pescatore Amiclate col divino Liberatore?

Che se provato è non aver luogo siffatto confronto, trapasseremo ora a mostrare, che neppure nell' altro terzetto, *Nè valse esser costante* etc., trovasi alcun ragguaglio dell' affetto di G. C. alla povertà con quello della B. V. M., come pretende il Poggiali; quanto alla sconvenevolezza, esagerazine, e falsità, che in parte almeno vi scorge il P. Cesari, proporremo ingenuamente il nostro parere.

E in prima vuolsi osservare, che il poeta commenda

B. Francesco dal singolare amore, ch' egli sopra gli altri santi pose nella povertà, la quale dopo la morte del primo suo sposo G. C. era rimasa per tanti secoli disprezzata ed oscura. Già sopra avea detto, che per questa donna Francesco era ito incontro alla guerra del padre; e che unitosi a lei l' aveva di dì in dì amata più forte; tuttochè gli altri uomini al pari della morte l' abborrissero, come quella che giudicavano non poter loro alcun piacere arrecare. Contro questa torta opinione è il fatto del pescatore Amiclate, vale a dire la moralità di essi gentili, la quale aveva dimostro la povertà essere all' uomo di prode; posciachè con lei mena sua vita sicura, che è il primo bene del vivere; laddove le ricchezze *Non posson quïetar, ma dan più cura*, come *vili* ed *imperfette*. (Convito Tr. IV. Cap. XI.) Grande ammaestramento era stato questo a torre i mortali d' inganno; ma niente fruttificò. Adunque il poeta, a risvegliare più meraviglia inverso Beato Francesco, e a rincalzar l' argomento al possibile, ne pone davanti l' esempio di Cristo, il quale nella sua natività, nel suo vivere, e finalmente nel suo morire amò sopra tutto la povertà. Ma per significare il concetto con un parlare il più riciso ed efficace, ha detto che Cristo volle sopra la croce la povertà, e che Maria a piè di quella rimanesse.

Nominando l' Alighieri la sola Vergine Madre, a tutte le creature dal suo divin Figlio antiposta, non riesce egli a questo dire, che il Redentore più che alla sua madre santissima, e per conseguente più che ad ogni altra creata cosa, ebbe dilezione alla povertà? Il qual concetto, anche teologicamente parlando, trovasi conforme al vero; perciocchè Cristo venuto era al mondo per ammaestramento degli uomini; e il primo consiglio, ch' ei diede a chi volea seguitare la perfezione, si fu di lasciare ogni cosa, e di pigliarsi la croce con essolui. Non aveva egli nella sua fanciullezza lasciata per più dì la madre, e il suo padre terreno, quando nel tempio disputò coi dottori? Già prima Dante chiamato avea Cristo marito della povertà; e però, secondo le cose ragionate di sopra (Vedi nota V. al v. *E dinanzi alla sua spirital corte* ecc.) non è da fare le meraviglie, che lo sposo preponga la sua sposa alla madre eziandio. Il perchè a noi sembra non potersi affermare a niun patto, che qui si paragoni l' affetto del Redentore alla povertà con quello della B. V. Ma neppure, a

parlar proprio, si fa qui un vero ragguaglio infra la Vergine e la povertà, sendo ragguaglio soltanto apparente, perciocchè il poeta, in luogo di rappresentarci quel che fece Cristo per la povertà, dovendo l' amor degli sposi essere scambievole e uguale, ne mette invece dinanzi quello che per lui fece la povertà, che nell' amar » fu *costante* per la perseveranza, e *feroce*, perchè non temè morte » L' Ottimo. Dal qual modo di rappresentare il pensiero non neghiamo che alcuna ombra non si affacci, sebbene per nostro parere il concetto, siccome ne sembra di avere mostrato, sia per sè vero; e, non essendovi la comparazione di che vien notato, non si debba di sconvenevolezza tacciare. Ma comecchè fosse quivi ragguagliata la povertà personificata per figura, ed una vera e viva persona, si dovrà dire per questo, non essere il concetto ragionevole e giusto? Il P. Cesari, che qui mal comporta il paragone tra un essere vero, e un essere ideale, perchè non riprende poscia di falsità le sponsalizie tra san Francesco e la povertà? Perchè non, nel canto seguente, le altre sponsalizie compiute intra san Domenico e la Fede; (v. 61-63) e, per soprappiù, compiute al sacro fonte, cioè quando Domenico fu battezzato, e dove esso e la fede si *dotarono di mutua salute?* Non genera falsi concetti il paragonare insieme cose veraci e immaginarie; nè si potrebbe con ragion biasimare chi dicesse — L' Alighieri più ebbe amore alla sua gloria che alla sua patria —; ovvero — il Petrarca amò più che Laura la Filosofia —. Or che altro ha voluto in questo luogo dire il poeta, se non che G. C., più che la Vergine madre, amò la povertà, perchè dall' esempio suo apprendessero gli uomini a porre in lei, non nelle ricchezze, l'amore? Ma questo documento, tanto più insigne del primo, non valse; perciocchè con tutto questo continuarono elli ad averla in abbominio come la morte. Cade nel falso colui solamente che, nelle metafore e nelle immagini, personificando esseri ideali ed astratti, non serba modo e misura; e loro attribuisce quegli atti o reggimenti che proprii sono delle vere persone. Quindi vengono la gonfiezza, la falsità, la stranezza, l' esagerazione e il baglior de' concetti; quello in breve, che noi con un solo vocabolo sogliamo appellare *secento*, perchè di cotali vizii la più parte degli scrittori di quel secolo deliro furono imbrattati. Se col codice Bartoliniano si leggesse *pianse* invece di *salse;* quell' atto troppo sensibile del

piangere, attribuito alla povertà, non solo *impoverirebbe*, e *adulterebbe* l'idea, siccome afferma il dotto romano editore signor De Romanis, ma, particolarizzando di troppo l'immagine, e troppo innanzi spingendola, le darebbe sembiante di falsità. Laonde concludasi, che, a bene intendere il pensiero di questo terzetto, è d'uopo aver la mente alle cose innanzi dette dal poeta; che il doppio paragone, veduto dal Poggiali, non sussiste, e che da questo lato l'Alighieri non è da riprendere; che il ragguaglio tra la Vergine e la povertà, tacciato per più rispetti dal Cesari, è solo apparente, dacchè qui non si vuol mostrare, qual delle due, se la Vergine o la povertà, facessero di più per amore di G. C.; ma che, giusta il comento dell' Ottimo » tanto nella morte fu povero il principe del cielo e della terra, che ignudo in croce non ebbe dove posare il capo ». Così, appresso l'insegnamento della morale Filosofia, l'Alighieri reca in mezzo quello che far doveva troppo maggior forza in su i cristiani, perchè prendessero amore alla povertà: il qual memorabile esempio niuno seguitato avendo a tutto rigore, l'averlo Francesco imitato è ciò che torna a commendazione di lui; che è appunto quello che il santo Patriarca di far si propose, e che dal poeta quivi si loda. Il solo difetto però che a noi sembra potersi nel modo dell' espressione notare, e che noi proporremo con quella reverenza che al principe de' nostri poeti si debbe, si è l'aver voluto esser qui troppo breve ed arguto. Il perchè, facendo l'eccesso della brevità cadere nella oscurità, è quindi proceduto che i più dei chiosatori non sono entrati bene addentro nella mente del poeta: a significare poi il pensiero nel modo il più ingegnoso, avendo egli usata l'antitesi, con dire, che l'una rimase a pie' della croce, e l'altra in su quella salse con Cristo, ha fatto, con questa troppo sensibile opposizione, apparere il concetto in parte almeno sconvenevole, falso, e con vano bagliore.

Conchiuderemo con dire, a commendazione del Mauro, che egli, siccome a suo luogo abbiamo notato (V. Franc. l. VI ann. ai versi 517-19; e l. XI, v. 547-49), ha dirittamente imitato questo concetto di Dante, immaginando che povertà abbracci il diletto suo sposo, innanzi che esso da lei si divida; ma senza il ragguaglio, così l'apostrofa là ove ne canta le laudi — ..... Summo tu denique malo Pulvereo affixum liventia brachia tabo, Suspicis, atque avidis nudatum amplecteris ulnis. —

Ma perch' io non proceda troppo chiuso — cioè coperto, ovvero oscuro, come accade quando l'Allegoria è continuata un poco a lungo (parlar diffuso). *Prendi*: intendi — Lomb..

N. VII. v. 49-57. Questi versi (del primo terzetto) spirano diletto e amore, come proprio due novelli sposi di lor sorte contenti — Biagioli. Ma il costrutto così è spiegato dall' Ottimo — La concordia ch' era tra loro due, e l' allegrezza, e la benivolenza, *e li miracoli*, e le contemplazioni era materia ch' egli fosse creduto santo da chi 'l vedea — A queste parole dell' Ottimo aggiungi queste altre di Benvenuto — Ideo statim habuit sectatores — e troverai la transizione ben franca e naturale. Quanto alla voce *maraviglia* nel senso di *miracolo* accene esempii assai nel Convito, e nelle vite de' SS. Padri; benchè i vocabolarii ne manchino; ed eccone due per saggio — Non minore *maraviglia* mi sembra reducere a ragione del tutto spenta, che reducere in vita colui, che quattro dì è stato nel sepolcro — Trat. IV. c. VII. Per divina grazia era venuto a tanta perfezione, che Iddio per lui faceva molte *meraviglie* — Vita di S. Apollonio.

Ma in questo terzetto, alzando il velo allegorico, *la concordia dei due amanti* denota la ragione niente turbata dalle passioni, che tutte Francesco s' avea sottomesse, domando colla povertà l' avarizia, che s' ammoglia a tutte le ree cupidità; *i lieti sembianti*, ossia la letizia del volto, sono l' effetto come della detta concordia, così massimamente della sicurezza che sempre accompagna la povertà; laddove l' avaro è ognora pallido e pauroso; *amore e maraviglia* è lo stesso che il meraviglioso, o miracoloso amore di Francesco per la povertà; del qual modo di dire, chiamato grecamente *Endiadis*, cioè divisione d' una cosa in due, vedi Servio Aen. I. 65; in fine *il dolce sguardo* che indichi, insegnalo Dante nel Convito, col quale tante altre cose si spiegano della Commedia. Parla della Filosofia, *donna piena di dolcezza*, là dove dice — *Chi veder vuol la salute Faccia che gli occhi d' esta donna miri*: gli occhi di questa donna sono le sue dimostrazioni, le quali dritte negli occhi dello intelletto innamorano l' anima, liberata nelle condizioni (sott. umane): Oh dolcissimi ed ineffabili sembianti, e rubatori subitani della mente umana, che negli occhi della Filosofia apparite, quando

essa alli suoi drudi ragiona! Veramente in voi è la salute per la quale si fa beato chi vi guarda, e salvo dalla morte dell' ignoranza, e dalli vizii — Trat. II. C. XVI. Con queste parole il poeta ne indica, quanta forza avessero l' esempio e la predicazione del Santo.

Il costrutto del verbo *fare* rassomiglia a quello del verso 29; *faceano esser cagione*: è come dicesse faceano che queste cose fossero cagione ecc., cioè faceano germogliare santi pensieri in altrui. Laonde il poeta nomina poscia i primi che presero l' ordine della povertà; tanto ella lor piacque: ma dei primi dodici annovera tre solamente, come i più insigni; e sono F. Bernardo da Quintavalle, il quale primo abbracciò l' instituto di S. Francesco, e ciononostante, per l' ardente amore che pose nella povertà, gli parve di essere stato tardo (di lui favella lungamente il Mauro L. V. verso 403 sino alla fine); il secondo è F. Egidio, soprannomato l' *estatico*, ovvero il *contemplativo*, del quale si narra la vita nel libro de' Fioretti; il terzo è F. Silvestro d' Assisi, del quale vedi l' ann. al v. 197, Franc. VIII. Il Poeta ha rammemorati tre soli dei primi dodici seguaci, non tanto perchè nobili erano, o ricchi ed agiati, quanto perchè questi sono annoverati per primi dagli antichi biografi, sebbene con qualche piccola differenza. Tutti danno il primato a B. Bernardo; ma il Celano recita subito dopo B. Egidio, il quale da S. Bonaventura è annoverato per terzo, senza dirne chi fosse il secondo, e quindi egli racconta la conversione del sacerdote Silvestro. Ma i tre compagni pongono in secondo luogo F. Silvestro, e F. Egidio per terzo, del quale affermano essersi convertito pochi dì appresso l' altro. *Ben verace* io leggo coi più, non *ferace* col codice Bartoliniano, per due ragioni che mi paiono di non picciol momento. E imprima l' idea della *feracità* o fecondità è rinchiusa nella parola *ricchezza*: nè Dante suol ripetere le cose già dette. Povertà ne apporta ricchezze non conosciute, perchè ai poveri di spirito è promesso il reame de' cieli; ed ella è *ben verace*, perchè le ricchezze terrene non sono veracemente un bene, ma anzi un male. Secondamente il nostro poeta con quel verso ha brevemente significato quel che ne dice esclamando Lucano (V. nota precedente p. 35): e alla *sicura facoltà* della povera vita risponde il *ben verace*, no il *ferace*; *alle ricchezze degli Dei non ancor conosciute* risponde *l' ignota ricchezza*.

N. VIII. v. 58-72. *Indi sen va quel padre e quel maestro.* *Padre* è chiamato Francesco per rispetto alla *famiglia*, *maestro* per rispetto alla *povertà*, la quale egli insegnò a' discepoli suoi; i quali che fossero assai pochi allora (ed erano undici solamente) è indicato da quella forma — *E con quella famiglia* ecc.

L' umile capestro è detto dal Venturi *espressione poco obbligante, essendo, a parlar con proprietà, quella fune con cui si legano gli animali, o si appendono, gli uomini*: al che saviamente risponde il Lombardi, non aver lui saputo » che *asino* appunto il maestro di quella famiglia S. Francesco appellava lo corpo suo, e come tale volevalo trattato ». Nè certo fa mestieri esser maestro in divinità, affine di non ignorare che la mortal parte dell' uomo, qual fierissima inimica della parte più nobile, cioè della immortale, a questa dee soggiacere, come schiava: della qual soggezione è simbolo il *capestro*. Quello che oggi per reverenza chiamasi *sacro cordone*, i vecchi cronisti tutti lo chiamano *corda*: e il Mauro, in descrivendo l' abito de' Minori, adoperò un vocabolo che *corda* o *capestro* appunto significa

— Subnectetque femur campestribus, ilia *reste*. —
Franc. VI, 219.

e note sono le frasi latine *restim ducere*, *ad restim res rediit*. Ma l' epiteto *umile*, oltre che, come osserva il Biagioli, *basta per se a rimovere dalla voce capestro l' idea che comunemente porta seco*, mostra eziandio dover quello esser segnale della cristiana umiltà, fondamento di tutte le virtù; *quia*, dice Benvenuto, chiosando questo luogo, *Fratres minores portant chordam, super qua solebant olim esse humilis, nunc autem facti sunt superbi*. Altre due volte si è valuto il poeta di cotal vocabolo a significar l' ordine de' Minori: nell' Inferno C. XXVII. 92. Guido conte di Montefeltro, rendutosi frate nell' estrema vecchiezza, si lagna che Bonifacio non avesse in lui riguardo a *quel capestro che solea far li suoi cinti più macri*; e nel XII del Par. v. 132, favellando di Frate Illuminato, e di Frate Agostino, dice:

— Che fur de' primi scalzi poverelli,
Che nel *capestro* a Dio si fero amici.

Da questo *capestro* o *corda* i Minori fur detti francescamente *cordiglieri*, e i Domenicani all' incontro dalla *correggia*, onde cingevansi, *correggieri*.

Nè sarà qui estraneo il notare, che dall' essere *la corda* fra i Minori simbolo dell' umiltà, in sulla quale si posano tutte le cristiane virtù, è venuta quell' altra figurata espressione del nostro poeta in lode dell' ottimo re Pier d' Aragona:

— D' ogni valor portò cinta la corda — *Pg. VII.*, 114; vale a dire, egli fu adorno d' ogni maniera di virtù.

Ma *l' umile capestro* di questo passo ne dà lume ad intendere sì quello del C. XVI dell' Inf. v. 106.

Io aveva una corda intorno cinta;
E con essa pensai alcuna volta
Prender la lonza alla pelle dipinta;

sì specialmente quello del C. I., ossia Prologo di tutta la Commedia, nel quale di essa *lonza* si tratta. Dante fu ascritto al Terz' Ordine di S. Francesco; e con quest' abito dicesi appresso la morte vestito, e sepolto. Sendo l' allegoria di Dante *polisensa*, come abbiam detto (vedi N. III), non si dovrà interpretare la lonza, (e neppure il leone, e la lupa) nel senso morale solamente, ma prima nel senso letterale o istorico, che anche politico dir si potrebbe; e questo per insegnamento di Dante (Convito Trat. II. C. I, pag. 58), *sempre dee andare innanzi, siccome quello nella cui sentenza gli altri sono inchiusi*. Concedo adunque che la *lonza* in ambidue i luoghi significhi moralmente la libidine; il carattere del qual vizio è ben simboleggiato da quella fera *leggera e presta molto, e di maculato pelo coperta*. E nel vero, coll' umiltà e colla mortificazione ch' ella ne insegna, vincesi la libidine; e Dante che confessa d' esserne stato impigliato, sperò bene *di quella fera alla gaietta pelle*, come di poi dice di aver pensato alcuna volta *prender* colla corda, onde era cinto, *la lonza alla pelle dipinta*. Ma istoricamente, giacchè esso Dante, giusta l' Ottimo (V. N. I, p. 13) secondo varii rispetti, varii offizii e nomi attribuisce alle cose, che altro può significare la *lonza*, se non la invidia del popolo fiorentino; l' invidia, che, sebbene sia

detta da esso poeta *Morte, e comune delle corti vizio* (Inf. XIII., 66), pure signoreggia principalmente nei popolari reggimenti ? Codesto popolo, codesto vizio sperava Dante di vincere, e di trionfarne, com' egli afferma nel Prologo; e più tardi, ricordando la stessa speranza prima conceputa, dice che alcuna volta pensò di prendere la lonza con quella corda, vale a dire, col mostrarsi umile e rispettoso in verso del popolo; in breve, col rappresentare in sè un altro Poblicola. E nel vero, ritrovandosi egli nel numero de' Priori, supremo magistrato della Repubblica, in tempo che il modo del saggio governare era smarrito, studiavasi d' uscire di quella oscura selva colla luce della filosofia, della quale dopo la morte di Beatrice innamorò: studio che poscia gli fu dall' ambizione interrotto. Il consiglio ch' ei diede nel suo Priorato, nel mentre che i Neri e i Bianchi, armatisi di privata autorità, minacciavano l' incapace reggimento, era riuscito allora a buon fine; sebbene per ciò stesso egli fosse in grande affanno, attesa la leggerezza del popolo, il quale, vittima dell' invidia, ha sempre abbandonati i suoi sostenitori che prima al cielo innalzava. Al suo pensiero di riformare la repubblica con filosofici divisamenti si oppose anche il Leone, ossia la superbia de' Bianchi, e de' Cerchi, famiglia capo di questo partito che tutti occupava gli officii, e che forte corucciato era coll' Alighieri, perchè il suo consiglio cacciati avesse a confine alcuni de' suoi primarii, (fra' quali esso Guido Cavalcanti, chiamato da Dante *l' amico del cuore*) come cacciati erano i principali dei Neri, parte infestissima ai Bianchi. Ma nondimeno il poeta, sendo egli dei Bianchi, non ne temeva gran fatto, sperando di poterli ridurre alla ragione, dacchè ciò che consigliato aveva, era conforme alla giustizia, ed alle leggi di savio reggimento. Quello però che gli porse gravezza maggiore, e per cui perdè la speranza dell' altezza, si fu la Lupa, irreconciliabile coi Bianchi, la quale, nell' aiuto straniero fidando, cacciar li voleva di signoria; che più per avarizia che per altro sempre si oppose alla riconciliazione delle parti, e che sopra ogni cosa volle e cercò l' esilio di Dante.

Qui basti questo breve cenno, perchè la compiuta illustrazione del Prologo della Dantesca Commedia richiede un ben ampio trattato.

Nè gli gravò viltà di cuor le ciglia. ecc. Sui fatti istorici toccati in questo e nei tre seguenti terzetti, si è fatta men-

zione nelle note al VII. della Francisciade. Ma il poeta, mentrechè narra stringendo il suo dire, siccome ha fatto Virgilio in simili casi, del quale nota Servio al verso 770. del VI. *rem plenam historiae per transitum tetigit*, ne ritragge ancora il carattere del S. Patriarca. Egli era ignobile per nascimento, perchè figliuolo del mercatante Piero Bernardone; ma nobilissimo appariva agli occhi del poeta filosofo, che la viltà di ciascuna cosa dalla imperfezione di quella, e così la nobiltà della perfezione prendeva; che, nella Canzone sulla gentilezza, ossia nobiltà, detto avea con Giovenale — E' gentilezza dovunque virtute —; e che nel chiosarla (Conv. T. IV. C. VII.) *percuote fuori di tutto l' ordine della reprovazione, quasi come cosa orribile, la mala opinione popolare* —

Che l' uom chiama colui
Uomo gentil, che può dicere i' fui
Nipote o figlio di cotal valente,
Benchè sia da niente —.

Costoro, ei dice, *mentire massimamente, perocchè non solamente colui è vile, cioè non gentile, ch' è disceso di buono ed è malvagio, ma eziandio è vilissimo:* e nel C. XIV. *erranti* appella quei che tenevano » che uomo prima villano mai gentile uomo dicer non si possa; e uomo che figlio sia di villano, similmente mai dicer non si possa gentile »: e perciò nel C. XVII. dimostra, che le morali virtù, *propiissimi nostri frutti*, delle quali enumera undici con Aristotile, procedono tutte da nobiltà, siccome effetto da cagione. Il B. Celano avea già detto (Vita Prima p. 102.), alludendo al secondo nome imposto a Francesco, che Giovanni era stato appellato al sacro fonte — *Et vere Franciscus*, qui super omnes cor *francum*, et *nobile* gessit —; e lo aveva pur chiamato amante della *curialità*, o vogliam dir *cortesia*; perciocchè come la voce latina *curia* era interpretata dai Trecentisti per *corte*; così non trovando nel latino idioma un vocabolo che alla italica *cortesia* rispondesse, usarono elli la voce *curialitas*. (1) » Cortesia e onestade,

---

(1) *Curialitas* per usanza di corte, cortesia, e anche piacevolezza e soavità; *curialis* per uomo di corte, cortese, umano, piacevole, e anche

dice Dante nel Convito, è tutt' uno; e perocchè nelle corti anticamente le virtudi e li belli costumi si usavano, siccome oggi s' usa il contrario, si tolse questo vocabolo dalle corti, e fu tanto a dire *cortesia* quanto *uso di corte.* » A questo non pose mente il Tassoni, il quale al verso del Petrarca. *Vedi Signor cortese* (Canz: *Italia mia* st. I v. 10.) glossò con queste stolte parole — L'attributo di *cortese* dato in questo luogo a Gesù pare inferiore, e poco —: nè vi pose mente l' Alfieri; che travolto in errore dal Tassoni, giusta l' osservazione del Biagioli, allato all' epiteto *cortese*

---

curialiter, *more curialium*, ossia cortesemente, umanamente, voci derivate dal latino *curia*, nel senso di *corte*, risalgono forse molto al di là del secolo tredicesimo; comecchè gli esempii, che ne arreca il Du Cange nel suo Glossario della media, e infima latinità, non sieno così antichi. Dei quali questi due più fanno al nostro uopo. Nangius in S. Ludovico — Eos adtrahebat ad pacem et benivolentiam, suis curialitatibus, et auxiliis opportunis — ed alla voce *curialis* — Gillebertus versibus et prosa et habitu *curialissimus* — . Ma se, pel dire di Orazio, egli è mestieri mostrare con indicii recenti le cose prima riposte, ossia le discoperte di fresco, conseguita, che queste voci sieno state trovate ne' primi tempi cavallereschi, quando fu in onore la verace cortesia, quella cioè di cui dice Dante (Conv. Trat. II. C. XI) „ E non siano li miseri volgari anche di questo vocabolo ingannati, che credono che cortesia non sia altro che larghezza; e larghezza è una speziale, e non generale cortesia „. Comunque sia, esse parole si scontrano spessissimo negli scrittori latini del trecento; quando i gentili animi e i cavalieri gareggiavano infra loro di cortesie. Il nostro Patriarca dalla sua prima giovinezza, vivendo nel secolo, infino agli ultimi dì della vita, più che altri ad ogni ora la professò. Laonde pochi anni prima del suo trapasso, quando, tormentato da fiero mal d' occhi, si sottomise ad essere con un botton di fuoco scottato, così al fuoco prese a parlare „ O mio frate fuoco, ad emulare sopra le altre cose il decoro, te virtuoso e bello e utile creò l' Altissimo; vogli essermi in quest' ora propizio; vogli essermi cortese (esto curialis). Io prego il grande Signore, il quale ti creò, che il tuo calore mi temperi, acciocchè, soavemente bruciandomi, io vaglia a sostenerti „ (S. Bon. V. B. Fr., C. V.). Similmente il nostro Alighieri intitolava quel suo Volgare illustre, cardinale, aulico, e *Curiale* (de Vulg. El. L. I, C. XVI); il quale ultimo vocabolo non è forse ben renduto dal Trissino coll' addiettivo *cortigiano*, posciachè questa idea è già espressa nell' *aulico* che lo precede; ma parmi che meglio vi quadrerebbe *nobile*, o *gentile*, riguardati dall' Alighieri per sinonimi di *cortese*.

scrisse: *per la rima*. Ed esso comentatore accortamente nota (Comento alle rime del Petr:) che » nullo vocabolo ha la lingua nostra il quale , di bellezza , di nobilità , di sentimento possa stare a petto con questo; » perciò i nostri antichi non lo reputavano indegno della divina maestà. Ma la ragione di ciò appare dal seguente tratto del Beato Francesco — Sappi, frate carissimo , che la cortesia è una delle proprietà di Dio , il quale dà il suo sole e la sua piova alli giusti , e alli ingiusti per cortesia: ed è la cortesia sirocchia della carità, la quale spegne l' odio, e conserva l' amore. Perchè io ho conosciuto in questo buono uomo *tanta virtù divina*, volontieri lo vorrei per compagno ecc: — Fioretti C. XXXVII.

Ora nessuno si ammirerà , che nel XVI. dell' Inferno Guglielmo Borsiere, che di questa era all' altra vita passato poco prima del 1300., epoca della Dantesca visione , già si querelasse , che *cortesia e valore* più non dimoravano in Firenze ; e che, nel XIV. del Purgatorio, Guido del Duca da Brettinoro prima ricordi i gentili e valenti uomini che nella Romagna al suo tempo fiorivano, e poscia pianga, rimembrando

> Le donne, e i cavalier, gli affanni, e gli agi
> Che ne invogliava amore e *cortesia*,
> Là dove i cor son fatti sì malvagi.

I quali versi suggerirono all' Ariosto il principio del suo nobilissimo poema romanzesco: —

> Le donne, i cavalier, l' arme, e gli amori,
> Le *cortesie*, le audaci imprese io canto —

togliendone la materia dal tempo di Carlo Magno, quando, per la fondazione degli ordini Cavallereschi , onde i costumi s' ingentilirono, e i moderni secoli tanto dai prischi differenziarono , i cavalieri, e massimamente i Paladini gareggiavano fra loro di cortesia, la quale da nobiltà non discompagnavasi mai; — Però ch' è bene un ramo senza foglia , Fiume senza acqua , e casa senza via La gentilezza senza cortesia. (Berni Orl. Inn.) — Se il Mauro, che imitato ha l' Ariosto dove meno gli conveniva , (Vedi Franc. L. II. ann. al v. 486.) avesse foggiato il suo poema in sulla forma Ariostesca , ben ci potea rappresentare Fran-

cesco coi dodici compagni, al modo di Carlo Magno e de' suoi Paladini contro i Saraceni, combattere per la sua madonna Povertà contro i vizj del suo secolo: e già il Beato Egidio, per detto del P. Papini, (l. c. L. I. pag. 83.) fu appellato *Cavaliere della Tavola rotonda.* Dirò in appresso, come anche la poetica machina potesse meglio acconciarsi al cristiano argomento. Ma per tornare alla *cortesia*, virtù che nel XII. secolo fece tanti eroi, ella signoreggiava principalmente nelle *brigate* » le quali, come ne insegna il Boccaccio, allegato dal Perticari (Dell' Amor patrio di Dante, VII.) già furono un' usanza soavissima di Firenze, ove quasi per ogni contrada i vicini solevano adunarsi; fare una loro brigata; vestirsi insieme una volta o due l' anno; cavalcare per la terra; desinare, o cenare insieme, non trasandando nè nel modo del convivere, nè nelle spese ». Ma siffatto costume, già spento nel Trecento, attesa la ferocia delle parti Bianche e Nere, come spento si era due secoli prima, quando le fazioni Guelfe e Ghibelline incominciarono sotto il primo Federico Barbarossa, non fu proprio solamente di Firenze; perciocchè si ritrovava in altre Italiche città, le quali a simiglianza di Firenze reggevansi a popolo. Così Dante (l. c. 106.) ricorda l' Ariminese *Federico Tignoso, e sua brigata*: così dai Cronisti per noi più volte rammemorati impariamo, che nel secolo in che visse Francesco, e che veracemente è il Trecento (dacchè quello a cui sogliamo dar questo nome, e nel quale fiorirono i primarj nostri Classici, è propriamente il Quattrocento) comuni erano nelle Guelfe Città le *brigate*, e le *cortesie*; che Francesco, sebbene esercitasse mercatanzia, pure avanzava gli altri in cortesia e larghezza, e che perciò fu fatto capo della brigata d' Assisi, composta di giovani, che alle più agiate e nobili famiglie della sua patria appartenevano. Un singolarissimo documento del suo cortese animo è raccontato dal Mauro, Francisc: II. 420-484.; e per questa ragione, nella prigionia che sostenne in Perugia, egli fu posto in disparte coi nobili, non confuso cogli altri di vil condizione. Similmente, tornato di Spoleto in patria, appresso quella visione per la quale si risolse di militare non sotto un Principe terreno, dal quale potesse conseguire il grado di cavaliero, ma sotto le insegne di Cristo, fu eletto per capo dai compagni della della sua brigata; i quali, secondo recita il Celano (pag; 142.), avendo più volte la sua liberalità sperimentato, sapevano di certo, ch' egli farebbe le spese per tutti. Adun-

que egli fece imbandire un sontuosissimo desinare; e, per usar le parole di esso Cronista, l' offerto onore non rifiutò, perchè d' avarizia non fosse notato; e in mezzo alle sacre meditazioni ebbe a mente la *cortesia* (curialitatis est memor). Poteva il Mauro, che nel descrivere quel banchetto ha spese tante parole (Franciscj: IV. 418-547.), ritrar dai biografi del santo Patriarca maggior vantaggio a variare il suo poema col recitar i più bei tratti di sua cortesia, e insieme di quella pietà, o vogliam dire coll' Alighieri, *di quella nobile disposizione d' animo, apparecchiata di ricevere amore, misericordia, e altre caritative passioni*; le quali virtù, non che dopo la sua conversione si menomassero, crebbero anzi, e si perfezionarono nello sposo della povertà. Così la natura, o come i moderni dicono, il carattere nobile e cortese di Francesco si potea nel poema del Mauro compiutamente dichiarare; e in questo era piuttosto da imitare Virgilio, che da tutti i lati ne pone dinanzi la principal virtù del suo Protagonista. Ma l' Alighieri, che in brevissima poesia far nol potea se non accennando, con ragione ne dice, che *regalmente*, tuttochè paresse dispregevole oltre modo nell' aspetto (*E per parer dispetto a maraviglia*) si rappresentò a Papa Innocenzio; e ch' egli, non vil figliuolo di vil mercatante, apparve davanti al Pontefice con quella franchezza e nobiltà di maniere e di parole, con che se gli era fatto innanzi S. Felice da Valois de' Reali di Francia, fondatore dei Trinitarj, e appresso alcuni anni S. Domenico della nobilissima casa Spagnuola de' Gusmani; al che bene avverte il P. Lombardi aver qui alluso il poeta. *La viltà di cuore* di questo passo, che altrove è chiamata semplicemente *viltà* — L' anima tua è da viltade offesa — Inf: C. II. 45., è una cosa colla *pusillanimità:* sebbene, a propriamente parlare, il *vile* si contrapponga al *gentile*, il *pusillanimo* al *magnanimo*, ed al *cortese* il *villano*. Ma *l' umiltà* non si vuol confondere colla *viltà*. Quella sente bassamente di sè; non presume nelle sue forze; ma solo in Dio si confida; e perciò alle più malagevoli imprese si commette animosa; laddove l' altra ingombra l' uomo d' immaginarie difficoltà, che da onorata impresa il rimovono, come falso vedere fa rivolgere bestia che adombra.

Il verso *Per esser fi di Pietro Bernardone*, nel Codice Florio, per avvertimento del ch: Viviani (e ancora in Benvenuto) si legge diversamente, cioè *Per esser figlio di Pier*

Bernardone. Ma queste due sole autorità, contro il consentimento di tutti gli altri codici, non sono per noi di tal peso da farci abbandonare la più comune lezione. I più, seguitando l' Edizione della crusca, scrivono *fi'* coll' apostrofo, tenendolo parola tronca, perchè a giudizio del Salvini » *Fighinelfi*, *Firidolfi*, *Figiovanni*, famiglie menzionate dal Malaspini, e da Giovanni Villani, sono nomi composti per accorciamento di *Filii Ghinelfi*, *Filii Rodulphi*, *Filii Joannis* ». E nel vero, quasi intero, cioè col solo troncamento d' una *i*, si ritrova questo vocabolo nei cognomi di altre antiche Fiorentine famiglie, quali sono *Filipetri*, *Filiromoli*: dal che conchiude il Vocabolario di Bologna, che Dante *non costretto da necessità, ma secondo l' uso del suo tempo*, disse — Per esser *fi* etc. —; e a questo esempio appone un altro del Bocc: Tes: VII. 24.. — pe' qua' rase D' ardir le fronti fur degli orgogliosi *Fi* della terra etc. —. Per l' opposito il Viviani sostiene coll' autorità del Fontanini, che *fi* sia voce intera, e tolta dal dialetto Friulano, e che perciò scriver si debba senza l' apostrofo. Noi non saremo così arditi, che presumiamo di dare su questo sentenza definitiva; ma nondimeno modestamente proporremo una nostra conghiettura. A noi non può capire nell' animo, che questo vocabolo fosse comunemente usato al tempo di Dante; dacchè il primo esempio che si produce, è di esso Dante, e l' altro del Boccaccio, il quale, pieno d' ammirazione per lui ch' egli gloriavasi di appellar suo maestro, ha infiorato quà e là eziandio le sue prose di locuzioni Dantesche; il che agevolmente provar si potrebbe, prendendo ad esaminare qual che si voglia di sue Novelle. Anche l' esempio da noi più brevemente allegato di esso vocabolario, nelle *fronti rase d' ardire* non ci porge egli un modo tolto da quello dell' Alighieri (Inf. VIII., 118) — Gli occhi alla terra, e le ciglia avea rase d' ogni baldanza —? Laonde a noi sembra non potersi per due soli esempii affermare, come fa l' autor dell' articolo alla voce *Fi* del Vocabolario Bolognese, questa essere stata al tempo dell' Alighieri voce dell' uso; a dimostrar la qual cosa sarebbe stato mestieri recare in mezzo più esempii di autori non pur contemporanei, ma che e prima, e immediatamente dopo Dante sieno vivuti; posciachè il Boccaccio scrisse quasi un mezzo secolo appresso lui. A noi, per verità, par d' aver letto questo vocabolo o nel Tesoretto, o nel Favoletto di Brunetto Latini, che tante altre fran-

cesi parole vi ha poste, e che il proprio volgare al francese di gran lunga posponea. Ma benchè il Latini pel primo lo adoperasse, il che noi non abbiamo ora agio di avverare, ciò conforterebbe piuttosto la nostra opinione. Si dovrà dunque dire, che Dante così scrivesse non già in vero studio, ma costretto da necessità? e che a lui non occorresse allaimente di foggiare il verso, come tenghiamo essersi fatto per altrui, che con audacia non inusitata nelle opere de' maggiori classici, mutollo nella guisa che si è visto, avvisandosi di migliorarlo? Questo non dirà chi abbia solo un poco di pratica dello stile Dantesco. Per la qual cosa noi richiamerem prima quel che più volte abbiam fatto osservare ai nostri leggitori, essere cioè il sommo poeta attentissimo alle cose dell' istoria; e che non di rado, quando, per usar le sue parole, *il lungo tema lo caccia*, egli stringe al possibile il suo dire, e a' fatti insigni, alle notabili particolarità, fa spesso allusione con sola una parola. Sappiamo dall' istoria, che il Santo Patriarca, benchè d' ignobile padre nascesse, ebbe per madre una gentildonna Francese, che Madonna Pica da taluno è nominata: sappiamo che il primo nome Giovanni impostogli per voler della madre nel battesimo, sendo in Francia il marito, gli fu due anni appresso per comando di lui cambiato in quel di Francesco, quasi volesse dire il Francese, attesa la straordinaria vivezza ch' egli scôrse nel fanciullo, vivezza che in maggior dose trovasi ne' Francesi: sappiamo, che Francesco, dedicato dapprima al commercio, avea perciò studiato l' idioma francese, che lo parlava a sufficienza, e si dilettava, eziandio favellando colla gente volgare, di spesso usar quel linguaggio, ovvero colle italiane mescolar parole francesi. Anzi il Celano, narrato che in certi casi parlato egli aveva francese, ne aggiunge questa riflessione — Sempreche dell' ardore del Santo Spirito ei fosse ripieno, mandando fuori infocate parole, francescamente parlava (Gallice loquebatur, p. 147)—. Il medesimo ci contano i Tre Compagni nel C. VII. Qual meraviglia adunque, che il Santo, a significare con più forza l' umiltà di suo nascimento, e a vilificarsi nell' altrui opinione, adoperasse un vocabolo francese; e che Dante, industrioso oltremodo nei particolari dell' istoria, e che, per osservazione del Gozzi (Dif. Pref.), quante volte estranei linguaggi introduce, parole cioè latine, francesi, o provenzali, tutto è arte, malizia, o sapienza poetica, qui con questa voce forastiera

alludesse al costume del Santo Patriarca? Che se i moderni Francesi scrivono *fils*, ne avverte l' abbate Feraud nel suo dizionario critico della lingua francese, che la *l* non si pronuncia mai, e quando questa parola non termina la frase, non si fa sentire neppure la *s*. Così Dante avrebbe scritto il francese *fi* secondo il modo di proferirlo. E qui è da notare, che Bernardo padre di Pietro, il primo della sua gente che da Lucca passò a dimorare in Assisi, cognominavasi Moriconi; e che, per conseguente, Bernardoni fu soprannome dispregiativo, che quelli d' Assisi affibbiarono a Pietro, avarissimo uomo e vilissimo, non tanto per la professione, giusta il pensar di que' tempi, quanto per li costumi suoi. L' autor de' Fioretti, vivuto forse nel principio del quattrocento, ma che dagli antichi Cronisti ha pur tolte assai cose, recita questo tratto di S. Francesco, C. XXX. — Onde a te tanta prosunzione, figliuolo di Pietro Bernardone, vile omicciuolo, a comandare a Frate Ruffino, il quale è de' più gentili uomini d' Ascesi —? E così nel precedente capitolo, ove narrasi una falsa apparizione del Demonio a Frate Ruffino, leggesi che il nostro avversario, a vilificare il grande concetto in che quegli teneva Beato Francesco, sempre così lo chiamava — Credimi per certo, che tu se' nel numero delli dannati; e il figliuolo di Pietro Bernardoni tuo padre, ed anche il padre suo sono dannati, e chiunque il seguita è ingannato — Conchiudo, parere credibile, che il poeta, a significare vieppiù l' umiltà di Francesco, e ad un tempo la sua nobilissima natura, usasse quel vocabolo al modo francese; massimamente che con quella voce d' ignobile suono ed alludeva al sopraddetto costume del santo, e col rimesso numero, che più rimessamente si chiude col trivial suono dell' accrescitivo Bernardone, ben rappresentava l' umiltà del concetto; nel quale artificio della versificazione l' Alighieri è sopra tutti i poeti maraviglioso.

Poichè la gente ecc. Dice che, poichè gli Frati Minori crebbero per numero, San Francesco andò a Papa Onorio, e spose come alcuni non poteano sì aspra vita mantenere, onde egli concedette secondi privilegii » Così l' Ottimo, il quale ha avuto l' occhio alla *dura intenzione* disopra; il quale epiteto v' ha certo il poeta sentitamente posto, a farci intendere che la prima regola era più rigida che non fu l' ultima, rifatta dal S. Patriarca parecchi anni appresso, ed approvata da Papa Onorio (Vedi Papini l. I., p. 233

4

nella nota). Pongasi mente con che dignitosa elocuzione si dica nel seguente terzetto, che lo Spirito Santo per bocca di Onorio la regola confermò. *Archimandrita* è voce Greca, che vale capo della mandra, o, come dice Benvenuto — Princeps gregis, qualis fuit Franciscus, quem secutus est maximus grex —.

La cui mirabil vita Meglio in gloria del Ciel si canterebbe. Accenna il costume ch' era de' Frati Minori, di cantare in coro la vita di S. Francesco; e vuole inteso, che i Frati la cantassero bensì, ma non intendessero così perfettamente il sublime pregio delle serafiche di lui virtù, come inteso l' avrebbero i Serafini del Cielo, ove colassù cantata fosse — Così il Lombardi, che cita il Vadingo. Io penso che la vita cantata in coro da' Minori fosse il principio del terzo opuscolo, già allegato (V. N. III, p. 25) *De canonizatione* etc., ultima parte della prima vita del Celano, sino alle parole *Audit hoc, et intelligit Romanus Pontifex*, dove propriamente si comincia a narrare la canonizzazione: e a ciò credere m' inducono 1. la brevità del passo, che poco più di due facce comprende, e perciò cantar si poteva senza disagio; 2. lo stile più sollevato che non è quello delle due vite propriamente dette, e convenevole ad elogio, ed al canto; 3. finalmente l' esservi in brevi parole indicati i fatti più gloriosi del S. Patriarca, gli onori che in ogni parte a gara gli si rendevano, e le meraviglie per la sua intercessione operate. Il Biagioli, non avvertendo quel che Benvenuto ne fa osservare (Vedi N. II. alle parole *D' ambidue Si dice l' un pregiando*), cade in un grossolano errore, chiosando — È una botta ai frati *suoi*, quasi non sieno degni di cantare le lodi del loro Santo. Ma certo il poeta con questo motto prepara il leggitore alla censura, che poi (C. XII. v. 112). S. Bonaventura, dopo le lodi di S. Domenico, fa de' Minori di quel tempo — Sì che è la muffa dov' era la gromma; — e non dice nè più nè meno di ciò che leggesi nel Celano (Veggasi N. II. dopo la narrazione dell' incontro di S. Domenico, e di S. Francesco).

N. IX. 73-81. L' italico vate non ha lasciato senza la debita lode alcuno dei più memorabili fatti di S. Francesco, quale si è l' aver tragittato in Soria, e predicata la fede ai Seraceni; la qual cosa mi duole, che non sia stata posta dal Mauro nel suo Poema. L' Alighieri in un inno, breve poesia, ha tra le infinite predicazioni del Santo,

eletta quella che più era insigne pel coraggio, per lo zelo, e per le infinite difficoltà: il Mauro, che tante volte lo introduce a predicare, e quasi sempre con lunghe parole, e non senza uniformità, ha preterito ciò che porto gli avrebbe il destro di acconciamente variare la sua epopea. Perciocchè, approdò appunto Francesco vicin di Damiata, quando assediata era dall' esercito de' Crociati, e poco prima che rotti elli fossero dai Saracini in campale battaglia; la qual disfatta antiveggendo per divina inspirazione, erasi Francesco adoperato in vano coi primarii duci cristiani, perchè non assaltassero essi per primi i nimici. L'amorevole accoglienza che gli fece poscia il Soldano; l'umanità, e la cortesia, di che questi fu per innanzi largo inverso i cristiani, tuttochè prima stato fosse tanto feroce, che a chi la testa d'un cristiano portavagli, un bizanzio d'oro regalava; sì grande mutamento per la virtù di Francesco accaduto nel barbaro, che, per testimonianza di Iacopo da Vitrì Cardinale e Vescovo d'Acri, *bestia crudelis in mansuetudinem conversa est*, non erano cose per certo da pretermettersi da un poeta che si proponea di tutta cantarne la vita. Al qual proposito non ometterò, che, sebbene il Mauro spesso ritragga i meravigliosi effetti del predicar di Francesco, e la grandissima fama che da per tutto lo accompagnava, ed anzi precedea; nondimeno il carattere del suo dire franco e sicuro, che gli scaturiva dal cuore, massimamente nel favellare estemporaneo, quale cel rappresentano gli antichi Cronisti, non si ravvisa del tutto nelle sue poetiche orazioni. Poteva ben egli introdurlo a sermonare dinanzi a Papa Onorio, ed ai Cardinali; cosa che il santo Patriarca ardentemente bramata aveva, ed ottenuta col mezzo del Cardinale Ostiense suo protettore, quando con tal fervore di spirito dinanzi a tanti principi intrepido parlò, che molti di loro, come ei narra il Celano, furono compunti, ammirando la grazia divina, e tanto eroica costanza. Poteva eziandio rammemorare la predicazione di Francesco in S. Severino; dove recatosi egli a visitare un monastero di povere Signore, e capitatovi ad un tempo con assai compagni un Marchiano poeta, tutto rigonfio di gloria mondana, perchè l'imperatore Federico II. lo aveva con grande pompa incoronato di alloro, e *Re de' versi* soprannomavasi, *eo quod princeps foret lasciva cantantium, et inventor saecularium cantionum* (Celano V. II., p. 203), fu questi dalle acute

parole del Santo, a lui sulla fine del caldo parlare rivolte, compunto per modo, che si mise di presente a gridare: Che più bisognano parole? Vengasi a' fatti: toglimi dagli uomini, e al grande imperatore mi rendi — E vestito il di appresso l' abito religioso, fu detto Frate Pacifico; e in brieve tempo ammirabile divenne per santità.

E poi che per la sete ecc. E qui pone come S. Francesco, desideroso di ricevere la morte per lo nome di Cristo, andò a predicare la fede tra' Saraceni; e però che non fruttavano le sue prediche, nè aveva effetto il suo volere, si ritornò in Italia, dove meglio fruttava — L'Ottimo. Non è adunque da ascoltar Benvenuto, che alla parola *reddissi*, chiosa » supple: et postquam rediit » come in questo verso terminasse la protasi del periodo, dove anzi comincia, e si compie l' apodosi; perciocchè prima il poeta ne dice quando avvenne la cosa: *E poi che*; indi le ragioni che a quella recarono il Santo.

E per trovare ecc. *e per non stare indarno*. Infine secondo il natural ordine che colla inversione delle proposizioni ben si ritiene, ne rappresenta il principal concetto *Reddissi* ec.; dove il primo *e* nol dei prendere per copulativo, ma per sospensivo; e la forma *per trovare*, per non *stare indarno*, equivale, giusta l' Ottimo, a *però che*, come si è osservato nella I. nota al verso, *Però che andasse* ecc. Falso è similmente quel che afferma esso Benvenuto, che in questo luogo, descritte le pubbliche imprese di Francesco, Dante trapassi a descrivere la sua vita privata; perchè, dalla tornata in Italia, intese ancora per alcun tempo il B. Patriarca a spargere il seme della divina parola, prima che si ritirasse nell'Alvernia.

Superba il Lombardi interpreta maestosa e terribile; il Biagioli vuol che il lettore noti un aggiunto che *non si può altrimenti tradurre*. Ma si può dire che, resistendo Iddio ai superbi, però non ebbe il Sultano la grazia di convertirsi, o che per la superbia seguitar non volle la cristiana *umiltà*. *Acerba* prendi col Lombardi per *indisposta*, *dura*, alla qual metafora risponde di poi il *frutto dell' italica erba*.

Nel crudo sasso ecc. — Quasi dicat; non marcefactus in lecto molli, sed contemplans in saxo duro — Benv. *Intra Tevere, ed Arno* — Nell' aspro monte dell'Alvernia, realmente situato tra i noti fiumi Tevere, ed Arno, vicino a Chiusi nel Casentino — Lombardi. *L' ultimo sigillo* — Le

sacre Stimmate, che fur l'ultima conferma, dopo quella d'Innocenzo, e di Onorio, della sua santità e religione — Venturi.

Ma questa bella metafora fu suggerita al poeta da San Bonaventura; il quale verso la fine del C. IV. della Vita Maggiore, favellando dell'ultima regola, che il S. Patriarca diceva di aver posta così, non secondo la propria industria, ma come eragli stato da Dio rivelato, conclude — Quod ut certius constaret testimonio Dei, paucis admodum evolutis diebus, impressa sunt ei Stigmata Domini Jesu, digito Dei vivi, tamquam *Bulla* Summi Pontificis Christi, ad confirmationem omnimodam Regulae, et commendationem Auctoris; sicut, post suarum enarrationem virtutum, inferius dicetur — E appunto nel C. XIII., narrata la miracolosa impressione delle sacre Stimmate, apostrofa con eloquenti parole a Francesco; e tra le altre cose in principio gli dice — Fer nihilominus *sigillum* Summi Pontificis Christi, quo verba et facta sua, tamquam irreprehensibilia, et authentica, merito ab omnibus acceptentur — Ma tutto questo capo, nel quale si narra un fatto così memorabile, e per tante testimonianze autenticato per modo che, ove pur mancasse la veneranda autorità della Chiesa, che ne ha istituita la Festa, altro forse non ci ha meglio nell'umana fede appoggiato, vorrei che letto fosse dal Biagioli; il quale a quel bottone dato alla razza de' Capetingi col verso 52. C. XX Pg. *Figliuol fui d'un beccaio di Parigi* (e quì vedi la bella difesa di Dante fatta dal P. Cesari contro il Biagioli; Bellezze Vol. II., Dial. VII), avvegnachè Giovanni Villani, leale istorico di parte Guelfa, conti il medesimo; nondimeno morde indebitamente il poeta, *del quale sempre leva in Cielo ogni cosa, fino a dire ch'egli avviluppa i fatti per malizia o incuranza rea, perchè voleva pur gradire al suo Mecenate Re di Francia, ed egli ne avea ben onde*: e quì all'incontro: senza aver rispetto alla verità, comecchè il poeta l'abbia grandissimo, con vera malizia semina alcun dubbio sopra il miracolo delle sacrosante Stimmate con queste parole, gittate come per caso — le quali attribuiscono alcuni alla forza della immaginazione, siccome quelle del re Dragoberto —.

Del resto le voci *sigillo*, e *sigillare*, come le loro sinonime *imprenta*, e *imprentare*, sono carissime al poeta, che spesse volte metaforicamente le usa nel suo poema, ed

anche nel Convito, Trat. I., C. VIII., p. 32, ove si legge — l' utilità *sigilla* la memoria dell' immagine del dono. —

Più sopra, alla voce reddissi il P. Cesari fa questa giudiziosa osservazione — *Reddissi* in luogo di *tornossi*; » ma quanto più bello, e di bel suono qui il *reddissi!* I maestri hanno certi privilegii, che tutti non possono, nè debbono avere; ed anche un senso più delicato del numero poetico e dell' armonia » — Pur trovasi usato anche in prosa dall' Ottimo — Poi redie (Platone) in Italia a Pittagora — Com. Inf. IV., pag. 57; e nel Novellino (Nov. LXVII, trovasi al modo congiuntivo imperf. — Ed ella disse: Se tu non redissi? —

N. X., v. 82-90. Trapassa il poeta a favellare della morte del S. Patriarca. Il Lombardi, e il Codice Bartoliniano, ed anche Benvenuto leggono; *alla mercede, Ch' el meritò*: gli altri; *ch' egli acquistò*. La ragione con che il Lombardi giustifica la sua variante, si è questa » Prima » che S. Francesco fosse tratto in Paradiso, non avea » acquistata, ma solo meritata la mercede del suo farsi » *pusillo*, cioè povero, ed umile ». Ma ella non sembra a noi così evidente, secondo afferma il Viviani, che *basta il riferirla per esserne pienamente convinti*. Anzi l' altra lezione ne par più poetica, e più consentanea al detto dell' Evangelio; » *Regnum Coelorum vim patitur, et violenti rapiunt illud* ». Se il Regno de' Cieli si dee prendere colla violenza, questo è un acquistarlo, o conquistarlo colla forza; e appunto S. Francesco fece tutto lo sforzo *nel suo farsi pusillo*. Questa immagine del conquistatore sparisce del tutto coll' astratta voce *meritò*. E, lasciando stare quel poco di cacofonia che è nelle vicine parole *mercede* ch' el *meritò*, la voce *mercede* non ne ricorda ella la bellissima sentenza di S. Paolo — *omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium* —, per la quale il premio del celeste reame, come quello de' pubblici giuochi, più propriamente si acquista?

Ai frati suoi ecc. Il S. Patriarca morendo raccomanda a' suoi frati, sì come a giuste erede (*erede* da *ereda*, terminazione antiquata) la povertà, ch' egli amata aveva sopra le altre cose, e loro comanda, che l' amino *a fede*, cioè fedelmente (e così nel Centonovelle leggesi *servire a fede*); con che il poeta allude al testamento di S. Francesco, ove raccomanda a' suoi di amare la povertà; la qual circostanza il Mauro ha ben trasportata nell' ultimo libro (V. Franc. N. al v. 842.).

Torna quell' anima santa al suo regno; al cielo, al quale Iddio l'avea predestinata, parlando il poeta non giusta le idee di Platone, ma, come nota il P. Lombardi, giusta la frase dell' Ecclesiastico, C. 12. — *Spiritus redeat ad Deum qui dedit illum.*

L'anima preclara si muove *del grembo* di lei, cioè della *sua Donna più cara*, e non del suo proprio grembo, della carcere, dove fu imprigionata, che è il corpo, come pretende il Biagioli, confutato perciò, e rimbeccato meritamente dal P. Cesari; colla quale spiegazione sparirebbe di subito tutto l'affetto di quella gentilissima immagine; e che è più, non si vedrebbe, siccome ne addita il Cesari » che qui Dante ebbe l'occhio individualmente a quello, che non pure in tutta sua vita, ma avvenne in particolare alla morte del santo uomo, e fu luculentissimo testimonio del suo amore alla povertà, e degno di essere in ispezialtà notato da Dante ». E nel vero qui allude l'industrioso poeta a ciò che contano le vecchie cronache: vale a dire, che — Tre dì innanzi alla morte Francesco in sulla nuda terra si fece locare, acciocchè in quella estrema ora, che il nostro avversario poteva pur corucciarsi, ei nudo lottasse col nudo. E di certo, intrepido aspettava il trionfo, e con le conserte mani strignea la corona della giustizia. Posto così sopra il suolo, levatosi la veste di sacco, alzò, secondo l'usato, al cielo la faccia; e inteso tutto a quella gloria, ricoperse colla sinistra mano la ferita del dritto fianco, perchè non fosse veduta; e disse ai Frati: Io quel che a me pertenea l'ho fatto; quel che pertiene a voi, insegnilo Cristo. Questo veggendo i figliuoli, distruggonsi in lagrime, e dall' intimo petto lunghi sospiri traendo, al soverchio dolore per la compassione soccombono. In questo mezzo, dato comunque sosta a' singulti, il guardian suo, che per divina spirazione avea più veramente conosciuta la cagion vera, (intendi *di quello spogliamento, cioè per non aver neppure nella morte abiti suoi*) ratto levossi, e presa una tonaca con brache, ed un cappuccio di sacco, disse al padre: Codesta tonaca e le brache col cappuccio conoscer dovrai, per virtù di santa obbedienza, esserti da me date in prestanza; ma perchè sappi che di quelle tu non hai per niente la proprietà, io di darle a chi che sia tolgoti la facoltà. Gode il Santo e giubila per la letizia del cuore, dacchè *vede di avere infino alla fine tenuta fede alla sua donna più cara*. E di

vero, tutte queste cose fatte egli avea per lo zelo della povertà, perchè aver non volea nè l' abito proprio in sullo stremo, ma quasi da un altro prestatogli — (Celano vita II. p. 268). Con questa narrazione per noi volgarizzata, meglio che con quella imperfetta pel Cesari messa dinanzi, dalle vite de' SS. Padri tolta, rimane chiarito non pure il concetto, *E del suo grembo;* ma e l' altro che seguita, *Ed al suo corpo* ecc. Ad intendere però compiutamente questo secondo, in istrana foggia interpretato dalla più parte così degli antichi, come dei moderni comentatori, è d'uopo recare in mezzo ciò che il preallegato Celano, p. 270., racconta, seguitato appuntino da S. Bonaventura: aver cioè Francesco a' suoi detto innanzi al morire — Quando mi vedrete all' ultima ora condotto, come mi vedeste nudo ha tre dì, così ponetemi sopra la terra, e già defonto lasciatemi per tanto tempo giacere così, quanto si richiede perchè altri con agiato passo il tratto compia di un miglio. — Alle quali parole arrogi queste altre del dotto e santo Cardinale, C. XIV. — Ei volle per fermo in ogni cosa a Cristo crocifisso esser conforme, il quale povero e addolorato e ignudo si stette in sulla croce sospeso. Il perchè, e nel principio di sua conversione (l' edizione di Augusta del 1739 mal pone *conversationis* in luogo di *conversionis*) si rimase ignudo dinanzi al Vescovo; e nella consumazion della vita volle ignudo uscire del mondo —. Per le quali cose sarà ora manifesto, come l' Alighieri abbia poeticamente significato, che Francesco volle morir povero, e che il suo corpo fosse in sulla ignuda terra appresso la morte deposto. Ora, benchè la povertà sia stata dal poeta rappresentata di sopra sotto l' immagine di donna, ossia sposa, come già il Santo Patriarca ad ogni ora soleva appellarla, chi non dovrà litteralmente intendere pel *grembo* di *quella donna* la povertà, ossia l' ignudo corpo? E per le parole *non volle al suo corpo altra bara*, come non si dovrà interpretare, ch' ei volle il suo cadavero poveramente ignudo in sulla ignuda terra locato? Sarebbe sofisticheria il dire che la stessa locuzione qui è scambiata, e che serve a doppio intendimento, prima cioè metaforico, e poi proprio, o viceversa; dal che spesso nascono falsi concetti; sebbene ciò pure nella stessa parola si pratica talvolta con lode e dal nostro poeta, e dai classici più sommi; ed i Retori a cotal foggia di parlare han posto il nome di sillessi oratoria (Vedi du Marsais, des

Tropes II. partie C. XI.). Ma in questo luogo la metaforica donna è sempre la povertà: Francesco raccomanda a' suoi giusti eredi la povertà; e ben potea farlo chi ne porgeva esempio sì luminoso, morendo senza abito proprio, ed anzi ignudo, che tanto vale la frase; *E del suo grembo* ecc. Perchè adunque in un periodo, ove il principal concetto (che comincia *Ai frati suoi* ecc.) è frase complessa, che quattro principali pensieri racchiude, e tutti sulla povertà, non dovrà anche l' ultimo ad essa appartenere? Adunque *il non volere altra bara*, che altro può egli essere, se non se il volere per bara dell' ignudo corpo l' ignuda terra ?

E qui noterò di passaggio cosa che non veggo per altri notata, e che ne disvela l' istorica diligenza del poeta. La *donna più cara* a Francesco ne fa intendere che altre allegoriche donne, ossia *virtù*, a lui fossero dilette; ma che sopra le altre amò egli la povertà, come sua sposa. Ora con questo dire allude Dante alla visione delle tre donne, con più particolari narrata da S. Bonav. C. VII. ; le quali a Francesco, dovechè sia, si fecero visibilmente incontro, in povero arnese, onninamente simiglianti di statura, d' età, e di sembiante; e salutato il beato Patriarca con dirgli tutte e tre — Sia la ben venuta, Madonna Povertà — disparvero dagli occhi suoi, e de' compagni. In esse, per interpretazione del santo Biografo — fu misticamente figurata la bellezza della perfezione evangelica, in quanto alla *castità*, alla *obbedienza*, e alla *povertà*; le quali nell' uomo di Dio in egual modo perfettamente splendettero, comecchè eleggesse egli di gloriarsi nel privilegio della povertà, cui quando la *madre*, quando la *sposa*, quando la *donna sua* solea nominare — A queste donne pensar doveva il Mauro, piuttostochè alle ninfe di Virgilio, per fare onoranza al suo Patriarca. (Vedi L. VII., ann. al v. 873-898)

Ma perchè più aperto si conosca, quanto da uno imitatore un creatore ingegno si dilunghi; e come le poetiche finzioni tanto più belle riescano, quanto alla religione, ai costumi, e alle altre qualità de' nostri tempi più si avvicinano, che è pregio singolare, e unico dell' Alighieri; laddove il Mauro reputò miglior cosa l' adornare la sua Epopea con immagini, che più dell' antico tempo ritraessero; io produrrò un altro luogo, che Dante dai fatti di Beato Francesco ha con somma lode trasportato al suo uopo, e del quale nessuno additata ha la sorgente. Nel XXX

del Paradiso, v. 133, Beatrice mostra al Poeta un imperial seggio, con un' augustale corona, destinato all' anima dell' Imperatore Enrico di Lucimburgo; il quale a *drizzare Italia venir doveva, prima ch' ella fosse disposta.* Chi crederebbe essere stata questa immagine a Dante suggerita da una visione, che si legge diffusamente narrata dal Celano, p. 215, e da S. Bonaventura compendiata? Queste sono le parole di lui — E perocchè a tutti gli onori l' umiltà preponeva, tanto in se, quanto ne' suggetti, l'amatore degli umili, Iddio, de' più alti scanni giudicavalo degno: secondo la qual cosa ad un frate, compagno del sant' uomo, veder fece un seggio fulgidissimo ne' cieli, il quale era di uno degli Angeli di lassù caduti, riservato a Francesco, affinchè all' eccellenza della gloria, d' onde stato era il superbo Angelo cacciato, uno veracemente umile fosse esaltato —. Questa visione quanto acconciamente si poteva introdurre nella Franciseiade, ove l' avversario d' ogni bene col mezzo di Aletto si adoperava a tutto potere di estirpare del mondo il suo fatale inimico! Altri esempi siffatti noi produrremo quandochè sia nel II Ragionamento intorno alla natura della Dantesca Epopea, ove si dirà del titolo *visione* che Dante le diede.

Posciachè colle particolarità dell' istoria sono posti in chiaro i pensieri del terzetto: *E del suo grembo ecc.*, veggasi come i più valenti chiosatori, per non consultarle, sono caduti nell' inganno. Benvenuto, il quale al verso *Ed al suo corpo* ecc. avea saviamente chiosato — Idest feretrum aliud, quo corpora portantur ad sepulchrum, nisi suam Dominam — dà poi in nonnulla colla dichiarazion che v' aggiunge — quasi dicat: noluit aliam sepulturam, nisi coelum, *quo tegitur qui non habet urnam*, ut ait Lucanus. — E a sostenere questo strano comento, trae fuori un favoloso racconto, ch' io non so donde si abbia cavato, ma dai puri fonti non già; vale a dire, che beato Francesco, dimandato in sull' estremo da' frati suoi dove esser volea sepolto, rispose: *al Carnaro;* il quale era un luogo fuori d' Assisi, ove seppellivansi i cadaveri de' giustiziati. Il P. Lombardi, tanto giudizioso chiosatore, che col più degli interpreti aveva inteso, che *non volle altra bara* vale il medesimo, che *non volle altra bara se non la stessa povertà*, parendogli duro riferire il pronome *altro* alla povertà, la quale, per suo dire, è ben lontana, ed ha figura troppo disparata dalla bara,

prende coll' autorità del Cinonio il pronome *altro* per *nessun altro*; sebbene, per confessione di esso Cinonio, gli esempi del Convito per lui allegati, leggansi diversamente ne' MS., come pure oggidì nelle stampe; e però quel significato di *altro* esser debba almeno sospetto. Oltre di ciò, fondato in su quella favola di Benvenuto, interpreta, *non volle bara nessuna, nessuna funerea pompa:* alla quale sposizione contraddice in prima la grammatica, poscia l' istoria; la quale ci recita, che solennissime esequie furono fatte a Francesco, e il Celano che le conta nella vita I., cap. X. p. 98, vi premette questa rubrica — Quomodo cum gloria et laude sepultus est —; e però bene ha fatto il Mauro che ha descritte le esequie splendide e pompose. In fine anche il Biagioli, il quale a questo luogo risolutamente sentenzia — questa voce *altra* ha indotto in errore tutti gl' interpreti da me veduti — *esce per modo de' gangheri*, giusta l' espressione del P. Cesari, che *nec caput, nec cauda:* e affine di supplire l' ellissi, come assai volte fa nella sua per altro dotta *Grammaire Italienne*, costruisce istiracchiando in tal guisa — *non volle altra bara che quella che esibisce la terra a ogni corpo morto, che è una fossa.* Indi, straziato già prima, giusta suo fare, il benemerito P. Lombardi, viene a dire il medesimo che quegli con queste parole — chi rifiuta ogni altra bara non vuole sepoltura di sorte —.

N. XI. v. 91-96. Dalla eccellenza di S. Francesco conghiettura qual fosse la santità del suo degno collega. E qui osservisi, come l' Alighieri congiunga un' altra volta questi due principi della Chiesa, che insieme mantennero la barca di Pietro in alto mare per dritto segno, cioè *pel solco da lui prima segnato* (Biagioli). Sugli ultimi due versi il Poggiali fa questo comento » Chiunque osserva esattamente la di lui regola, tu puoi ben discernere che fa buona provisione di capitali per la vita eterna, benchè non professi la si rigida povertà de' Francescani »: ed il Biagioli — paragona l' uomo in questo peregrinaggio al mercatante che va in lontane contrade a procacciar merci rare —.

Non sarà ora per avventura fuor di luogo il fare in sulla fine alcune generali considerazioni sopra l' uno, e la Franciscìade, e, ragguagliandoli, mostrare, quanto l' un poeta differisca dall' altro. Dante ha tessuto un nobilissimo elogio a beato Francesco senza dilungarsi punto dalle orme,

che la sincera istoria aveva segnate; e benchè facesse un episodio, il quale meno che la centesima parte del suo poema comprende, egli ha nondimeno i principali fatti del suo eroe magnificati; quelli eleggendo che più erano da ricordare, altri accennando, o almeno facendovi con un motto allusione, e il tutto rannodando con quella unità, che della Lirica è propria; l'unità, vale a dire, del pensiero; il quale si è — che la Provvidenza si propose di soccorrere alla disviata cristianità col serafico ardore di questo Patriarca, il quale ed amò esso singolarmente la povertà, e ne destò negli altri l'amore —. Il Mauro all'incontro, che a tutte comprendere di Francesco le gesta, ha scritto un poema di quella maniera che *ciclico* si appella, secondo che abbiamo nella Prefazione alla Francisciade dichiarato, e che nel numero dei libri e dei versi oltrepassa di non poco l'Eneida, ha immaginato di risvegliare un più magnifico concetto del Protagonista, e di far più bella l'epopea, se, dipartendosi dall'istorica verità, vi avesse le poetiche finzioni introdotte, cangiando, togliendo, ed aggiugnendo, conforme a lui pareva più convenevole; e avvegnachè lo abbia talvolta fatto con lode, non abbiamo dissimulato quello che a noi paruto sarebbe molto più acconcio. Ma il Mauro è vissuto in un secolo, il quale, in quanto almeno alla poesia, all'infuori degli immortali poemi dell'Ariosto e del Tasso, e di altri pochi valorosi che il primo maestro dell'italico e moderno poetare in gran parte seguitarono, si può chiamare il secolo dell'imitazione per eccellenza. Così quanti scrissero erotiche rime, si misero dietro al Petrarca; quanti in prosa, studiaronsi a tutto potere di adagiare il loro stile a quello del Certaldese; e quei medesimi che, poetando in volgare in sulle orme di Messer Francesco, avevano cantato un onesto amore e gentile, elli per l'opposto scrivendo versi latini, dimenticate le loro madonne, furono nell'amore niente però meno licenziosi che i latini cantori di Lesbia, di Cintia, e di Neera. Tanto può la cieca ammirazione, che i nobili eziandio e liberi ingegni fa pusillanimi e servili! Il perchè non sarà meraviglia, che in un secolo siffatto, tuttochè benemerito fuor di modo d'ogni maniera di lettere, e di valenti scrittori copiosissimo, quella originale impronta del trecento, quel nuovo stile per l'Alighieri trovato, rade volte, o in pochissimi si scontri; e che ultimamente più insigne poeta quello si giudicasse, che me-

glio ai nuovi tempi, ed ai cristiani argomenti le Virgiliane finzioni, e i sogni gentileschi sapesse acconciare. Nojaronsi gl' Italiani di quella maniera d' imitazione, la quale ponea all' ingegno le pastoje. E un tale fastidio tanto potè, che, come se la verace imitazione dei classici antichi niente potesse generare di buono, si abbominarono tutti que' cibi, che della classica maniera sentissero alquanto il sapore; e vennero in amore i vergognosi delirii del secento.

Ma, per toccare alcun' altra cosa della Francisciade in comparazione del poetare di Dante, diremo quanto il seguitare più d' appresso l' istoria avrebbe giovato al poema. Abbiamo notato, che il Mauro, in sulla norma di Virgilio, ha introdotto più spesso che non bisognava diversi personaggi, che i futuri avvenimenti di Francesco profetizzarono. A me sarebbe piaciuto, che avesse fatto annunziare le future tribolazioni dell' Ordine; le quali il santo Patriarca innanzi al morire aveva predette, e che al tempo del Mauro già erano in gran parte avverate. Mi sarebbe piaciuto similmente, che, antiveggendo l' accrescimento dell' Ordine, avesse fatti annunziare i più notabili fatti di quelli tra i figliuoli di S. Francesco, che dell' umana generazione più meritarono. Di che bell' effetto non saria stato, ad esempio, il presagire, che l' immanissimo tiranno Ezzelino, il quale, sendo il capo della ghibellina fazione in Lombardia, già negli ultimi anni di Francesco era esecrato per le sue crudeltà, trovato avrebbe un coraggioso riprenditore nel beato Antonio, che da Padova mosse a Verona per andare a fortemente ripigliarlo di sua inaudita barbarie, e sel vide cadere ginocchione a' suoi piedi! E giacchè la materia ci ha nelle politiche cose condotto, Virgilio che, trattando di un personaggio tanto da' suoi tempi lontano, avea pur saputo alle cose dei tempi Trojani quelle di Augusto e della sua età intrecciare, potea suggerirgli l' artificio d' innestare nel suo poema le fatali discordie, che sotto Federico II., ossia poco dopo il passaggio del santo Patriarca, scoppiarono per le scissure tra il sacerdozio e l' imperio: tanto più che frate Elia, apostatando, seguitò con molti de' suoi la parte dell' Imperatore, e gli altri che non vi aderirono, o furono perseguitati, o dagli stati di quello cacciati.

In quanto alla natura del personaggio primario, che gli epici poeti in tutti gli aspetti ci debbono mostrare, e farlo perfetto, giovandosi eziandio del verisimile, ove non

soccorra l' istoria, abbiamo favellato abbastanza, toccando la *nobiltà,* e per conseguente, la *cortesia* che l'italico vate gli attribuisce. Qui solo diremo, che il Mauro, forse disdegnando ciò che i biografi ne contano della sua caritativa tenerezza inverso i bruti animali, e tutte le creature che alcuna immagine della divina bontà e bellezza ne rappresentano, ha giudicato che questo alla gravità dell' epopea disconvenisse: nè si è ricordato, che il chiamare che facea Francesco *suore*, o *fratelli* le irrazionali o inanimate cose, come si scorge in quell' Inno, che detto è Cantico del Sole, e che al Perticari ancor per la lingua piacque cotanto, egli era costume già nella religiosa poesia introdotto dal sacro Salmista. Ma chi ora far volesse del santo Patriarca argomento d' Italico poema, non dovrebbe dimenticare, che l' Ordine de' Minori è pur benemerito del nostro volgare; e che forse un poco innanzi a Federico II., a' suoi figliuoli Enzo e Manfredo, ed anco a Pier delle Vigne segretario di Federico, scrisse e poetò italicamente B. Francesco, e quasi nel medesimo tempo, frate Pacifico, il quale ben esser dovea di que' tempi sopra tutti gli altri reputato; posciachè esso Imperatore della poetica laurea fregiollo. Così anteriori almeno alla Divina Commedia sono le sacre poesie di frate Jacopone.

Ancor della macchina pel Mauro adoperata si è parlato nelle annotazioni della Franciscìade, dove alcuna volta non abbiamo potuto approvarla, perchè troppo più ci è paruta acconcia ai mitologici tempi, che ai nostri: nel che però è stato il Mauro da autorevoli esempi ingannato, e principalmente dal Sanazzaro, il quale nel Parto della Vergine, come ben notò l' acuto e severo Scaligero, ha profanato un cristiano argomento colle gentilesche favole delle Driadi, delle Napee, e di Proteo, dal quale ha fatto vaticinare la incarnazione del Verbo. Il Mauro non è ito tant' oltre; posciachè, se si eccettuino espressioni profane qua e colà seminate, solo una volta ha poste nel suo poema le Ninfe, e due il dio Sonno; ed è anzi lode sua propria l' aver conosciuto, che simiglianti finzioni troppo ai nostri tempi disdicono; ond' egli davasi vanto d' essersi da quelle astenuto. Ma qui, non meno che nelle altre parti dell' epopea, noi avvisiamo, che il Mauro, ove dall' istoria men dilungato si fosse, anzi se di alcune minute particolarità avesse saputo profittare, più similmente saria stata la machina conforme alla Religione, e più ad un tempo

meravigliosa e poetica. Già, quanto alle visioni, favellando di quella dell'albero (Franc. l. II., ann. al v. 708.), si è notato ch'ella è soverchiamente esagerata: oltre di che non facea mestieri, che di nuove ne immaginasse il poeta quando l'istoria gliene somministrava copia sì grande. Vero è, ch'egli dà bel cominciamento al poema con quel concilio diabolico, nel quale dall'infernal sire si risolve di mandare in sulla terra Tisifone, con tutti i mostri più rei, dalle cui instigazioni sono i mortali ne' più vituperevoli vizii sospinti. Se però questa furia non avesse renduta troppa similitudine alla Virgiliana Aletto; se non avesse egli temuto di troppo discostarsi dalle orme del vate latino, certo non avrebbe tralasciati alcuni particolari, alla sua machina convenevoli. Abbiamo lodato il Mauro perchè, introducendo il suo Protagonista più volte a predicare, gli abbia così fatto adempiere la sua divina missione, senza nondimeno tacere quello che a noi non pareva da essere pretermesso. Ma, per far vedere quanto la machina altresì sarebbesi avvantaggiata col mezzo dell'istoria, reciteremo due fatti, secondo li narra il Celano. Contasi nel primo (pag. 205.) che il santo Patriarca, giunto in Arezzo nel mentre che la città tutta, travagliata da guerra intestina, imminente eccidio minacciava, ristette per questo in un borgo fuori di quella, e, quivi stando, vide su quella terra far festa i demonii, e instigare alla propria ruina i cittadini. Il perchè chiama egli il compagno frate Silvestro, uomo di Dio, e di una grande semplicità; e gl'impone di gire davanti alla porta della città, e d'intimare ai demonii per parte dell'onnipossente Signore, che ratto escano della città. Adempiuto da costui il comando, torna ella poco dopo alla pace, e gli abitanti custodiscono in loro con grande tranquillità i diritti della cittadinanza: onde predicando ad essi di poi beato Francesco, così a dire incominciò — A voi un tempo al diavolo sottoposti, e da' suoi legami costretti, a voi favello, che io so esserne stati per le preghiere d'un poverello francati. — In un poema nel quale Tisifone principalmente si adopera di suscitare nella misera Italia scismi e furore di parti, era ella da trapassare con asciutto piede siffatta avventura?

Si vedrà dal secondo, che noi fedelmente traslateremo, quanto sia falso quello che affermò, forse per primo, il Marmontel, e con lui poscia tanti altri critici: più esser favorevole alle poetiche finzioni la Mitologia che la Reli-

gione Cristiana ». Non pure colle tentazioni era il Santo da Satana assalito, ma corpo a corpo azzuffavasi con esso lui. Pregato una fiata da messer Leone, Cardinale di Santa Croce, che con seco alquanto in Roma dimorasse, si elesse una torre rimota, la quale in sulla cima avendo nove camerette fatte a volta rendea figura quasi di cellette da eremiti. Adunque la prima notte, fatto orazione, volendo riposare, vengono i demonii, e fanno ostilmente empito contro il sant' uomo, cui lunghissimo tempo, e fieramente battendo, lasciano ultimamente per semivivo. Partiti costoro, e alquanto sfogato finalmente l' affollar del petto, chiama il compagno, che sotto un' altra volta dormiva, e venendo gli dice: Frate, io voglio che tu rimanga allato a me, perchè di star solo ho paura; chè dianzi i demonii mi hanno battuto. E in questo il Santo tremava e scrollavasi nelle membra, come sentisse il ribrezzo della quartana. Passando elli adunque tutta notte insonne, disse beato Francesco al compagno: I demonii sono castaldi di nostro Signore, cui destina esso a punire gli eccessi; ed egli è segnale di maggior grazia, nulla nel suo servo lasciare impunito, insinchè ci vive. Io nel vero non rimembro offesa, che io per la misericordia di Dio non abbia colla soddisfazione lavato; perciocchè per la sua paterna degnazione egli si è meco ognora diportato di guisa, che le cose a lui piacenti, e dispiacenti, orando io a lui, e istando nella meditazione, me le faceva conoscere. Ma può essere, che però abbia a' suoi castaldi permesso di farmisi addosso, perchè non fa altrui buona veduta la mia stanza in corte di magnati. I frati miei, che in luoghi meschinelli dimorano, udendo che con Cardinali mi sto, sospetteranno forse, che io abbondo di delizie. Il perchè, fratelmo, giudico il migliore, che chi è posto agli altri in esempio, fugga le corti, e quelli che sostengono disagii forti renda, sostenendo esso cose siffatte. Vanno adunque l' indomane, e, conto ogni cosa, si accomiatano dal Cardinale. Conoscano queste cose i cortigiani, e sappiano, che abortivi elli fur tratti dall' utero di loro madre. Non danno l' obbedienza; ma l' ambizione, ma l' ozio, ma le delicatezze riprendo; finalmente anche alle obbedienze tutte onninamente prepongo Francesco (1). »

---

(1) Il P. Papini, il quale nel L. II, p. 83-4, porta questo fatto, ma imperfettamente abbreviato, fa osservare nella nota 6 — Era di moda

Da questi due fatti, il secondo dei quali è letteralmente traslatato, due cose si denno inferire, in quanto al mirabile soprannaturale dell' epopea. E imprima, siccome più verisimile, così di maggiore allettamento è la machina, che dalla nostra augusta Religione sia tolta: il che ben conobbe l' Alighieri, e i suoi seguaci, no i servili imitatori degli antichi classici romani; vale a dire, quasi tutti gli epici poeti latini del cinquecento. Secondamente gli è falso, che troppo grave, e troppo monotona sarebbe una machina siffatta; contro la quale opinione sta l' ultima narrazione del Celano: onde si vede, che un fatto soprannaturale della poetica machina cristiana, massimamente se in versi quali si convengono fosse narrato, non rifiuta quella piacevole festività, colla quale Omero e Virgilio hanno pur rallegrate talvolta le loro gravi epopee. Che se vi si volessero ammettere, in sull' esempio di Dante, i personaggi allegorici, dei quali pure è stato detto che fornir possono solamente episodii, non la principal machina del poema, non ostante che l' Alighieri siasi di quelli con nuovo esempio valuto nelle precipue parti dell' Epopea; si toccherebbe con mano che, anche pigliando per argomento d' epico poema i più insigni fatti del suo secolo, o di tempi a quello vicini, può il poeta senza una servile imitazione degli antichi riuscir grande e originale. Ciò si avvera più spezialmente per rispetto allo stile, il quale più che altra cosa fa vivere i poemi, quando sia proprio dell' autore, quando sia nuovo e perfetto. Ma il Mauro, che usava un morto idioma, non poteva in ciò altra lode conseguire che di ben applicare al suo proposito i modi dei latini classici, e in se ritrarre il più che potesse l' eleganza, la brevità, e le altre virgiliane virtù; nei quali pregii nondimeno egli dee cedere a qualcheduno de' suoi predecessori e contemporanei. Qui è ammirabile sopratutto l' Alighieri, che e del poetico stile italiano, e di uno stile tutto suo, comecchè attinto in Virgilio, si è trovatore. Ora quest' inno, sebbene di maniera affatto di-

---

a que' tempi che ogni Cardinale avesse in famiglia uno o due Frati Minori. Gregorio IX gl' introdusse in Palazzo. Scrive Fra Salimbene, che Innocenzo IV. ce ne teneva sei ecc. — A questo costume allude l' istorico colle ultime parole, colle quali chiude la narrazione.

versa dal resto della Commedia, pur quanto fedelmente ne conserva il carattere! Le allegorie signoreggiano nell' episodio non altramente che nel poema; e l' allegorico sole, l' allegorica donna di Francesco gli somministrano dal principio alla fine le più poetiche immagini e locuzioni. Non vi manca neppure qualche tratto satirico, che il primo senso della Commedia ricordi; avvegnachè l' inno al senso morale, e in particolar. modo all' anagogico appartenga. Ciononostante in queste lodi il poeta, a cui principalmente facea paura la Lupa e nel politico senso e nel morale, come si allegra ed esulta in dover magnificare lo sposo della povertà! Quanta perizia dell' istoria! quanta verità nella poetica finzione! qual sentimento di meraviglia per l' eroe da lui celebrato! E, quello che in altri poeti è così raro, quanta riverenza inverso la religione! quanto amore per la virtù spirano i suoi detti negli animi altrui! Ma cosiffatto argomento è da riserbare ad altro tempo, perciocchè la sua vastità troppo ci allungherebbe il discorso; il quale già, per compiutamente chiosare una piccola parte della Dantesca epopea, può a taluno parer soverchio abbastanza.

FINE DEL COMENTO E DEL LIBRO.

ERRATA sic CORRIGE

Pag.	Vers.		ERRATA	CORRIGE
5	107	—	invidiaeaeque	invidiaeque
11	467	—	aetherae	aethereae
29	107	—	auert	aufert
30	133	—	ardens,	ardens
32	199	—	commonstat	commonstrat
43	593	—	magna, per	magna per
44	625	—	vidit	videt
57	7	—	laenam.	laenam,
—	18	—	Frodigenûm	Frondigenûm
64	267	—	numem	numen
—	273	—	tuus haud	tuus: haud
—	281	—	quequae	quaeque
74	628	—	culmem	culmen
92	404	—	Audit	Audiit
93	461	—	pulcherimus	pulcherrimus
97	597	—	heac	haec
98	622	—	corona	coronam
100	709	—	sangisque	sanguisque
110	57	—	numem	numen
140	110	—	mumerosaque	numerosaque
143	158	—	praetiosa	pretiosa
147	383	—	hec	haec
149	460	—	Lis moneo	Lis; moneo
155	649	—	Hec	Haec
175	368	—	immago	imago
176	400	—	immagine	imagine
178	486	—	tu	te
183	658	—	qu m	quàm
194	48	—	Trstibus	Tristibus
—	49	—	duira	dura
195	81	—	Hec	Haec
—	92	—	poedoribus	paedoribus
202	343	—	Concilisque	Conciliisque
—	356	—	Gentilibus	Gentibus
203	365	—	extemaque	extremaque
204	397	—	Ritae	Rite
206	487	—	Que	Quae
—	489	—	Hec	Haec
222	39	—	Sideraee	Sidereae
223	83	—	contemtor	contemptor
256	212	—	mumur	murmur
258	281	—	nuervo stridende	nervo stridente
—	284	—	dius	divus

Pag.	Vers.			
260	325	—	Arethusae	Arethusaeae
264	492	—	pinguens	pingues
270	710	—	mituntque	mittuntque
272	771	—	tenusque	tenuesque
282	54	—	torquens	torques
284	115	—	fulgoribs	fulgoribus
—	116	—	accedens	accendens
293	448	—	aeter	aether
295	536	—	effectemus	affectemus
302	786	—	eadem	aedem
310	41	—	o mors !	o mores !
—	42	—	frequentes	sequentes
—	71	—	inmunere	in munere
319	386	—	quemquam	quamquam
336	979	—	porsum	prorsum
381	1	—	*Exemlo*	*Exemplo*
395	34	—	*soitariam*	*solitariam*
410	17	—	*Forcellinius sed*	*Forcellinius ; sed*
XIV	19	—	trattatazione	trattazione
XXXIV	1	—	Di quella cosa	Di quella costa
XL	6	—	durissime,	durissime
XLVII	40	—	nelle	delle
XLIX	32	—	*humilis*	*humiles*

Giunta al N°. IX. annot. al v. *Per esser fi ec.* pag. LVI - LVIII.

Abbiamo trovato l' esempio del *fi* per *figlio* in Brunetto Latini = Con bello accoglimento Mi cominciò a dire Parole da partire. Con grazia e con amore, E facendomi onore Disse: *Fi di Latino*, Guarda ch 'l gran cammino Non torni esta Semmana = (*Tesoretto C. XII. v.* 4 - 11. *pag.* 95. *Ed. illustrata dal ch. Zannoni*) Il Tesoretto fu scritto dall' A. esule in Francia, prima che le altre opere, quando egli studiava il Francese; e sparso è dapertutto di strani Francesismi. Quando non si produca esempio d' altro Classico anteriore o contemporaneo del Latini, pare che tante altre parole trasportate dal Francese (e in questi pochi versi ce n' ha altre due: *tornare* per *volgere*, e *semmana per settimana*, dal *tourner* e *semaiue*); così il *fi* si debba riconoscere di Gallica origine. E non sarà senza accorgimento l' avere Dante adoperato, per avvilire la cosa, un vocabolo chedal Latini, il quale diceva che *la parlatura francesca è più dilettevole, e più comune di tutti li altri linguaggi, usato fu per dire con grazia, e per farsi onore.*

Pisauri die 6 *augusti* 1833.
VIDIT
Pro Illmo et Rmo Episcopo
PHILIPPO MONACELLI
ANTONIUS CANONICUS COLI
Prof. Dogm. Th. in Ven. Sem. Pisauri
ac Exam. Pro-Synodalis.

Pisauri die 6 *augusti* 1833.
IMPRIMATUR
Fr. THO. VINC. LONGHI O. P.
S. Theol. Mag. Inq. Gen. S. Off. Pisauri.